M. T. B. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. Ref. / Ser. 594

Title Sarvanukrama Deepika of Rg Veda

394

सर्वानुक्रम दीपिका
of ऋग्वेद

Title	Sarvānukrama Deepikā
Author	Ganesha Krishna ~~Dokhale~~
Editor	Dokhalé
Year, Vols.	Saka. 1723
Publisher	
Remarks	of Rgveda

394

394

सर्वानुक्रमदीपिका

आम्नाये: अथशब्द आनंतर्यमंगलाधिकारेषु इष्टो ऽर्थत्रयसंभवात् कथमिदं संप्रवेदिति तदुच्यते। अथ ऋग्वेदस्याधीतस्य हि सामर्थ्यफलसंपित्सायेनमारभ्यत इत्यानंतर्यार्थः। अपिच
स्वभावादेव ॐकार अधिकारः प्रस्तुतिर्नाम सूक्तप्रतीकादीनां पंचानामपि प्रतिसूक्तमाशास्त्रपरिसमाप्ते ईक्षया नन्वेतर्थाः कथमेकस्य शब्दस्य सकृत्प्रयुक्तस्य भवेयुः नैष
गोशब्दवत् वाग्दिग्भूरश्मिवज्रेषु पशुस्वर्गवारिषु इत्यस्यर्थेषु प्रभावी गोशब्दमुपलक्षयेदिति ऋचांसमूह ऋग्वेद वेदऋग्वेद ऋचां दश सप्ताम्नायान्वस्युतइति कृत्वाम्नाया
तोऽस्यर्थत्वात् आम्नायइत्यस्यहि पूर्वस्यकर्मणि प्रत्यत्वं नस्यैतद्रूपं अकलेऽचिकारकेसंज्ञायामित्यनेन शाकलत्वमुक्त्वात् शैशिरीयकमित्यध्याभिप्रायेण केचिदाहुः

सर्वानु० ६१ श्रीमहागणपतयेनमः। वक्रतुंडमहेशानं जगद्वंद्यां सरस्वतीं। वेदब्रह्मगुरूंश्चैव प्रणतोऽस्मि यथाक्रमं १ वेदादिराज ऋग्वेदो विख्यातः
पुरुषो महान्। सैवनारायणः प्रोक्तस्तस्मै वेदात्मनेनमः २ भट्टकृष्णः पिता यस्य जननी रुक्मिणी सती। यस्याग्रजोमहादेवो
१ खले त्युपनामकः ३ परिभाषां विभाव्याथ सर्वानुक्रममेवच। गणेशाख्यस्तनोतीमां सर्वानुक्रमदीपिकां ४ ॥ ॥अथऋ
ग्वेदाम्नाये शाकले ॥ अथशब्दो मंगले प्रस्तावे वा। अस्य द्वितीयार्थः। अथशब्दः पूर्वमेव मंगलार्थः स उच्यते। सब्रह्मपरमं
ह्येयंस्मरणात्सर्वतः शुभः। अपिच। ओंकारश्चाथशब्दश्च द्वावेतौ ब्रह्मणः पुरा। कंठं भित्वा विनिर्यातौ तेन मांगलिकावुभा
विति। ऋग्वेदऋग्गणशब्दाऊल्यादित्यर्थः। मंत्रब्राह्मणयोर्वेद इति वचनात्। ऋचां दश सहस्राणि ऋचां पंचशतानि च। ऋचा
मशीतिः पादश्चैतत्पारायणमुच्यते इति ग्रंथांतरवचनात्। आम्नाये। सम्यगभ्यासयुक्ते खिलरहिते इति। तत्र वेदाभ्यासः
पंचधा विहितः। अध्ययनं विचारोऽभ्यसनं जपोऽध्यापनमिति। स्मर्यते। वेदस्वीकरणं पूर्वं विचारोऽभ्यसनं जपः। तद्दानं चैव १
देवेलिक व्याकृतर्थमिदं इष्वं खेलिकानामनादेशोऽस्मिन्ग्रंथे इति = ३ =

नोकुलोवत्स्य शिशिरि आश्वलायन मुद्गलौ = इतिपाठः = ७ = + ऋग्वेद शाखा शाकल्या शाखा कल्या रख्यातिरास्मृता। गोभिलाः शौनकाः सर्वे कल्पशाखाप्रचक्षते = ७ =

शिष्येभ्यो वेदाभ्यासो हि पंचधा इति। तदपि वक्ष्यति। एकः श्रोता दक्षिणतो निषीदेद्द्वौ वा भूयांसस्तु यथावकाशमित्यध्यापनं। अस्यार्थः। एकः श्रो
ता शिष्यः। सदक्षिणत उपविशेदित्यर्थः। अथवा द्वौ शिष्यौ। अथवा भूयांसः बहवः शिष्याः यथावकाशमित्यनियम इत्यर्थः। तथा। अभ्या
सार्थे द्रुतां वृत्तिं प्रयोगार्थे तु मध्यमां। शिष्याणामुपदेशार्थं कुर्याद्वृत्तिं विलंबितामिति। अस्यार्थः। द्रुतशब्दात्त्वभावे त्वरितवृत्तिः
ततः प्रयोगार्थं याजने मध्यमवृत्तिः। नतु शिष्योपदेशात् अध्यापनं विलंबितवृत्तिरित्यभ्यासलक्षणमिति प्रातिशाख्ये। सचविचारो
द्विविधः। अर्थतो लक्षणश्चेति। शाकलके ॥ शाकलमहर्षि प्रवक्तृकइत्यर्थः। उक्तंच। ऋचां समूह ऋग्वेदस्तमभ्यस्य प्रयत्नतः। पठितः शा
कलेनादौ चतुर्भिस्तदनंतरं। उक्तंच। सांख्याश्वलायनौ चैव मांडूकौ बाष्कलस्तथा। बह्वृचा ऋषयः सर्वे पंचैते एकवेदिनः। अपिच। मुद्गलो
गोखलो वात्स्यः शशिरः शिशिरस्तथा। पंचैते शाकलाः शिष्याः शाखाभेदप्रवर्तकाः। इति पुराणे प्रातिशाख्ये वचनादिति।
सूक्तप्रतीकऋक्संख्यऋषिदेवतछंदांस्यनुक्रमिष्यामः ॥ ॥तत्र सूक्तप्रतीकमग्निमीळे इत्यादि। सूक्तं सहस्रं सप्तदशकं
सपादाधिकं च। तस्य सूक्तप्रतीकावयवः संसमित्यंततः। तत्र सूक्तं निराकांक्षमर्धर्चे वचः। तदुक्तं बृहद्देवतायां। संपूर्णमृषि
वाक्यं तु सूक्तमित्यभिधीयते। चित्रं तत्र दृश्यं तत्रास्मिन्नेकस्यावकाशत्वयोरिति। तद्यथा ऋषिसूक्तं देवतासूक्तं छंदः सूक्तमर्थसू

२ चातुर्विध्यमप्याकुः स्वल्पमीर्षा = २ =

सर्वा· टी·

ऋचेति। तत्रोच्यते। ऋषिसूक्तानि पारंतिसूक्तान्येकस्यैवेक्षुतिरिति। ऋषिसूक्तं। यथा मधुच्छंदाः ऋषिसूक्तं निदर्शनमिति। ततः स्तुयेते
२ कांतु यावत्क देवता यास्तद्युच्यते। यावत्स्तुतिं देवता च तत्तत्सूक्तं दैवतं मित्रः सूक्तमिति देवतासूक्तं। यथा मेंद्रलादि याग्नेयमिति। तथानव मंपि
डलं पावमानं सौम्यमित्यादि देवता सूक्तं निदर्शनं। ततः समानछंदसो यास्तुतछंदः सूक्तमुच्यत इति छंदः सूक्तं। यथाग्निमीळ इत्यादि गा
यत्रं छंदो गायंति त्वेत्यतः शाकतछंदः सूक्तं निदर्शनमिति। ततः यावत्स्वर्थं समाप्येतदर्थं सूक्तं वदंति। तदित्यर्थसूक्तं। तत्र सूक्तार्थमंत्र
व्याख्याश्चेति। तदर्थं सूक्तं बोद्धव्यं· इति वृद्धाचार्याः। तत्र ऋषि सूक्तं देवता सूक्तं छंदः सूक्तमर्थसूक्तं केचिन्मतं· प्रशंसामात्रमेव· एतान्यृ
षादीनि चत्वारि सूक्तानि याजनाध्यापने अनुष्ठानं नास्ति। अर्थवाद इति ज्ञेयं· यथा आग्नेया वै प्रयाजाः। अपि च। छंदांसि वै प्रयाजा
इत्यादिने रुक्ते व्याख्यातं। तत्राग्नेया इति तु स्तुति निर्भक्तिमात्र मितरदिति निदर्शनं। यथा गायत्रं प्रउगं कुर्यादित्यादि जागतं प्रउगमि
त्युत मारण्यके उक्तं। तत्र तद्गायत्रमेव कुर्यादिति द्वितीय निदर्शनं। तत्राग्निमीळ इत्यादि सूक्तानि सहस्र सप्तदशकानि याजनाध्या
पने अनुष्ठान सिद्धिरित्यर्थः सर्वत्र। ऋक्संख्या। ऋचामेकत्वात्। तत्र जातवेदस इत्येकर्चं सूक्तमित्यादि द्व्यृचं त्र्यृचं चतुष्कं पंचकं षट्कमि २
त्युत्तरोत्तर भूयान्परिगणयंत इत्यृक्संख्या सहस्र सप्तदशाधिकं सूक्तं वेदितव्यं· पादाधिकमित्यपवादः। ऋषयः। तेच मंत्रदृशः। तेचत्वारि

= ऋक्संख्येतीयत्योमिन्त्वइति = २ =

तत्पुत्रपौत्र नप्तार ऋषिपुत्रा इति स्मृताः। राजन्य वैश्य ऋषिका स्त्रियस्ता स्तिर्यग्योनयः। देवा देवस्मरो नद्यो गंधर्वास्ते स्वयंभुवा इति देवताया अपि त्रैविध्यमेव· वक्ष्ये शौनक मते· तास्त्रयस्त्रिंशद्व
सु इति विशयोध्य पर्यकृत इति· वक्ष्यति च त्रित्वेकत्व पक्षौ तत्रैव निदर्शयिष्यामीति = २ =

धाः। ऋषयः। ऋषिपुत्राः। ऋषिकाः। स्वयंभुवा इति। तदुक्तं। ऋषीणामृषि पुत्राणामृषिकाणां स्वयंभुवां· तथा नामाभिजानीयाद्यथैषां मंत्रदृ
ष्टयः। प्रवरे ये समाम्नाता ऋषयस्त इति श्रुतिः। तत्र यदु लांगिरसो रहूगणः। तत्पुत्रो गोतमः। तत्पौत्रो वामदेवः। तन्न बृहदुक्थ इत्युदाहरणं· अन्यच्च
मधुतगाथी ऋषिः। तत्पुत्रो विश्वामित्रः। तत्पौत्रो मधुच्छंदाः। तं नप्ता जेता इति द्वितीयोदाहरणं· तथा त्रिपुत्री विश्ववारा नाम्नी ऋषिका· अपि च। प्रजाप
तिपुत्री दक्षिणा ऋषिका। तथा गोधा घोषा इत्यादि। एता ब्रह्मवादिन्य इति स्युदाहरणानि। अपि च। सहस्रशीर्षा सूक्त दृष्टा नारायण ऋषिरिति
स्वयंभुव इति· तथा। आयं गौः सूक्त दृष्टा सार्पराज्ञीति स्वयंभुवा इति तस्या गोत्रोत्पत्तिर्नास्ति। दैवतं। अग्न्यादीन्द्रो विष्णुरित्यादि देवता· यल्लिंग मंसा
देवता मंत्र देवता इत्यर्थः। अग्निः सर्वा देवता विष्णुः सर्वा देवता इति श्रुतिः। यन्नानादेवत्यास्तेनान्या देवताः इति श्रुत्युदाहरणानि। छंदांसि प
छंदः पाप स्वच्छादनादित्यर्थः। छादयंति ह वा एनं छंदांसि पापात्कर्मण इति श्रुतिः। छंदांसि खल्वपि नाना विधान्येव गायत्र्यादीन्यति धृति
पर्यंतानि। चतुर्दश छंदांसि शाकल संहितायां पठ्यंते· आहृत्यादीनां वै खिलत्वात्· अपि च। ग्रंथांतर पठ्यंत इति· एतानि सूक्त प्रतीका
दीनि पंचानुक्रमिष्यामो व्याख्यास्याम इत्यर्थः। सूक्त प्रतीकादेश्च पंचकस्य प्रति सूक्तमुपस्थापनं वेदितव्यं· आशास्त्रपरिसमाप्तेस्तत्रो
दाहरणं बोद्धव्यं· यथा सहस्रशीर्षा पाद्भश्चैवं सूक्तं· नारायण ऋषिः। पुरुषो देवता। अनुष्टुप् छंदः। अंत्यं त्रिष्टुप्· इति सर्वत्र निदर्श

ऋ अनादेशो त्रिष्टुप् शइति = २

[illegible]

सार्वा॰ टी॰ नं॰ एते सर्वे बहुवचननिर्देशाः प्रतिपादिता इति ॥ यथोपदेशं॰ यथाविधः उपदेशः उपदेशशब्देन चात्र श्रुतिदर्शनान्येव विवक्षितानि॰ यथा
२ शौनकाचार्याश्वलायनाचार्याभ्यामनुक्रमणियुक्तप्रदेशानतिक्रमेण सर्वानुक्रमण्यनारंभसंबंधज्ञानकारणदोषसंकीर्तनतदारंभसमर्थयत
इति वेदितव्यं ॥ नहीत ज्ञानमंतेरेण श्रौतस्मार्तकर्मप्रसिद्धिः। ज्ञानं विना श्रौतकर्माण्यग्निहोत्राण्यग्निष्टोमादीनि विश्वसृजामयनांतं श्रुति
विहितं कल्पसूत्रैर्व्याख्यातं श्रौतं॰ यथा होता मैत्रावरुणः पुरोनुवाक्यायाज्याः शस्त्राणि॰ यद्वाजनिष्ठा उग्रः सस्सेतुरायत्येकादश रीस्त
कं गोरिवीत्यार्षमिंद्रदेवत्यं त्रैष्टुभं मरुत्वतीयं शस्त्रं॰ अपिच। इंद्रस्य नु वीर्याणि प्रवोचं पंचदशर्चं सूक्तं हिरण्यस्तूप आर्षमिंद्रदेवत्यं
त्रैष्टुभं निष्केवल्यं शस्त्रं अथवा इति श्रौतोपदेशं। तथा स्मार्तकर्माणि गृह्यसूत्रं तथा च स्मृतिविहितं गर्भाधानादिसंस्कारोपनयनो
पाकर्मवेदारंभोर्ध्वदेहिकांतं पंचमहायज्ञादि॰ कर्मशब्दः आह्निककर्माणि प्रसिद्धिः। फलप्रदानमंत्रज्ञानमंतरेण मंत्रार्षदैवतछंदः स्थितज्ञा
न व्यतिरिक्ते। एतद्ज्ञानात्मकश्रौतकर्मणां फलासंभव इति॰ तथा चोक्तं भाष्ये। याजनाध्यापनं चैवमविचार्य पठेद्द्विजः। अपिच्छं २
स्य विज्ञात्वा तमवीर्यकर्म निःफलं। इत्यृष्याद्यज्ञानेन मंत्रकं कृत्वा च सर्वत्र। तज्ज्ञानमवश्यकमित्यर्थः। तथाहि। स्मर्यते।
अविदित्वा ऋषिं छंदो दैवतं योगमेव च॰ योध्यापयेज्जपेद्वापि पापीयाञ्जायते तु सः। ऋषिछंदो दैवतानि ब्राह्मणार्थं स्वराद्यपि॰

नचोपनयनादिना एतत्समानम्॰ यद्वा॰ यथोपदेशमिति॰ यथैव भगवता शौनकेनोपदिशता सर्वेनोपदिष्टमिति तत्तद्दोषप्रसक्तिरित्युच्यते॰ नतु तल्लापि॰ अलिति विशेषोक्त
प्रतानाम॰ तत्र तत्र प्रकीर्णं॰ तदिह संक्षेपेणोपसंहृत्य कांडानुसमयेन च सुखबोधनार्थं कथ्यत इति विशेषः॥ आह॰ प्रयोजनाभावादस्यारंभानुपपत्तिः। नखल्वारंभमस्ति प्रयोजनं
इति शब्दो यस्मादर्थे॰ यस्मादिमं तरेणाशेषकर्मसाधनानां कर्मणा प्रसिद्धिः। तस्मादिदं प्रारब्धं॰ प्रसिद्धिश्चात्र फलसिद्धिर्विवक्षिता॰ तदेव मेतत्प्रभावप्रयोगात्॰ तथाहि
धात्वर्थमात्रसिद्धिः। केनबाध्यते॰ श्रौतस्मार्तानि च प्रसिद्धान्येव कृतएतत्सर्वमिति चेत् उच्यते॰ = ३ =

सर्वा॰ टी॰ अविदित्वा प्रयुंजानो मंत्रकंटक उच्यते॰ स्वरो वर्णोक्षरं मात्रा विनियोगोर्थ एव च॰ मंत्रं जिज्ञासमानेन वेदितव्यं पदे पदे इति॰ अस्यार्थः। स्वरादिवुक्तमंत्राणां दैवतं छंदो नि
रुक्तं ब्राह्मणमृषिणामज्ञानं सर्वकर्मणे कल्पये दोषयुक्तः। अथ विदुषः फलमाह। मंत्राणां ब्राह्मणार्षेय छंदो दैवतविद्याजनाध्यापनाभ्यां श्रेयोधिगच्छति ॥ मंत्राणामग्निमी
ळ इत्यादीनां विहितानां पदार्थानामनुष्ठानकाले स्मारकतयानुष्ठितानां विनियोज्यं वेदभागानां संबंधीनां॰ ब्राह्मणं विधायकमग्निर्वै देवानामित्यादि दृश्यापयित्वादि
परिज्ञानाद्विद्यो दृश्यत इति॰ आर्षेयं मधुच्छंदाद्यृषिदर्शनमित्येवमधुच्छंदसः प्रदत्तं यदुक्त्याहि॰ छंदो गायत्र्यादीनि छंदांसि सीतराणि॰ दैवतमग्न्यादीन् द्रादिमंत्रलिंगं च॰ यथा
र्थज्ञानं याजनाध्यापनाभ्यामिति प्रदर्शनार्थं॰ तत्र याजनं वैतानिकान्यग्निहोत्राणि प्रगृह्य परिचर्याणि॰ ततः अध्यापनं शिष्योपदेशः स्वाध्याय ब्रह्मयज्ञ सम्यक्
ज्ञानमधीतं पुण्यं श्रेयः प्रशस्य स्वर्गपुत्रादि मोक्षांतं फलमधिगच्छति विशिष्टं प्राप्नोति। केवलपाठात्तु दैवतछंदो ज्ञानं विना फलं न भवति॰ अथ ज्ञानं पर्यायं
स्तन्तराः मंत्रेन रुक्ते॰ यो र्थज्ञ इत्सकलं भद्रमश्नुते नाकमेति ज्ञानविधूतपाप्मेति ज्ञानप्रशंसेति॰ तथा चोक्तं॰ श्लोकः। मंत्राणां दैवतां विद्यः प्रयुंक्ते कर्मके हि
चित्। अनुषंते तस्य दैवासो हविर्नादैवताविदः। स्वाध्यायमेवयो धीते मंत्रदैवतवच्छुचिः। अस्यत्र सहा परिसर्गे सत्र सद्भिरपीज्यते॰ परिज्ञाने श्रेयोधिगमः॥
अपरिज्ञाने दोषाभावइति। तच्च। एनाध्यापिवानेर्वविदीयान् यथा मानिछंदांसि प्रवंतिस्थाणुं वर्छति ॥ एताभ्यां याजनाध्यापनाभ्यां। अनेवंविदुद्दुत्स्य। अज्ञानिन
इत्यर्थः। सर्वानुक्रमण्यज्ञानस्येवं यथोक्तज्ञानरहितस्य यात यामानि वीर्याणि छंदांसि भवंति। अथवा यातयामी जीर्णभुक्तोच्छिष्टे पिंडानांनेवते॰ तस्मा
दृश्यशब्दनिरस्तत्वात् छंदः सुवर्जितः इति॰ अनेवंविन्। अज्ञानेन कृतं कर्मतेन स्थाणुं वर्छति। स्थाणुं वृक्षजाति वाच्छति॰ स्थाणुवरं प्राप्नोति॰ ॥ गर्तं वा
पात्यते ॥ गर्तं नरकं कूपं पंकमध्ये मंडूकवत्पापादिगातिपातयते॰ असत्यात केदोषिश्च॰ तत्र नैरुक्ते पूर्वोक्तमंत्रे अज्ञानलक्षणनिंदा व्याख्याता॰ स्था
णुरयं भारहारः किलाभूदधीत्य वेदं न विजानाति योर्थं। इत्यज्ञानं निंद्यते। श्लोकः। गर्तं यः पतितस्तं भस्त्र सम सहशो नरः। भारवाही पशुरेवत

स्थावरत्वं प्राप्नोति गर्तेश्च केवाधात्यंतधर्माध्यक्षेण समित्यात। प्रमीयते॰ हिंस्यते॰ कुत एतत्सर्वमिति चेत्॰ यतः पापीयान्भवतीति विज्ञायते तस्मिन् एवमत्र बोध
यति॰ तच्चार्थावबोध क्रियाप्रसंगफलरतमेव दृश्यं॰ अर्थवादत्वात्॰ एवं प्रयोजनाद्यभिधायाह॥ ५ =

सर्वा. टी.
४

स्यजन्मनिरर्थकं। प्रमीयते वा पापीयान् भवति॥ प्रमीयते म्रियते हिंस्यते॰ कुतएतत्सर्वत्रमिति चेत्॰ यतः पापीयान् भवति॰ श्लोकः। अनभ्यासेन वेदानामा
चारस्य तु वर्जनात्॰ आलस्यादन्नदोषाच्च मृत्युर्विप्रान्जिघांसतीति मनुवचनात्॰ अपिच॰ अतो महर्षयः सर्वे वेदो वेदइति स्थिताः। अधीयंते कर्मशक्तिरिह
आदि भुंजते॰ ततः। अविचार्य पठेद्यः शिष्यैरध्यापनेन तु। म्रियते तु भवेत्पापीयम लोकं सगच्छतीति विज्ञायते। सामवेदार्षेय ब्राह्मणे विप्रो वेष्णवायन
इत्यर्थः॥१॥ प्रथमखंडः। अथ ऋषयः। अथेत्यनंतरं सामान्यविशेषनामानः ऋषयोऽभिधीयंते। शतर्चिन आद्ये मंडले। आद्यमंडलस्था ऋषयः
शतर्चिनसंज्ञिकाः। ऋचां शतं विंशत्यधिके द्वे शतं च शतं तद्योगेन सर्वे शतर्चिनः। अधिकं विशंतानि वा कल्प्यात्॰ शतर्चिसंज्ञा विज्ञेया प्राद्यमंडलदर्शिन
इति। मधुच्छंदः प्रभृतयो गस्त्यपर्यंताः सर्वे एते शतर्चिन इति। दशशाद्यो मधुच्छंदा ह्यधिकं यद्दृचां शतं। तस्मात्तद्वर्गा (?) पिविज्ञेया स्मृत शतर्चिनः। अथ
शाक्वरिणकेन यथा वैकत्रिणे भवन्निति॰॥ अंत्येक्षुद्रसूक्तामहासूक्ताः। अंत्ये दशमे मंडले। अग्ने कहनु त्रितः प्रभृतयः संसमित्संवननपर्यंताः स
र्वे क्षुद्रसूक्तमहासूक्तनामानः। तद्विहासीयात्पूर्वं महासूक्तं। परं क्षुद्रसूक्तं सूक्तदर्शित्वात्॰ तत्र क्षुद्रसूक्तं महासूक्तं निदर्शनं। यथा शतर्चिन आद्यमं
डलेस्थिताः संतोल्पर्चद्वयशारोयेऋषयः। तेसर्वेशतर्चिनसंज्ञिकाः। अपिच। बहूर्चद्वयशारोयेऋषयः तेपि शतर्चिनसंज्ञिकाः। तथा महासूक्तां
तपर्यंताः क्षुद्रसूक्ताश्चैते सर्वे महासूक्तसंज्ञका भवंति॰ तत्र क्षुद्रसूक्ता महासूक्तावसानं॰ एकर्चादारभ्य दशर्चपर्यंतं क्षुद्रसूक्तं। ततोधिकं महास
क्तं। ततः महासूक्तलक्षणं पूर्वाचार्यैरुक्तं। दशर्चं तथा अधिकं महासूक्तं विदुर्बुधा इति श्रूयते। तन्महासूक्तं स्यात्क्षुद्र... तत्सूक्तं (?) यंजमा ४
नं प्रतिष्ठापयति वरो रोहन्ति महासूक्तं चेति श्रुतिः। इति ब्राह्मणव्याख्यातेति ततः विद्यारण्यश्रीपादास्तत्र्यते सोऽब्रवीदहमिदं सर्वमसानि यक्षक्
दृंय च्च महादिति। आरण्यके श्रुतो जातवेदसे एकर्चत्वात् क्षुद्रसूक्तं। अस्यवामस्येति बहूर्चत्वात् महासूक्तं। तद्दर्शिनां तदृषयः क्षुद्रसूक्ताम

५ परिभाषेयं॰ आंगिरसामन्वयोच्चारणपरिजिहीर्षयाक्रियत इति॰ आंगिरस इति प्रोच्चावरमित्यनेनाभिप्रायेण क्वचिद्देशांतरेण क्वचित्तद्धितादिनाविशेषितं॰ ब्रह्मऋषि॰ स्वजिष्यादि॰ अत्रिवसिष्ठियादि वर्जयित्वातरनामांचन तवर्ग(?)॥
वय॰ देवतास्तावकः प्रथमोवर्गः। द्वितीयः संवादसूक्तेर्दर्शिभिः। तृतीयस्त्वात्मस्तावकइति॰ तदुक्तं॰ गोधा घोषा॰ इरितादुत्यांततः वर्जयित्वा॰ अन्योक्ते आंगिरसो विज्ञेयः॰ घषा॰ तमग्ने ऋतुना हिरण्यस्तूपइति॰ हि
ण्यस्तूपस्याविशेषितत्वात् आंगिरसत्वं॰ अविशेषितग्रहणात्॰ विशेषितस्य प्रदेशांतरे॰ पितेवमंतकं॰ यथासप्तममंडलवसिष्ठोपश्यदितीहा न मामिधानादपि प्रदेशांतरे विशेषितत्वात्॰ मित्रावरुणयोरसिवो

नतश्चापेर्वमंत्रदृशाधिकारवत्॰ परमात्मैवादित्यमंडले नीलपुंडरीकाक्षो नारायण इति सिद्धं ४ — — ३ इदमन्यदुच्यते॰ ये एते खल्वमी मंत्रदृशः सर्वे एते पुरस्यैव विभूतिः। कुतएतदिति चेत्॰ एतरेयके प्रमार्थप्रसिद्धत्वात्॰ २

हासूक्ताश्चेत्याह। तद्योगाभिप्रायं॰ तत्र क्षुद्रसूक्तमहासूक्तशब्दौ योगिकरूढौ वा यथा ज्ञानेन वेदितव्यौ॰ मध्यमेषु माध्यमाः। मध्यमेषु द्वितीयमंडलादि
षु नवममंडलावसानेषु॰ त्वमग्ने द्युभिर्गृत्समदप्रभृतयः। यन्नो राजन्कश्यपदृश्यंताः सर्वे माध्यमसंज्ञकाऋषय इति॰ तत्रारण्यके श्रूयते। एषइमंलोक
मितिखंडे। तस्माच्छतर्चिनस्तस्माच्छतर्चिन इत्याचक्षत एतमेव संतं। तस्मात्क्षुद्रसूक्तास्तस्मात्क्षुद्रसूक्ता इत्याचक्षत एतमेव संतं। तस्मान्माध्यमास्त
स्माध्यमा इत्याचक्षत इति तिस्रः संज्ञा वेदितव्याः। अथ मंडलस्था ऋषयः क्रमेणोच्यंते॰ प्रथममंडले शतर्चिनः। द्वितीयमंडले गृत्समदः। तृती
यमंडले विश्वामित्रः। चतुर्थमंडले वामदेवः। पंचममंडले अत्रिः। षष्ठमंडले भरद्वाजः। सप्तममंडले वसिष्ठः। अष्टममंडले प्रगाथाः। नवममंड
ले पावमान्यः। दशममंडले क्षुद्रसूक्ता महासूक्ता इति। तथा स्मर्यते॰ शतर्चिनो माध्यमा गृत्समदो विश्वामित्रो वामदेवोऽत्रिर्भरद्वाजो वसिष्ठः
प्रगाथाः पावमान्यः क्षुद्रसूक्ता महासूक्ता इति द्वादशनामका गृह्यप्रसिद्धाः। क्वचित्कथंचिद्विशेषितं ब्रह्मर्षिमहिम्न यमनुक्तगोत्रमांगि
रसं विद्यात्॥ क्वचित्विशेषितं॰ अपिच। क्वचित् अविशेषितं॰ उभौ चेत्पूर्वोत्रापरत्र वा विशिष्टश्चेत्॰ यथा ऋषभस्तोवैश्वामित्राविः परत्र द
र्शनात्। त्रिरस्मैरेणु विश्वामित्रत्वं विशेषितमुदाहरणं॰ अन्यच्च॰ यथा सप्तमं वसिष्ठोपश्यत्॰ विशेषितं तस्य नामगोत्रादेशोनाक्विमंतइति॰ ब्रह्म
र्षिमक्षत्रियमित्यर्थः। तेच हिरण्यस्तूपः कुत्स इत्यादि ब्रह्मर्षिर्ज्ञेयं॰ कथंचित् राजर्षिः पुरुमीळ्हाजमीळ्हौ त्रसदस्यू राजानाविति माभूता
अक्षत्रियं स्त्रियो वर्जयित्वेति॰ गोधा घोषा विश्वावार्याद्याः स्त्रीनामकाः ताः सप्तविंशतिका ऋषिका ब्रह्मवादिन्यः सोमाप्रभृतयः॰ अपिच॰ अनुगोत्रं यथा
त्वमग्ने ऋतुना हिरण्यस्तूप आंगिरसत्वं॰ अपिच॰ इमं वो ब्रह्म कुत्स आंगिरसत्वमित्यादि॰ एवं कुत्सस्य त्रयगोत्रानुक्तेतमांगिरसत्वं॰ उभयोर्नि

हित्यादिना पारिभाषिकं न भवति॰ यस्त्रियमिति व पर्युदासवचनात्॰ पत्नी चास्यांगिरसी शश्वती निरस्य तिस्रादेनत्॰ ऋषिदेवतयोस्तुल्यस्तावकस्यैभावस्य निपतत्वात्॰ स्तुत्ये वै देवता॰ ऋषिः स्तावकः। स्तुतिः प्रयोक्ते
ति तथा चाहि॰ अर्थमिच्छन्नृषिर्देवं यंयमायामिह स्त्विति॰ प्राधान्येन स्तुवन्भक्त्यामनसा देवता... नैरुक्ताः एवपि॰ यत्काम ऋषिर्यस्यां॰ समन्वोपवनतिति॰ देवतासत्वमतिपादनपरकांडे श्राह। ... नास्ति। इने
आ यह्त्यादिषु संवादेषु ९

१२ एवकारकरणं ... (interlinear gloss, partly illegible) ...
= ...

...आत्मन्... ऋषिरित्युच्यमानो दैवतं भवति ... दैवतमित्युक्ते यथा ... ॥

सर्वा॰ टी॰ दर्शनं विद्यात् । ज्ञानीयादित्यर्थः ॥ हिरण्यरूपमाङ्गिरसइतिश्रुतिः । तत्राङ्गिरोगोत्रं सहस्रशीर्षस्य नारायणस्य गोत्रं नास्तिति द्विशेषितं । यथोपदेशमिति सं
५ बंधादित्यर्थः । यस्य वाक्यं स ऋषिः । वाक्यशब्दः सूक्तस्य विज्ञातव्यः । यथाग्निमीळेमधुच्छंदाः । तथा सयोरुपाद् ... भिरित्यादि वा मीगिरा पंचपुत्रा ।
एतत् तदिदं ... मित्यृगिति निदर्शनं । वाक्यशब्दस्य द्वितीयार्थः । कयाशुभासूक्तस्य तृतीयाद्युग्मो मरुतां वाक्यं । तथा ... तत्रा
प्रजो वाक्यमित्यृषेर्निदर्शनं ॥ या तेनोच्यते सा देवता ॥ सूक्तेनोच्यते सा देवतेत्यर्थः । यथाग्निमीळे सूक्तं । तथा त्वमग्ने प्रथमो अंगिरा इत्यु
१ इदं ... भयोर्निदर्शनं । यथा वायवायाहि दर्शतेति वायुर्दैवतं । तथा प्रवीरयाशुचयो वायुर्दैवतमिति निदर्शनं । चित्रं देवानां । सूर्यो नो दिवस्पातिति सूर्यः
... सूर्य दैवतं निदर्शनमितिसर्वत्र ज्ञेयं ॥ यदक्षरपरिमाणं तच्छंदः ॥ एकाक्षरा दैवीगायत्री प्रभृति चतुःशतमुक्तनिपर्यंतान्यक्षरसंख्याछंदो
वेदितव्यं । अथर्षिदैवतछंदसानां संबंधमाह । अर्थेप्सव ऋषयो देवताश्छंदोभिरभ्यधावन् ॥ अर्थयत इति फलं । अन्नधनपुत्रादिमो ... तथा
अर्थमात्माधीनं सत्कर्मकर्तुमिच्छंत इति । तथा चोक्तं । अग्निमीळ इत्यादि । मधुच्छंदः प्रभृतयो ऋषयः । तथा देवता अग्निर्वायुः सूर्य इत्यादि सूक्त
भागिनः । तथा छंदो गायत्र्यादि ... उपायभूतैस्तमुक्तमंत्रैः स्तुतिपूर्वकं प्रार्थनया अभ्यधावन् अरूया आगच्छन् । अहं देवता उपधावामीतिश्रुतिः ।
प्रयोगदर्शनात् । यत्काम ऋषिर्यस्यां देवतायामार्थपत्यमिच्छन् स्तुतिं प्रयुंक्ते तद्दैवतः स मंत्रो भवतीति निरुक्तवचनात् । तथा यादृगिन्वै देवेभ्यः करोति
तादृगिवास्मै देवाः कुर्वंतीति श्रुतिः । इह निश्चयः प्राप्तं तदित्यर्थः । देवतास्वरूपमभ्यधावन्निति प्रसंगाद्देवता आह । तिस्र एव देवताः क्षित्यंतरिक्ष ५
द्युस्थाना अग्निर्वायुः सूर्य इति ॥ तिसृणां देवतानां त्रीणि स्थानानि विदितव्यानि । अग्निः पृथिवीस्थानः । वायुरंतरिक्षस्थानः । सूर्यो द्युस्था
नः । तथा च श्रुतिः । अग्निर्गृहपतिरिति हैक आहुः सोस्य लोकस्य । वायुर्गृहपतिरिति हैक आहुः सोंतरिक्षलोकस्य । असौ वै गृहपतिर्य एष तपतीति
१ प्रयोजनेप्सवश्छंदोभिरुपधावन् ... स्तुतिपूर्वकं प्रार्थितिं ... प्रचेतिदर्शनात् देवतास्वरूपनिर्धारविषयेइमाः ॥ १ =

१ अथैतासां पारमार्थिकमेकत्वमभिधित्सन्नाह । एव ... वा ... पृथक्त्वयात्वर्थे नानात्वपक्षमौपचारिकं यावद्वर्णयति । महानात्मेति सभार्यात्मनो वा वर्णयति । या ... चराचरं ... सर्वस्या ...
... स्थानमादित्यमंडले ... इत्यर्थः ...
तासां ... अग्न्यादीनां ... प्रथम ... इत्यर्थः । तासामेव विभूतत्वमस्तिस्य एवं योगैश्वर्यात् अनेकधामवंतीत्यर्थः । ... एकैकस्या ...
क्रमयोगात्व्याहृती प्रस्तौति । एवं व्याहृतयः प्रोक्ता व्यस्ताः ॥ एवं प्रकारेण व्याहृतयो भूरादयस्त्र्ययो मंत्रा व्यस्ताः पृथगुक्ताः । भूः । भुवः । स्वः । इति
मंत्रक्रमः । भूरग्निर्देवता । भुवो वायुर्देवता । स्वः सूर्यो देवता । इति देवताक्रमः । समस्तानां प्रजापतिः । भूर्भुवः स्वरिति समस्तानां प्रजापतिर्दे
वतेत्यर्थः । भूर्भुवः स्वस्त्रयो वेदा सीति । ततो भूर्भुवः स्वरित्येता वा व्याहृतय इमे त्रयो वेदा इत्याद्यारण्यकश्रुतिः । आर्षं तु प्रजापतिः ॥ तुशब्दा
त् व्याहृतिमंत्राणां प्रजापतिरृषिरित्येति ज्ञेयः ॥ ओंकारः सर्वदैवत्यः ॥ ओमितिशब्दः सर्वदेवताक इत्यर्थः । यो वेदादौ स्वरः प्रोक्तो वेदांते च प्रति
ष्ठितः ... परमेष्ठ्यो वा ॥ ओंकारः परमेष्ठिनं वाभिधत्ते । परमोत्कृष्टस्थाने तिष्ठतीति परमेष्ठी । ब्राह्मो दैव आध्यात्मिकः ॥
ब्रह्मदैवत्यो वा ओंकारः । दैवदैवत्यो वा ओंकारः । अध्यात्मशब्दः शारीरवर्ती प्रत्यगात्माभिन्नो वा ओंकारः । तथा अकार उकारो मकार इति
त्रैकधा समभरत् तदेतदोमितिश्रुतिः । तत्तत्स्थाना अन्यास्तद्विभूतयः ॥ पृथिव्यादिस्थानभेदेन पठ्यमाना अन्या देवतास्तद्विभूतयः । अग्न्यादी
नां विभूतय इत्यर्थः । देवतादिकांडत्रयं वर्तते । आद्यं नैघंटुकं कांडं द्वितीयं नैगमं तथा । तृतीयं दैवतं चेति समाम्नायस्त्रिधा मतः । गौरादिपारपर्यं
तमाद्यं नैघंटुकं प्रमं । जहा ... नैगमं संप्रचक्षते । अग्न्यादिदेवपत्न्यंतं दैवतकांडमुच्यते । इति निरुक्तव्याख्या बोद्धव्या । ततः अ
ग्न्यादिक्षितिस्थानदेवता । वाय्वादयोंतरिक्षदेवता । सूर्यादिद्युस्थाना देवता इति । कर्मपृथक्त्वाद्धि पृथगभिधानस्तुतयो भवंति । कर्मभे
दात्तद्देवतानामत्वाद्धीति निश्चयेनानेकरूपाः संति । वज्रवधसमाश्रितरक्षणवर्षणदहनपवनद्योतनादि व्यापारभेदात् । तथाहकवय
ति ग्रहणाय कालानुजिघृक्षया संप्रदानत्वमनुभवति यद्वा कर्मपृथक्त्वात् जगच्छायारादित्यर्थः । पृथगभिधाननामगुणकीर्तनं चेति । स्तुति
स्तुत्यप्रभावो ... पृथक्स्तुतयो बहुरूपा श्रुतिस्तोत्रे देवता भवंति । एवं तावदौपाधिकं नानात्वमुक्तं । एकैव वा महानात्मा
देवता ॥

२ रूपादिदेवतांतं पतिविभक्तावस्थापनाच. तत्रपराशेषविशेषातीतांशुद्धानभिलप्याविभवावस्थानेकाधिकारसूपानंतादेवेतभेदनाशक्तिताच. यागंतत्रविशेषावस्थापसंसारपात्रा
संपादयतीत्यतइदमुक्तंसूर्यइत्याचक्षतइति ~२~

सर्वा० टी०
६

एकादेवतानातिस्वः तस्यनाममहानात्मेतिश्रूयते. तस्यनाममहद्यशइतिश्रुतिः। आत्मावाइदमेकएवाग्रआसीदिति. सएकः। सयएवंविदित्युपनि
षत्कः सइत्याह. योसौचराचरबीजकंभभूतः सर्वात्माखिललोकनाथस्तस्यच विशेषावस्थानमादित्यमंडलमित्यर्थः। सूर्यइत्याचक्षते।।
सएकइतिवेदविदोवदंति एतंह्येवबह्वृचामहत्युक्थेमीमांसंत इत्यारण्यकश्रुतिः। अथोक्तमर्थमुपपादयति. सहिसर्वभूतानां. सर्वभूतानामे
तदुक्तं. श्रूयते. यच्चकिंचिज्जगत्सर्वंदृश्यतेश्रूयतेपिवा. अंतर्बहिश्चतत्सर्वंव्याप्यनारायणस्थितइतितैत्तिरीयोपनिषत्. श्लोकः। आह च. भवद्भूत
भविष्यस्यजंगमस्थावरस्यच. अस्येकेसूर्यमेवैकंप्रभवंप्रलयंविदुः। असतश्चसतश्चैवयोनिरेषाप्रजापतिः। यदक्षरंचाव्ययंचयच्चैतद्ब्रह्म
शाश्वतमिति. इत्याचार्याः। तदुक्तमृषिणासूर्यआत्माजगतस्तस्थुषश्चेति. ऋषिणाकुत्सेनमंत्रेणवानदर्थमुक्तं. चित्रंदेवानामुदगादनीकमि हप
तिमंत्रारण्यके. तद्योहंसोसौयोसौसोहंतदुक्तमृषिणासूर्यआत्मेति. तदुक्तंपुराणे. दिव्यंज्योतिः सलिलपवने. पूरयित्वात्रिलोकीमेकीभूतं
पुनरपिचतत्सारमादायगोभिः। अंतर्लीनोवसतिवसुधोनसूतंसूर्यमित्थंतत्त्वप्राणेत्वमितिजगतोप्राणएवसूर्यआत्मा. जगतोजंगमस्य
तस्थुषस्थावरस्यचेति. नाद्वितीयोन्यादेवताः। देवताकांडतत्रमंत्रवर्तिन्यः सूर्यव्यतिरिक्ताः. अग्निर्वायव्वाद्यास्तास्तस्य। तस्यसूर्यस्यवि
भूतयइत्यर्थः। तदप्येतदृचोक्तं। तदितिवाक्योपसन्यासएतदर्थमन्त्रैवस्पष्टमुक्तं. कथमित्याह. इंद्रंमित्रंवरुणमग्निमाहुरिति. यथा
भिधानंत्वनुक्रमिष्यामः। सर्वैरेवमंत्रगतदेवताभिधानैःसएवाभिध्यायितइत्यर्थः। उपसंहारमाह. दित्याह. रित्युक्तं. इहच. रससिद्धयथानाम्ना ६
भातिहिसुवर्णतः. एवमर्थोप्यत्रचास्पष्टइतिवेदेचबुध्यते. सत्यवेवागन्वाः स्पष्टोः त्वयत्तानंमहर्षिभिर्ऋगुदाहरणं. तैर्देवतैकत्वंप्रतिपादनेनोक्तं।
यद्यस्याभिधानमिंद्रादिप्रभवंतेनैवसूक्तभाजवाक्भाजहविर्भाजनिपातभाजोवा. ययश्चोपलभ्यतइति. यद्वायथाभिधानंतेकेनसर्वशब्दे

८ चित्रंआमकप्रकारं. लोलितादित्यरत्नमवायबोधनीयं. उदगात्. उद्गच्छति. अनीकंसमूहोदेवतानांरूपोदेवानामितिसंबंधः। रश्मिसमूहरूपमित्यर्थः। एवंवेदश्माकेविश्वेदेवादितिश्रुतेः।
चक्षुर्मित्रस्य [illegible]। मित्रादिप्रपंचप्रदर्शनार्थं. अप्रा। आपूरयति. द्यावापृथिव्यावंतरिक्षंचसर्वगतत्वात्. सूर्यआत्मेत्युक्तार्थः. ८ ॥४ सर्वैरेवमंत्रगतदेवताभिधानैः सएवाभिधीयतइत्यर्थः
एवंपश्यतःसम्यग्दर्शनवतोवेदार्थविवस्वाध्यायाद्देवपरमदेवताप्राप्तिर्भवतीति. तदुक्तं. स्वाध्यायमेवाधिकृत्य. सब्रह्मामतमलंनमोतिः मरसतोधूकं [illegible] निरुक्तमपिवक्ष्यामहे इ
विकप्रतिपादनेनैवोक्तंदेवैकं।४~ ~~

८ गायत्र्यादीन्येकविंशतेरपिचतुरुत्तराण्येवेदचतुर्दशाववक्ष्यंते. तत्राद्यंसप्तवर्गंसविकारंवक्ष्यत्युत्तरस्तूच्यते. तत्रचपादविशेषाभावाद्विशेषसंज्ञाभावोसरसंख्यावैशाच्याश्च[illegible]
~यत्नः कर्त्तव्यः। तत्रातिजगतीद्विपंचाशदक्षराणीत्यादि ८~
~२ इयमपिपरिभाषैवराज्ञांदानस्तुतेरनुच्चारणार्थेइत्युक्तेः।२~

नत्रिभिरग्निर्वायुःसूर्यैरूपदेशमंत्रैः क्रमेणप्रतिसूक्तमनुक्रमिष्यामः। प्रायेणेंद्रमरुतः। प्रायेणबाहुल्येननिपातभाजोभवंति. इंद्रशब्देनोच्यतेतद्धिम
रुद्देवतास्तुसंतइत्यर्थः। तथाचश्रुतिः। अपिहयद्येंद्रमेवातर्दुध्र्यछंदः शस्यतेतद्धिसर्वंमरुत्वतीयंभवतीषतिब्राह्मणं. मरुद्वितीयत्राणार्थमंतरेणापि
वचनं।। राज्ञांचदानस्तुतयः। प्रायेणेंद्रइत्यनुवर्त्तते. व्रतसंबंधिनोराजानः चक्रवर्तिइद्धमरुद्धवधारणे. ततः विभिंदोर्दानंतुद्रावेत्यादौविभिं
दादीनांराज्ञत्वंविधीयते. अनुच्चारणार्थएंद्रमरुत्सूक्तइत्यर्थः।२।। द्वितीयःखंडः।। अथछंदांसि। अथेत्यधिकारार्थः। छंदांस्यधिकृतानिवेदितं
व्यानिक्रियंतीतिवा। गायत्र्युष्णिगनुष्टुब्बृहतीपंक्तिस्त्रिष्टुब्जगत्यतिजगतीशक्वर्यतिशक्वर्यष्ट्यत्यष्टिधृत्यतिधृतयश्चेतुइत्येतानिचतुर्दशछं
दांसिगायत्र्याद्यतिधृतिपर्यंतानिशाकलसंहितायांपठ्यंते. एषएवक्रमः। कृत्यादीनांयथोक्तकारणमुपदिशति. कृतिः प्रकृतिराकृतिर्वि
कृतिः संस्कृतिरभिकृतिरुत्कृतिरितिसप्तछंदांसिउच्यते. कृतिः प्रकृतिराकृतिर्विकृतिः संस्कृतिस्तथा. षष्ठीचाभिकृतिर्नामसप्तम्युत्कृति
रुच्यतेइतिप्रातिशाख्ये. तथापरिभाषायां। कृत्यादीनांसप्तछंदसांनिगदसूत्रमंत्राणामनुष्ठानमुपदिशति. चतुर्विंशत्यक्षरादीनिचतुरुत्त
राणि. गायत्रीचतुर्विंशत्यक्षरातदादीनिक्रमेणोत्तरोत्तरश्चत्वारिचतुरक्षराण्युच्यंते. उक्तंच. चतुर्विंशत्यक्षरागायत्री. २४ अष्टाविंशत्यक्षरा
उष्णिक् २८ द्वात्रिंशदक्षराअनुष्टुप् ३२ षट्त्रिंशदक्षराबृहती ३६ चत्वारिंशदक्षरापंक्तिः। ४० चतुश्चत्वारिंशदक्षरात्रिष्टुप् ४४ अष्टाच
त्वारिंशदक्षराजगती ४८ एतानिसप्तछंदांसिगायत्र्यादिजगत्यंतान्यार्षसंज्ञकानि. अथातिजगत्यादिक्रमोच्यते. द्विपंचाशदक्षरात्रति
जगती ५२ षट्पंचाशदक्षराशक्वरी ५६ षष्ट्यक्षराअतिशक्वरी ६० चतुःषष्ट्यक्षराअष्टी ६४ अष्टषष्ट्यक्षराअत्यष्टी ६८ द्विसप्तत्यक्षर
धृतिः ७२ षट्सप्तत्यक्षराअतिधृतिः ७६ तत्रातिजगत्याद्यतिधृत्यंतान्यार्षसंज्ञकानि. एतानिसप्तछंदांस्यतिशब्दएकांतरंछंदः पिंगलोपि
पठ्यंते. पिंगलसूत्राण्युच्यंते. धृत्याद्याअष्टिशक्वरीजगत्यः। पृथक्पृथक्पूर्वतएतान्येवेषां. द्वितीयंद्वितीयमतितः। इतिसूत्राण्युदाहरणानि.

स॰वॉदी॰
१

अथकृत्यादीनां सप्तछंदसामक्षरसंख्यामाह॰ अशीत्यक्षराकृतिः ८० चतुरशीत्यक्षराप्रकृतिः ८४ अष्टाशीत्यक्षराआकृतिः ८८ द्विनवत्यक्षरावि
कृतिः ९२ षण्णवत्यक्षरासंकृतिः ९६ शताक्षराअभिकृतिः १०० चतुःशताक्षराउत्कृतिः १०४ तत्रप्रातिशाख्योक्तं॰ अशीतिश्चतुरक्षरादीति
रक्षाशीतिर्द्विनवतिः। षण्णवतिः शतं पूर्णमुत्तमा तु चतुःशतं॰ एतानि सप्तछंदांस्यार्षसंज्ञकानि भवंति॰ कृत्यादीनामुपसर्गयोगेन द्वैधं॰ श्रूयते॰ चतुः
शतमुत्कृतिः। चतुरश्चतुरस्त्वजेद्युत्कृतेः। तान्यभिसंख्याप्रेक्ष्य॰ कृतिः। प्रकृत्याचोपसर्गवर्जितकृतिश्चत्वारिंशत्त्रैपिंगलेन व्याख्याते॰ एतानि गाय
त्र्यादीन्येकविंशतिछंदांस्युत्कृत्यंतानि यथाक्रमेण यथासंख्येन वेदितव्यानि॰ अथ छंदः प्रशंसा। छंदो नारायणश्छंदः पुरुष इति श्रुतिः। मा
यत्रं छंदस्य आत्मस्वरूपमिति तैत्तिरीयोपनिषत्॰ बृहतीसहस्रसंपन्नस्य षट्त्रिंशतमक्षराणां सहस्राणि भवंति तावंति पुरुषायुषेति प्रशंसा। अ
पि च॰ तस्यौष्णिग्लोमानि त्वग्गायत्री त्रिष्टुप्मांसमनुष्टुप्स्नावान्यस्थि जगती पंक्तिर्मज्जा प्राणो बृहतीति छंदोपासनारण्यकश्रुतिः। तथा गायत्री
त्रिष्टुप्जगत्यः संबाध्ये कुर्वतेति सप्तछंदांसि जगत्यंतानि त्रिष्टुप्संबाध्या प्रत्येकं छंदसां फलप्रशंसा॰ ब्राह्मणश्रुतिः। छंदांसि छादनादिति निरुक्ते।
छंदः। गायत्री दैव्येकं॰ आसुरी पंचदश॰ प्राजापत्याष्टेत्यादिपिंगलव्याख्या॰ इत्यादिनानाभेदनानारूपनानाभिधानसप्तछंदांस्येवमेव॰ अ
थ गायत्र्यादिसप्तछंदसां देवताभिधीयते॰ तथा च श्रुतिः। अग्नेर्गायत्र्यभवत्सयुग्वेत्यादिसप्तछंदसां देवतानिदर्शनानि॰ तथा स्वरवर्णगोत्राश्च सप्त
छंदसां पिंगलेनोक्तं॰ अथ छंदोविशेषमाह॰ ऊनाधिकेनैकेनानिचृद्भुरिजौ ॥ गायत्र्याद्युत्कृत्यंतान्येकेनाक्षरेणोनानि॰ तथा चैकेनाक्षरेणाधिकं॰ निचृद्भवति॰
भुरिग्भवति॰ यथाक्रमेण निचृद्भुरिक्च वेदितव्ये॰ ततः निचृदुदाहरणं॰ वरिवोधातमो भवेति त्रयोविंशत्यक्षरा निचृद्गायत्री भवति॰ अपि च॰ भुरिक्उदाहरणं॰ वि
द्मा सा विदुरः॰ एवं इति पंचविंशत्यक्षरा भुरिग्गायत्री भवति॰ द्वाभ्यां विराट्स्वराजौ॰ गायत्र्याद्युत्कृत्यंतानि द्वाभ्यामक्षराभ्यामूनानि विराड्गायत्री भवति॰
अपि च॰ द्वाभ्यामक्षरेणाधिकं स्वराड्गायत्री भवति॰ अथ विराड्गायत्र्युदाहरणं॰ जो षास्तवितयस्यतेहर इत्येकषड्विंशत्यक्षरा स्वराड्गाय १
त्रीज्ञेया॰ एवमेवोष्णिगाद्युत्कृत्यंतानि निचृद्भुरिक्तथा विराट्स्वराट्सर्वत्र छंदसां निदर्शनं॰ तदभियुक्तं॰ श्लोकः। यास्त्वक्षरैश्चिन्नबन्ध्याः पगायत्र्यो
हीनतां गताः। अक्षरैर्बहुभिस्ताश्च गायत्र्य इति धारयेदिति॰ ॥ पादपूरणार्थं तु क्षैप्रसंयोगैकाक्षरीभावान्व्यूहेत॰ क्षैप्रसंयोगा यकारवकारसं

—स्वराड्वत्स्यपितर्तनपूतमित्यादि—
३ ए॰ भुक्त्वद्द्वसस्येइत्यक द्वाविंशत्यक्षराविराड्गायत्रीज्ञेया॰
तथा॰ स्वराड्गायत्र्युदाहरणं—
युवाकु हीति च द्वयं हि त्रिभिरष्टूनाविराजेव शौनकाचार्यवचनात्॰ चतुर्भिरपि मदिस्यात्॰
यथानंतरम्पूर्णाभावात्॰ तथा च॰

५ एवंतावद्द्वितीयोवर्गः सोत्र सकलो वा व्याप्तः —एकाक्षरीभावाः खल्वपि—

योगः। पादपूरणार्थं व्यूहेत॰ क्षैप्रं विभजेदित्यर्थः। पादः। इत्यादिपूरण इति ह सूत्रे पिंगलनिदर्शनं॰ तत्र क्षैप्राक्षरसंयोगः प्रश्लिष्टाभिनिहितादिसंधयः। प्रा
तिशाख्योपदिष्टाः। समाक्षरे संस्थान इत्येवमादिना॰ अथाभिनिहितः संधिरिति च॰ एष्वेतं व्यूहः कर्तव्यः। यथा तत्सवितुर्वरेण्यमिति यकारं व्यूहेत॰ इ॥
न्नः सर्पिरासुतिरित्यादौ वकारं व्यूहेत्॰ एतायामोपगव्यंत इंद्रमित्यैकारं व्यूहेत्॰ उत्तरयोर्व्यूहो न कर्तव्यः। अग्नेस्वयद्यस्तनाग हृदयं च द्वयोरक्
स्यैवं व्यूहेत॰ पादपूरणसिद्धेर्द्वितीयस्योहो न कर्तव्यः। इत्येकाक्षरीभावस्योदाहरणं॰ न वा एकेनाक्षरेण छंदांसि वियंति न द्वाभ्यामिति॰ आद्या
तु सप्तवर्गपादविशेषास्तज्ज्ञा विशेषास्ताननुक्रमं तएवोदाहरिष्यामः॥ गायत्र्यादिजगत्यंते पादविशेषात् तथा पादा अक्षरादिसंज्ञा भेदाविशे
षाश्च भवंति॰ यथा पदपंक्त्यादयो ग्नेतमद्येति पादसंज्ञाश्च भवंति॰ यथा पंचपदा पंक्तिः प्रसिद्धिः तत्र मन्येत्वा यज्ञियमिति चतुष्पादा विराट्पंक्तिभेदः सं
ज्ञा भवंति॰ एतानि सप्तछंदांसि॰ अनुक्रमं तएवोदाहरिष्यामो दर्शयिष्याम इत्यर्थः। समुद्रमार्थः॰ विराड्रूपा विराट्स्थानाश्च बहूना अपि त्रिष्टुभ
एवेत्युद्दिष्टः त्रिष्टुप्चतुश्चत्वारिंशदक्षराप्येवमाप्तबहुभिरक्षरैरूनाहीनाविराड्रूपा विराट्स्थानाश्चेति त्रिष्टुब्विधिकारोक्तास्त्रिष्टुभ एवं स्युः।
तत्र विराड्रूपा विराट्स्थानाश्च पादसंज्ञा विशेषमाह॰ उक्तं परिभाषोदाहरणं॰ नवकौ वैराजत्रैष्टुभश्च द्वौ वा वैराजौ नवकस्त्रैष्टुभश्च विराट्
स्थानेकादशिनस्त्रयो दशकश्च विराड्रूपेति॰ उभयोः संतत्यमुदाहरणं तंत्रेण॰ ततः विराट्स्थाना नवकौ वैराजस्त्रैष्टुभश्चेत्युदाहरणं॰ स्वस्तिन इं
द्रो वृद्धश्रवा इति प्रथमः पक्षः। अपि च॰ द्वौ वा विकल्पेन द्वितीयोदाहरणं॰ वैराजौ नवकस्त्रैष्टुभश्चेति श्रुधी हव मिंद्र मा रिषण्य इति विराट्स्था
ना द्वितीयः पक्षः। तथा विराड्रूपैकादशिनस्त्रयो दशकश्चेत्या नो रु वण्यु भो शि जोकु वध्या इत्युदाहरणं॰ तत्रैकादशत्वारिंशतः॰ चत्वारिंशत॰ ए
कचत्वारिंशत॰ इति पंचभिश्चतुर्भिस्त्रिभिरक्षरैरूना॰ अथ चत्रिष्टुप्त्वे एवत्वर्थः। किमर्थमिदमुच्यते॰ असत्यस्मिन्यो मे प्रेकोन चत्वारिंश
तोनिचृत्पंक्तित्वं॰ चत्वारिंशतोक्तित्वं॰ एकचत्वारिंशतो भुरिक्पंक्तित्वं च स्यादित्यदोषः। उक्तं च॰ अक्षराण्येव सर्वत्र निमित्तं बलवत्तरं॰ विधाद्दि
प्रतिपन्नानां पादव्याक्षरैर्वचामिति शौनकवचनात्॰ अनयो विराड्रूपा विराट्स्थानयोर्विप्रतिपन्नानां पादत्वात्॰ शुष्मिंतुतइत्यादिषु पंक्तित

६ समर्पणेहितइच्छमाणस्येवसुरवावबोधनार्थंक्रियते ८

१ परिभाषा लिख्यते विधिवाक्येतर परिभाषा कथं अतरत्वहत्वसद परिभाषया संव्यवहार दर्शनात् तत्त्व तेषु पादविशेषेषु द्वाराद्विष्टया संख्येन वेदादय संज्ञा भेदः यः। १ इत्यादि वेदाशेषात्मतेऽयम् २
७ तत्रपादत्वेऽपि संख्यानादि अधुना वृत्तस्य तदेदवृद्धि विदुः ७

सर्वा० ६१० निरत्यर्थमिदं वचनं तत्राद्यसप्तके गायत्र्यादि जगत्यंतेव क्ष्यमाणं वेदितव्यं नोत्तरसप्तके वक्तुं शक्यते तत्रोपयोगो नास्ति तत्रातिजगत्यादि तिष्ठतिरि
८ त्तं तेषु यथाध्ययनपारं पर्येणाक्षरैः परिद्व्यवस्थेति सिद्धं वेदितव्यं अनादेशे अष्टाक्षराः पादाः इति रकाचार्यपारं पर्यपरे शाध्यापनं कर्तव्यमित्यर्थः ५ नं
तं दशैकादशद्वादशपदक्षराणां विराट्त्रिष्टुप्जगतादि संज्ञाः ४ परिभाषा पर्याय पाद संज्ञा क्रमेणोक्ताः। दशाक्षरस्य विराट् संज्ञाः एकादशा
क्षरस्य त्रिष्टुप् संज्ञाः द्वादशाक्षरस्य जगती संज्ञा इति अत्र पिंगले वोक्तं विराजो दिशः त्रिष्टुभो रुद्राः जगत्या आदित्या इति निदर्शनं तथा च श्रु
तिः दशाक्षरा विराट् एकादशाक्षरा त्रिष्टुप् द्वादशाक्षरा जगतीति यथोपदेशेन पादाभिप्रायेन वेदितव्यं अनादेशे अष्टाक्षराः पादाः ॥ अक्षर प्रवेतन्यानि
संख्यया वृक्तोपदा अष्टाक्षरा भवंति तत्रैव दृष्टं सुपस्थितं बोद्धव्यं यत्र पादाक्षर संख्या नोच्यते तत्र सर्वत्रानादेशे अष्टाक्षराः पादाः इत्यर्थः अष्टाक्षरा
गायत्री इति श्रुतिः गायत्र्याश्च सप्त इति पिंगलनिदर्शनं चतुष्पदाश्चर्चः ॥ अनादेश इत्येव ऋचः चतुर्भिः पादैर्युक्ता भवंति तत्र तृतीयमनुष्टुप् च
तुष्पदाश्चर्च इत्यनादेशादित्यर्थः ७ तृतीयः खंडः १ प्रथमं छंदस्त्रिपदा गायत्री एकविंशति छंदसामाद्यत्वं गायत्री छंदो विहितं तत्रस
गर्वद्गीतावाक्यं गायत्री छंदसामहमित्युक्तं प्रधानभूतं गायत्रीगायते स्तुतिकर्मणः इति निरुक्ते त्रिपदा पादत्रययुक्ता गायत्री साष्टाक्षरैरनादेशात्त्रिभिः पा
दैर्वर्तते प्रायुष्णिहो गायत्री प्रथमभेदः तस्योदाहरणं तत्सवितुर्वरेण्यं ८ स्मूहः भर्गो देवस्य धीमहि ८ धियो यो नः प्रचोदयात् ८ इत्यादि चतुर्विंशत्य
क्षरा गायत्रीसंज्ञा ज्ञेया सा चतुर्विंशत्यक्षरा तिस्रो गायत्री मिलितत्वात् आर्षगायत्री संज्ञा ज्ञातव्या तिस्रो गायत्री रूपमाह दैवीगायत्री आसुरीगा
यत्री प्राजापत्या गायत्रीति तिस्रो गायत्री वेदितव्या एवं प्रकारेणोष्णिहाद्युत्कृतान्येकविंशति छंदसामार्षसंज्ञानीत्यर्थः अथ तिस्रो गायत्र्युदा
हरणं तत्र दैवी गायत्र्येकाक्षरा सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमही त्यासुरी गायत्री पंचदशाक्षरा धियो यो नः प्रचोदयादिति प्राजापत्या गायत्र्य

प्रथमाद्य प्रधानं वा छंदस्त्रिपदा गायत्री त्रिभिरष्टाक्षरैः पादैर्वर्तते इत्यधिकाराश्चाय मग्निमीळे इत्यादिषु ६

ष्टाक्षराश्चेतिति तिस्रो गायत्र्युदाहरणानि एवमेवोष्णिहाद्युत्कृत्यंतान्यार्षसंज्ञा सर्वत्र प्राक् यजुषामार्षं इति पिंगलः अथ गायत्री द्वितीयोदाहरणं अग्निमीळे पुरो
हितं ८ यज्ञ० जं० ८ होता० मं० ८ अथ गायत्री द्वितीयभेदः पंचकाश्चत्वारः षट्कश्चैकश्चतुर्थश्च तुष्कोवा पदपंक्तिः पंचाक्षराश्चत्वारः पादाः षडक्षरश्चैकः श्चतुर्थश्च गुरु
क्षरो विकल्पेन सा भुरिक् पदपंक्तिर्गायत्री नाम तस्योदाहरणं अग्ने तमद्य ८ अश्वं मै ५ क्रतुं न भद्रं ५ हृदिस्पृशं ४ ऋ० हैः ६ इति शौनकमते अग्ने तमद्येति पदपंक्ति
गायत्री नाम आर्च्व पिंगलमते अग्ने तमद्येति नागी गायत्री नाम भेदः ॥ हीनवकौ षट्कश्च नागीति सूत्रं तस्य द्वितीयोदाहरणं अग्ने मैः ९ क्रतुं न भद्रं ९ ऋ० हैः ६
आद्यौ द्वौ पादौ नवाक्षरौ तृतीयः पादः षडक्षरश्च नागी गायत्री पिंगलमतेनासिद्धं पुनः पदपंक्तिरुदाहरणानि अधा ह्यग्ने स्मूहः ५ क्रतोर्भद्रस्य ५ दक्षस्य साधोः ५
रथीर्ऋतस्य ५ बृहतो बभूथ ५ पुनः एभिर्नो अर्कैः ५ भवा नो अर्वाङ् ५ स्वार्ण ज्योतिः ५ स्मूहः अग्ने विश्वेभिः ५ सुमना अनीकैः ५ पुनः आभिष्टे अद्य ५ गीर्भिर्गृणंतः ५
अग्ने दाशेम ५ प्र ते दिवो न ५ स्तनयंति शुष्माः ६ पुनः घृतं न पूतं ५ तनूररेपाः ५ शुचि हिरण्यं ५ तत्ते रुक्मो न ५ रोचत स्वधावः ६ तव स्वादिष्ठेयं विनाग्ने तमद्ये
त्यादेताः संचर्चाः पदपंक्ति भुरिक् गायत्री तथा पदपंक्तिः स्वराट् गायत्री यथाक्रमेण ज्ञेया पदपंक्तिः पंचेति पिंगलः अथ गायत्री तृतीयभेदः षट्सप्तैका
दशा उष्णिग्गर्भा प्रथमपादः षडक्षरः द्वितीयपादः सप्ताक्षरः तृतीयपाद एकादशाक्षरश्च सोष्णिग्गर्भा गायत्री नाम तस्योदाहरणं तामे अश्व्यानां
स्मूहः ६ हरीणां नितोशना ७ उतो नु स्मू० सा ११ स्मूहः अथ गायत्री चतुर्थभेदः त्रयः सप्तकाः पादनिचृत् क्रमेण द्वितीयः पादाः सप्ताक्षराः सा पादनि
चृत् गायत्री नाम तस्योदाहरणं युवाकु हि शचीनां ७ युवा० नां ७ भूयाम् आं ७ पुनः अभीषुणः सखीनां ७ अविता ज० णो ७ शतं भ० भिः ७ कस्ति त्रिपा
दपिभिः सा पादनिचृदिति द्वे सूत्रे पिंगलः अथ गायत्री पंचम भेदः मध्यमः षट्कश्चेदतिनिचृत् आद्यौ तौ पादौ सप्ताक्षरौ मध्यमः पादः षडक्षरश्च

शौनकानार्षेवचनात् २

सर्वा॰ प॰ टी॰ सा॰तिनिचृद्गायत्रीनाम॰ तस्योदाहरणं॰ युवं तमंपुरूणां ७ स्तो॰ विः६ राजे॰ तो ७। तत्र कारिका॰ आद्यपादास्तृतीयश्च सप्तकौ मध्यमो यदि॰ षळक्षरः सापि
ज्ञेया गायत्र्यपि निचृदिति॰ अथ गायत्र्याः षष्ठभेदः। ६ अकश्चेद्यवमध्या॥ आद्यंतौ पादौ सप्ताक्षरौ॰ मध्यमपादो दशाक्षरश्च॰ सा यवमध्या गायत्री नाम॰ तस्यो
८ दाहरणं॰ ससुन्वे यो वसूनां ७ यो रायामानेता य इळानां १० सोमो॰ तीनां ७ कारिका। आद्यौ पादौ तृतीयश्च सप्तकौ मध्यमो यदि॰ दशाक्षरः सा गायत्री यवमध्या
प्रकीर्तिता। विपरीता यवमध्येति पिंगलः। अथ गायत्र्याः सप्तमभेदः॥ यस्यास्तु षट् सप्तकाः स्युः काः सा वर्धमाना॥ प्रथमः पादः षळक्षरः। द्वितीयः
पादः सप्ताक्षरः। तृतीयपादोऽष्टाक्षरश्च॰ सा वर्धमाना गायत्री नाम॰ तस्योदाहरणं॰ ईशाना वार्याणां ६ क्षयंतीश्चर्षणीनां ७ अपो॰ जं ८ पुनः त्वमग्ने
यज्ञानां ६ होता वि॰ हितः ७ देवेभि॰ ने ८ षट्सप्तकाष्टकैर्वर्धमानेति पिंगलः। एकाक्षरवृध्याऽत्यर्थः। अथ गायत्र्या अष्टमभेदः। विपरीता प्रतिष्ठा॥
प्रथमपादोऽष्टाक्षरः। द्वितीय॰ सप्ताक्ष॰ तृती॰ षळक्ष॰ सा प्रतिष्ठा गायत्री नाम॰ तस्योदाहरणं॰ आपः पृणीत भेषजं ८ वरू॰ कम ७ ज्योक्च॰ शे ६
पुनः त्वमग्ने व्रतपा असि ८ देव॰ र्त्येष्वा ७ त्वं य॰ ज्ञेष्वीड्यः। यूहः ६ विपरीता प्रतिष्ठेति पिंगलः। अथ गायत्र्या नवमभेदः। द्वौ षट्कौ सप्तकश्च
ऋसीयसी॥ आद्यौ पादौ षळक्षरौ। तृतीयपादः सप्ताक्षरश्च। सा ऋसीयसी गायत्री नाम॰ तस्योदाहरणं॰ प्रेष्ठमु प्रियाणां ६ स्तुह्या सा वातिथिं ६
अग्निं रथानां यमं ७ पुनः इंद्रः सहस्रदाव्नां ७ वरु॰ नाः ६ ऋतुर्भव॰ क्थ्यः ६ विकल्पेन पादव्यत्यासेन ऋसीयसी गायत्री ज्ञेया॰ अथ पिंगलानुसारेण
गायत्री दशभेदा उच्यते॰ षट्कसप्तकयोर्मध्ये ह्यष्टावति पादा निचृत्॰ प्रथमः पादः षळक्षरः। द्वितीयपादोऽष्टाक्षरः। तृतीयपादः सप्ताक्षरश्च॰ सा नि
पादनिचृद्गायत्री नाम॰ २ तस्योदाहरणं। प्रेष्ठं वो अतिथिं। ६ स्तुषे॰ प्रियं ८ अग्निं॰ थं ७ इदमुदाहरणं परिभाषानुक्रमणं नास्ति। पिंगलदर्श
नमित्यर्थः। इति पादविभागेन दशगायत्र्य ईरिताः इति ४ चतुर्थः खंडः॥ द्वितीयमुष्णिक्त्रिपदा त्वोष्ट्र श्। द्वितीयं भेदं आर्षी उष्णिक नाम
धिकृतं प्रागनुष्टुप्शोधिकारात्॰ सा त्रिपदा वर्तते॰ इति उष्णिक त्रिप्रथमभेदः। आद्यौ पादावष्टाक्षरौ॰ तृतीयपादो द्वादशाक्षरश्च॥

सोष्णिकनाम॰ तस्योदाहरणं॰ पदं इं सोमपा तमः ८ मदः॰ ऽति ८ येनाहं॰ महेव्यूहः १२ पुनः यस्यत्यच्छंबरं मदे ८ दिवोदासाय रंधयः ८ अयं स सो॰ पिब १२ कारिका
आद्यावष्टाक्षरौ पादौ तृतीयो द्वादशाक्षर इति। उष्णिग्गायत्रौ जागतश्चेति पिंगलः। अथोष्णिक् द्वितीयभेदः। आद्यश्चेत्पुर उष्णिक्। आद्यपादो द्वाद
शाक्षरः। द्वितीयतृतीयावनादेशावष्टाक्षरौ सा पुरउष्णिक् नाम। तस्योदाहरणं। तच्चक्षुर्दे॰ त १२ पश्येम॰ ८ जीवेम॰ ८ पुनः ये अंजिषु॰ नवः १२
स्त्रक्ष॰ यु ८ श्रायाः॰ ८ कारिका। आद्यो द्वादशकः पादः अन्यावष्टाक्षरौ यदि। पुर उष्णिगिति प्रोक्ता तच्चक्षुरित्युदाहृतिः। पुर उष्णिक् पुर इति
पिंगलः। अथोष्णिक् तृतीयभेदः। मध्यमश्चेत्ककुप्। प्रथमतृतीयपादावनादेशावष्टाक्षरौ। द्वितीयपादो द्वादशाक्षरश्च। सा ककुबुष्णि
क् नाम। तस्योदाहरणं। सुदेवः समहासति ८ सुवीरो॰ र्त्यः॰ यूहः १२ यंत्रायं॰ ते ८ पुनः युष्माकं स्मा रथाँ अनु ८ मुदे॰ नवः १२ वृष्णी॰ वं ८
कारिका। द्वादशाक्षरको मध्ये त्वष्टकावभितो यदि। सोष्णिक् ककुबिति प्रोक्ता सुदेवः समहासति। ककुम्मध्ये चेदंत इति पिंगलः। अथोष्णिक्
चतुर्थभेदः॥ त्रयोऽष्टजागतचतुष्काः ककुम्न्यंकुशिरा॥ प्रथमपाद एकादशाक्षरः। द्वितीयपादो द्वादशाक्षरः। तृतीयपादश्चतुरक्षरश्च।
सा ककुम्न्यंकुशिरोष्णिक् नाम॰ तस्योदाहरणं। दधिरेक्णस्तन्वे दधिर्वसु ११ दधिर्वा॰ नं १२ नूनमथ ४ कारिका॰ एकादशाक्षरस्त्वाद्यो
द्वितीयो द्वादशाक्षरः। चतुष्कोऽप्यंति यस्याः सा ककुम्न्यंकुशिरा मता॥ अथोष्णिक् पंचमभेदः। एकादशिनौ परः षट्कस्तनुशिरा॰॥
आद्यौ द्वौ पादावेकादशाक्षरौ। तृतीयपादः षडक्षरश्च॰ सा तनुशिरोष्णिक् नाम॰ तस्योदाहरणं। प्रयाधो षेण्म नाणे॰ ११ यथा वा॰
११ प्रेषयुर्न विद्वान् ६ कारिका। एकादशाक्षरावाद्यौ तृतीयश्च षळक्षरः। यस्याः सैषा तनुशिरा प्रयाधोषेत्युदाहृतिः। प्रयात
ऽशिरनामेति प्रातिशाख्ये॥ अथोष्णिक् षष्ठभेदः॥ मध्ये चेत्पिपीलिकमध्या॥ मध्यमतृतीयपादावेकादशाक्षरौ। मध्यमपा
दः षळक्षरः। सा पिपीलिकमध्योष्णिक् नाम। तस्योदाहरणं। हरीयस्य सुयुजा विव्रता वेः ११ अर्वंतानु शेपा ६ उभा र॰ दंत ११ पुनः रज्ञे
यश्चके सुहना यरस्मै ११ हिरीमशो॰ मन्द ६ अरुत॰ अः ११ कारिका। एकादशाक्षरः षट्कः पुनरेकादशाक्षरः। सा पिपीलिकमध्या

श्चाहरीयसेत्युदाहृतिः। त्रिपाद्णिष्टमध्या पिपीलिकमध्येति पिंगलः। वृज्रंयश्चैकस्त्रराबुष्णिक् ज्ञेया॥ अथोष्णिक्सप्तभेदः॥ आद्यः पंचकस्त्रयोष्टकाः अ
नुष्टुब्गर्भा॥ प्रथमपादः पंचाक्षरः। शेषास्त्रयः पादा अष्टाक्षराः। सानुष्टुब्गर्भोष्णिक्नाम। तस्योदाहरणं। पितुं नु स्तोषं ५ महो धर्मा॰ टी॰ ८ यस्यात्रि
तो व्योजसा ८ वृहः। वृत्रं विपर्वमर्दयत् ८ कारिका। आद्यः पंचाक्षरः पादस्त्रयस्त्वष्टाक्षराः परे। अनुष्टुब्गर्भेति सा प्रोक्ता पितुं नु स्तोषमित्यृचा।
अनुष्टुब्गर्भा गेनाभेषा सागस्त्येस्मि पितुन्विति प्रातिशाख्ये। अथोष्णिगष्टमभेदः॥ चतुःसप्तकोष्णिगेव॥ चत्वारः पादाः क्रमेण सप्ताक्षराः सोष्णि
क्भेदाख्या तस्योदाहरणं॥ नदं व ओदतीनां ७ नदं योयुव॰ ७ पतिं वो अ॰ ७ वृहः। धेनूनामि॰ ७ पुनः। मंसीमहि त्वा वयं ७ अस्माकं॰ घन ७ मतीनां॰
नं ७ विप्राणां चाधवं ७ मंसीमहीति निचृदुष्णिक् ज्ञेया। नदं मंसीमहीति निचृदिति प्रातिशाख्ये। कारिका। अनुष्टुप्पादसाम्येन गुरुवादाद्यमुष्णिहः।
रहस्यब्राह्मणेप्येवं सम्यगाम्नायते खलु। तत्र चोष्णिहरुद्दिष्टाः सम्यक्पादाति भागतः। पादैश्चतुर्भिः सैवोक्तानुष्टुब्गुणसंभृता। नदं व ओदती
नामित्युष्णिगक्षरैर्भवत्यनुष्टुप्पादैरमुष्टुबुष्णिगिति श्रुतिः। चतुष्पाद्विभिरिति पिंगलः। कारिका। चतुर्भिः सप्तकैः पादैर्युक्ताप्युष्णिगिहो
च्यते। नदं व ओदतीनां तु मंसीमहीत्युदाहृतिः॥ ५॥ पंचमः खंडः। तृतीयमनुष्टुप्। आदह स्वधामित्यादावनुष्टुबधिकारः। चतुर्भिः पादैर्युक्ता अनादेशेऽष्टा
क्षराश्चतुष्पादाश्च ऋचेत्यनुवर्ततइति॥ अथानुष्टुभ्प्रथमभेदः। तस्योदाहरणं। गायंति त्वा गायत्रिणः ८ अर्चं॰ णः ८ ब्र॰ तो ८ उद्वं॰ मिरे ८ पुनः
उरो ष्टद्रराधसः ८ विश्वी॰ कृतो ८ अथा॰ णे ८ द्युम्नासु॰ ८ कारिका। चतुर्भिरष्टकैः पादैर्युक्ताऽनुष्टुबिहोच्यते। गायंति त्वा गायत्रिण उरो ष्टइत्यु
दाहृतिः। अनुष्टुब्गायत्रैरिति पिंगलः॥ अथानुष्टुब्द्वितीयभेदः॥ पंचपंचकाः षट्कश्चैको महापदपंक्तिः॥ क्रमेण पंच पादाः पंचाक्षराः। अंत्याक्ष
पादः षडक्षरश्च। सा महापदपंक्तिरनुष्टुब्नाम। तस्योदाहरणं। तव त्यादिष्टा ५ अग्ने संदृष्टिः ५ इदा चिदह्नः ५ इदा चिदक्तोः ५ श्रिये रुक्मो न ५ १०
रोचत उपाके ६ कारिका। पंच पंचाक्षरा यस्याः षट्कश्चैकः षडक्षरः। सोक्ता महापदपंक्तिस्तव त्यादिष्टेत्युदाहृतिः॥ अथानुष्टुप्तृतीयभेदः।
आगता वष्टकश्च कृतिः॥ आद्यौ द्वौ पादौ द्वादशाक्षरौ। तृतीयपादोऽष्टाक्षरश्च। सा कृतिरनुष्टुब्नाम। तस्योदाहरणं। मा कस्मै धातमभ्यमित्रि
णे नः १२ मा कुत्रा गु॰ वृहः॰ १२ स्तना॰ श्वी॰ ८ वृहः। कारिका। द्वादशाक्षरकावाद्यौ तृतीयोऽष्टाक्षरः कृतः। मा कस्मै धातमित्येषा कृत्यनुष्टुबुदाहृतिः।

त्रिपात्कु विज्ञा गताभ्यां गायत्रेणत्वेति पिंगलः। अथानुष्टुप्चतुर्थभेदः। मध्येऽष्टकः पिपीलिकमध्या। आद्यंत्यौ पादौ द्वादशाक्षरौ मध्यमपादोऽष्टाक्षरश्च। सा
पिपीलिकमध्या। तस्योदाहरणं। पर्यूषु प्रधन्व वाजसातये। वृहः १२ परि वृत्राणि सक्षणिः ८ द्विषस्तरध्या ऋणया न ईयसे १२ कारिका। यस्या द्वादशक
स्त्वाद्यौ मध्येऽष्टौ द्वादशाक्षरौ। सा पिपीलिकमध्योक्ता पर्यूषु प्रेत्युदाहृतिः। मध्येऽल्पे च। त्रिपाद्णिष्टमध्या पिपीलिकमध्येति द्विसूत्रे पिंगले॥ अथानुष्टु
प्पंचमभेदः॥ नवकयोर्मध्ये जागतः काविराट्। आद्यंतौ पादौ नवाक्षरौ। मध्यमपादो द्वादशाक्षरश्च। सा काविराडनुष्टुब्नाम। तस्योदाहरणम्।
आ विद्वांसा हवामहे वां ९ ता नो विद्वांसा मन्म वोचेतमद्य १२ प्रार्चद्दय॰ कुः ९ कारिका। नवाक्षरौ द्वादशको पूर्ववत्सुबरे नवेत्। इति पादास्त्रयो यस्यां
सा विद्वांसेति काविराट्। ता विद्वांसेति काविराडिति प्रातिशाख्ये॥ अथानुष्टुप्षष्ठभेदः॥ नववैराजत्रयोदशैर्नष्टरूपी॥ आद्यपादो नवाक्षरः। द्वितीयपा
दो दशाक्षरः। तृतीयपादस्त्रयोदशाक्षरश्च। सा नष्टरूपानुष्टुब्नाम। तस्योदाहरणं। विश्वेभि पाक्यान्न रदेवान ९ वषट् दस्मा १० पानं सोनः
१३ कारिका। नवाक्षरो दशार्णस्त्रयोदशाक्षरस्तथा। इति त्रयो हि यत्रैव नष्टरूपा हि सा स्मृता। नष्टरूपा विश्वेभिरिति प्रातिशाख्ये॥ अथानुष्टु
प्सप्तमभेदः। दशकास्त्रयो विराट्॥ क्रमेण त्रयः पादा दशाक्षराः। सा विराडनुष्टुब्नाम। तस्योदाहरणं। पिबा सोममभिं द्रमदं तु त्वा १० यं ते सुषाव हर्य
श्वाद्रिः। वृहः १० सोतुः॰ नार्वा १० दशाक्षरा विराडिति श्रुतिः॥ अथानुष्टुब्अष्टमभेदः। एकादशिन्यो वा॥ क्रमेण त्रयः पादा एकादशाक्षराः। सा विर
ट्स्थानविराडनुष्टुब्नाम। तस्योदाहरणं। अग्निं वरो दी॰ ण्वाः ११ हस्ते च्युती जनयंत॰ ११ दूरे॰ दृ॰ यो ११ कारिका। दशाक्षरास्त्रयः पादा यस्याः सा
हि विराड्भवेत्। एकादशाक्षरा यस्यास्त्रयः सापि विराड्भवेत्। त्रिपान्त्रिष्टुप्भेरिति पिंगलः। विराड् नाम स्थानस्वर्गे लोके जयति तेन त्रयस्त्रिंश
दक्षरे भवत इति ब्राह्मणश्रुतिः। ६॥ षष्ठः खंडः॥ चतुर्थं बृहतीत्वित्यादौ द्वादश॥ चतुर्थं छंदो बृहतीनाम। आ पंक्तेः सर्वत्र बृहत्यधिकारः। अथ बृह
ती प्रथमभेदः। प्रथमद्वितीयचतुर्थपादा अनादेशादष्टाक्षराः। तृतीयपादो द्वादशाक्षरश्च। सार्षबृहतीनाम। तस्योदाहरणं। अपनेज्जसुहर्यतं ८
सोम आहरिभिः सुतः ८ अपाणोः १२ अथानि छ॰ रथं ८ कारिका। आद्यास्त्वष्टाक्षरोपादस्तृतीयो द्वादशाक्षरः। चतुर्थोष्टाक्षरश्चांते बृहती

सर्वा॰ टी॰ स्तुबेभेवेद॰ बृहतीजागतस्त्रयश्च गायत्राइति पिंगलः ॥ अथ बृहती द्वितीयभेदः ॥ आद्यश्चेत्पुरस्ताद्बृहती ॥ आद्यपादो द्वादशाक्षरः ॥ शेषास्त्रयः पादा अनादेशाद
ष्टाक्षराः ॥ सा पुरस्ताद्बृहती नाम ॥ तस्योदाहरणं ॥ महोयस्पतिः शवसो असाम्या ॥ बृह॰ ॥ महान्॰ त॰ तुविः ॥ ८ भर्त्रा वज्रस्य धृष्णोः ॥ पिता पुत्रमिव प्रियं॰
११ पुनः ॥ अधीन्नवः॰ र बृहः १२ सद्योवृद्धि॰ नः बृहः ८ सद्यो॰ धर्षः ॥ बृहः ॥ सद्योदि॰ नवः ८ कारिका ॥ द्वादशाक्षरपादोचेदष्टकाश्चापरे त्रयः ॥ पा
साव्यस्याह्निसा प्रोक्ता पुरस्ताद्बृहती तिरे ॥ पुरस्ताद्बृहती पुर इति पिंगलः ॥ अथ बृहती तृतीयभेदः ॥ द्वितीयश्चेन्न्यंकुसारिणी ॥ प्रथमतृतीयचतुर्थ
पादा अनादेशाष्टाक्षराः ॥ द्वितीयपादो द्वादशाक्षरश्च ॥ सा न्यंकुसारिणी बृहती नाम ॥ तस्योदाहरणं ॥ एतं शंसमिंद्रास्मयुष्ट्वं ॥ कूचित्सं॰ ८ कु
विन्नं तं सह॰ ष्वे १२ सदापास्य॰ ये ८ बृहः ॥ मेदतां॰ सो ८ न्यंकुसारिणी द्वितीयाइति पिंगलः ॥ उरोबृहती वा ॥ विकल्पेन उरोबृहती नाम ॥
तस्योदाहरणं ॥ त्वष्टमं तक्रदुकमंतरं ॥ भुरिकू॰ ८ अपाछ॰ न्नवे १२ सर्यायो॰ त॰ बृहः ८ सद्व्याधर्षमर्हति ८ उरोबृहती यास्कस्येति पिंगलः ॥
स्कंधोग्रीवी वा ॥ विकल्पेन स्कंधोग्रीवी बृहती नाम ॥ तस्योदाहरणं ॥ मूत्स्य पायितमह॰ ॥ बृह॰ ॥ पात्रस्य॰ द॰ १२ रुपा॰ दुः ॥ निचृद्व॰ ८ वाजीस॰ मः ८
स्कंधोग्रीवी क्रोष्टुकेरिति पिंगलः ॥ कारिका ॥ आद्यंतावष्टाक्षरौ पादौ द्वितीयो द्वादशाक्षरः ॥ पादावद्याष्टको सा कीर्त्यते त्रिभिर्वेत्तनामभिः ॥
ऋषीणां मतभेदेनाहि नामभेदे तु कारणं ॥ पिंगलमतेन्नेमं महर्षेर्न्यंकुसारिणी ॥ स्कंधोग्रीवी क्रोष्टुकेश्च यास्कस्योरोबृहत्यपि ॥ एकस्यैवाभिनाम भ
नि प्रत्येकमुदाहरणं ॥ तन्मतमाचार्यैरिति वेदितव्यं ॥ अथ बृहती चतुर्थभेदः ॥ अंत्यश्चेदुपरिष्टाद्बृहती ॥ प्रथमद्वितीयतृतीयपादा अना
देशादष्टाक्षराः ॥ चतुर्थपादो द्वादशाक्षरश्च ॥ सोपरिष्टाद्बृहती नाम ॥ तस्योदाहरणं ॥ नतमंहो न दुरितं ८ देवासो॰ ष्टमं ८ सजो॰ मा॰ ८ मित्रो॰ द्विषः १२ ११
कारिका ॥ आदितस्त्वष्टका यस्यास्त्रयोंत्या द्वादशाक्षरः ॥ उपरिष्टाद्बृहत्येषा नतमंह उदाहृतिः ॥ उपरिष्टाद्बृहत्यंत इति पिंगलः ॥ ४

अथ बृहती पंचमभेदः ॥ अष्टिनोर्मध्ये दशकौ विष्टारबृहती ॥ प्रथमचतुर्थपादावनादेशादष्टाक्षरौ ॥ द्वितीयतृतीयपादौ दशाक्षरौ ॥ सा विष्टारबृ
हती नाम॰ तस्योदाहरणं॰ पुवं ह्यास्तेमहोरन् ८ बृहः ॥ पुवं वायं निरततं सत १० तानोवस्सकूगोपास्यातं १० पातनो॰ यो॰ ८ कारिका ॥ यद्यष्टा
क्षरयोर्मध्ये पादौ स्यातां दशाक्षरौ ॥ विष्टारबृहती सोक्ता पुवं ह्यास्मुदाहृतिः ॥ वैराजौ गायत्रौ चेति पिंगलः ॥ अथ बृहती षष्ठभेदः ॥
त्रिजागतोर्ध्वबृहती ॥ क्रमेण द्वादशाक्षरास्त्रयः पादाः सोर्ध्वबृहती नाम ॥ तस्योदाहरणं ॥ अजीजनो अमृत मर्त्येष्वा ॥ बृहः १२ ऋतस्य॰
णः १२ सदास॰ त १२ कारिका ॥ त्रयो द्वादशका यस्याः साहोर्ध्वबृहती विराट् ॥ त्रिभिर्जागतैर्महाबृहतीति पिंगलः ॥ अथ बृहती सप्तम
भेदः ॥ त्रयोदशिनोर्मध्येष्टकः पिपीलिकमध्या ॥ आद्यंतौ पादौ त्रयोदशाक्षरौ ॥ मध्यमपादोष्टाक्षरश्च ॥ सा पिपीलिकमध्या विराट्
बृहती नाम ॥ तस्योदाहरणं ॥ अभि वो वीरमंधसो मदेषु गाय १३ गिरा महाविचेतसं ८ इंद्रं ना॰ था १३ कारिका ॥ यदि ह्यष्टाक्षरो म
ध्ये त्रयोदशकयोर्द्वयोः ॥ सा पिपीलिकमध्योक्ता बृहती हि स्त्रयोदश ॥ त्रिपाद्णिच्छमध्या पिपीलिकमध्येति पिंगलः ॥ अथ बृह
त्यष्टमभेदः ॥ नवकाष्टकद्वादशपदानां विषमपदा ॥ प्रथमपादो नवाक्षरः ॥ तृतीयपाद एकादशाक्षरः ॥ द्वितीयचतुर्थपादावष्टाक्ष
रौ ॥ सा विषमपदा बृहती नाम ॥ तस्योदाहरणं ॥ सनितः सुसनितरुग्र ९ चित्र॰ त ८ प्रास हा सम्रा॰ नं ११ भुज्युं वा॰ यं बृह ॥ ८
कारिका ॥ नवाक्षरोष्टाक्षरश्च तथैवैकादशाक्षरः ॥ चतुर्थोष्टाक्षरश्चेति पादा यस्यास्तु सोच्यते ॥ अथ बृहती नवमभेदः ॥ चतुर्नव
का बृहत्येव ॥ क्रमेण चत्वारः पादा नवाक्षराः ॥ तस्योदाहरणं॰ तंत्वा वयं पितो वचोभिः ९ गावो न॰ भ ९ देवेभ्य॰ द ९ अ
स्मभ्यं त्वा॰ द ९ ॥ बृहः ॥ कारिका ॥ चतुर्भिर्नवकैः पादैर्युक्ता पि बृहती मता ॥ क्वचित्नवकाश्चत्वार इति पिंगलः ॥ ७ ॥ सप्तमः खं
डः समाप्तः ॥ ॥

पंचमेपंक्तिः पंचपदा। आत्रेइत्यतः पंक्त्यधिकारः। पंचमं छंदः पंक्तिर्नाम· क्रमेणपंचपदाअनादेशाद्दशाक्षराः। सार्षपंक्तिर्नाम· तस्योदाहरणं· इंद्रो
मदायवावृधे ८ शवसे· भिः ९। तमिः भु। व्यूहः ८ उते· हे ८ सवाजे· ह ८ पथ्यापंचभिर्गायत्र्यैरितिपिंगलः। पंचपदापंक्तिरितिश्रुतिः। अथपं
क्तेर्द्वितीयभेदः। अथचतुष्पदाविराड्दशकैः। अथेत्यधिकारेतेनविराड्दशकैरित्यादौचतुर्भिः पादैरित्यादिसिद्धंभवति· क्रमेणचत्वारः
पादाद्दशाक्षराः। साचतुष्पदाविराट्पंक्तिर्नाम। तस्योदाहरणं। मन्येत्वायज्ञियंयज्ञियानां१० मन्ये·नां१० मन्ये·तुं१० मन्ये·णनां१०
कुनः शिपिप्रोरहिमायस्यद्यौः१० पुरो·ई:१० सुदामं· ष्व१० ऋजि·मू१० कारिका। चतुर्भिर्दशकैः पादैः क्रमेणैवतदुच्यते· विराट्
पंक्तिसाप्रोक्ता मन्येत्वात्युदाहृतिः। अथपंक्तेस्तृतीयभेदः। अयुजौजागतौसतोबृहती। प्रथमतृतीयपादौद्वादशाक्षरौ· द्वितीय
चतुर्थपादावनादेशादष्टाक्षरौ· सतोबृहतीपंक्तिर्नाम। तस्योदाहरणं। मातेराधांसिमातउतमोतवसो१२ अस्मा·भन ८ विश्वा·षष१२
वसू·आ ८ कारिका· तृतीयाद्यौद्वादशकौद्वितीयांत्यौतथाष्टकौ· यस्याः सतोबृहत्येवमातेराधांस्युदाहृतिः। पूर्वौचेद्युजौसतः
पंक्तिरितिपिंगलः। तथासतोबृहतीतांडिनइति। अथपंक्तेश्चतुर्थभेदः। युजौचेद्विपरीता। द्वितीयचतुर्थपादौद्वादशाक्षरौ· प्र
थमतृतीयपादावनादेशादष्टाक्षरौ· साविपरीतापंक्तिर्नाम। तस्योदाहरणं। यत्रग्रावाःश्रावयत्सखा ८ विश्व·श्रुतः१२ तंविमा ८ इं
द्रं·चः१२ कारिका। द्वितीयांत्यौद्वादशकौतृतीयाद्यौतथाष्टकौ· यस्याः साविपरीतेतिनाम्नोक्ताबद्धचोतेंमेः। विपरीतौचेति
पिंगलः। अथपंक्तेः पंचमभेदः। आद्यौचेत्प्रस्तारपंक्तिः। आद्यौद्वौपादौद्वादशाक्षरौ। तृतीयचतुर्थपादावनादेशादष्टाक्षरौ। साप्र
स्तारपंक्तिर्नाम। तस्योदाहरणं। भद्रमिद्रुशाकृणवत्सरस्वती१२ अकवा·ती१२ गृणाना·ह ८ स्तुवाना·ह ८ कारिका। पादौद्वाद
शकावाद्यावंत्यावष्टाक्षरौपरौ। यस्याः साप्रस्तारपंक्तिर्भद्रमिदित्युदाहृतिः। प्रस्तारपंक्तिः पुरतइतिपिंगलः। पंक्तेः षष्ठभेदः।

अंत्यौचेदास्तारपंक्तिः। तृतीयचतुर्थपादौद्वादशाक्षरौ। प्रथमद्वितीयपादावनादेशादष्टाक्षरौ। साऽऽस्तारपंक्तिर्नाम· तस्योदाहरणं। आग्निंनस्ववृक्ति
भिः· व्यूहः ८ होतारं· हे ८ यज्ञाय· मह१२ शिरंपावक· सं१२ कारिका। आद्यावष्टाक्षरौपादौततोद्वादशकौपरौ। यस्याआस्तारपंक्तिः
स्यात्अग्निंनस्वेत्युदाहृतिः। आस्तारपंक्तिः पुरतइतिपिंगलः। अथपंक्तेः सप्तमभेदः। आद्यांत्यौचेत्संस्तारपंक्तिः। प्रथमचतुर्थपादौद्वादशा
क्षरौ। द्वितीयतृतीयपादावनादेशादष्टाक्षरौ। सासंस्तारपंक्तिर्नाम। तस्योदाहरणं। पितुभृतोनतंतुमित्सुदानवः१२ प्रतिद्ध्मो·सि ८ उषा·मः ८
संवर्तय·तना१२ कारिका। द्वादशाक्षरयोर्मध्येपादावष्टाक्षरौयदि· यस्याः संस्तारपंक्तिः स्यात्पितुभृतोनतंतुमित्· संस्तारपंक्तिर्बहिरितिपिं०
तत्रसंस्तारपंक्तिरुदाहरणमित्यस्यार्थः। आयाहिवनसासहेतिद्विपदाः शंसतीतिब्राह्मणे· तथायाहिसंवत्सउपस्यंहेपदमितिद्विपदास
क्ते, पितुभृतइत्येषासंस्तारपंक्तिः छंदः पठ्यते· कथमिदंचतुष्पाउदाहृियते· उच्यते· द्वौद्विपदास्तृचः समाम्नंतीति· द्वौद्विपदयोरध्याप
नेएकर्चत्वमत्रैवंवक्ष्यते· तेनचतुष्पात्वमित्यदोषइति। अथपंक्तेरष्टमभेदः। मध्यमौचेद्विष्टारपंक्तिः। द्वितीयतृतीयपादौद्वादशाक्षरौ।
प्रथमचतुर्थपादावनादेशादष्टाक्षरौ। साविष्टारपंक्तिर्नाम। तस्योदाहरणं। अग्नेतवश्रवोवयः ८ महिभ्राज·वसो१२ बृहद्भा·क्रतुं· व्यूहः
ऋदधासिदा·कवे ८ कारिका। यस्यास्त्वष्टकयोर्मध्येभवेतांद्वादशाक्षरौ· विष्टारपंक्तिः साप्रोक्ताअग्नेतवेत्युदाहृतिः। विष्टारपंक्तिरं
तइतिपिंगलः। ८ अष्टमः खंडः। षष्ठं त्रिष्टुप्त्रैष्टुभपदा। आजगत्यादार्षत्रिष्टुबधिकारः। त्रैष्टुभमित्यनादेशादृष्टाक्षरनिचत्व
र्थं। पादाश्चत्वारएव· अनादेशाश्चतुष्पादाश्चैवइति· चत्वारएकादशकास्तुपादायस्याः सोक्तात्रिष्टुबाचार्यैर्विशेषेः। अथार्ष
त्रिष्टुप्प्रथमभेदः। तस्योदाहरणं। प्रवासाममभियमुग्रतद्:११ उर्वंग्यं· ई११ वियो·रु११ विश्वा·भिः११ एकादशाक्षरात्रिष्टु

सर्वा. टी. विविक्षुरिति। अथ त्रिष्टुभो द्वितीयभेदः। द्वौ तु जागतौ यस्याः सा जागते जगती त्रैष्टुभे त्रिष्टुप्॥ यस्या छंदसो द्वौ पादौ द्वादशाक्षरौ। तथा द्वौ पादावेकाद
शाक्षरौ। तावुभौ सति जागते जगती त्रिष्टुभे त्रिष्टुबिति निर्णयः। अथ जागते जगत्युदाहरणं। सनेमि चक्रमजरं विवावृते १२ उत्ता· दि ११ सूर्य·
वृतं ११ तस्मिन्ना· शा १२ बृहः। एते द्वे वृत्ते उदाहरणे बोद्धव्यं। तत्र जागते जगती त्रैष्टुभे त्रिष्टुबिति निर्विशेषसंज्ञोदाहरणानि· इमं स्तोमम
१३ र्हते यं सूक्तं। तथा मानो मित्रो वरुण इति सूक्तमिति द्वे सूक्ते जागतत्रैष्टुभे संदेहनिमिश्रितं बोद्धव्यं। एवं सर्वत्र। कारिका। यस्या द्वादशाक्षरौ
पादावन्यावेकादशाक्षरौ। त्रिष्टुब्जागतस्थः सोच्यते जगती तिवै। अथ त्रिष्टुभः तृतीयभेदः। वैराजौ जागतौ चाभिसारिणी। आद्यौ द्वौ पादौ
दशाक्षरौ। तृतीयचतुर्थपादौ द्वादशाक्षरौ। साभिसारिणी त्रिष्टुब्नाम। तस्योदाहरणं। यो वाचा विवाचो मृध्रवाचः १० पुरू सह· न।
तत्र द्विर्हस्य पौंस्यं गृणीमसि १२ पितेव य· वृः १२ कारिका। यस्या दशाक्षरौ पादौ ततो द्वौ द्वादशाक्षरौ। सोक्ताभिसारिणी त्रिष्टुप् यो वाचा
वेत्युदाहृतिः। अथ त्रिष्टुभश्चतुर्थभेदः। नवकौ वैराजस्त्रैष्टुभश्च। आद्यौ पादौ नवाक्षरौ। तृतीयपादो दशाक्षरः। चतुर्थपादस्त्वेकादशाक्ष
रश्च। सैका विराट्स्थाना त्रिष्टुप्नाम। तस्योदाहरणं। स्वस्ति न इंद्रो वृद्धश्रवाः ९ स्वस्ति नः· ९ स्वस्ति नस्ता· १० स्वस्ति नो बृ· ११
बृहः। अथ द्वितीया॥ द्वितीया शब्दात् विकल्पेन द्वितीयभेदो विराट्स्थाना भवति। वैराजौ नवकस्त्रैष्टुभश्च॥ आद्यौ द्वौ पादौ दशाक्षरौ· १३
एकोनवाक्षरः। एक एकादशाक्षरश्च· तस्योदाहरणं। श्रुधी हवमिंद्र मा रिषण्यः १० स्याम ते· ना १० इमा· यंति· ९ वस· रं· तः ११ भुरिक्
सा विराट्स्थाना यथा ज्ञानेन बोद्धव्या। अस्य सूक्तस्य परिभाषा क्रमो नास्ति। इति विराट्स्थाना द्विप्रकारा ज्ञेया। कारिका

यस्य नवाक्षरौ पादौ तृतीयो दशकस्तथा॥ एकादशाक्षरोऽन्यश्च विराट्स्थाना तु सा मता। तत्स्वस्ति न इंद्रः॥ आपिच॥ यस्या द्वौ दशौ वा द्वौ तृतीयश्च न
वाक्षरः॥ एकादशाक्षरश्चांत्यो विराट्स्थानैव सापि चेति श्रुधी हवमिंद्रेति। अथ त्रिष्टुभः पंचमभेदः॥ एकादशिनस्त्रयोऽष्टकश्च विराड्रूपा॥ क्रमेणत्र
यः पादा एकादशाक्षराः। चतुर्थपादोऽष्टाक्षरश्च। सा विराड्रूपा त्रिष्टुप्नाम। तस्योदाहरणं॥ तुभ्यं श्चोतंत्यध्रिगो शचीवः॥ बृहः ११॥ स्तोकासो· व
स्य। ११॥ कवि। नागाः ११ हव्या· धिर। ८। कारिका। एकादशाक्षरा यस्याः पादास्तु त्रय आदितः॥ चतुर्थश्चाष्टकः सोक्ता विराड्रूपेति बह्वृचैः
॥ ॥अथ त्रिष्टुभः षष्ठभेदः॥ द्वादशिनस्त्रयोऽष्टकश्च ज्योतिष्मती॥ क्रमेण द्वादशाक्षरास्त्रयः पादाः। चतुर्थपादोऽष्टाक्षरश्च। सा ज्योतिष्मती त्रिष्टुप्
नाम तस्योदाहरणं। अग्निं इंद्रेण वरुणेन विष्णुना १२। आदित्ये· भुव। १२। सजो· मनव्य बृहः। १२ सोमं पि· नो· ८ कारिका। यस्या द्वादशि
नः पादास्त्रयः स्यात्पश्चिमाष्टकः। एषा ज्योतिष्मती त्रिष्टुप् उक्ता तत्र उदाहृतिः। इत्युपरिष्टात्ज्योतिः॥ अथ त्रिष्टुभः सप्तमभेदः। ।
तयोऽष्टकस्ततो ज्योतिः॥ ॥सर्वज्योतिः शब्दा उच्यंते। यतोऽष्टकस्तस्यार्थः। यत्र यत्र ज्योतिः शब्दो व्यस्तत्र बोधव्यः। तत्र ज्योतिः शब्दः॥
पिंगलेनोदाहृतः। एकेन त्रिष्टुप्ज्योतिष्मती॥ तथा जगत्येकेन। पुरस्ताज्ज्योतिः प्रथमेन। मध्येज्योतिर्मध्यमेन। उपरिष्टाज्ज्योतिरंत्येनेति
वचस्तत्रैर्व्याख्यातः। एतस्य पृथक्पृथक् उदाहरणानि। अथ पुरस्ताज्ज्योतिरुदाहरणं। भद्रादभिश्रेयः प्रेहि। ८ बृहस्पतिः पुर एता ते अस्तु
बृहः १२। अयमेव वस्य वर आ पृथिव्याः। बृहः। १२। आरे शत्रून् कृणुहि सर्ववीरः। बृहः १२। इत्याश्वलायनसूत्रे तपावेदांतरे बोद्धव्यं॥ अ

सं॰ दी थद्वितीयपादोमध्येज्योतरुदाहरणं।यद्दासशंमनवेसंमिमिक्षथुः१२ एवेत्का॰तो ८। इह॰ क्रवे।१२।इंद्रा॰ षसा१२।पुनःताभिरायातंवृष
णोपमेहवं।१२।विश्व॰ वार्यां।ननृचव॥इषामहिषा॰रा१२ याभिःक्रिविं॰गतं१२॥ ॥इतिद्वितीयपादोष्टाक्षरउदाहरणं॥ ॥अथमध्येज्यो
१४ तिस्तृतीयपादोष्टाक्षरमुदाहरणं॥ यादेवाआपःपृथिवीसंबभूवुः१२ याअंत॰ वीर्यो॰ बृहः१२।हिरण्य॰ याः ८ तानआपः॰ शंतु॥
बृहः१२॥ ॥इतितृतीयपादोमध्येज्योतिर्गायत्रस्त्रैष्टुभेदांतरइति॥ ॥अथत्रिष्टुप्‌कष्टमभेदः॥ चत्वारोष्टकाजागतश्चमहाबृहती।क्रमे
णचत्वारःपादाअष्टाक्षराः।पंचमपादोद्वादशाक्षरश्च।सामहाबृहतीत्रिष्टुप्नाम।तस्योदाहरणं।नवानांनवतीनां।नितृव।८।वि
षस्यरोपुषीणां।बृहः ८।सर्वा॰ नाम।८॥आरे॰ योजनं॰ बृहः।८॥हरिष्ठामधुत्वामधुलाचकार १२ इत्यंततोद्वादशाक्षरोमहाबृ
हत्युदाहरणं।अथादितोद्वादशाक्षरोमहाबृहत्युदाहरणं।नमोवाकेप्रस्थितेअध्वरेनरा।१२।विव॰ क्षीतयेग।८।आशा॰गतं।८।अ
वसुर्वा॰ वे।८।धत्तं॰ शुषे।८।इत्यादितोद्वोदशाक्षरोपादोमहाबृहतीइति।कारिकाचत्वारोष्टाक्षराःपादाःपंचमोद्वादशाक्षरः
यस्यास्त्रशोचतेनाम्नासामहाबृहतीतिवै।अत्रापिक्रमोनाविवक्षितः।तेनादितोद्वादशकांतवोद्वादशकाचसिध्यतीत्यर्थः।अथत्रिष्टु १४
प्‌नवमभेदः॥ ॥मध्येरेघवमध्या॥ ॥आद्यौद्वौपादावष्टाक्षरौ॥अंत्यौद्वौपादौचाष्टाक्षरौ।मध्यमपादोद्वादशाक्षरश्च।सायवम

ध्यामहाबृहतीत्रिष्टुप्नाम।तस्योदाहरणं।संमातपंत्यभितः।बृहः।८।बृहः॥सप॰ र्शवः ८ मषोन॰ माध्यः बृहः१२।स्तोता॰ तो ८।वि
त्तं॰ सी ८ कारिका।आदावष्टाक्षरोयस्यास्तृतीयोद्वादशाक्षरः।पुनर्द्वावष्टकौचेत्स्याद्यवमध्याप्रकीर्तिताइति॥अस्यद्वितीयोदाह
रणं।बृहद्भिरग्नेअर्चिभिरिति।अथत्रिष्टुप्‌दशमभेदः।आद्योदशाक्षरोवष्टकास्त्रयःपंक्त्युत्तराविराट्पूर्वावा। ।आद्यौद्वौपदौद
शाक्षरौ॥शेषास्त्रयःपादाअष्टाक्षराः।सापंक्त्युत्तरात्रिष्टुप्नाम।सैवाविकल्पेनविराट्पूर्वानाम।तस्योदाहरणं।एवेंद्राग्निभ्यामहा
विहव्यं।१०।शूष्यं॰ द्रिभिः।१० तास्त्ररिपुश्रवोबृहत।८।रयिं॰ तं।८।इषं॰ ध्वतं।८।कारिका।आद्योदशाक्षरोयस्यास्त्रयश्चाष्टाक्षराःपरोपं
क्त्युत्तराविराट्पूर्वेतस्याद्विनामनीइमे।८॥नवमःखंडः॥ ॥सप्तमंजगतीजागतपदा॥ ॥सप्तमंछंदोजगतीनामवेदितव्यं।आग्नेयावेम्य
आर्षजगत्यधिकारः।क्रमेणद्वादशाक्षरैश्चतुर्भिःपादैरत्रादेशात्त्चतुष्पदाश्चेर्चइत्यनुवर्तते।अथार्षजगतीप्रथमभेदः।तस्योदाह
रणं।प्रदेवमच्छामधुमंतइंदवः।१२।असि॰ नवः१२ बर्हिषदो॰ भिः१२ परिस्कृ॰ धिरे।१२ पुनःइमंस्तोममर्हतेजातवेदसेइतिद्वितीयोदा
हरणं।कारिका।यस्याःपादास्तुचत्वारोद्वादशाक्षरसंयुताः।जगतीनामसाप्रोक्ताइमंस्तोममुदाहृतिः।अथजगतीद्वितीयभेदः। ।आद्यौ
नत्रयःपादाः॥द्वादशाक्षरोस्त्येवद्वौपादौ।सामहाबृहतीजगतीनाम।तस्योदाहरणं।आयःपशेभानुनारोदसीउभे।१२ धूमेः।दि

स॰टी वि।८।तिर॰श्चीस्त्वा।ब्रह।१२।श्यावास्व०।वृषा।ब्रह।८।आश्यावा।वृषा। एतस्यपरिभाषानुसारेपादक्रमोनास्ति।कारिका।महास
तोबृहत्कक्कासानात्रैक्तिकमादरः॥आयःप्रभोतानुनेदितीयाद्यौहिजागतावति।तत्रस्वात्रीयोजागतोविस्पर्थः॥ अथजगती
१५ तृतीयभेदः॥ ॥अथ।कौसमकः षङ्कोदशकोनव स्त्रि॥ आद्योद्वौपादावष्टाक्षरौ।एकः सप्ताक्षरः।एकः षडक्षरः। एकोदशाक्षरः
।एकोनवाक्षरश्च।सामहापंक्तिर्जगतीनाम।तस्योदाहरणं।सूर्येवृषभसजामि।८।चूनिं।गृहे।९।सोमिन्दुनमराति।७।नोव।राम।
६।आरे॰रिषाः।१०।मधुत्वा॰वकार।५।कारिका।आद्यावष्टाक्षरौयस्याः सप्तकेत्यषडक्षरः।दशाक्षरोयनवकः सामहापंक्ति
रुच्यते। ।अथजगतीचतुर्थभेदः। षळष्टकाचामहापंक्तिःविक ल्पेनषट्पादाः क्रमेणाष्टाक्षराः।तस्योदाहरणं।उभेयदिंद्रो
दसी।८।आप॰इवनिवत्।८।महांतं।नो।निवत्।८।संच्चा।नो।निवत्।८।देवी॰नत्।८।भद्रा।नत्।८। पुनःअववकेअ
वत्रिकेतिषळष्टकोद्वितीयोदाहरणं।कारिका।अष्टाक्षराचायस्याः षडूसामहापंक्तिरेवहि। अववद्केअववत्रिकाउ
भेयादिंद्ररोदसी।जगतीषाड्गिरितिपिंगलः। कारिका। इतिछंदांसिसमेहव्याख्यातानिवित्सागराःएतछंदोन्वयमुतांस १५

श्री
ज्ञावकुंविजंभते।१०।दशमः खंडः॥ ॥अथप्रगाथाः॥ सूक्तसंख्यानुवर्त्ततइत्येतस्मात्त्राकप्रगाथाअधिक्रियंते। अथप्रगाथानां
प्रथमभेदः बृहतीसतोबृहत्योर्बार्हतः। तत्राद्यऋक्बृहती।द्वितीयर्क्।सतोबृहती।एतेद्वेऋचौमिलित्वैकोबार्हतप्रगाथोभवति।तस्यो
दाहरणं।मान्चिदन्यद्विशंसतेतिबृहती॥ अवक्षिण्यंवृषभमितिप्रगाथोभवति।सबार्हतप्रगाथोज्ञेयः। ऋचाःप्रगाथाइतिसूत्रका
रः। ।अथप्रगाथोद्वितीयभेदः। ककुप्चेतपूर्वाकाकुभः। तयोराद्यर्क्ककुब्छिक।द्वितीयर्क्सतोबृहती।एतेद्वेऋचौमिलित्वे
कः काकुभः प्रगाथोभवति।तस्योदाहरणं।मेवयमस्त्वामपूर्व्येतिककुब्छिक।उपत्वाकर्मन्नूतयेसनोयुवेतिसतोबृहती।सका
कुभप्रगाथोज्ञेया।अथप्रगाथस्तृतीयभेदः। ।महाबृहतीमहासतोबृहत्योर्महाबार्हतः।तत्राद्यर्क्महाबृहती।द्वितीयर्क्महासतोबृहती
॥एतेद्वेऋचौमिलित्वैकोमहाबार्हतप्रगाथोभवति।तस्योदाहरणं।बृहद्भिरग्नेअर्चिभिरितिमहाबृहती।विश्वासांगृहपतिर्विशा
मसीतिमहासतोबृहती।समहाबार्हतप्रगाथोज्ञेया॥ ॥अथप्रगाथश्चतुर्थभेदः॥ ॥ बृहतीविपरीतोविपरीतोत्तरः॥ तत्राद्यर्क्बृहती
द्वितीयर्क्विपरीतायुजोनेत्यंक्तिः।एतेद्वेऋचौमीलित्वैकोविपरीतोत्तरः प्रगाथोभवति।तस्योदाहरणं।नहित्तेश्वरराधसङ्गतिबृह
ती।यऋषःश्रावयत्सखेतिविपरीतापंक्तिः।सविपरीतोत्तरः प्रगाथोज्ञेयः। अथप्रगाथःपंचमोभेदः। अनुष्टुप्प्रगायत्रोचानुष्टु

णोनुष्टुम्मुखास्त्र्याद्युत्कृते। तत्राद्यर्क्कनुष्टुप्। द्वितीयाद्युचौगायत्र्यौ। सअनुष्टुम्मुखाः प्रगाथो भवति। तस्योदाहरणं। आत्वारथं
१६ यथोतयइत्यनुष्टुप्। तुविशुष्मतुविक्रतोइति। यस्यतेमहिनामहइतित्येतेद्वेऋचौगायत्र्यौ। एषएवत्तएकोनुष्टुम्मुखः प्रगाथोज्ञेयः
एवंप्रगाथाः सर्वत्रैवत्यर्थः। अत्रशास्त्रेआनुष्टुभमुखास्त्र्याद्युत्कृतेसति। आनुष्टुभैः प्रगाथः प्रत्येतव्यः इतिगायत्र्यादिजगत्यंतान्याद्यस
प्तकेवर्गेभेदउक्तः। द्वितीयेत्त्तरसप्तकेवर्गेअतिजगत्यादिसप्तछंदांस्यतिधृत्यंतानिअक्षरसंख्यायोदाहरणान्यधिक्रियंते। यथापारंपर्ये
णपादावसानंवेदितव्यं। अथातिजगत्युदाहरणं। प्रवोमहेतमयोयंतुविष्णवइत्यातिजगतीज्ञेया। अथशक्वर्युदाहरणं॥ ॥ प्रोष्वस्मैपुरो
रथमितिशक्करीज्ञेया। अथातिशक्वर्युदाहरणं। कृषुमायातमद्रिभिरित्यतिशक्करीज्ञेया। अथाष्ट्युदाहरणं। त्रिकद्रुकेषुमहिषोयवाशिरम्
तिअष्टीज्ञेया। अथात्यष्ट्युदाहरणं। अग्निंहोतारंमन्येदास्वंतमित्यष्टीज्ञेया॥ अथधृत्युदाहरणं॥ ससस्रवायमत्स्यात्रवत्तेतिधृतिज्ञेया। अति था
धृत्युदाहरणं। साहिराद्वैनमाकृतंतुविष्वणिरित्यतिधृतिज्ञेया। अतिजगत्यादीनामतिधृत्यंतानांसप्तछंदसांनौपादसंज्ञाभेदसंज्ञाना
स्ति। शिष्टपारंपर्येत्यध्येतव्यं। अथकृत्युदाहरणं। पराङ्ध्वर्यावत्तेकृमत्पद्यद्वेपितामातरिश्वाछिद्रापदाधाअच्छिद्रोक्थाकवयःशं
सन्सोमोविश्वविन्नीथानिनेषद्बृहस्पतिरुक्थामदानिशंसिषद्वागायुर्विश्वमायुःकदृंशंसिष्यतिसद्ददंशंसिष्यतीति॥ ९०॥ अथप्रकृ १६
त्युदाहरणं। सूर्यश्चमामन्युश्चमन्युपतयश्चमन्युकृतेभ्यः पापाभ्योरक्षंतां। यद्रात्र्यापापमकार्षंमनसावाचाहस्ताभ्यांपद्भ्यामुदरेणशि

श्ना। रात्रिस्तदवलुंपतु। यत्किंचदुरितंमयि। इदमहंमाममृतयोनौसूर्येज्योतिषिजुहोमिस्वाहा। ९४॥ अथाकृत्युदाहरणं। ।वेदोसिवि
त्तिरसिविदेयकर्मासिकरणमसिक्रियासिसनिरसिसनितासिसनेयंघृतवंतंकुलायिनंरायस्पोषंसहस्रिणंवेदोददातुवाजिनंयंवहवउप
जीवामतयोजनानामसद्दशीतंविदेयप्रजांविदेयकामायत्वा॥ ९८॥ अथाविकृत्युदाहरणं॥ ॥नमोवः पितरइषेनमोवः पितरऊर्जेन
मोवः पितरऊष्मायनमोवः पितरोघोरायनमोवः पितरोजीवायनमोवः पितरोरसाय। स्वधावः पितरोनमोवः पितरोनमएवायुष्मा
कंपितरइमाअस्माकंजीवावोजीवंतइहसंतः स्याम। व्यूहः ९२॥ ॥अथसंकृत्युदाहरणं॥ ॥देवोअग्निः स्विष्टकृत्सुद्रविणामंद्रः कविःसत्य
मन्मायजीहोताहोतुर्होतुरायजीयानग्नेयान्देवानयाड्यांअपिप्रेर्ययेतेहोत्रेअमत्सततांससनुषींहोत्रांदेवंगमांदिविदेवेषुयज्ञमेरयेमंस्विष्ट
कृच्चाग्नेहोताभूर्वसुवनेवसुधेयस्यनमोवाकेवीहीति। व्यूहः॥ ९६॥ ॥अथाभिकृत्युदाहरणं॥ ॥भूपतयेनमोभुवनपतयेनमोभूतानांपतये
नमोध्रुतयेनमः प्राणंप्रपद्येपानंप्रपद्येव्यानंप्रपद्येवाचंप्रपद्येनुष्टुभंप्रपद्येचक्षुःप्रपद्येश्रोत्रंप्रपद्येमनःप्रपद्यआत्मानंप्रपद्येगायत्रीप्रप
द्येजगतींप्रपद्येत्रिष्टुभंप्रपद्येछंदांसिप्रपद्ये। व्यूहः॥ १००॥ अथोत्कृत्युदाहरणं॥ ॥अश्विनाभ्रेभिर्यमावेरापाम्पतोदेवीःप्रातिपरयाम्यापः
दक्षिणंपादमवनेनिजेस्मिन्राष्ट्रइंद्रियंदधामि। सव्यंपादमवनेनिजेस्मिन्राष्ट्रइंद्रियंवर्धयामि। पूर्वमन्यमपरमन्यंपादावनेनिजे। देवारा
ष्ट्रस्यगुप्त्याअभयस्यावरुध्यै। आपः पादावनेजनीर्द्विषंतंनिर्दहंतुमे॥ १०४॥ इतिकृत्यादीनिसप्तछंदांस्युत्कृत्यंतानित्राह्मणस्तत्रयोरु

स॰ दी॰ दाहरणानि निन्द्वत् पुरिकं विराड्रूपयथाज्ञानं वेदितव्यानि॥१२॥ एकादशखंडः॥ अथ सूक्तसंख्या ऋषिदैवतछंदसां विदेशाद् अधिक्रियंते॥ ॥ सू
१८ क्तसंख्यानुवर्त्तत आन्यस्याः सूक्तसंख्यायाः॥ ॥परिभाषेयं सूक्तेयान्त्वा संख्या पूर्वमुक्ताः सा अन्यस्याः सूक्तसंख्यायाः प्राक् विज्ञेया। यथाग्निमीळे
नवर्नसूक्तसंख्या परसूक्ते वायवायाहीत्येवोवतसंख्येति निदर्शनं॥ ॥ऋषिश्चान्यस्मादृषेयवाविशिष्टः॥ ॥चकाराद् ऋषिरनुवर्त्तते। प्रकृत ऋषि
र्यावदनुवर्त्तते तावदन्य ऋषेर्निदर्शनं॥ यथाजेतामधुछंदस इत्युक्ते तत्र विश्वामित्रं मधुछंदसो निवृत्तिरित्येवमादि। अथवा वा शब्देनाव रोपियोप
वति॥ तथा चंद्रमा एकोना स्पर्शत्रितो वा॥ तदाप्तितस्य वा शब्दस्य विशिष्टत्वात्। उत्तरसूक्तमिंद्रं मित्रं वरुणमग्निमूतयइत्यादानुवृत्तिर्न भवती-
त्येवं सर्वत्र॥ ॥तुहिहवैतत् शब्दविशिष्टान्यृषिदैवतछंदांसि हि त्रि चतुः पंचषट्सूक्तभांजि यथासंख्यं॥ तुहिहवैतादित्येतैः शब्दैर्विशिष्टैर्ऋ षादी
नि। एतैः शब्दैः पुरोऽवस्थैरनंतरैरित्यर्थः तुहिः संज्ञा। हिस्त्रिः संज्ञा। हचतुः संज्ञा। वैपंचसंज्ञा। तत्षट्संज्ञा। तस्योदाहरणं। यत्सूरिकः स्क हो
त्रस्रुत्। तुशब्दात् उत्तरसूक्ते स होत्रऋषिर्वेदितव्यः। तथापरो वैष्णवं तु। तुशब्दात् उत्तरसूक्तेन मर्त्तइत्यत्रापि विष्णुर्देवतेत्यर्थः। अपिच। प्रवःपंतो
नागायत्रं तु॥ तुशब्दाद् उत्तरसूक्ते अग्नेजुषस्वनो हविरित्यत्र गायत्रं छंदो वेदितव्यं। एवमुत्तरत्र ऋषिदैवतछंदांसि यथासंख्येनद्रष्टव्यानि॥ १८
आनिरुक्ता संख्या विंशतिः॥ ॥सूक्तस्य सूक्तसंख्या अनिरुक्ता अनुश्राविताः ऊनाधिके सति विंशति रनादेशात्तद्वंद्वः प्रत्येतव्यः॥ तस्योदाहरणं॥ य
थाकस्य पंचोना। अपिच। केषैकेनेत्यूनशब्दाद् विंशतिः प्रतीतिः। तथा मानो ह्यधिका। अपिच। अग्निं पंचाधिकेत्यधिकशब्दाद् विंशतिः प्रती

तिः सर्वत्र॥ ॥अनादेशात्त्विंद्रो देवता। यस्य सूक्तस्य देवता नोच्यते। तत्र विशेषानभिधाने इंद्रः प्रत्येतव्यः। तस्योदाहरणं। सत्पथत्सुंदरेंद्रं आतु। यं
अतीत्यादियथा॥ ॥त्रिष्टुप्छंदः॥ ॥अनादेशाइत्येव। यस्य सूक्तस्य छंदोभिधानं नास्ति। तत्रानादेशात् त्रिष्टुबित्यर्थः सर्वत्र॥ तस्योदाहरणं॥ एताया
मोपगव्यंतः अपिच। कथाम्याग्निमितिसूक्ते त्रिष्टुसेवेदितव्या। एवं सर्वत्र। ।प्रगाथा बार्हताः अनादेशाइत्येव। प्रगाथ विशेषानभिधाने बार्हत
प्रगाथाः प्रत्येतव्याः। तस्योदाहरणं। प्रवो विंशतिः कण्वो घौर आग्नेयं प्रागाथं। तस्या मे धुस साधिका प्रागाथमितिच॥ ॥विंशिका द्विपदा
अनादेशाइत्येव विराजः॥ ॥विंशिका द्विपदा विंशत्यक्षराइत्यर्थः। द्विपदास्ताः खल्वनादेशे छंदसो विशेषानभिधाने विराड्ज्ञेयाः सर्वत्र। तस्योदाहरणं। प
व श्वानतायुमिति षट्सूक्तानि॥ तदर्धमेकपदा। ।तदर्धं दशाक्षराइत्यर्थः। एकपदा अनादेशे छंदोविशेषानभिधाने विराजो ज्ञेयाः। ।तस्यो
दाहरणं। असिन्नत्यायजमानइत्यादयः। अथ केयं विराड्नामकतः संशय इति। न ह्येकविंद्रेकगायत्र्याद्युक्तलक्षणे ते विराजं पश्यामः। नन्वनुष्टुभा
दिविकारे यस्ति। अस्त्येव। अपिचावकृतत्वात् संशयः। कथमस्ति हि खल्वनुष्टुभो विराट्त्वं। दशकास्त्रयो वा विराड्वेकादशकावेति। अपिच। बृहत्याः
खल्वपि साहोर्ध्वबृहती विराडिति वचनात्। शौनकाचार्यस्य पंक्तेः खल्वपि विराट्त्वं। चत्वारो दशका विराडिति शतिशाखे। तथैकविंशति
रपि छंदसां विराट्त्वमिष्यते। एकोनेत्येकपक्ष्यद्वाभ्यां विराडित्याह। भगवता शौनकेना प्युक्तं। विराजस्तूत्तरस्येत्यादिना। अतस्त्रैकविंशति
र्विराजो भवति। द्वाविंशाक्षरादयः। द्विशताक्षरपर्यंतास्त्वनष्टव्यनत्रायंते। केयं विराडित्येवं संदेहः। तत्रास्तराण्येव सर्वत्रानिमित्तं वक्तव्यं र
प्रतिचतुष्पात्वे नच पाणच। दशच्चानां त्वत्वारिंशद्दशराणपत्यतः। पंक्तेर्विराडत्वमेव। ध्यवस्यते। सत्रानुक्रमण्याचपरपत्युपक्रमपेन

स० दी

१८

कानि पंचेत्युक्तं॥ तच्चेदं चतुष्पात्करणेनैव उपपद्यते॥ पुनश्चाह॥ विराजो द्विपदाः केचित्सर्वा आहुश्चतुष्पदाः॥ कृत्वा पंचपदान् पादौ तांस्तथाष्ट
रपंक्तय इति प्रातिशाख्यवचनात्॥ एकादशपदान्येषां द्वौ पादौ द्विपदोच्यते। प्रोच्यते न च तेनैव सत्रूपेयस्य पादत इति॥ ॥द्विद्विपदास्त्वृचः स
मामनंति॥ ॥यस्य सूक्तस्य द्विपदा ऋचः समामनंति। तास्तु चतुष्पदाः कृत्वेत्यर्थः तस्योदाहरणं॥ पश्वा न तायुं गुहा चरंतं॥१०॥ नमो०हं
तं०१०। सजो०। मनू१०। उप०। यजत्रा॥१०॥ इत्येकर्चत्वाद् द्विपदा सति। चतुष्पात्त्वम् अध्यापने शिष्योपदेशश्च सर्वत्र बोद्धव्यं॥ अग्ने त्वन्नो अंतम इति
द्वितीयानदर्शनं॥ ॥अयुक्त्वंत्या द्विपदैव॥ ॥सूक्तर्चा युजो यान भवति। तास्त्वंत्या द्विपदा एव॥ यथा साधुर्न गृध्नुरित्युदाहरणं॥ ॥मंडला
दिष्वाग्नेयमैंद्रात्॥ मंडलादिषु देवतानादेशे तु आग्नेयं प्रतीयात्॥ यथा अग्निमीळ इत्याद्यमंडलमित्यर्थः॥ आ इंद्र दर्शनात्॥ आग्नेयत्वं
निवृत्तिः सर्वत्र मंडलादि बोद्धव्यं॥ ततः प्राग्यदन्यद्विरांसते त्यष्टमे मंडले ऐंद्र शब्दात् आग्नेयत्वं नास्ति॥ अपि च॥ स्वादिष्ठया मदिष्ठयेति नव
मं मंडलं पावमानं सौम्यं चेत्यत्राग्नेयत्वं नास्ति॥ ॥त्रिष्टुबंत्यस्य सूक्तस्य शेषाज्जत्यः॥ ॥त्रिष्टुबंतेयस्य त्रिष्टुप् सो वा॥ त्रिष्टुबंतं सूक्तं तस्य सू शिर्षा
क्तस्यानादेशे अन्यस्य छंदसः शिष्टा जगती प्रतीयात् सर्वत्र। यथा गायत्रं त्वादेवीं त्रिष्टुब्यत्रोक्ता सा जागतं भवतीति। त्रिष्टुबंतस्य जागतसूक्तस्य वेदि
पादित्युदाहरणं बोद्धव्यं॥ आदौ गायत्रं प्राग्घिरण्यस्तूपात्॥ आदावृग्वेदस्य अग्निमीळ इत्यारभ्य त्वमग्ने प्रथमो अंगिरा इत्यंतं हिरण्यस्तूपस्य [...] १८
माने गायत्रं छंदः प्रतीयादनादेशात्॥ अपवादपरिहारेणैतद्द्रष्टव्यं॥ तन्मध्ये गायंतित्वा सूक्तमानुष्टुभं तथा कस्य नूनं सूक्तं त्रैष्टुभं तथा [...]

५ ननु विश्वामित्रग्रहणं अनर्थकं मधुछंदसैवार्षज्ञानसिद्धेः ननु अन्वयज्ञानस्याभ्युदयस्य हेतुत्वात्। नतु उक्तं। ऋषीणामार्षगोत्राणां ज्ञानमायुष्यमुच्यते। पुत्रपंचयशस्वं
वस्वधन्यमभिप्रहामिति शौनकवचनात्

सूक्तपंक्तिमिति स्पष्टार्थमुक्तं बोद्धव्यं॥१२॥ द्वादशखंडः॥ ॥अथ ऋषिपत्न्या अभिधानोच्यंते॥ गोधा। घोषा। विश्ववारा। अपाला। उपनिषदा। ब्रह्म
जाया। जुहूः। अगस्त्यस्य स्वसा। अदितिः। इंद्राणी। इंद्रमाता। सरमा। रोमशा। उर्वशी। लोपामुद्रा। नदी। यमी। नारी। शश्वती। श्रीः। लक्ष्मी। सार्पराज्ञी।
वाक्। श्रद्धा। मेधा। दक्षिणा। रात्री। सूर्या। सावित्री। एवा सर्वाः सप्तविंशिका ब्रह्मवादिन्यः ईरिताः ईरिता इत्यर्थः॥१३ इति त्रयोदशखंडः॥ ॥
॥ ॥इति श्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायां जोरवलोपनामक[...]कृत गणेशकृतौ परिभाषोदाहरणग्रंथः समाप्तः॥ ॥ श्रीसांबनरयोः
श्रीगणेशायनमः॥ इदानीं सूक्तप्रतीकादीनानुक्रमिष्यामः॥ ॐ अग्निं नव मधुछंदा वैश्वामित्रः॥ अग्निमीळ इति नवर्चं सूक्तं॥१॥ विश्वामित्रपुत्रो मधु
छंदा ऋषिः॥ अथ ह विश्वामित्रः पुत्रानामंत्रयामास मधुछंदाः शृणोतन ... इति॥ इंद्रं विश्वा अवीवृधन्नित्यस्य सूक्तादर्वाक् दशसूक्ते पूर्वे ऋषिपर्यं
तं मधुछंदा ऋषिर्द्रष्टव्यः॥ अग्निर्देवता। मंडलादिष्वाग्नेयमैंद्रादिति परिभाषोक्तेः॥ सूक्तपक्षे तु दशैंद्रमित्युक्तः॥ प्राक् आग्नेयमित्यर्थः॥ गायत्री छंदः
॥ आदौ गायत्रं प्राग्घिरण्यस्तूपादिति परिभाषावचनात्। पूर्ववत् मधुछंदा ऋषिः त्वमग्ने प्रथमो अंगिरा इत्यंतं ततो हिरण्यस्तूप ऋषेः प्राक् गायत्रं छंदो
वेदितव्यं॥ सूक्तानां विनियोगाः सर्वत्रोच्यंते। अग्निमीळे सूक्तं प्रातरनुवाकानुमंत्रणे सूत्रकारः॥ ॥वायवायाह्यैंद्रवायवं मैत्रावरुणास्त्वा॥ ॥वा
यवायाहीति नवर्चं सूक्तं॥२॥ पूर्ववत् सूक्तसंख्यानुवर्तत इति परिभाषावचनात्। पूर्ववत् मधुछंदा ऋषिः। चकारादन्यस्मादृषेरिति वचनात्। वा
यवायाहि प्रथमस्तृचो वायुदेवत्यः। इंद्रवायू इमे इति द्वितीयस्तृच ऐंद्रवायवः। इंद्रग्रहणं द्विदेवत्यज्ञापनार्थं। ऐंद्रवायव इति तृतीयस्तृचो मैत्रावरुणः। अ
नादेशात् गायत्री छंदः॥ ॥अश्विना द्वादश आश्विनैंद्र वैश्वदेव सारस्वतास्तृचाः सप्रैता प्रउगदेवता॥ ॥अश्विना यज्वरी रिष इति द्वादशर्चं सूक्तं
अश्वि० माधुछ० आद्यो आश्विदेवत्यस्तृचः। इंद्रा० त्वत्प्रपानोत्त्यैंद्रो द्वितीयः। इंद्रग्रहणमन्याधिकारनिवृत्तौ। ओमास० तृतीयो वैश्वदेवः। पावकानः इति सारस्वतः। ननु वैश्वदेवत्वं कस्मात्। सूक्त
द्वपस्यनभवति। कथं विभक्तसूक्तित्वात्। आवधानि वैश्वदेवानि विभक्तसूक्तानि विश्वलिंगस्य सर्वसंस्तवदर्शनात्। उच्यते। सप्रैताः देवताः सप्रैताः प्राधाः प्रउगं संस्तवसमाधिन्ये देवता द्वि
तीयतृतीयसूक्ते द्विदर्शनात् सप्रग्रहणं नकर्तव्यं मंतरेणापि प्रतीयमानत्वात्। न एवं त्वानंतर्यात्। द्वितीयतृतीयसूक्तोपात्तानामेव प्रउगदेवतात्वं कास्यात्। प्रउगग्रहणमेतासे

३ ऋतूनृता। ऋतूपकृत्नुभवपद्मनि १ सूक्तंमाधुछंदसमनादेशात्त्रायचैंद्रंच

सं० टी ॥१२॥ मधुछंदाऋषिः॥ अश्विनायज्वरीरिषइतित्र्युचस्यचाश्विदेवत्यः॥ इंद्रायाहिपंचमस्यचइंद्रदेवत्यः॥ ओमासइतिषष्ठस्यचोवैश्वदेवदेवत्यः॥
१९ पावकानःसरस्वतीतिसप्तमस्यचःसरस्वतीदेवत्यः॥ एतेद्वेसूक्तेवायवायाह्यश्विनायज्वरीरित्येसप्ततृचाःप्रउगशस्याः॥ प्रउगदेवतावायव्याद्याःस
रस्वत्यंताःक्रमेणज्ञातव्याः॥ श्रूयते॥ आग्नेयीषुसामगास्तुवतेवायव्याहोताप्रतिपद्यतेकथमस्याग्नेय्योनुशस्याभवंतीत्यग्निर्वाएताःसर्वाःस्तो
पदेतादेवताःसयदग्निःपवमानिवदहतीतिब्राह्मणश्रुतेः॥ सर्वाःप्रउगदेवताअग्निरूपाउक्ताः॥ तेनमंडलादिद्वाग्नेयमैंद्रमित्युपपन्नंभवति॥ प्र
उगंनामहोतुःप्रातःसवनेद्वितीयशस्त्रं॥ वायवायाहिदर्शतेतितत्प्रउगमितिब्राह्मणश्रुतेः॥ माधुछंदसंप्रउगमित्येतत्सप्तपदात्सूक्तेइतिसूत्रकारः॥
अन्यानिप्रउगाणिक्रमेणस्पेते॥ गायत्रंप्रउगंकुर्यादित्याद्युक्त्यादिसप्तप्रउगाणिसप्तछंदस्कानिजगत्यंतानिमहाव्रतारण्यकेउक्तानि॥ ॥
सुरूपकृत्नुंदशैंद्रं॥ ॥सुरूपकृत्नुमितिदशर्चंसूक्तं१० मधुछंदाऋषिः॥ इंद्रोदेवता॥ मंडलादिद्वाग्नेयमवधिः॥ गायत्रीछंदः॥ सुरूपकृत्नुमितिष
ट्सूक्तान्याबाप्तइतिसूत्रकारः॥ ॥आत्वा॥ ॥आत्वेतानितिदशर्चंसूक्तं१०॥ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति॥ माधुछंदाऋषिः॥ अनादेशात्इंद्रोदेवता॥
गायत्रीछंदः॥ आत्वेतानिषीदतेतिसूक्तंरात्रिपर्यायशस्त्रेसूत्रकारः॥ युंजंत्यादहत्येताःषण्मारुत्योवीळुचिदिंद्रेणत्वेंद्रोच॥ ॥युंजंतिब्रध्नमितिदश
र्चंसूक्तं१०॥ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति॥ मधुछंदाऋषिः॥ अनादेशात्इंद्रोदेवता॥ गायत्रीछंदः॥ आदहस्वधामित्याद्याःषळृचोमरुद्देवत्याः॥ ततःवीळुचिदिव
रु॥ इंद्रेणसंहीत्यरु॥ एतेद्वेऋचौचकारात्ऐंद्रमारुद्देवत्यौ॥ युंजंतिब्रध्नमरुषमितिसूक्तंरात्रिपर्यायशस्त्रेसूत्रकारः॥ ॥इंद्रमित्॥ ॥इंद्रमिद्गाथि १८
नइतिसूक्तंदशर्चं१० पूर्ववत्सूक्तसंख्येति॥ मधुछंदाऋषिः॥ अनादेशात्इंद्रोदेवता॥ गायत्रीछंदः॥ इंद्रमिद्गाथिनइतिसूक्तंरात्रिपर्यायशस्त्रे
३अस्मिन्सूक्तेमरुतः आदहस्वधामितिषण्मारुत्यक्तोभवंति

सूत्रकारः॥ ॥ऐंद्रसानसिं॥ ॥ऐंद्रसानसिमितिसूक्तंदशर्चं१० पूर्ववत्सूक्तसंख्येति॥ मधुछंदाऋषिः॥ अनादेशात्इंद्रोदेवता॥ गायत्रीछंदः॥ ऐंद्रसानसि
मितिसूक्तेबृहतीसहस्रशस्त्रेआरण्यकेमहाव्रते॥ ॥इंद्रेहि॥ इंद्रेहिमत्सीतिदशर्चंसूक्तं१०॥ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति॥ मधुछंदाऋषिः॥ अनादेशात्इं
द्रोदेवता॥ गायत्रीछंदः॥ इंद्रेहिमत्सीतिसूक्तंरात्रिपर्यायशस्त्रेसूत्रकारः॥ ॥गायंतिद्वादशानुष्टुभंतुभे॥ ॥गायंतित्वेतिद्वादशर्चंसूक्तं१२ म
धुछंदाऋषिः॥ अनादेशात्इंद्रोदेवता॥ अनुष्टुप्छंदः॥ तुशब्दात्उत्तरसूक्तमानुष्टुभं॥ गायंतित्वासूक्तंब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रेषष्ठेहनिसूत्रकारः॥ ॥
इंद्रमष्टौजेतामाधुछंदसः॥ इंद्रंविश्वाइत्यष्टर्चंसूक्तं॥ ८॥ मधुछंदसःपुत्रोजेतऋषिरपश्यत्॥ अनादेशात्इंद्रोदेवता॥ तुशब्दात्अनुष्टुप्छंदः॥
इंद्रंविश्वाअवीवृधन्नितिसूक्तमारण्यकेबृहतीसहस्रशस्त्रेमहाव्रते॥ ॥अग्निंद्वादशमेधातिथिःकाण्वआग्नेयमग्निनेतिपादोग्निदेव
तोनिर्मथ्यआहवनीयश्च॥ ॥अग्निंदूतंद्वादशर्चंसूक्तं१२ कण्वपुत्रोमेधातिथिऋषिः॥ अपश्यत्काण्वंमेधातिथिमितिश्रुतेः॥ आगुनः
शेषात्द्वादशसूक्तेपुमेधातिथिरपश्यत्॥ अग्निर्देवता॥ अस्येत्याग्नेयंगायत्रीछंदः॥ ततःअग्निनाग्निरितिप्रथमपादोग्निदेवतःद्वौवग्निदेवतेयस्येतिच
ग्निदेवतःएकोनिर्मथ्यः॥ चकारात्द्वितीयआहवनीयः॥ एतौद्वौअग्निंदूतंवृणीमहइतिद्वितीयस्याऋचआज्यंभवतीतिब्राह्मणसूत्रयोः॥ ॥सुसमिद्धइ
तीध्मःसमिद्धोवाग्निस्तनूनपान्नराशंसइळोबर्हिर्देवीर्द्वारउषासानक्तादेव्योहोतारौप्रचेतसौतिस्रोदेव्यःसरस्वतीळाभारत्यस्त्वष्टावनस्पतिःस्वा
हाकृतयइतिप्रत्यृचंदेवताः॥ ॥सुसमिद्धोनइतिद्वादशर्चंसूक्तं१२॥ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति॥ मेधातिथिऋषिः॥ अत्रप्रत्यृचंदेवताउक्ताः॥ सुसमिद्धो
नइतिप्रथमयांइध्मोग्निः॥ विकल्पेनसमिद्धोग्निः॥ ततःमधुमंतंइतिद्वितीयायांतनूनपात्॥ ततःनराशंसमिहेतितृतीयायांनराशंसः॥ ततःअग्नेसुखत

तमइतिचतुर्थ्यंइक॥ ततस्तृणीतबर्हिरितिपंचमंबार्हं॥ ततःविश्रयंतामितिषष्ठ्यादेयोवीद्वारः॥ ततः नक्तोषसेतिसप्तम्यंउषासानक्ता। ततः ता ऋजिक्रावित्यष्टम्यांदैव्योहोतारौ॥ प्रचेतसौप्रकृष्टज्ञानवंतौतौवाग्न्यादित्यौ॥ अग्निवरुणौवा। वरुणआदित्योवेतिविकल्पेन। ततः इळा सरस्वतीतिनवम्यांतिस्रोदेव्यः सरस्वत्येका। इळाद्वितीया। भारतीत्तृतीयेति। ततः इहत्वष्टारमितिदशम्यंत्वाष्ट्री। ततः अवसृजेत्येकादश्यंतुव नस्पतिः। ततः स्वाहायज्ञमितिद्वादश्यंउस्वाहाकृतिः एताः सर्वादेवताः अग्निरूपाः। गायत्रीछंदः॥ ॥एतदाप्रीसूक्तं॥ ॥ एतत्सूक्तमाप्रीसंज्ञकमि त्यर्थः॥ ॥एतेनानुक्तदेवतानि॥ ॥एतेनसूक्तेन॥ अन्यानिसूक्तानिशलिपादिनदेवतानिसवंति। एतत्क्रमेतंदैवतानीत्यर्थः। तत्रदशममंडलसं हितायांदशाप्रीसूक्तानिसवंति॥ एकादशकानितु। तुशब्दात्मैषिकआप्रीसूक्तंप्रैषाध्यायसहैववित्येकादशकानित्यर्थः। अनाराशंसी न्याप्रशब्दोक्तानित्वतनूनपांति। अनाराशंसानीत्यत्र तनूनपादुक्तानिचत्वारिसूक्तानि। अस्मिन्शाखेआप्रशब्दस्याप्रमित्युक्तानिनराशं सदेवतानितनूनपाद्वर्जितानि। एकादशर्चानिसवंति। तत्रसमिद्धएकादशाप्रमित्यादौ। आप्रशब्दोक्तात्वतनूनपांतीतिसिद्धेः अन्यत्तुस्प ष्टार्थः। तत्रदृष्टांताः। आग्नेयावैप्रयाजाइतिनैरुक्ते। होतायजत्स्वाप्रीभिःप्रैषलिंगाभिरितिसूत्रकारः। आप्रीभिराप्रीणातीतिब्राह्मणं। तान्येतां न्येकादशाप्रीसूक्तानितिस्रःकेनोक्तान्येकादशसंख्याकानि। तेषामाप्रीसूक्तानांचत्वारिसूक्तानिनराशंसवंति॥ उच्यंते॥ जुषस्वनोवसिष्ठ ऋषिर्दृष्टा। स्रुसमिद्धायशोचिषइत्यत्रिर्ऋषिर्दृष्टा। इमांमेअग्नेसमिधंजुषस्वेतिवाध्यश्वऋषिर्दृष्टा। समिद्धोअग्निर्निहितइतिगृत्सम

दऋषिर्दृष्टा। इत्येतानिचत्वारिसूक्तानिनराशंसवंतीत्यर्थः। तनूनपाद्वर्जितानि। अपिच। त्रीण्याप्रीसूक्तानितनूनपान्नराशंसमुभयवंति। उच्यंते॥ सुसमिद्धोनआवहेतिमेधातिथिऋषिर्दृष्टा। समिद्धोअग्नआवहेतिदेर्घतमसऋषिर्दृष्टा। होतायक्षदग्निंसमिधेतिप्रैषाध्यायइतित्रीण्युभयदेवतवंति तनूनपान्नराशंसश्चेति। ततः चत्वार्यन्यान्युच्यंते। समिद्धोअद्यराजसीत्यगस्त्यऋषिर्दृष्टा। समित्समित्सुमनाइतिविश्वामित्रऋषिर्दृष्टा। समिद्धो विश्वतस्पतिरितिकश्यपोसितद्वावर्षीर्दृष्टा। समिद्धोअद्यमनुषइतिजमदग्निऋषिर्दृष्टा। इत्येतानिचत्वारिसूक्तानितनूनपाद्देवतानि। नराशंसो न। श्रूयते॥ तेषांवासिष्ठमात्रेयंवाध्यश्वंगार्त्समदमितिनाराशंसवंति। अपिच। मेधातिथिंदैर्घतमसंप्रैषिकमित्युभयवंति। ततः अन्यानित नूनपात्वंतीतियास्कनिदर्शनानि। एकादशप्रयाजाइतिब्राह्मणचत्रयोर्वचनात्। तत्रस्वाहाकृतयोदेवताइत्यस्यवैश्वदेवत्वमिति। तदाहुः को देवताः स्वाहाकृतयइतिविश्वेदेवाइतिश्रूयादितिब्राह्मणश्रुतिः॥ ॥एतिवैश्वदेवं॥ ॥ ऐभिरग्नइतिद्वादशर्चंसूक्तं। १२॥ पूर्ववत्सूक्तसंख्ये ति। मेधातिथिऋषिः। विश्वेदेवादेवता॥ गायत्रीछंदः ऐभिरग्नेदुवोगिरइतिवैश्वदेवमितिब्राह्मणश्रुतिः॥ ॥ इंद्रसोममत्स्वेतत्र्यंद्रीमारुती त्वाष्ट्राग्नेय्यैंद्रीमैत्रावरुणीचतस्रोद्रविणोदसआश्विन्याग्नेय्यस्तुदेवताः सर्वत्र। ।इंद्रसोमंपिबेतिद्वादशर्चंसूक्तं१२। पूर्ववत्सूक्तसंख्ये ति। मेधातिथिऋषिः ऋतुदेवताउच्यंते। इंद्रसोमामितिप्रथमर्क्ऐंद्री। मरुतःपिबेतिद्वितीयर्क्मारुतीअभियज्ञंगृणीहीतितृतीयर्क्॥ त्वाष्ट्री। अग्नेदेवांइहेतिचतुर्थ्यृक्आग्नेयी। ब्राह्मणादिंद्रेतिपंचम्यृक्ऐंद्री। युवंदक्षमितिषष्ठ्यृक्मैत्रावरुणी। द्रविणोदाइत्या

…र्मणः परमात्मनः संबंधिज्ञानमपिकृत्स्नमपिगृह्णीयमपि। वां। युवाभ्यामित्यर्थः। इदमाग्नेयमित्येवमाग्नेयमितिलिंगात्तुवैश्वदेवम… तथाचोक्तं आग्नेयमिवयत्तेभिर्वैश्वदे वंतदुच्यते। यद्दृश्यलिंगंगायत्रंस्याद्वैश्वदेवेनुसज्जति

सर्वा
२१

स्ततऋचौद्राविणोदसपुणेधिदेवत्यः। अग्निचपेत्यर्धः आश्विनाधिबतंमध्वित्येकादश्यृक् आश्विदेवत्या॥ गार्हपत्येनेतिद्वादश्यृक् आग्नेयी॥ एता
द्वादशर्चाः क्रमेणऋतुदेवतावेदितव्याः सन्तवोवसंतादयऋतुस्यर्थः अपिच। तुभ्यंषकृतव्यं तुजागतंतुमंदस्वहोत्रादितिसाकमुपतिष्ठते। ऋतुया
जैश्वरंतीतिसूत्रकारः गायत्रीछंदः॥ ॥आत्वानव॥ ॥आत्वावहंत्वितिनवर्चंसूक्तं॥ ८॥ मेधातिथिऋषिः आनादेशादिंद्रोदेवता। गायत्रीछंदः॥
आत्वावहंतुहरयइतिप्रातःसवनउन्नीयमानसूक्तमितिब्राह्मणसूत्रयोः। ।इंद्रावरुणयोरैंद्रावरुणंयुवाकुपादनिचृता विंद्रोऽक्रसीयसीवा॥
इंद्रावरुणयोरितिनवर्चंसूक्तं॥ ९॥ सूक्तसंख्येतिमेधातिथिऋषिः इंद्रावरुणौदेवतेयस्यतदैंद्रावरुणं। गायत्रीछंदः युवाकुहीतिद्वाष्टचोपादनि
चृद्गायत्र्यौत्रयःसप्तकः। ततः इंद्रः सहस्रदाम्नामित्यक्क्रसीयसीगायत्रीज्ञेया। इंद्रावरुणयोरहमितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। सोमानमिति
पंचब्राह्मणस्पत्याचतुर्थ्यामिंद्रश्चसोमश्चपंचम्यांदक्षिणावान्याः सादसस्पत्यानाराशंसीवांत्या॥ ॥सोमानंस्वरणमितिनवर्चंसूक्तं ८ सूक्तसंख्ये
तिमेधातिथिऋषिः सोमानमित्याद्याःपंचर्चोब्राह्मणस्पतिदेवत्याः सघावीरोनरिष्यतीतिचतुर्थ्यामिंद्रसोमौक्तौ। चकाराद्ब्रह्मणस्पतिदेव
ता। त्वेनास्थिता। त्वंतंब्रह्मणस्पतइतिपंचम्यामष्टिदेवतादक्षिणादेवता। चकाराद्ब्रह्मणस्पतिरिंद्रश्च। इहदेवतायांनिपातस्याकृत्स्नमेवेंद्रादीना
मुक्तं। ततःसदसस्पतिरित्याद्यास्तिस्रःसदसस्पतिदेवत्याः। नराशंसमित्यंत्यानवम्यृक् विकल्पेन। नराशंसदेवत्याः अथवासदसस्पतिदेवतेति।
सदसस्पतिस्तुभिः सदसस्पतिमद्भुतमितिसावित्र्या द्वितीयमितिसूत्रकारः। सोमानंस्वरणमितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ ॥प्रातस्तमग्निमा २१

मध्यस्थानस्याग्निर्मरुत्साहचर्यात्-कथमन्यंमध्यमादेवाभवंत्यादितिनिरुक्तकार.........त्विंद्रोमध्यस्थानेनानरुत्वग्नेरेवाहिसर्वात्मकत्वंनैवनिरुक्तांतंनवाभेयंज्वलतोग्निशब्दाभिधेयाग्नेरेवदेवता-अयणी
णीत्वाद्जातः सदुपायहापेदत्तहीयेववहीदंसंसारचक्रमक्रकलासमानिरांसमाश्चैतद्वति-आहच-एवमेतेषुलोकेषुदेवान्यथायथंसर्वान्निवेश्य। निम्नतंस्थितं-त्रिधाकृत्यपोगीभिर्यंतिव्यंजनैर्नामभिस्त्रिभिः। कुत्वैवाहिग्नि
नंएषुलोकेषुतिष्ठति। देवान्यथायथान्सर्वानिवेश्यास्त्रिरग्निषु-तत्रैत्येषुतानांजठरेजठरेज्वलन्-स्थानंचैनवन्नेतिअहोराचमास्तृवर्हिषः। इहेवपवमानोग्निर्मध्यमोग्निस्कपावकः। अमुष्मिन्नेवविशेषलोकेग्निः शुचिरुच्य
ते। इहाग्निस्ततस्त्रिभिर्लोकैस्तिभिरीरितः। जातवेदास्तमध्येसस्तनोवैश्वानरोदिवि। ऋभुर्विश्वावाजइतित्रयोग्नातरस्तेषांप्रथमोत्तमास्यांव्यपदेशऋभवोवाजाइतिकपित्केनास्तेषांस्कातिरिक्तसूक्तेमत्रैतसाधन्यनस्तुगरमआसन्तु
रुतं॥ ॥प्रतित्यंचारुमितिनवर्चंसूक्तं ५॥ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। मेधातिथिऋषिः। अग्निश्चमरुतोदेवताअस्येत्याग्निमारुतंगायत्रीछंदः। प्रतित्यंचारुमितिसूक्तंशा
स्त्रांतरआग्निमारुतशस्त्रेतथास्वाध्यायधर्मः॥ ॥इतिश्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायांअस्खलोपनामकऋषिसहस्रलगणेशकृतोप्रथमाष्टकस्यप्रथमोध्यायः
॥ ॥अयमष्टावार्भवं॥ ॥अयंदेवायेत्यष्टर्चंसूक्तं। ०। मेधातिथिऋषिः ऋभवोदेवता। अस्येत्यार्भवं। गायत्रीछंदः। अयंदेवायजन्मनइतित्यार्भवमिति। ब्रा
ह्मणकारिता इहपक्वैंद्राग्नं॥ ३ ऐहेंद्राग्नीइतिपकर्चंसूक्तं। ६। मेधातिथिऋषिः। इंद्राग्नीदेवता। अस्येत्यैंद्राग्नं। गायत्रीछंदः। इहेंद्राग्नीसूक्तंमब्राकरास्त्रेसूत्रकारः
॥प्रातर्युजासैकाचदस्त्रआश्विन्यस्तथासावित्र्यआग्नेय्योद्देवीनामेकेंद्राणीवरुणान्यग्नाय्यीनांद्यावापृथिवीयेपार्थिवीषट्वैष्णव्योतोदेवादेवीवा॥ ॥
प्रातर्युजेत्येकविंशत्यर्चंसूक्तं २१ अनिरुक्तासंख्याविंशातिरितिपरिभाषावचनान्। मेधातिथिऋषिः प्रातर्युजेत्याद्यास्तत्सृचोऽश्विदेवत्याः ततः हिरण्य
पाणिमूतयइतिचतस्रस्तथासावित्र्यः। ततः अग्नेपत्नीरिहावहेतिद्वेऋचावाग्नेय्यो॥ ॥अभिनोदेवीरितिदेवीनांस्कतिरेका। इहेंद्राणीमित्यक्तिस्रोदेवता
इंद्राणीत्येका। वरुणानीद्वितीया। अग्नायीमितितृतीयेति। ततः महीद्यौरितिद्वेऋचौद्यावापृथिव्यो। ततः स्योनापृथिवीत्यृक् पार्थिवी। ततः अतोदेवाइत्य
त्याःषडृचोविष्णुदेवत्याः। अतोदेवाइत्यृक् विकल्पेनदेवादेवताअस्याइतिदेवीइत्येवाःसूक्तदेवताः क्रमेणज्ञातव्या। इदंवक्रदेवत्यंसूक्तं॥ गायत्रीछंदः॥
आश्विनस्यप्रातर्युजाविबोधयेतिसूत्रकारः। तथाअतोदेवाअवंतुनइतिजपेदितिविनियोगः॥ ॥तीव्राश्चतुर्विंशतिर्वायव्यैकैंद्रवायव्योमैत्रावरुणीय
वैश्वदेवपोष्णस्त्वचाः शिष्टाआग्नेय्याद्यधर्मेयस्वंतःपुरउष्णिक्परानुष्टुप्प्रतिष्ठात्यांत्याएकविंशीप्रतिष्ठा। तीव्राःसोमासइतिचतुर्विंशत्यर्चं
राश्वयःपुरा। ऋभुर्विभावाजश्चत्वदुत्तामहेजसः। शिक्षतामासतांत्वष्टात्वाप्रयत्कर्मकिंचन। परिनिष्ठितकर्माणतांविश्वेदेवाअपाकमन्-विश्वेषांतेननश्चकुर्वाहनाप्याधाग्निः। तृतीयसवनेतेषांनस्कभागःप्रकल्पितः। अथवसोममिंद्र
स्वतःसवनेसह। तेषांस्कातिरिदंसूक्तमित्याकुरभिरमिति

स॰टी॰ स्तु॰ २४ मेधातिथिर्सर्वदि॥ सकृदेवताउच्यंते। तीव्राःसोमासइतिप्रथमान्तकवायुदेवत्या॥ उभादेवेति द्वे ऋचावैंद्रवायव्यौ॥ मित्रंवयामिति तृचो मै
त्रावरुणदेवत्यः मरुत्वंतंहवामहइतितृचो मरुद्वेवत्यः। विश्वान्देवान्हवामहइतितृचो वैश्वदेवत्यः। ततः आपृणन्विति बार्हस्पत्यमितितृचो पूर्वदे
२२ वत्यस्ततः अंबयंतीत्याद्याः शिष्टऋचस्ताः पृदेवत्याः। अंबयोयंत्यध्वभिरित्येताभनुब्रुवन्ति ब्राह्मणश्रुतिः ततः प्रयस्वानग्नआ गहीत्यस्या
स्तिस्रोधर्वोग्निदेवत्याः। अप्स्वंतरित्यस्य पुरउष्णिक्छंदआद्याश्चेत्। अप्सुमेसोमइत्यस्य परानुष्टुप्ततः इदमापः प्रवहतेत्यस्यास्तिस्रोनुष्टुभः। आपः पृ
णीतेत्येकविंशत्यं ऋक्पतिष्ठागायत्री। शेषाः सर्वाऋचागायत्र्यः। तीव्राःसोमास आगहीत्येकोभादेवादिविस्पृशेति द्वे सूत्रकारः तथास्वा
ध्यायधर्मे॥ ॥ कस्यपंचोनाजीगर्तिःशुनःशेपःसकृत्रिमोवैश्वामित्रोदेवरातो वारुणंतुत्रैष्टुभमादौ काप्याग्नेय्यो सावित्रस्तृचो गायत्रो स्यात्वा
भागीवा॥ ॥ कस्यनूनमितिपंचदशर्चंसूक्तं१५ अनिरुक्तासंख्येति। अजीगर्तस्यऔरसपुत्रःशुनःशेपऋषिः सएवविश्वामित्रकृत्रिमपुत्रोदे
वरातऋषिः आहिरण्यस्तूपात्सप्तसूक्तानिशुनःशेपऋषिनपश्यत्। तथाब्राह्मणश्रुतिः अथहविश्वामित्रस्याकमाप्यसादेत्यादिदेव
रातोदेवैर्दत्तः देवावाइमंमह्यमरासतेतिवचनात्। तत्रैवआख्यानेश्रूयते। शुनःशेपोकिलयूपेबद्धः अष्टोदेवताः प्रजापत्याद्यास्तुष्टाव॥ स जिह्वरयहणंवाकथनं॰२२
नकेनानुवाकेन यत्रमाविवि रुपुयात्मुक्तःकिलैतद्दशतिदेतहिहोच्यते वरुणोदेवता तुशब्दात्उत्तरसूक्तंवारुणं॥ त्रिष्टुप्छंदः॥ कस्यनूनंकतमस्या
आदौसूक्तस्य द्वे ऋचौकाप्याग्नेयी कः प्रजापतिर्देवताअस्मादितिकाथौ१

मृतानामितिप्रथमऋचकानाम्प्रजापतिर्देवता। सप्रजापतिमेवप्रथमंदेवतानामुपससारकस्यनूनंकतमस्यामृतानामित्येतयर्चेति ब्राह्मणं। ततः अग्ने
र्वयंप्रथमस्येतिद्वितीयऋचः आग्नेयी। सोग्निमुपससाराग्नेर्वयंप्रथमस्यामृतानामित्येतयर्चेतिब्राह्मणं। ततः अभित्वादेवसवितरितितृचः सवितृदे
वत्यः सगायत्रछंदस्कः गायत्रवचनेनत्रैष्टुभत्वापवादः॥ ससवितारमुपससाराभित्वादेवसवितरित्येतेनतृचेनेति ब्राह्मणं॥ अस्यतृचस्यांत्यर्के
भगभक्तस्येतिभगदेवत्याविकल्पेन। ततः नहितेक्षत्रमित्याद्यचरसूक्तंयच्चिद्धितेसहैकत्रिंशदृचोवरुणदेवत्यात्वृचा॥ ॥ श्रूयते॥ सवरुणंराजानमु
पससारतउत्तराभिरेकत्रिंशतेतिब्राह्मणं॥ ॥ यच्चित्सैका॥ ॥ यच्चिद्धितेविशइत्येकविंशत्यर्चंसूक्तं २१ अनिरुक्तासंख्येति। शुनःशेपऋषिः तु
शब्दात्वरुणोदेवता। गायत्रीछंदः यच्चिद्धितेविशइतिसूत्रकारः॥ ॥ वसिष्ठदशाग्नेयंति॥ वसिष्ठाहीतिदशर्चंसूक्तं १०॥ शुनःशेपऋषिः अग्निर्देवता॥
अस्येत्याग्नेयं। तुशब्दात्उत्तरसूक्तमाग्नेयं गायत्रीछंदः॥ तथापिब्राह्मणेत्यकंसोग्निंतुष्टावातउत्तराभिर्द्वाविंशत्येति। जराबोधइतिप्रथमस्थमस्कान
स्याग्नेस्तत्रद्वाविंशत्वनात् रुद्रशब्दश्चाग्निपर्यायएव। ।अश्वंसधानागायत्रस्यादेवीत्रिष्टुप् अश्वंनत्वेतित्रयोदशर्चंसूक्तं१३ अनिरुक्तासंख्येति
शुनःशेपऋषिः तुशब्दात्अग्निर्देवता गायत्रीछंदः सोग्निंतुष्टावउत्तराभिर्द्वाविंशत्येतिवचनात्वसिष्ठाहीत्यश्वंनत्वेतिद्वेसूक्तेब्राह्मणश्रुतिः॥ नमो
महद्भ्यइत्यस्यर्कदेवदेवत्यात्रिष्टुप्छंदश्च गायत्रयहणंजगत्याशंकाव्यावृत्त्यर्थं॥ त्रिष्टुबंतस्यसूक्तस्यशिष्टाजगत्यइत्यनुवर्तते। सविश्वान्देवान्स्त
ष्टावनमोमहद्भ्योनमोअर्भकेभ्यइत्येतयर्चेतिब्राह्मणश्रुतिः ततः वसिष्ठाहीत्यश्वंनत्वेतिपूर्वोत्तरद्वेसूक्तेभातरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः॥ यत्रग्रावान
गायत्रेत्यस्यर्कंत्यादेवीत्रिष्टुप्देवीवैश्वदेवीत्यर्थः२

२ ४ इहदेवतायांस्तकपर्स्तनस्तोपत्रेतीद्रोलूखलयोः स्तवीमन्यते पचकाकव्यादिंद्रस्यैववृषागुरारात पद्य २

ऽ यषल्तुष्टुबादिपाद्योलूखलौपरेमौसोल्यौन प्रजापतेर्हरिश्चंद्रस्यांत्यावर्मभ्रशंसावा। यत्रप्रावेतिनवर्चंसूक्तं ९। शुनःशेपऋषिः अनादेशात्
२ पचानुष्टुपसोआसीपस्य नादरपचानुष्टुबादि २ इंद्रोदेवता। यत्रग्रावेत्याद्याःष्वर्चोनुष्टुभः। आजजीवाजसातमेतितस्रोगायत्र्योनादेशात्। यच्चिद्धित्वंगृहेगृहइत्युलूखलस्तुत्योसेदे
२२ वत्यौ। ततः आजयजीवाजसातमेतिपरेद्वेऋचावुलूखलस्योनकारात्मुसलस्तुत्योसेदेवत्यौ॥ श्रूयते॥ अध्यावोच्छिद्धदान्युलूखलंमुसलंउलूख
लंप्रारब्धातमुसलंमुद्गरमितिनैरुक्ते॥सैवदेवतेत्यर्थः॥ ततःउच्छिष्टंचम्वोर्भरेत्यंत्यर्क्। प्रजानांपत्युःहरिश्चंद्रस्यस्तुतिः। विकल्पेनाधिषवणंच
र्मेति। इयंसोमस्यचर्मणोवास्तुतिः। इयंदेवतेत्यर्थः। हरिश्चंद्रस्यप्रजापतेरितिविशेषणं। श्रूयते। तमेवाभिश्रुतस्त्वभिरभिरूपावयच्चिद्धित्वंगृहेगृह
इत्यथैनंद्रोणकलशमभ्यवनिनायोच्छिष्टंचम्वोर्भरेत्येतयर्चेतिब्राह्मणं॥ ॥यच्चित्सप्तपांक्तं॥ ॥यच्चिद्धिसत्येतिसप्तर्चंसूक्तं॥ ७॥ शुनःशेपऋषिः अनादे
शात्इंद्रोदेवता। पंक्तिश्छंदः। सइंद्रंतुष्टावयच्चिद्धिसत्यसोमपाइत्येतेनसूक्तेनोत्तरस्यचपंचदशभिरितिब्राह्मणं। उत्तरस्येतिवचनात्आत्वइंद्रमितिसू
क्तसहैवपंचदशर्चेत्यर्थः॥ ॥आतोद्ध्यधिकास्माकंपादनिच्चक्रवानुष्टुप्परौत्त्वावाशिनोपस्थौ॥ ॥आत्वइंद्रमितिद्वाविंशत्यर्चंसूक्तं। २२। अनि
रुक्तासंख्येति॥ शुनःशेपऋषिः अनादेशात्इंद्रोदेवता। गायत्रीछंदः। अस्माकंशिप्रिणीनामित्यकपादनिचृत्गायत्रीनयनःसचकाः। ततःशश्वदिंद्रइत्यक
त्रिष्टुप्। यावद्धिरण्यस्तूपादितिगायत्रत्वापवादः। ततः आश्विनावश्वावत्येतितृचोश्विदेवत्यः। ततःकस्तउषइतितृचउषोदेवत्यः। इतिपरोक्षत्वावितिज्ञेयं। श्रू २२
यते। तस्माइंद्रस्तूयमानः प्रीतोमनसाहिरण्यरथंददौतमेतयाप्रतीयायशश्वदिंद्रइतितमिंद्रउवाचेतिः। ततः आश्विनावश्वावत्येतितृचः। अश्विनौतुस्तुव
९ तदुक्तंचर्मधिषवणीयंवासोमंसंत्याप्रशंसतीतिचर्मेतिशौनकवचनात्॥ ९
३ इद्राचार्याः स्वल्पापि स्तूयमानः शश्वदितिप्रीतस्तमनसाददौ। शुनःशेपायतंदिव्यंरथंसर्वंहिरण्मयमिति ३

हाभ्यामश्वाउनाह्वना ४ अष्टमीपाकस्थेयात्रिष्टुप्सोमावइतवाक्यशेषः
यतोक्षस्थामइतिसोश्विनौतुष्टाव। अथच। कस्तउषइतितृचः। उपसंतुस्तुहि यत्नोत्तरस्यामइतिसउपसंतुष्टाव। इत्यादौद्राश्विनावुपसोदेवतातुष्टावेत्यर्थः
तमग्नेइत्यनाहिरण्यस्तूपअभिपांगृहीत्वात्रिष्टुबंत्याष्टमीपाकस्थेयाच॥ ॥त्वमग्नेप्रथमोअंगिराऋषिरित्यष्टादशर्चंसूक्तं। १८। अनिरुक्तासंख्येति। आंगिरसपुत्रोहिर
ण्यस्तूपऋषिः। अपश्यत्। अनुक्रमेगोत्रमांगिरसंविद्यादितिवचनात्। हिरण्यस्तूपआंगिरसइतिश्रुतिः। आकण्वान्पंचसूक्तानिहिरण्यस्तूपऋषिरप
श्यत्। अग्निर्देवता। त्रिष्टुबंतस्येतिजागतंछंदः। इतिगायत्र्यधिकारस्यनधिः। एतेनाग्नइत्यंत्यर्क्त्रिष्टुप्। त्वंनोअग्नेसनयइत्यष्टम्यर्क्त्रिष्टुप्। इमामग्ने
ग्नेशरणमितिषोडश्यर्क्त्रिष्टुप्। त्वमग्नेप्रथमोअंगिराऋषिरितिजातवेदस्यमितिब्राह्मणस्तत्रयो। ।इंद्रस्यपंचोन। ।इंद्रस्यनुवीर्याणीतिपंचद
शर्चंसूक्तं १५। अनिरुक्तासंख्येति। हिरण्यस्तूपऋषिः। अनादेशात्इंद्रोदेवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। इंद्रस्यनुवीर्याणिप्रवोचमितिसूक्तंशंसतीति
निष्केवल्यशस्त्रेब्राह्मणस्तत्रयोः॥ ॥इतिश्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायांडोरव०गणेशप्रथमाष्टकस्यद्वितीयोध्यायः॥ ॥ एत॥ एतायामोपप्रे
तिपंचदशर्चंसूक्तं १५। इत्येवत्सूक्तसंख्येति। हिरण्यस्तूपऋषिः। अनादेशात्इंद्रोदेवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। एतायामोपगव्यंतइतिमाध्यंदिनसवनेस्तत्रको
रः। त्रिश्चिद्द्वादशाश्विनंनवम्यंत्येत्रिष्टुभौ। ।त्रिश्चिन्नोअद्यभवतिद्वादशर्चंसूक्तं १२ हिरण्यस्तूपऋषिः। अश्विनौदेवता। त्रिष्टुबंतस्येतिजागतंछंदः। क्वा तीन केपि
२ अंत्यापवत्वा नवम्यकत्रिष्टुप्। आनोअश्विनेत्यंत्यर्क्त्रिष्टुप्। त्रिश्चिन्नोअद्यभवतिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेसत्रकारः। ह्वयाम्येकादशसावित्रंनवमीजगत्याद्यायलिंगोक्तदेवतपा अत्येतिसाविरे २
दाः ह्वयाम्यग्निमित्येकादशर्चंसूक्तं ११ हिरण्यस्तूपऋषिः सवितादेवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। हिरण्यपाणिःसवितेतितिनवम्यर्क्जगती। ह्वयाम्यग्निमित्या

यर्कजगतीचकारात्सैवर्क्लिंगोक्तदेवताः चत्वारः पादाः पृथक्देवत्याः। एकोग्निः द्वितीयमैत्रावरुणः। तृतीयोरात्रिः चतुर्थसावित्र्य। कयाम्यग्निमितिसूक्तंवैश्व
देवरात्रिसूत्रकारः प्रवोविंशातिः कण्वोघोरआग्नेयंप्रागाथमूर्ध्वउपुत्र्यौ॥ प्रवोयह्वमितिविंशत्यृचंसूक्तं २०॥ घोरपुत्रः कण्वऋषिः। आप्रस्कण्वा
त्। अष्टौसूक्तानिकण्वऋषिरपश्यत्। अग्निर्देवता। अस्येत्याग्नेयं। अनादेशात्बार्हतप्रगाथंछंदोबृहतीसतोबृहत्यौ। द्वेद्वेऋचौमिलित्वादेकोबार्हतप्रगा
थः सर्वत्र। दशप्रगाथाइत्यर्थः। ततः ऊर्ध्वऊषुणः। ऊर्ध्वोनःपाह्यंहसइतिद्वेऋचौयूपदेवत्यौ। विनियोगब्राह्मणसूत्रयोः अस्यद्वृचस्यब्राह्मणकृतोमतेआ
यर्क। उपरिष्टाद्बृहतीज्ञेया। प्रवोयह्वमितिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः क्रीळंपंचोनामारुतंहिगायत्रंतु। ।क्रीळंवःपंचइति
शार्द्धइतिपंचदशर्चंसूक्तं१५ आनिरुक्तासंख्येति। कण्वऋषिः मरुतोदेवता। हिशब्दात्त्रीणिसूक्तानिमारुतानि। गायत्रीछंदः। तुशब्दात्उत्तरसूक्तं
गायत्रं॥ क्रीळंवःशर्द्धोमारुतमितिब्राह्मणकृतिः कद्ध। कद्धनूनमितिपंचदशर्चंसूक्तं१५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। कण्वऋषिः। हिशब्दात्मरुतो
देवता। तुशब्दात्गायत्रीछंदः॥ कद्धनूनमितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। प्रयद्दशप्रागाथंतु॥ प्रयदित्थेतिदशर्चंसूक्तं१० कण्वऋषिः। हिशब्दात्मरुतोदेवता॥
अनादेशात्बार्हतप्रगाथंछंदः बृहतीसतोबृहत्यौ। पंचप्रगाथाइत्यर्थः॥ तुशब्दात्उत्तरसूक्तंप्रगाथं। प्रयदित्थेतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। ।उत्ति
ष्ठाष्टौब्राह्मणस्पत्यं॥ उत्तिष्ठब्रह्मणस्पतइत्यष्टर्चंसूक्तं८ कण्वऋषिः ब्रह्मणस्पतिर्देवता। अस्येतिब्राह्मणस्पत्यं। तुशब्दात्बार्हतप्रगाथंछं
दोबृहतीसतोबृहत्यौ। चत्वारःप्रगाथाइत्यर्थः॥ उत्तिष्ठब्रह्मणस्पतइतिब्राह्मणस्पत्यइतिब्राह्मणसूत्रयोः। ।यंरक्षंतिनववरुणमित्रार्य २४

५ वशब्दात्विश्वान्देवानुद्दिश्यमृच्यते। तथोचोक्तं। मित्रेणवरुणेनात्रविश्वैर्देवैः ऋषसंस्तवइति ५

म्णांमध्येतृचआदित्येभ्योगायत्रंहि॥ ॥यंरक्षंतिनवर्चंसूक्तं ९॥ कण्वऋषिः सूक्तस्यविश्वेदेवताः। एकोवरुणः द्वितीयोमित्रः। तृतीयोर्यमेत्यादि।
तत्रक्रमः पंथाअनृक्षरइतिमध्यमतृचआदित्यदेवतेति। गायत्रीछंदः। हिशब्दात्त्रीणिसूक्तानिगायत्राणि। यंरक्षंतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। संपू
षंदशपौष्णं। संपूषन्नितिदशर्चंसूक्तं१० कण्वऋषिः पूषादेवता। हिशब्दात्गायत्रीछंदः॥ संपूषन्नध्वनइतिमहानाम्नीतिसूत्रे॥ कद्रुद्राय
नवरौद्रंतृतीयामैत्रावरुणीचांत्यस्तृचःसौम्यांत्यानुष्टुप्। कद्रुद्रायेतिनवर्चंसूक्तं ९ कण्वऋषिः रुद्रोदेवता। अस्येतिरौद्रं। हिशब्दात्गा
यत्रीछंदः। ततः यथानोमित्रोवरुणोइतितृतीयर्क्मैत्रावरुणदेवत्या। चकारात्रुद्रदेवत्या। अस्मेसोमश्रियमित्यंत्यस्तृचः सोमदेवत्यः। यस्तेप्रजाइ
त्यंत्यर्क्। अनुष्टुप्। ततस्त्वोदिशउपतिष्ठेतकद्रुद्रायेतिगाथे॥ अग्नेपंचोनाप्रस्कण्वःकाण्वआग्नेयंतुप्रागाथमाद्योद्वावाश्विनुषस्यांच। अग्नेवि
वस्वादितिचतुर्दशर्चंसूक्तं१४ आनिरुक्तासंख्येति कण्वपुत्रः प्रस्कण्वऋषिः। आसूक्तोदेसंख्यात्सप्तसूक्तानिप्रस्कण्वऋषिरपश्यत्। अग्निर्देवता
तुशब्दात्उत्तरसूक्तमाग्नेयं। अनादेशात्बार्हतंप्रगाथंछंदोबृहतीसतोबृहत्यौ। सप्तप्रगाथाइत्यर्थः। ततः अग्नेविवस्वादित्याद्वेऋचावश्विन्याउषस्यौसे ²आद्यःप्रथमः द्वितीयोश्वि
वदेवतेति। चकारात्आश्विस्तत्यौ। अग्नेविवस्वादितिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः त्वमग्नेदशानुष्टुप्समहेत्यादेवः त्वमग्नेवसूनितिदश नोरुपसांवा अग्नि मं
र्चंसूक्तं१०। प्रस्कण्वऋषिः। तुशब्दात्अग्निर्देवता। अनुष्टुप्छंदः। ततःअयंसोमःसुदानवइत्यंत्योधर्चौर्देवोदेवत्यः। त्वमग्नेवसूनितिसूक्तंप्रातर बनीतिवा। अन्येतुनि
पातिनिरुपसङ्घितेरे

२ गायत्रेत्रिन् पद्भिरत्तोथादस्या। हविषाजारः। आदारः। आनत्रिस्य। २

स·दी तुवाकानुमंत्रणेस्त्रकारः॥ ॥एषोपंचेनाश्विनंतुगायत्रं ॥एषोउषाइतिपंचदशर्चंसूक्तं १५ अनिरुक्तासंरवेदि· प्रस्कण्व ऋषिः अश्विनौदेवता॰

२५ अस्येत्याश्विनं। तुशब्दात् उत्तरसूक्तमाश्विनं· गायत्रीछंदः एषोउषाइतिसूक्तं प्रातरनुवाकानुमंत्रणेस्त्रकारः॥ ॥इतिश्रीमदृग्वेदानु

क्रमणिदीपिकायां जेरवलेपनाम॰ प्रथमाष्टकस्यत्वोध्यायः॥ ॥ अयंदशप्रगाथंतु॥ ॥अयंवामितिदशर्चंसूक्तं १० प्रस्कण्व ऋषिः तुशब्दा

त् अश्विनौदेवता· अनादेशात् बार्हतप्रगाथंछंदो बृहतीसतोबृहत्यौ· पंचप्रगाथइत्यर्थः॥ तुशब्दात् उत्तरसूक्तंप्रागाथं॥ अयंवामधुमत्तमइतिसू

क्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेस्त्रकारः॥ सहवोकशोपसंतु॥ सहवामेतिवोर्कंसूक्तं १६ प्रस्कण्व ऋषिः उषादेवता· तुशब्दात् उत्तरसूक्तमुषस्यं॰

तुशब्दात् बार्हतप्रगाथंछंदो बृहतीसतोबृहत्यौ· अष्टौप्रगाथाइत्यर्थः॥ सहवामेनेतिबार्हतंसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेस्त्रकारः॥ उपश्चत्वृक्

मानुष्टुभंतु॥ उषोभद्रेभिरितिचतुर्ऋचंसूक्तं ४ प्रस्कण्व ऋषिः तुशब्दात् उषादेवता अनुष्टुप्छंदः तुशब्दात् उत्तरसूक्तमानुष्टुभं· उपोभद्रेभि

रित्यानुष्टुभमितित्यानुष्टुभमिति प्रातरनुवाकानुमंत्रणेस्त्रकारः॥ उदुत्यंसमानासौर्यंनवाद्यागायत्र्योत्यस्तृचोरोगघ्नउपनिषदंत्यो धर्चोद्विषघ्नः॥ उ

दुत्यमितित्रयोदशर्चंसूक्तं १३ अनिरुक्तासंरवेति· प्रस्कण्व ऋषिः सूर्योदेवता। अस्येतिसौर्यं॥ ततउदुत्यमित्याद्यानवर्चोगायत्र्यः तुशब्दात् उद्वयंतम

सइत्यस्याश्चतस्रोनुष्टुभः ततः उद्यन्नद्येत्यंत्यस्तृचोरोगघ्नः सर्वशांतिकरोयंहृद्यउपनिषत् गुह्योपनिषदइत्यर्थः। तत्रकारिका। रोगापनु २५

अर्धर्चेतुद्विषद्वेषएंद्रः सव्यः शतर्चिषु॥

त्तिमाद्यास्यामुद्यन्नित्यत्तरेतृचे॥ रोगापनुत्तिमान्वघ्नमुद्यन्नित्युचमुत्तमं॥ इति॥ ततर्द्विषंतंमह्यमित्यंत्यो धर्चोद्विषघ्नः शत्रुनाशकइत्यर्थः। कारिका॥

अर्धर्चेतुद्विषद्वेषएंद्रः सव्यः शतर्चिषिति। उपनिषदित्येकस्मैरुग्णषवर्णैकवक्तव्यमिति गुह्योपनिषदित्युच्यते। स्मर्यते। तथापंचमारण्यकेह्येयवर

हत्केसैमंत्रयादिति हस्माहजातूकर्ण्योनवत्सेनत्यत्तनीयइति। उपनिषत्संज्ञामारण्यकेधर्मप्राप्यते। नह्यरण्येदिवाध्ययनंप्राप्नोति। नहृष्टेन

वसंगृहीतं· सौर्यत्वाद्दिवाध्ययनंदिवैवानरात्रौ। उक्तंहि· अदृतेसौर्याणिप्रातपद्यतइतिस्त्रवचनात्· स्वर्योनोदिवस्पात्वित्यादेस्तत्र्चनोसूर्य

त्वसिद्धेप्यत्रसौर्याणीतिशब्दएषांदिवैवाध्ययनंयथास्यादितिवेदितव्यमिति। उत्तरत्रापिउपनिषदित्युक्तेरेतदेवप्रयोजनं· तथाआद्यागर्भ

स्यविष्णुपदंपदिसादि॥ उपेत्यनियमयुक्ताप्रसाद्यते। उपाक्षरातइत्यर्थः। असत्युपनिषत्वेएकः श्रोतादक्षिणतोनिषदोतिशातिरार्व्यदर्शनात्। सौर्याणीदिवा ६

ध्ययनंप्रशस्तं। रात्रावध्यध्यीयन्ननिषिद्धमित्यर्थः। जातवेदसमितिसौर्यपर्यायः त्वंवरुणेत्विवरुणशब्दोपिचोत· उदुत्यंजातवेदसमितिद्वितीयपदंसवीति ब्राह्मण

श्रुतिः॥ अभित्यंपंचोनासप्योहित्रिष्टुभंतमंगिराइद्वत्वंप्रपुत्रमिच्छंनध्यध्यायत्सत्त्वइतीद्र एवास्यपुत्रोजायत॥ अभित्यंमेषमितिपंचदशर्चंसूक्तं १५ अनिरु

क्तासंरवेति· आंगिरसः पुत्रः सव्योनामऋषिः अनुक्तमांगिरसंविद्यादितिवचनात्· याचनोधात्रर्षिदर्शनात्॥ सत्सूक्तानितावत्सव्यऋषिरपश्यत्। अनादे

शात् इंद्रोदेवता। त्रिष्टुब्दंतस्येतिजागतंछंदः। ततः इंद्रोअध्यायीत्यंत्येद्वेऋचौत्रिष्टुभौ॥ अत्रेतिहासः॥ स्वयमेवांगिरसः उत्तमिच्छंतः सम्यगिंद्रः पुत्रत्वेनजायत।

सम्यक्पुत्रोपत्नएषुवंद्रतुल्यमिति। अभित्यंमेषंपुरुहूतमृग्मियमितिसूक्तं ब्राह्मणस्वयोः॥ त्यंकत्रवेदस्यंत्येत्रिष्टुभौ। त्यंसुमेषमितिपंचदशर्चंसूक्तं १५ पु

२ निगदसिद्धमेतत्· रहदेवतांशंसोक्तं। स्वयमिद्रसमंपुत्रमिच्छन्नांगिरसोमुने। तस्यस्वयोत्पत्स्येयोगित्वांपूनांगिरसंति २

·असमंसन्नमितिके·विष्टुप्धीचोनपठंति· तदुपपन्नं।शौनकाचार्यवचनात्·तेनकक्।त्रिष्टुभोजागतेसाम्येतत्तीयस्यत्वमाविथ·तुम्येदेते·असमंसत्रे·इंद्रोस्थापि·
त्वंकुवइति·तत्रत्वतीयस्यत्वमाविथस्थैर्ययस्यसामित्यस्येवग्रहणं·नतुत्वमाविथनर्यमिति·चतुर्थत्वादस्यसूक्तस्य ५

सदी २९ इत्थंसूक्तसंख्येतिसव्यऋषिः।अनादेशादिंद्रोदेवता·त्रिष्टुबंतस्येतिजागतंछंदः।तंसुवःक्षतिमानमितित्रयोदश्यृक्त्रिष्टुप्·आर्चन्नत्रेतंत्यर्कत्रिष्टुप्·त्यं
सोपंमहयेतिसूक्तंब्राह्मणसूत्रयोः।न्यूषेकादशांत्येत्रिष्टुभौ॥ न्यूषुवाजनमित्येकादशर्चंसूक्तं।सव्यऋषिः।अनादेशातिंद्रोदेवता·त्रिष्टुबंतस्येति
जागतंछंदः।ततः त्वमाविथसुश्रवसामितंत्येद्वेऋचौत्रिष्टुभौ॥ न्यूषुवाजिनमितिसूक्तंरात्रिपर्यायशस्त्रेसूत्रकारः। मानोत्यात्रिष्टुप्पथ्यप्र
मीनवमीच॥ ॥मानोअस्मिन्नित्येकादशर्चंसूक्तं११ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति।सव्यऋषिः।अनादेशातिंद्रोदेवता·त्रिष्टुबंतस्येतिजागतंछंदः।
सरोध्वधमित्यंत्यर्कत्रिष्टुप्।चकारान्त्वमाविथेतिषष्ठ्यर्कत्रिष्टुप्।असमंक्षत्रमित्यष्टम्यर्कत्रिष्टुप्।तुम्येदेतेनवम्यर्कत्रिष्टुप्॥ मानोअस्मि
न्मघवन्नितिरात्रिपर्यायशस्त्रेसूत्रकारः॥दिवश्चिदष्टैजागतंहि।दिवश्चिदस्येत्यष्टर्चंसूक्तं८ सव्यनामऋषिः।अनादेशातिंद्रोदेवता·जगतीछंदःहि
शब्दात्त्रीणिसूक्तानिजागतानि॥दिवश्चिदस्यवरिमेतिसूक्तंब्राह्मणसूत्रयोः।एषप्रषट्॥ एषप्रपूर्वीरितिषळृचंसूक्तं६ सव्यऋषिः।अनादेशादिंद्रो
देवता॥हिशब्दात्जागतंछंदः॥एषप्रपूर्वीरितिसूक्तंदवाकीर्तिनिकेवल्यशस्त्रेसूत्रकारः॥ ॥प्रमंहिष्ठायेति। ।प्रमंहिष्ठायेतिषळृचंसूक्तं ६
पूर्ववत्सूक्तसंख्येति·सव्यनामऋषिः।अनादेशादिंद्रोदेवता·हिशब्दात्गायतंछंदः॥प्रमंहिष्ठायेतिसूक्तंमुक्तपर्यायशस्त्रेसूत्रकारः।प्रमंहि
पूर्ववत्सूक्तसंख्येति·सव्यनामऋषिः।आनादेशादिंद्रोदेवता·हिशब्दात्गायतंछंदः॥प्रमंहिष्ठायेतिसूक्तंमुक्तपर्यायशस्त्रेसूत्रकारः।प्रमंहि
पूर्ववत्सूक्तसंख्येति·सव्यनामऋषिः।आनादेशादिंद्रोदेवता·हिशब्दात्गायतंछंदः॥प्रमंहिष्ठायेतिसूक्तंमुक्तपर्यायशस्त्रेसूत्रकारः।प्रमंहि
ष्ठीयेनप्रणयेदित्याऊरितिब्राह्मणकारः ।अथविनवनोधागोतमआग्नेयहिचतुस्त्रिष्टुबंतं॥ नूचित्सहोजाइतिनवर्चंसूक्तं९ गौतमपुत्रोनोधा २९
नामऋषिः।आपाराशरात्सप्तसूक्तानिनोधाऋषिरपश्यत्।अग्निर्देवता।हिशब्दात्त्रीणिसूक्तान्यग्निदेवत्यानि।त्रिष्टुबंतस्येतिजाग

दपुष्टेत्याद्याःपंचजगत्यः ततस्त्रिष्टुभोनेयस्येतिचतुस्त्रिष्टुबंतं

छंदः।दधुष्ट्वास्यगवइत्याद्यंत्याश्चतस्रोत्रिष्टुभः।नूचित्सहोजाइतिसूक्तमाग्निमारुतशस्त्रेसूत्रकारः। वयाइदग्नसवैश्वानरीयं। वयाइदग्नइतिस
प्तर्चंसूक्तं७ नोधाऋषिः।हिशब्दात्वैश्वानरोग्निर्देवता·वैश्वानरइत्यग्नेर्गुणः।अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः।वयाइदग्नइतिसूक्तंस्वाध्यायेधर्मः। ।वह्निंप
चात्मा ॥५ वह्निंयशसमितिपंचर्चंसूक्तं५ नोधाऋषिः।हिशब्दादग्निर्देवतेतिवैश्वानरीयंअनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः।वह्निंयशसमितिसूक्तं
प्रातरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः। अस्माइदुषोळश।अस्माइदुप्रतवसइतिषोळशर्चंसूक्तं१६ नोधाऋषिः।अनादेशातिंद्रोदेवता।अनादेशा
त्त्रिष्टुप्छंदः।अस्माइदुप्रतवसेतुरायेतिनोधास्तएतेप्रातःसवनइतिब्राह्मणसूत्रयोः॥ ॥इतिश्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायांश्रेखलो
पनामकधनसदस्कृतगणेशकृतौप्रथमाष्टकस्यचतुर्थोध्यायः॥ ॥ प्रमन्मेन॥ प्रमन्महइतित्रयोदशर्चंसूक्तं१३ अनिरुक्तासंख्येति।नोधा
ऋषिः।अनादेशातिंद्रोदेवता।आनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः।प्रमन्महइतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः।तंनर॥त्वंमहांइंद्रेतिनवर्चंसूक्तं ९ नोधाऋषिः।अनादेशादिं
द्रोदेवता।अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः।त्वंमहांइंद्रयोहशुष्णैरितिसूक्तमितिब्राह्मणसूत्रयोः॥ ॥वृष्णेपंचोनामारुतंत्रिष्टुप्॥ ॥वृष्णेपंचोनामारुतंत्रिष्टु
बंतं॥वृष्णेशर्द्धायेतिपंचदशर्चंसूक्तं१५ आनिरुक्तासंख्येति।नोधाऋषिः।मरुतोदेवताअस्येतिमारुतः।त्रिष्टुबंतस्येतिजागतंछंदः।वृष्टिरंमरुतोइत्यंत्य
र्कत्रिष्टुप्।वृष्णेशर्द्धायसुमखस्यवेधसइतित्याग्निमारुतमितिब्राह्मणसूत्रयोः। ।अथपरिभाषेति॥ ॥परमाग्नेयमैंद्रात्॥परमाग्नेयमित्यत्रपरवानेत्यादि।प
रंपंचदशोसूक्तान्याग्नेयानिवेदितव्यानि·आइंद्रात्इत्याहिसोमइतिसूक्तमित्यंत्यतइंद्रदर्शनात्आग्नेयामित्यर्थः। ।पश्चादशपराशरःशास्त्योद्वैप

॰ दशर्चं शौनकाचार्यमते तु पंचर्चं । पराण्यपि त्वार्षपितस्य द्विपदान्यैतरेयेणैताएकत्रिंशत । अनेकाधिकाषड्विंशस्त्वाभिप्रायेण पराशरऋषिरपश्यत । शक्तिपुत्रः आगोतमाद्ग्रहगणात ॥ नकमवुकनेषु हेपदंतव ॰
सं०दी दंतव ॥ पश्वाननतायुमितिदशर्चं सूक्तं १० द्विर्द्विपदास्त्वृचः ॥ समाम्नायं वीपशस्ताचावचनात ॥ अध्यापने पंचर्चं सूक्तं सूक्तं ज्ञेयं ॥ ९ ॥ ततशब्दात्षट्सूक्तानि द्विप
२५ दानि ॥ पश्वाननतायुमित्यादिवनेम पूर्वीरित्यंतः सर्वा द्विपदा ज्ञेया ॥ शक्तिपुत्रः पराशरऋषिः शाक्त्यः पाराशर्य इति सूत्रकारः ॥ आगोतमात्तद्वसूक्ते पुपरशर
ऋषिरपश्यत ॥ अग्निर्देवता ॥ अनादेशात् विंशत्यक्षरा द्विपदा विराट् छंदः ॥ विंशिका द्विपदा विराज इति परिभाषावचनात ॥ पश्वाननतायुमिति द्विपद भि
तिसूत्रकारः ॥ ॥ रयिः ॥ ॥ रयिर्नचित्रेतिदशर्चं सूक्तं १० पूर्ववत्संख्येति ॥ पराशरऋषिः अग्निर्देवता ॥ तशब्दात् विंशत्यक्षरा द्विपदा विराट् छंदः ॥ रयिर्न
चित्रेतिसूक्तं स्वाध्यायधर्मः ॥ वनेषु ॥ वनेषुजायुरिति दशर्चं सूक्तं १० पूर्ववत्सूक्तसंख्येति । पराशरऋषिः अग्निर्देवता ॥ ततशब्दात् विंशत्यक्षरा द्विप
दा विराट् छंदः ॥ वनेषुजायुरिति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः ॥ ॥ श्रीणन् ॥ ॥ श्रीणन्नुपस्थादिति दशर्चं सूक्तं १० पूर्ववत्सूक्तसंख्येति ॥ पराशरऋषिः अग्निर्देव
ता ॥ ततशब्दात् विंशत्यक्षरा द्विपदा विराट् छंदः ॥ श्रीणन्नुपस्थादिति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः ॥ ॥ शुकः ॥ शुक्रः शुशुक्वानिति दशर्चं सूक्तं १० पूर्ववत्सू
क्तसंख्येति ॥ पराशरऋषिः अग्निर्देवता ॥ ततशब्दात् विंशत्यक्षरा द्विपदा विराट् छंदः ॥ शुक्रः शुशुक्वानिति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः ॥ ॥ वनेमैका
दश ॥ वनेम पूर्वीरित्येकादशर्चं सूक्तं ११ पराशरऋषिः अग्निर्देवता ॥ ततशब्दात् विंशत्यक्षरा द्विपदा विराट् छंदः ॥ अध्यापने अयुक्ष्वित्यादि
पदैववचनात् ॥ सा धुर्न गृध्नुरित्यंत्यैकद्विपदा इत्यर्थः ॥ द्वा द्विपदास्त्वृचः पश्वे पश्वानेत्यादि षट्सूक्तानि चतुष्पदा विराट् पांक्तानि ॥ अथ चतु
ष्पदा विराट् दशाकौ इति परिभाषेयं । इतो द्विपदा सूक्तमवधिः ॥ वनेम पूर्वीरिति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः ॥ उपप्रदश ॥ १० ॥ उपप्रजिन्वन्नि २५

तिदशर्चं सूक्तं १० पराशरऋषिः अग्निर्देवता ॥ अनादेशात् त्रिष्टुप् छंदः ॥ उपप्रजिन्वन्निति त्रीणि शांतरनुवाकानुमंत्रणे सूत्रकारः ॥ ॥ निकाव्या ॥ ॥ निका
व्यावेधस इति दशर्चं सूक्तं १० ॥ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति ॥ पराशरऋषिः ॥ अग्निर्देवता ॥ अग्निर्देवता ॥ अनादेशात् त्रिष्टुप् छंदः ॥ निकाव्येति सूक्तं स्वाध्याय
धर्मः ॥ रयिर्न ॥ रयिर्नइति दशर्चं सूक्तं १० ॥ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति ॥ पराशरऋषिः ॥ अग्निर्देवता ॥ अनादेशात् त्रिष्टुप् छंदः ॥ रयिर्नयइति सूक्तं स्वाध्याय
धर्मः ॥ उपप्रयंतोनवगोतमो राहूगणो गायत्रं तु ॥ उपप्रयंतइति नवर्चं सूक्तं ९ ॥ राहूगणपुत्रो गोतमो ऋषिः आकुत्सात् विंशति सूक्तानि संस्तोमम र्हतइ
त्यंतानि गोतमऋषिरपश्यत ॥ अग्निर्देवता गायत्री छंदः ॥ तुशब्दात् उत्तरसूक्तेण यत्रं ॥ उपप्रयंत इति सूक्ते द्वे शांतरनुवाकानुमंत्रणे सूत्रकारः ॥ जुषस्व
पंच ॥ ॥ जुषस्व सप्रथस्तममिति पंचर्चं सूक्तं ५ ॥ गोतमऋषिः अग्निर्देवता ॥ तुशब्दात् गायत्री छंदः ॥ जुषस्व सप्रथस्तममित्यन्वाहेति ब्राह्मणस्त्रयो
कात ॥ ॥ कातउपेतानि इति पंचर्चं सूक्तं ५ ॥ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति ॥ गोतमऋषिः अग्निर्देवता ॥ अनादेशात् त्रिष्टुप् छंदः ॥ कातउपेतिरिति सूक्तं शांतरनुवा
कानुमंत्रणे सूत्रकारः ॥ ॥ कथा ॥ ॥ कथादाशेमेति पंचर्चं सूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति ॥ गोतमऋषिः ॥ अग्निर्देवता ॥ अनादेशात् त्रिष्टुप् छंदः ॥ कथा
दाशेमेति सूक्तं शांतरनुवाकानुमंत्रणे सूत्रकारः ॥ ॥ अभि त्वा गायत्रं तु ॥ अभि त्वा गोतम इति पंचर्चं सूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति ॥ गोतमऋषिः ॥
अग्निर्देवता गायत्री छंदः ॥ तुशब्दात् उत्तरसूक्तं गायत्रं ॥ अभि त्वा गोतम इति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः ॥ ॥ हिरण्यकेशो द्वादशाद्यो वैश्वे त्रैष्टुभो हि
हो ॥ पूर्वीमयैरामध्यमाय ॥ हिरण्यकेशो रजसः इति द्वादशर्चं सूक्तं १२ गोतमऋषिः ॥ अग्निर्देवता ॥ हिरण्यकेश इति प्रथमस्त्वृचं त्रैष्टु

नत्रप्रत्रैमध्यस्थानाभिः देवत्योवाशब्दात्पार्थिवोवा बृहद्देवतायांतुमध्यमएवेत्युक्तं॰

सं॰ टी॰ भः। अग्नेवाजस्यगोतमइतिद्वितीयस्तृचऔष्णिहः॥ हिरण्यकेशः पूर्वस्तृचः रजद्राग्निदेवत्यः अथराधामस्तृ। गुणोभिर्मध्यमयविघ्नताग्र
वेवा॥ रजद्राग्निराग्नेर्धर्मोवादितिविकल्पते॥ रेघतएवमध्यमइति॥ तुशब्दात्शेषाः षर्कचोगायत्र्यः॥ हिरण्यकेशोरजसोविसारइति। ॥ द्वे ब्रा
ह्मणस्त्रयोः॥ ॥आग्नेयाधिकारस्यपूर्णोवधिः॥ इत्थाधोवकेरींद्रं पांक्तं हि॥ याभित्यस्यांतिपातितोदध्यङ् मनुरथर्वाचेति॥ ॥इत्थाहिसो
मइतिषोडशर्चंसूक्तं १६॥ गोतमऋषिः इंद्रोदेवता। पंक्तिछंदः। हिशब्दात्त्रीणिसूक्तानिपांक्तानि॥ यमथर्वेत्यस्यामस्ति॥ दध्यङ्॥ म
नुः अथर्वेतित्रीणिनिपातितइति। इत्थाहिसोमइन्मदइतिसूक्तंमहत्पांक्तमितिब्राह्मणसूत्रयोः॥ ॥इतिश्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायां
डोरवलोपनाम्ना रुद्रभट्टसुतगणेशकृतौ प्रथमाष्टकस्य पंचमोध्यायः॥ ॥इंद्रोनव॥ ॥इंद्रोमदायेतिनवर्चंसूक्तं ९॥ गोतमऋषिः॥ अ
नादेशात्इंद्रोदेवता। हिशब्दात्पंक्तिछंदः॥ इंद्रोमदायवावृधइतिसूक्तंब्राह्मणसूत्रयोः॥ ॥उपोषुषट्जगत्यंतं। ॥उपोषुशृणुहीतिषळ
र्चंसूक्तं ६॥ गोतमऋषिः अनादेशात्इंद्रोदेवता। हिशब्दात्पंक्तिछंदः। युनज्मितेब्रह्मणेत्यंत्यर्क्जगती॥ उपोषुशृणोहीतिसूक्तंषोळ
जगतीछंदोयस्येति जागतं ३ शीशस्त्रेब्राह्मणसूत्रयोः॥ अश्वावत्जगतं॥ अश्वावतिप्रथमइतिषळर्चंसूक्तं ६॥ ईदृवंतसूक्तसंख्येति। गोतमऋषिः अनादेशात्। इंद्रोदे
वता। जगतीछंदः अश्वावतिप्रथमइतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मेः। ॥असाविविंशतिः षळनुष्टुभश्चोष्णिक्पांक्तंगायत्रत्रैष्टुभास्तृचाः प्रगाथः॥ अ
साविसोमइतिविंशतितृचंसूक्तं २०॥ गोतमऋषिः अनादेशात्इंद्रोदेवता॥ असाविसोमइत्याद्याः षळर्चोनुष्टुभः। ततः यएकइदित्योष्णिहस्तृचः २८

१ आद्यांत्यप्रस्तारपंक्ती द्वेऋचौस्तः॥ तत्रप्रथमायाद्वितीयस्त्रयोदशाक्षरः॥ स च पदाभेन पादानांविभागः कर्तव्यइतिवचनात्द्रष्टव्यः॥ रेफांतेषवसानेपदमिदस्यात्। अंत्यास्त्वस्यैवेषास्थावइति। पं॰न्ति॰

ततः स्वादोरित्थेत्यादिपांक्तस्तृचः ततः इंद्रोदधीचइत्यादिगायत्रस्तृचः। ततः कोअद्ययुंक्तइत्यादित्रैष्टुभस्तृचः। एतेचत्वारस्तृचाः प्रथक्छंदस्काइ
याः। ततः त्वमंगप्रशंसिषइत्यंत्येद्वेऋचौभिन्नेकेनादेशात्बार्हतप्रगाथोनादेशात्॥ दृहतीसतोबृहत्यौ। असाविसोमइंद्रत इतिषोडशीश
स्त्रेस्तोत्रियानुरूपावितिसूत्रकारः॥ ॥प्रयेद्वादमाकतंहपंचम्यंत्येत्रिष्टुभौ॥ ॥प्रयेशुंभंतइतिद्वादशर्चंसूक्तं॥ १२॥ गोतमऋषिः। मरुतोदेव
ता। हशब्दात्चत्वारिसूक्तानिमरुद्देवत्यानि॥ त्रिष्टुबंतस्येतिजागतंछंदः प्रयद्रथेषिति पंचम्युक्त्रिष्टुप्। यावःशर्मेत्यंत्यर्क्त्रिष्टुप्। प्रयेशुंभंतेजनयइत्या
ग्निमारुतेशस्त्रेसूत्रकारः। ॥मरुतोदशगायत्रं। ॥मरुतोयस्येतिदशर्चंसूक्तं॥ १०॥ गोतमऋषिः हशब्दात्मरुतोदेवता। गायत्रीछंदः। मरुतोयस्ये
त्याग्निमारुतेशस्त्रेब्राह्मणसूत्रयोः। ॥प्रत्वक्षसः षट्जागतं। प्रत्वक्षसइतिषळर्चंसूक्तं ६। गोतमऋषिः हशब्दात्मरुतोदेवता। जगतीछंदः प्र
त्वक्षसः प्रतवसइतिसूक्तमग्निमारुतेशस्त्रेब्राह्मणसूत्रयोः॥ आविद्युन्मद्भिरा द्यांत्यप्रस्तारपंक्तीपंचमीविराड्रूपा। आविद्युन्मद्भिरितिषळर्चसू
क्तं ६ ईदृवंतसूक्तसंख्येयं॥ गोतमऋषिः हशब्दात्मरुतोदेवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। ततः आविद्युन्मद्भिरित्याद्यर्क्। तथाएषास्यावइत्यंत्य
र्क्। एतेद्वेऋचावाद्यांत्यप्रस्तारपंक्तीपंक्तिभेदः। आद्योचेद्द्वादशाक्षरावंत्यावष्टाक्षरावित्यर्थः। ततः एतत्त्यन्नयोजनमितिपंचम्यृक्विराड्रूपात्रिष्टुभे
दः एकादशिनस्त्रयोष्टकश्चेति। आविद्युन्मद्भिरितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मेः॥ ॥अनादेशात् अनोदशवैश्वदेवंतुपंचाद्याःसप्तमीचजगत्यः षष्ठीविरा
ट्स्थाना॥ ॥आनोभद्राइतिदशर्चंसूक्तं १०॥ गोतमऋषिः विश्वेदेवादेवता॥ अस्येतिवैश्वदेवं तुशब्दात्उत्तरसूक्तंवैश्वदेवं॥ विश्वेदेवाः सर्वेदेवाइति
स्मृतेः॥ आनोभद्राइत्याद्याः पंचर्चोजगत्यः चकारात्सप्तदेववामरुतइतिसप्तम्यृक्जगती॥ स्वस्तिनइंद्रइतिषष्ठीऋक् विराटस्थाना त्रिष्टुप्भेदः। न
२ वैश्वदेवलिंगंवातुशब्दात्उत्तरं च। जगत्याद्याः सप्तमा च। प्र॰ इयमंत्याति द्वाधिकारः। परमानेबादितिसंज्ञोमध्यमस्थाना प्रकाशितत्वस्यसर्वात्मकत्वाददितिर्योरित्यादि। कृतेरत्र स्वरांगुपक्तेराहुगणंडपपुत्रमेवाधिक
लनपद्गीनोहत्वानमध्यमः राहूगणऋषिलेनपहेत गोतमोदितिरेति॥

२ आदितिर्द्यौरदितिरंतरिक्षमित्यत्र इत्यादितेर्विश्वात्मभावेष्टेः एतान्यदीनानीशिवा। यमेरिरेष्टगवः यरिरइतीन्निरूपस्य द्यौ भासइतिके

वकोवैराजश्चेष्टुमन्येति। भद्रंकर्णेभिरित्याद्याः शिष्टाश्चत्वारि स्तनादेशात्त्रिष्टुभः। आदितिर्द्यौरित्यंत्यर्क्। आदितिर्देवतेति। आदितिर्द्यौरदितिरंतरिक्षमिति

परिधानीयामिति ब्राह्मणसूत्रयोः। तथायास्के नैरुक्ते। आदितिरदिनादेवमातेति वचनाद्वा। आनोभद्राः क्रतवोयंतु विश्वत इति नव वैश्वदेवरात्रे सूत्रकारः।

॥ ॥ ऋजुनीतीनवगायत्र्यंत्यानुष्टुप्। ऋजुनीतीनइतिनवर्चं सूक्तं। गौतमऋषिः। नुराव्दाव विश्वेदेवादेवता। गायत्रीछंदः। शंनोमित्रइत्यंत्यर्क्। अनुष्टु

प्॥ ऋजुनीतीनोवरुणइति मैत्रावरुणेस्येति ब्राह्मणसूत्रयोः। त्वंसोमत्र्यधिकार सौम्यं पंचम्यादिगायत्र्यो द्वादशोष्णिक्त्व। त्वंसोमप्रचिकितइति त्रयोविंश

त्यृचंसूक्तं २२। आनिरुक्ता संख्येति। गौतमऋषिः। सोमोदेवतास्येतिसौम्यं॥ त्वंसोमासिसत्पतिइतिसौम्यापंचम्यादिद्वादशर्चो गायत्र्यः। आप्यायस्वम

दिंतमेत्येकचकारात् उष्णिक्। शिष्टादशर्चो नादेशात्त्रिष्टुभः। त्वंसोमप्रचिकितोमनीषेतिद्वैतयायाते धामानीति ब्राह्मणसूत्रयोः। एताउत्याद्वा

नोपसंस्तुर्जगत्यादिपंचकम्भिर्गतत्वोत्यआश्विनः। ।एताउत्याइत्यष्टादशर्चं सूक्तं१५॥ आनिरुक्ता संख्येति गौतमऋषिः। उषादेवता अस्येत्युषस्यं॥

ततः एताउत्याइत्याद्याश्चतस्रो जगत्यः। ततः उपस्तचित्रमाभरेत्याद्यत्याः पंकर्च उष्णिहः। शिष्टा भत्यर्वि रित्याद्या अष्टर्चा अनादेशात्त्रिष्टुभः। तदः

अश्विनावर्तिरस्मदेत्यंत्यस्तृचोश्विनौ देवतेति॥ एताउत्याइतिचतस्रोजामतमिति प्रातरनुवाकानुमंत्रणे सूत्रकारः। अग्नीषोमौ द्वादशाग्नीषोमीयमा

द्यास्तिस्रोनुष्टुभ उपांत्यास्तिस्रोगायत्र्योष्टमीजगतीवा॥ अग्नीषोमाविममितिद्वादशर्चं सूक्तं१२ गौतमऋषिः। अग्नीषोमौ देवतास्येत्यग्नीषोमीयं अग्नीषोमादित्या

द्यास्तिस्रऋचोनुष्टुभः। ततः अग्नीषोमासवेदसेत्याद्यपांत्यास्तिस्रोगायत्र्यः। ततः योअग्नीषोमेत्यष्टमकं जगतीविकल्पेन। शिष्टाः पंचर्चो नादेशात्त्रिष्टुभः। अग्नीषोमा

विमंस्कमेपुवमेतानादिविरोचनानीतित्वावति स्तत्रकारः। ।इमंस्तोमराकुत्सआग्नेयंततद्धित्रिष्टुप्वंतं प्रवंदेवास्त्रयः पादादेवास्त्वोधर्वौ लिंगोक्तदेवतोयद्देव

२ शौनकाभिप्रायेणात्वियंत्रिष्टुप्। द्वाभ्यांद्वादशाक्षराभ्यांत्रिष्टुभाम मध्येवर्तमाना त्रिष्टुप्भवति। जगत्यंतर्गतोपिजगतीत्यर्थः। इहाप्युक्तंद्वौतुजागतोपस्यारत्यादिना। अतएवकेचित् अत्रैवाधीयते अष्टमीजगत्य

स्याएकादशाक्षराद्या। २

ऋ॰दी॰

३०

॰ यैश्वानरस्य भागिनां । देवतास्थाने देवस्य एवाधर्चो वर्गत्वोन षण्णां मित्येवमन्ये षाधिसोदर्के ष्वेके देवता वरुदेवते पुरुदर्कः समानधर्मिणो वर्गत्वाः ॰

त्यं वा सूक्तं ॥ इमं स्तोममर्हत इति षोडर्शं सूक्तं १६ आंगिरसपुत्रः कुत्सऋषिः अनुक्तगोत्रमांगिरसं विद्यादिति वचनात् । आकल्पीवतात् । त्रीणि सूक्तान्युक्त्वा । जातवेद

सएकः सयो वृषा द्वितीयः चंद्रमा अप्स्वंतरित्तृतीयः एतत्सूक्तं व्यतिरिक्तानि । नासत्याभ्यां बर्हिरिवेत्यंतान्येकादशसूक्तानि कुत्सऋषिरपश्यत् । तत्र चंद्रमास्सू

क्तं विकल्पेनेत्यर्थः अग्निर्देवता । तत शब्दात् षट्सूक्तान्याग्नेयदेवत्यानि । त्रिष्टुबंतस्येति जागतं छंदः ततः यस्मै त्वमित्याद्यंत्येद्वे त्वे त्रिष्टुभौ । पूर्वोदेवाइत्यस्य त

यः पादादेवदेवतेति । तन्नो मित्रो वरुण इत्यंत्यो धर्चो मित्रादिलिंगोक्तदेवतः । विकल्पेन यद्देवत्यं सूक्तं यद्देवतेति । इमं स्तोममर्हते जातवेदस इति जातवेद

साभित्यारण्यके महाव्रते ॥ ॥ इति श्रीमत्ऋग्वेदानुक्रमणिदीपिकायां प्रथमाष्टके षष्ठोध्यायः ॥ ॥ द्वे एकादश्यौ षस्यवत्याग्नये । द्वे विरूपे इत्येका

दशार्चं सूक्तं १० कुत्सऋषिः उषाग्निर्देवता । उषसः शब्देग्निर्गुणः ततशब्दात् शुद्धाग्निर्देवता विकल्पेन ॥ अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः ॥ द्वे विरूपे इति सूक्तेस्य प्रतवा

सहेवशात रनुवाकानुमंत्रणे स्त्रकारः सप्रत्यथैनवद्दाविणोदसे ॥ ॥ सप्रत्नथेति नवर्चं सूक्तं ९ कुत्सऋषिः द्रविणोदसे गुणोग्निर्देवता । ततशब्दात्

शुद्धाग्निर्देवता विकल्पेन । अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः । सप्रत्नथा सहसा जायमान इति जायमानजातस्य ब्राह्मणस्त्रयोः अपनः शोशुचयेगामत्रं ॥ अपनः

शोशुचदघमित्यष्टर्चं सूक्तं ८ कुत्सऋषिः शुचयेग्निर्देवता ॥ शुचयेग्निर्गुणः ततशब्दात् शुद्धाग्निर्देवता विकल्पेन । गायत्री छंदः । अग्नयेशुचये स्वाहेति क्लृ

प्तिः । अप नः शोशुचदघमिति प्रत्यचं सूक्तं कुर्त्वेति गृह्ये वैश्वानरस्यत्वं वैश्वानरीयं । वैश्वानरस्य सुमताविति त्वं सूक्तं ३ कुत्सऋषिः वैश्वानरगुणोग्निर्देवता ॥

अस्येति वैश्वानरीयं ततशब्दात् शुद्धाग्निर्देवता विकल्पेन ॥ अग्नये वैश्वानराय स्वाहेति क्लृप्तिः । अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः । वैश्वानरस्य सुमतौ स्यामेत्याग्निमारुत

शस्त्रे ब्राह्मणस्त्रयोः ॥ जातवेदसएकाजातवेदस्यं ॥ जातवेदस इत्येकर्चं सूक्तं १ मरीचिपुत्रकश्यपऋषिः । जातवेदा सगुणोग्निर्देवता अस्येति जातवे ३०

॰ औपसायवा । औपसोग्निः तदपत्यत्वात् । तदुक्तं । आद्येनैव तु मंत्रेण सद्देवत्यं वदेत्सूक्तं । तच्छ्रादेवाग्नेयत्वेसिद्धे गुणविकल्पार्थं वचनं । अनादेशात्त्रिष्टुभं एव मुत्तराण्यपि तत्वार्थं ग्नेरेव विशेषणात्स्वगत त्वात् ॰

॰ तत्कर्तृत्वात् घस्त्वनेवा । तदुक्तं । द्वेधेयपवमानो ग्निर्मध्यमेग्निस्तु पावकः अनुश्मिनेव वि प्रैस्तु लोके स्मिन् शुचि रु ६ इदं द्रविणोदाग्निः पार्थिव एव बहुधनयोर्दातृत्वादेश्वर्ययोगात्तद्देवत्यमिदं ॥ ६

च्यते आदित्ये शुचिरित्युक्तेः । या वैश्वानरुत्व्यानए वे वैश्वानरो दिवीति ४

जातवेदसे सुनवाम सोममरातीयमैवस्य सूक्तसहस्रस्याभिप्रायितसूक्तं स्ववतिता निरवत्वे कस्यां सिस्सूक्तान्येकमेकं भवति उत्तरमुत्तरं क्षयएव ॥ यथा ॥ एतदादि द्वितीयं छंद ए तनीयं त्वं ए चतुर्थं मतूनीतिं

एतदेव सहस्रं प्यसर्व इत्येव मादी ति गणना भवत्वाः तदेत कुर्यादितएव ॥

स्यं । जातवेदस इत्यग्नेर्गुणः ततशब्दात् शुद्धाग्निर्देवता विकल्पेन ॥ अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः । जातवेदसे सुनवाम सोममिति जातवेदस्याच्युतेत्याग्निमारुते शस्त्रे एकवर्गमतपद्यते

ब्राह्मणस्त्रयोः अत्रेतिहासः ॥ इहाग्निः प्रथितं ऋषिर्मिलोकेस्तु निशिरीडितः ॥ जातवेदस इत्यादि सहस्रसूक्तं जावोमध्ये वैश्वानरो दिवीति ॥ एतदादीन्येकभू

यांसि सूक्तसहस्रमेतत्तु कश्यपार्षं ॥ ॥ जातवेदस इत्यादि सहस्रसूक्तं भवति । एकर्चमादिर्येषां तान्येतदादीन्येकभूयांसीत्यर्थः । एकैकस्यर्चा बहुत्वराणीति ॥

ध्यंतं चतु ष्कं स्वर्चमित्यादिगणनास्सूक्तसहस्रं कश्यपार्षं ॥ अयं च कश्यपो मरीचिपुत्रः मरीचिः ॥ काश्यप इति भगवता शौनकाचार्येणाध्यान प

रिहारेणैव तदुपदिष्टं ॥ शौनकेन स्वयं प्रोक्तां सर्वानुक्रमणीत्वियं ॥ पूर्वात्पूर्वात्सहस्रस्य सूक्तानामेकभूयसां ॥ जातवेदस इत्याद्याः कश्यपार्षस्य रु

क्रमइव ॥ सयोवृषेत्येकोनावार्षागिराऋज्राश्वांबरीषसहदेवभयमानसुराधसः ॥ ॥ सयो वृषेत्येकोनविंशत्यर्चं सूक्तं १९ आनुरुक्तासंख्येति । वृषा

गिरो महाराजस्यापत्यभूताः पंच ॥ ऋज्राश्वेकः अंबरीषोद्वितीयः सहदेवस्तृतीयः । भयमानश्चतुर्थः सुराधसः पंचमः वार्षागिर इत्येते पंच राजऋषयः

सहैव द्रष्टव्याः ॥ अत्रैव सूक्ते ॥ एतत्यत्त इंद्र वृष्ण उक्थं वार्षागिरा इत्यनया ऋचा ऋषयो वेदितव्याः कारिका ॥ सूक्तं सयो वृषेत्येकैतत्पंच वार्षागिरा

विदुः नियुक्तानामधेयैस्तैरपिचैतत्पदीत्यचीक्ष । अनादेशान्मरुत्वणइतीद्रो देवता ॥ अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः । सयो वृषा वृष्ण्येभिः समोका इति सू

क्तं ब्राह्मणस्त्रयोः प्रमंदिन एकादश कुत्सस्त्वतु त्रिष्टुबंतमाद्या गर्भस्त्राविण्युपनिषत् ॥ प्रमंदिन इत्येकादशर्चं सूक्तं ११ पूर्ववत्कुत्सऋषिः पुनः कु

त्सग्रहणं बाध्यबाधकार्थं । अनादेशात् इंद्रो देवता । मरुत्वणयुक्तः । ततः प्रमंदिन इत्याद्यर्क गर्भस्त्राविणीः अस्याः जबाव गर्भाः स्रवंसंस्रवंतीत्य

सं॰टी थः॥उपानषदित्यक्कार्यो॥ ततः यद्दामरुत्वः परमइत्यंत्याश्चतस्रर्चस्त्रिष्टुभः॥ ततः प्रमंदनइत्याद्याः सप्तर्चास्त्रिष्टुबंतस्येतिजागतंछंदः॥ प्रमंदिनेपितुम

दर्चतावचइतिसूक्तंब्राह्मणस्त्वयोः॥ ॥इमांतेत्यात्रिष्टुप्॥ ॥इमांतेधियमित्येकादशार्चंसूक्तं ११ पूर्ववत्सूक्तसंख्येयं॥ कुत्सऋषिः॥ अनादेशादिं

३३ द्रोदेवता॥ त्रिष्टुबंतस्येतिजागतंछंदः॥ विश्वाहेंद्रइत्यंत्यक्त्रिष्टुप्॥ इमांतेधियमितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ तन्नेष्टे॥ तन्नइंद्रियमित्यष्टर्चंसूक्तं ८

कुत्सऋषिः अनादेशादिंद्रोदेवता॥ अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ तन्नइंद्रियंपरमंपराचैरितिसूक्तमितिब्राह्मणस्त्वयोः॥ योनिर्नव॥ योनिष्टइंद्रनि

षदइतिनवर्चंसूक्तं॥ ९॥ कुत्सऋषिः॥ अनादेशादिंद्रोदेवता॥ अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ योनिष्टइंद्रनिषदइतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ चंद्रमाएको

नास्यस्त्रितोवावैश्वदेवांहपांक्तंमंत्यात्रिष्टुबष्टमीमहाबृहतीयवमध्या॥ चंद्रमा अप्स्वित्येकोनविंशत्यृचंसूक्तं २१॥ आनरुक्तासंख्येति॥ अस्येः

पुत्रस्त्रितऋषिः॥ वाविशिष्टइतिवाचनाद्॥ उत्तरत्रनानुवृत्तिः॥ कारिका॥ चंद्रमास्समित्तमास्यंचवितंप्रतिभवाद्यमिति॥ विकल्पेनकुत्सऋषिः॥ वि

श्वेदेवादेवता॥ हिराब्दात्रीणिसूक्तानिवैश्वदेव्यानि॥ पंक्तिछंदः॥ एनांरूपेणेत्यंत्यक्त्रिष्टुप्॥ ततःसंमातपंत्यष्टम्यकमहाबृहतीयवमध्यात्रिष्टुप्

भेदः॥ मध्यमपादोद्वादशाक्षरश्चेतिविशेषः॥ आद्यंतौद्वौद्वौपादावष्टकाविति॥ चत्वारोष्टकाजागतश्चेति॥ चंद्रमाअप्स्वंतरितिसूक्तंस्वाध्यायध

र्मः॥ इंद्रंमित्रंमहत्रिष्टुबंतं॥ इंद्रंमित्रंवरुणमितिसप्तर्चंसूक्तं ७ कुत्सऋषिः॥ हिराब्दात्विश्वेदेवादेवता॥ त्रिष्टुबंतस्येतिजागतंछंदः॥ देवैर्नोदेव्यदितिरित्य

स्तेत्यंत्यर्क्त्रिष्टुप्॥ इंद्रंमित्रंमितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ ॥यज्ञस्त्र्यृचं॥ यज्ञोदेवानामितित्र्यृचंसूक्तं ३ कुत्सऋषिः॥ हिराब्दात्विश्वेदेवादेवता॥ अ ३९

नादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ यज्ञोदेवानामितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ ॥यइंद्राग्नीसप्तोनैंद्राग्नंतु॥ यइंद्राग्नीचित्रतमइतित्रयोदशार्चं १३ अनिरुक्तासंख्येति॥ कुत्स

ऋषिः॥ इंद्राग्नीदेवतोअस्येत्यैंद्राग्नं॥ तुशब्दात्उत्तरसूक्तमैंद्राग्नं॥ अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ यइंद्राग्नीसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ ॥विह्यष्टौ॥ विह्यख्यमित्य

तिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ ष्टर्चंसूक्तं ८ कुत्सऋषिः॥ तुशब्दादिंद्राग्नीदेवता॥ अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ विह्यख्यमितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ ततंनवार्भवंतु

पंचम्यंत्येत्रिष्टुभौ॥ ततंमइतिनवर्चंसूक्तं ९ कुत्सऋषिः॥ ऋभवोदेवता॥ तुशब्दात्उत्तरसूक्तमार्भवं॥ त्रिष्टुबंतस्येतिजागतंछंदः॥ सोत्रमिवपंचम्यक॥

त्रिष्टुप्॥ वाजेभिर्नइत्यंत्यर्क्त्रिष्टुप्॥ ततंमइतिसूक्तंवैश्वदेवशस्त्रेसूत्रकारः॥ ॥तक्षन्पंचोत्यात्रिष्टुप्॥ ॥तक्षन्रथमितिपंचर्चंसूक्तं ५ कुत्सऋषिःतुश

ब्दादृभवोदेवता॥ त्रिष्टुबंतस्येतिजागतंछंदः॥ ऋभुर्भरायेत्यंत्यर्क्त्रिष्टुप्॥ तक्षन्रथमितिसूक्तंवैश्वदेवशस्त्रेसूत्रकारःब्राह्मणस्त्वयोः॥ ईळेपंचाधिका

विंशमाद्योपादौलिंगोक्तदेवतावंत्यात्रिष्टुभौ॥ ईळेद्यावापृथिवीइतिपंचविंशत्यृचंसूक्तं २५ अनिरुक्तासंख्येति॥ कुत्सऋषिः॥ अश्विनौदेवता॥ त्रिष्टुबंतस्ये

तिजागतंछंदः॥ ततःईळेद्यावापृथिवीइत्याद्यर्क आद्यौद्वौपादौलिंगोक्तदेवतौ॥ प्रथमाद्यावापृथिवी॥ द्वितीयाआग्नेयी॥ अग्नस्वतीमित्याद्यंत्येद्वेऋ

चौत्रिष्टुभौ॥ ईळेद्यावापृथ्वीइतिसूक्तंप्रवर्ग्यंतथाप्रातरनुवाकानुमंत्रणेब्राह्मणस्त्वयोः॥ ॥इतिश्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायांप्रथमाष्टकेसप्त

मोध्यायः॥ ॥इदंविंशातिरुषस्याद्वितीयोधर्वोरात्रेश्च॥ इदंश्रेष्ठमितिविंशत्यृचंसूक्तं २०॥ कुत्सऋषिः॥ उषादेवता॥ अस्येत्कपर्यं॥ अनादेशात्त्रिष्टु

प्छंदः॥ यथाप्रसूतेतिद्वितीयोधर्वोरात्रिदेवतेतिचकारात्॥ इदंश्रेष्ठमितिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः॥ ॥इमारुद्रायैकादशाद्येद्विजगत्यौत्रिष्टुबंते॥ इ

मारुद्रायेत्येकादशार्चंसूक्तं ११ कुत्सऋषिः॥ रुद्रोदेवता अस्येतिरौद्रं॥ त्रिष्टुबंतस्येतिजागतंछंदः॥ आरेतेगोघ्नमित्याद्यंत्येद्वेऋचौत्रिष्टुभौ॥ ॥ततसोर

सर्वादी शउपतस्थेतेमारुद्रायतवसइतिग्रह्ये॥ ॥चित्रंषड्सौर्यं॥ ॥चित्रंदेवानामितिषळर्चंसूक्तं६ कुत्सऋषिःसूर्योदेवता।अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥चित्रंदेवा
नामुदगादनीकमितित्रिष्टुभमित्याश्विनसहस्रशस्त्रेब्राह्मणस्त्रयो॥ ॥नासत्याभ्यांपंचाधिकाकक्षीवान्दैर्घतमस उशिकपुत्रःआश्विनंवै॥ नासत्या
२२ भ्यामितिपंचविंशत्यृचंसूक्तं २५ अनिरुक्तासंख्येति॥ दैर्घतमसपुत्रः कक्षीवान्नृषिः॥ आपरुछेपात्एकादशसूक्तानि कक्षीवान्ददर्शपश्यत्। अश्विनौ
तारंसूक्तमित्यतः॥प्राक्अश्विनौदेवता।वैशब्दात्पंचसूक्तान्यश्विनौदेवत्यानि॥ अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥नासत्याभ्यांबर्हिरिवेतिसूक्तंप्रातरनुवाकानु
मंत्रणेस्तकारः॥ अत्रेतिहासः॥अंगराजस्यमहिषीधर्मपत्नीतस्यादासी उशिकनाम्नीपुरागंगायामंगराजोयुवतिभिःसहजलेविक्रीडतेस्मदैव
न्यांक्षायंयापुत्रेर्दासीश्चिप्त्वेवबद्धोगंगायांमध्येप्रक्षिप्तः॥ सर्वज्ञोदीर्घतमाआजगाम।तंदृष्ट्वांगराजोदिव्यंधातुमन्त्रस्थानंचास्मैकल्पयित्वा।हेभग
वन्अपुत्रस्यममज्येष्ठमहिष्यांपुत्रोत्पत्तिंकुर्वितयाचे।सचतथेतिप्रपेदे।अथराजाधिमहिषीमुवाच।ऋषिंगच्छेतिसचायमृषिर्चक्षुर्धोअतिवृद्धोगंधत
रंगंधाद्यातरइतिमत्वाराजभार्यावाअस्मैस्वदासींप्राहिणोत्॥सचांगमहिष्याप्रेषिता॥ तदासर्वज्ञेनदीर्घतमसादासीतिज्ञात्वातेनमंत्रपूतजलेना
भ्युक्षितामहातेजस्विनीऋषिपत्न्यभवत्।सतस्यांकक्षीवंतमुत्पादयामास।सएवचार्यैःसमाम्नायते।कक्षीवंतंयऔशिजइतिमंत्रदर्शनात्। उ
शिजऔशिजः।पुत्रउशिग्वष्टेःकांतिकर्मणइतियास्कवचनात्॥मध्वः॥ मध्वःसोमस्येतिपंचविंशत्यृचंसूक्तं २५ सूक्तसंख्येति। कक्षीवानृषिःदेशब्दात्अ
आश्विनौदेवता।अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः।मध्वःसोमस्येतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥आवामेकादश।आवांरथोअश्विनेत्येकादशर्चंसूक्तं ११ कक्षीवान्अश्विनौ
देवता।अ० छंदस्त्रिष्टुप्।आवांरथोअश्विनेतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥आवांरथंदशजागतं। आवांरथंपुरुमायमितिदशर्चंसूक्तं १० कक्षी॰ऋषिः।दे॰अश्वि॰जगती २२

=१ संबाध्येनेसप्रष्ठवर्णगोत्रादिकंततः। राजन्नांगिरसोस्मीतिकुमारःप्रत्युवाचतं।पुत्रोहंदीर्घतमसऔचथ्यस्यकृपेन्द्रप।अस्मैमचददौकन्यादिव्याभरणभूषिता। तावतश्चरथान्श्यावान्धीर्डंगान्वैवतुर्युजः।वधूनांवाहनार्थायवस्त्रपर्णतथापरं।नि
ष्कान्वृषभानांशतंशतमहान्किल।गवांसहस्रपष्टिंश्च सर्वाःस्वल्पपिधायसः।एतदुत्तरसूक्तेचशतमित्यादिनोदितं।फलप्रदर्शनंतस्यक्रियतेप्रायशस्त्विह।द्वितीयांतुपितान्तस्यापश्यत्स्तुरि त्यादिकांऋचं।काक्षीवतंसर्वमितिभगवानाहशौनकः। १ए
षातुदैर्घतमसीसानुलिंगात्कथंभवेत्।उच्यतेयानरित्युक्तेसूनोर्दानेनहर्षितः।राजस्त्वाशिषमाहायत्कगुरुत्यादिनाकिल।स्यादेतत्कथंपुनरवगम्यते। कक्षीवतानैवमुक्तमिति।उच्यतेमंत्रलिंगात्। शोभनागावोयस्यैतिस्गुः।असत्।भवतु।कःस्वनयः।
एवंहिरण्यःहिरण्यः।भवतु।किंवान्यत्।स्वश्वोभवतु।शोभनाअश्वायस्येतिसः।असतु।भवतु।बृहत्।महत्।अस्मैराज्ञे।वयः।वयः।शब्दस्त्वेशेषभोगवचनः।दृंद्रोददाति।ददातु।योराजा।त्वामागछंतमामांप्रतिनारक्तनाधनेन।नयोरूलक्षणयातन
पयेत्यभिप्रायः।हेपातरित्वः।प्रातर्गामित्।सहितमनेनेत्यर्थः।एतदुक्तंभवति।कन्यादिदानेनपूजापरःगृहीजयेवमुक्षिजायारूपाशिकायथातथापादिंपक्षिणं।कश्चिद्धूधात्येवउत्सवीनि।बद्धानिरुपर्थः।एतदुक्तंभवति।सःकन्यादिदानेनपूजापुरः

श्रीः॥ ॐ प्रवोवैश्वदेवमावोविराड्रूपे॥ प्रवःपांतमितिपंचदशर्चंसूक्तं॥१५॥ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति।कक्षीवानृषिः।विश्वेदेवादेवता।
अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः।आवोरुवण्युमितिद्वेऋचौविराड्रूपौ त्रिष्टुभेदः।एकादशिनस्त्वयोष्टकश्चेति।प्रवःपांतमितिसूक्तस्वा
ध्यायधर्मः॥ पृथुःप्रमानोपश्यंतु।पृथूरथमितित्रयोदशर्चंसूक्तं॥१२। अनिरुक्तासंख्येति।कक्षीवानृषिः।उषादेवता।तुशब्दा
दुत्तरसूक्तमुषस्यं।अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः।पृथूरथइतिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेस्तकारः॥ उषाउछंती॥ उषाउछंतीतित्र
योदशर्चंसूक्तं।१२।पूर्ववत्सूक्तसंख्येति।कक्षीवानृषिः।तुशब्दात्उषादेवता।अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः।उषाउछंतीतिसूक्तंप्रातरनुवाका
नुमंत्रणेस्तकारः॥ प्रातारत्नंसप्तस्वनयस्यदानस्तुतिरुपजगत्यौ॥ प्रातारत्नमितिसप्तर्चंसूक्तं।७॥कक्षीवानृषिः।स्वनयस्यराज्ञो
भावयव्यस्यपुत्रस्यदानमनेनस्तूयते।स्तूयमानत्वात्।यस्यदानस्तुतिःसदेवता।अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः।ततःउपक्षरंति सिंध
वइत्यृकनाकस्यपृष्ठइत्युक्।एतेद्वेऋचौजगत्यौ। अत्रेतिहासः।कारिका।अधिगम्यगुरोर्विद्यांगछन्स्वंनिलयंकिल।कक्षीवा
नध्वनिश्रांतःसुप्तापारण्यगोचरः।तंराजास्वनयोनामभावयव्यस्ततोव्रजन्।क्रीडार्थमानुगोपश्यत्सभार्यःसपुरोहितः।अथैनंरू
वर्णे- पसंपन्नंदृष्ट्वादेवसुतोपमं।कन्यादानेमतिंचक्रेनामगोत्राविरोधतइति। प्रातारत्नमितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ अमंदानितिक
मेरणत्वायमवरुद्धत्वात्।राजातस्यैयथोक्तसर्वमस्त्वित्येवं।ऋषिर्दीर्घतमापुत्रदानपरितोषादस्याःप्रादुर्भावः।तथाचपुराणकारआह।परितोषाद्धृवादुरवाछोकात्रपंचधा।ऋषीणांतारकाद्येनलक्षणेनयदृछया।मंत्राःप्रा
दुर्भवत्यादौपूर्वमन्वंतरस्याति।येषांकाक्षीवतंसर्वंतदभिप्रायेणवाप्रतिमामायांतंइतिपदद्वयस्ययोजनांन्यत्समाने २॥ =

क्षीवान्दानतुष्टः पंचभिर्भावयव्यंतुष्टाव । अंत्ये अनुष्टुभौ भावयव्यरोमशयोर्दंपत्योः संवादः ॥ अमंदान्स्तोमानिति सप्तर्चं सूक्तं । १ ॥ पूर्ववत्क
क्रसंख्येति । कक्षीवानृषिः । अमंदानित्यादिपंचभिर्ऋग्भिः कक्षीवान्कन्यादाने तुष्टस्तदनुवदेन भावयव्यं स्वयमेव तुष्टाव । भावयव्य इ

ति स्वनय एवोच्यते । तत्पुत्रत्वात् । अत्र सूक्ते सिंधावधिक्षियतो भाव्यस्येति प्रसक्तः । लाघवाय तमस्तोदिति धात्वे भावयव्यं तुष्टा
व ग्रहणमनुक्रमण्यनुकरणं । तथैव कक्षीवान्ग्रहणं । अत्र पंचभिर्ऋग्भिर्भावयव्यो देवता । यातेनोच्यते सा देवतेत्यर्थः । ततः आ
गधिताउपोपमइत्यंत्ये द्वे ऋचावनुष्टुभौ । अनयोर्ऋचोर्भावयव्यरोमशयोर्दंपत्योर्जायापत्योः संवादः । रोमशा तिस्वनयस्य भार्या
नाम । आगधितेत्यगस्त्या भावयव्य ऋषिः । रोमशा देवतेति । उपोपमइत्यगस्या रोमशा ऋषिका । भावयव्यो देवतेति । यस्य वाक्यं
स ऋषिरिति वचनात् । परस्परसंबंधश्चेति । अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः । ततः सिंधावधिनिवसतो भावयव्यस्य राज्ञो यो मे सहस्र
मिति नैरुक्ते यास्कवचनात् । अत्रेतिहासः । भावयव्यस्य पुत्रस्य स्वनयस्य रोमशायाश्च रोमशा नाम किल बृहस्पतिसुता पतिं बु
वाच । मामुपस्पृशस्वेति । स तां बालेयमिति मत्वा आगधितेत्यनया प्रत्याचष्ट । सा पुनः एतं आत्मानो यौवनोपलक्षणं विषयोपेत्यनयाप्र
त्याहेत्येवमेके । अपरे तु वदंति । न खल्वनयर्चा रोमशा स्वनयमाह । किं तर्हि इंद्रमिति । इंद्रः किल राज्ञः सखा मखल्वेषां नामांगिरसीं

३ भगवता शौनकेनाचार्येणोक्तं । अकर्महो विकर्षेण ज्येष्ठादाशान्विद्दृचां । विकर्षेण तु पादेभ्यः सहिशाद्र्य इति स्मृता २ —

प्रत्याख्याता बुध्वा गम्यउभावपि मा व्ययामासेति । तदेतदाह । प्रदात्तु तां रोमशानामनाम्ना बृहस्पतिर्भावयव्याय राज्ञः । ततस्तमर्थं
हरितो विदित्वा प्रियं मंत्वाय स्वनयं दिदृक्षुः । अभ्याजगामाशु शचीसखायः प्राहार्थयंतो विधिना च राज्ञः । अभ्याजगामांगिरसी
वतत्र दृष्ट्वैव ताभ्यां चरणाववंदे । इंद्रः सखित्वादथ तामुवाच रोमाणि ते संति न संति राज्ञि । सा बालभावादथ तं जगाद गरो यं मे
शक्र परामृशेति । तां पूर्वयासौ त्य नृपः प्रहृष्टः सोन्वब्रजन्सोमपतिं व्रजंतं पूर्वयागधितेत्यनया रोमशां सा त्य नृपः प्रहृष्टः । अमंदा
न्स्तोमानिति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः ॥ अग्निमेकादश परुच्छेपो दैवोदासिरग्नेयं तु पारुच्छेपं सर्वमात्यष्टं तत्रातिधृतिः षष्ठी ॥ अग्निं होता
रमित्येकादशर्चं सूक्तं । ११ । दिवोदासपुत्रः परुच्छेप ऋषिः । आ दीर्घतमसा तत्र यो दश सूक्तानि अनुवाकद्वयमेव परुच्छेप ऋषिरपश्यत् ।
वेदिषदे सूक्त इत्यतः प्राक् । अग्निर्देवता । तुशब्दात्तु उत्तरसूक्तमाग्नेयं । अत्यष्टीछंदः । सर्वशब्दात् अपारुच्छेपमत्यष्टीछंदः । सर्वत्र वे
दितव्यं । सहिशाद्र इति षष्ठी ऋक् अतिधृतिः । अग्निं होतारमिति सूक्तं मध्यंदिने सवने षष्ठे हे सूत्रकारः ॥ अयं जायत ताष्टौ ॥ अयं जा एभिर्न्नयसयो २
यतेत्यष्टर्चं सूक्तं । ८ । परुच्छेप ऋषिः । तुशब्दात् अग्निर्देवता । अत्यष्टीछंदः । अयं जायत मनुषो धरीमणीति षष्ठ्यस्याद्धान्याज्यं भवती
मैत्र॰ ति ब्राह्मणमंत्रयोः ॥ यं त्वमेकादश षष्ठ्यंदेवी प्रत्राणोतिशक्वर्यो वषट्कारः त्वे । यं त्वं रथमिंद्रेत्येकादशर्चं सूक्तं । ११ । परुच्छेप ऋषिः अनादे

* इ नन्वन्यान्यपि गायत्र्यादीनि विद्यंते । कथं उच्यते सर्वमात्यष्टमिति । सत्यं अयं उत्सर्गः । तस्य चापवादान्निवृत्तिरिष्यते । तथा शृक्तद्वैर्द्ययगदत अभिनिविशंते पश्चादुत्सर्गाः प्रकल्प्यंते ।
अपवादविषयं तत उत्सर्गो अभिनिविशंत इति सान्वैवाषट् सप्ततिरक्षराण्येकमेवोदाहरणं धृतेः । ज्येष्ठा चेयं सर्वासामृचामष्टौ च तत्राष्टौ पादाः ३ —

इंदुस्त्रमध्यस्थानख १

सर्वा॰ दी॰ शात्‌श्री इंद्रो देवता। अत्यष्टीछंदः। मतद्दोन मितिषष्ठ्यइंदुर्देवता। प्रप्रावो अस्मे इत्यृक्। त्वंनइंद्रराया परीणसेत्यृक् एतेद्वेऋचावतिशाक्वर्यौ।
३५ नकत्वंनइंद्ररायातरूषसेत्यृक्। पाहिनइंद्रसुष्टुत स्त्रिधइत्यृक् इत्यंत्येद्वेऋचावष्टीछंदस्के। यंत्वंरथमिंद्रमेधसातयइतिसूक्तेषष्ठेहनीति
ब्राह्मणसूत्रयोः॥ इंद्रयाहि दशांत्यात्रिष्टुप्॥ इंद्रयाहीतिदशर्चं सूक्तं।१०।परुछेपऋषिः।अनादेशात्इंद्रोदेवता।अत्यष्टीछंदः।स
निरूढपशौ नोनव्येभिरित्यंत्यर्क्त्रिष्टुप्। इंद्रयाह्युपनःपरावतइतिसूक्तमितिब्राह्मणसूत्रयोः॥ इंद्रायसप्त। इंद्रायाहीतिसप्तर्चं सूक्तं।११।परु
छेपऋषिः।अनादेशात्इंद्रोदेवता।अत्यष्टीछंदः। इंद्रायाहिघोअस्मेअनंग्नतेत्येवमेवेतिसूचकारः। त्वयावयंमघवंतमैंद्रापर्व
तीर्धर्चः। त्वयावयंमघवंनितिषळर्चं सूक्तं।१२।परुछेपऋषिः।अनादेशात्इंद्रोदेवता।अत्यष्टीछंदः।युवंतमिंद्रापर्वतेतिप्रथ
मोर्धर्चइंद्रापर्वतदैवत्यः। त्वयावयंमघवन्नितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ उभेसप्तादौत्रिष्टुप्तिस्रोनुष्टुभोगायत्रीधृतिरष्टिः। उभे
पुनामीतिसप्तर्चं सूक्तं।१३।परुछेपऋषिः।अनादेशात्इंद्रोदेवता। उभेपुनामीत्याद्यर्क्त्रिष्टुप्। आभिष्ट्येतितृचोनुष्टुभः। पिशं ३५
गभ्रष्टिमित्यृक्गायत्री।अवर्महइंद्रेत्यृक्धृतिः।१४।वनोतिहीत्यृक्अष्टिः। उभेपुनामीतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ आत्वाषड्वाय
व्यंत्वंत्याष्टिः। आत्वाजुवइतिषळर्चं सूक्तं।१५।परुछेपऋषिः।वायुर्देवता।तुशब्दात्उत्तरसूक्तंवायव्यं।अष्टीछंदः।त्वंनोवाय अस्येतिवायव्यं २

४५ युवंतमित्यर्धर्चो द्विदैवते इंद्रापर्वतौदैवतेयस्येत्यैंद्रापर्वतः। इंद्रापर्वतप्रधानएवायमितिकेचित्। तथाचोक्तं मुपेचक्रः पर्वतश्चद्विचक्रोहि द्विदैवते इंद्रमाद्युःप्रधानं

२ सरव्येषआदित्यः तथाचपुराणकारः। धातार्यमाच मित्रश्चवरुणोंशोभगस्तथा। इंद्रोविवस्वान्पूषाचपर्जन्योदशमस्मृतः। ततस्त्वष्टाततोविष्णुरजघन्योजघन्यजः। इत्येतेद्वादशाचार्यानामभिःपरीकी
र्तिताइतिद्वादशाचार्याः। स्वल्पचाह। पूषन्क्षितिंपोषयतिप्रणदन्नूरश्मिभिस्तमः। तेनैवमस्तौत्पूषेतिभरद्वाजस्तुपंचभिरिति २

वैषामित्यृक्अष्टिः।१६। आत्वाजुवइतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ स्तीर्णंनवचतुर्थ्याद्याःपंचैंद्यश्चोपांत्येअष्टी॥ स्तीर्णंबर्हिरितिनवर्चं
सूक्तं।१७।परुछेपऋषिः।तुशब्दात्वायुर्देवता।ततःआवांरथोनियुत्वानित्याद्याःपंचर्चःचकारात्।इंद्रदैवत्याः।ततःअतिवायवित्यृक्।
अत्राहतद्वहेथेत्यृक्।एतेद्वेऋचावुपांत्येअष्टील्लः।शेषाःसप्तर्चा अत्यष्टीछंदः।स्तीर्णंबर्हिरुपनोयाहिवीतयआवांरथोनियुत्वान्वक्ष
दवसइतिद्वेतृचेप्रउगशस्त्रेब्राह्मणसूत्रयोः॥ प्रसमसप्तमैत्रावरुणंत्वंत्यलिंगोक्तदैवतेअंत्यात्रिष्टुप्। प्रसज्येष्ठमितिसूक्तं।१८। समर्च
परुछेपऋषिः।मित्रावरुणौदेवता।तुशब्दात्उत्तरसूक्तंमैत्रावरुणं।अत्यष्टीछंदः।नमोदिवेबृहतइत्यंत्येद्वेऋचौलिंगोक्तदेवते।
मित्रावरुणाग्निरित्यादिप्रतिपादितदेवत्यइत्यर्थः। ततःउतीदेवानामित्यंत्यर्क्त्रिष्टुप्।पारुछेपंसर्वमात्यष्टमित्यत्रसर्वग्रहणात्।
३६ तत्रशिष्टानांजगतीत्वंनाशंकनीयं।प्रसज्येष्ठमितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ इतिश्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायांडोरवलोपनामक
ध्यामदरुनगणेशकृतौद्वितीयाष्टकस्यप्रथमोध्यायः॥ ऋभुमत्तवमतिशाक्वरं॥ ऋभुमायातमितितृचंसूक्तं।१।परुछेप
अस्येतिपौष्णं २ ऋषिः।पूषादेवता।अत्यष्टीछंदः।प्रप्रपूष्णइतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ अस्यश्चोषकेकादशवैश्वदेवीमैत्रावरुण्याश्विन्यस्तिस्रऐं
द्र्याग्नेयीमारुत्यैंद्राग्नीबार्हस्पत्यावैश्वदेव्यंत्यात्रिष्टुप्पंचमीबृहतीवैश्वदेवमन्यासामपिसूक्तप्रयोगेवैश्वदेवत्वंसूक्तभेदप्रयो

४२ तुशब्दात्मित्रावरुणौदेवता।अतिशाक्वरीछंदोस्येतिअतिशाक्वरं। ऋभुमायातमितितृचंप्रउगशस्त्रेब्राह्मणसूत्रयोः। प्रप्रचतुष्कंपौष्णं॥ प्रप्रपूष्णइतिचतुर्ऋचंसूक्तं २ परुछेपऋषिः ४२

१ येषामपिसूक्तानांपाठः १

२०यद्दत्वद्वितीयमेतावध्यादित्यामित्येकत्वात्। आदित्यादानुनस्पमी इतिमंत्रलिंगात्।२०

स·कं·दी· गेयंलिंगंसादेवता॥ अस्कमौषदित्येकादशर्चंसूक्तं।११। परुछेपऋषि:। ततःप्रत्यृचंदेवतानिर्देशःक्रियंते। अस्कमौपलित्याद्यर्कवैश्व
देवी। यइत्थादितिद्वितीयर्कमैत्रावरुणी। ध्रुवांस्तोमेभिरितिलचोविश्वेदेवस:। वृषन्निंद्रेतिषष्ठीऋक्ऐंद्री। ओषूणोअग्नइतिस
एकोनपंचाशगांत रुतां स्कनि:२ सम्यृक्आग्नेयी। मोषुवोअस्मदित्यष्टम्यृक्मारुती। दध्यङ्हेतिनवम्यृक्ऐंद्राग्नी। होतायक्षदितिदशम्यृक्बार्हस्पत्या। येदेवासइत्ये
कादश्यंत्यृक्वैश्वदेवी। इदंवैश्वदेवसूक्तं। अत्यष्टीछंदः। येदेवासइत्यंत्यर्कंत्रिष्टुप्। शचीभिर्नइतिपंचम्यृक्बृहती। वैश्वदेवमेतद्वचना
३९ त्। मैत्रावरुण्यादिबार्हस्पत्यंताः। प्रत्यृचंदेवतानिर्देशःकिमर्थमित्याशंक्यपरिहरति। एवंप्रकारेणान्यासमितिवचनात्। अन्यदेव
तासंबंधिनी। नामघ्नचास्यूक्प्रयोगेसूक्तरूपविनियोगेसति। अन्यत्राप्येवंवैश्वदेवत्वंवेदितव्यं। सूक्तभेदप्रयोगेयंलिंगंविनियु
कायान्ऋचोईर्वैनयत्सतिपादितंसातस्यदेवतेति। ततःऐभिरग्नेदुवोगिरइतिवैश्वदेवत्वमितिसूक्तेत्रविहितेसूक्तविनियोगेवैश्वदे
वत्वंसूक्तंसिद्धं। ऐभिर्वैश्वदेवमित्यादितएवास्मिन्नर्थेवायेनवचनेनबहून्यदेवतासद्भावात्। अनुक्रमणंचेत्याह। इत्यत्यष्ट्यधिका ३९
रोनिवृत्तिः। अस्कमौषलोषूणोअग्नेघटपुहित्वमीळितायेदेवासोदित्येकादशस्केतिप्रउगशस्त्रेब्राह्मणसूत्रयोः॥ वेदिषदेसमो
नादीर्घतमाऔचथ्यआग्नेयंतुद्वित्रिष्टुबंतंतुत्रिष्टुप्दशमीवा॥ वेदिषदइतित्रयोदशर्चंसूक्तं।१२। अनिरुक्तासंख्येति। औचथ्य

पुत्रोदीर्घतमाऋषिः। आअगस्त्यंताःपंचविंशतिसूक्तानिदीर्घतमाऋषिरपश्यत्। कयाशुभेतिसूक्तमित्यतःप्राक्। अग्निर्देवता। तुशब्द
त्उत्तरसूक्तमाग्नेयं। त्रिष्टुबंतस्येतिजागतंछंदः। रथायनावमित्याद्यंत्येद्वेऋचौत्रिष्टुभौ। तुशब्दात्उत्तरसूक्तंद्वित्रिष्टुबंतं। अस्माकमग्ने
जगती वा२ मघवदितिदशम्यृक्विकल्पेनत्रिष्टुप्। वेदिषदोद्वितीयस्तद्रेहितिप्रातरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः॥ बकिश्चा॥ बकिश्चेतित्रयोदशर्चंसू
क्तं।१३। पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। दीर्घतमाऋषिः। तुशब्दात्अग्निर्देवता। तुशब्दात्त्रिष्टुबंतस्येतिजागतंछंदः। उतनस्सुद्योत्मेत्यादिअंत्ये
द्वेऋचौत्रिष्टुभौ। अस्मेरयिन्नस्त्वर्थमित्यृक्अक्षरसंख्याजगतीज्ञेया। पाइनियमःकर्तव्यः। बकिश्चातदितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥
समिद्धोअग्निप्रियआनुष्टुभमंत्यैंद्री। समिद्धोअग्नआवहेतित्रयोदशर्चंसूक्तं।१३। पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। दीर्घतमाऋषिः। इध्मःसमि
इइत्यादिस्वाहाकृतयइत्यंताःआप्रीसूक्तोक्तादेवताः। द्वादशपुरस्तादुक्ताः। तनूनपान्नराशंसोभयदेवतात्मकंसूक्तंसूक्तं। दीर्घतम
समुभयवंतीतियास्कवचनात्। पूषण्वतेमरुत्वतइतिस्वाहाकृतीज्ञातव्या। स्वाहाकृतीन्यागहीत्यंत्यृक्ऐंद्री अनुष्टुप्छंदः॥ प्रतव्य
सीमष्टावाग्नेयंतुनंतशब्दात्त्रिष्टुबंतं॥ प्रतव्यसीमित्यष्टर्चंसूक्तं।१४। दीर्घतमाऋषिः। अग्निर्देवतातुशब्दाभ्यांअष्टौसूक्तान्यग्नि
देवतानि। तुद्विःतत्षट्मीरिवमित्यर्थः। त्रिष्टुबंतस्येतिजागतंछंदः। अभ्युच्छनित्यंसर्केत्रिष्टुप्। प्रतव्यसीनव्यसीधीतिमग्नयइति

२६रश्मींरिवेतित्रयोदशाक्षरःपादः२०

स॰ऋ॰दी॰ जातवेदसमित्याग्निमारुतशस्त्रे ब्राह्मणसूत्रयोः॥ एतिप्रसप्तजागतं॥ एतिप्रहोतेतिसप्तर्चं सूक्तं। ७। दीर्घतमाऋषिः। तुतत्शब्दात् अग्निर्दे
वताजगतीछंदः। एतिप्रहोतेतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ तंपृछतपंचांत्यात्रिष्टुप्। तंपृछतेतिपंचर्चं सूक्तं। ५। दीर्घतमाऋषिः। तुततुशब्दात्
३१ अग्निर्देवता। त्रिष्टुबंतस्येतिजागतंछंदः। सईंमृगोन इत्यंत्यर्क् त्रिष्टुप्। तंपृछतेतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ त्रिमूर्द्धानं॥ त्रिमूर्द्धानमिति
पंचर्चं सूक्तं ५। पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। दीर्घतमाऋषिः। तुततुशब्दात् अग्निर्देवता। अनादेशात् त्रिष्टुप्छंदः। त्रिमूर्द्धानमितिसूक्तं प्रातर
नुवाकानुमंत्रेणसूत्रकारः॥ कथा॥ कथाते अग्न इति पंचर्चं सूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। दीर्घतमाऋषिः। तुततशब्दात् अग्निर्देवता।
अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। कथाते अग्न इति सूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ मथीत्॥ मथीद्यमिति पंचर्चंसूक्तं ५। पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। दीर्घतमा
ऋषिः। तुतत्शब्दात् अग्निर्देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। मथीद्यमितिसूक्तं स्वाध्यायधर्मः॥ महःसवैराजं॥ महःसरायइति
पंचर्चं सूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति दीर्घतमाऋषिः। तुतत्शब्दात् अग्निर्देवता। [illegible]छंदः। महःसरायइतिसूक्तं
स्वाध्यायधर्मः। पुरुत्वमौष्णिहं॥ पुरुत्वादाशिवानितित्र्यृचंसूक्तं ३ दीर्घतमाऋषिः। तुततुशब्दात् अग्निर्देवता। उष्णिक्छंदः [illegible] ३१
पुरुत्वादाशिवानितिसूक्तं प्रातरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः॥ मित्रंनव मैत्रावरुणंहिजागतं मैत्र्याद्या॥ मित्रंनयमितिनवर्चंसूक्तं ९ दी

र्घतमाऋषिः। मित्रावरुणौदेवता। हिशब्दात्त्रीणिसूक्तानिमित्रावरुणदेवत्यानि। जगतीछंदः। मित्रंनयमित्याद्यर्क् मित्रदेवत्यामित्रंन
यमितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ ध्रुवंसप्त॥ ध्रुवंवस्थाणीतिसप्तर्चंसूक्तं ७ दीर्घतमाऋषिः। हिशब्दात्मित्रावरुणौदेवता। अनादेशा
त्त्रिष्टुप्छंदः। ध्रुवंवस्थाणीतिमैत्रावरुणपशुरितिसूत्रकारः। यजामहेचतुष्कं॥ यजामहेवामितिचतुर्ऋचंसूक्तं। ४ दीर्घतमाऋषिः
हिशब्दात्मित्रावरुणौदेवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। यजामहेवामितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ विष्णोःषट्वैष्णवंहि॥ विष्णोर्नुक
मितिषडृचंसूक्तं। ६। दीर्घतमाऋषिः। विष्णुर्देवता। हिशब्दात्त्रीणिसूक्तानिविष्णुदेवत्यानि। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ प्रवोजाग
तंत्वैंद्रश्चाद्यस्तृचः। प्रवःपांतमंधसमितिषडृचंसूक्तं ६। पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। दीर्घतमाऋषिः। हिशब्दात्विष्णुर्देवता। जगतीछंदः। तु
केचित्तुचतस्रइंति ४ शब्दात्तउत्तरजागतंसूक्तं। प्रवःपांतमित्याद्यस्तृचैंद्रत्वदेवत्यः। चकारात्तुविष्णुदेवत्यः। विष्णोर्नुकमितिद्विसूक्ते अछावाकशस्त्रे ब्राह्मणसूत्रयोः।
भवपंच॥ भवामित्रोनइतिपंचर्चंसूक्तं ५ दीर्घतमाऋषिः। हिशब्दात्विष्णुर्देवता। तुशब्दात्जागतंछंदः। भवामित्रोनशेव्योघृता
सुतिरित्यहरहश्चेतिसूत्रकारः। अबोधिषडाश्विनंत्वंत्येत्रिष्टुभौ॥ अबोध्यग्निर्ज्मइतिषडृचंसूक्तं। ६। दीर्घतमाऋषिः। अश्विनौ
देवता। तुशब्दात्उत्तरसूक्तमा[illegible]श्विनं। त्रिष्टुबंतस्येतिजागतंछंदः। युवंहगर्भमित्यंत्येद्वेऋचौत्रिष्टुभौ। अबोध्यग्निर्ज्मइतिसू
=३ सत्वत्वेषपरोसौजगन्नाथोविष्णुः परमोदेवानामित्यादिश्रुतेः। तदर्थेनश्लोकाभवंति। विष्णुस्तुपरमात्मैवविष्णुधातोःप्रवेशनात्। सर्वमाविशत्याद्युः पौराणिकजनाः क
र्णधारोजगन्नाथोविष्णुर्नौकाभिधा। संसारार्णवपातेतु भक्तानांभावितात्मनां। यंस्मरास्मरगंधर्वाऋषयःपितरस्तथा। नविदुः किमुयेपापाः सद्योतातोपयंतकाः। अ
दृष्टोदृष्टार्थतेविदुः स्मरणादुःखादिस्थितिश्रुतिशतेभ्यस्तेषांगंतव्यइत्युपरंम्यतेतिप्रसंगात् ३८ =

२= और्णतु दीर्घतमसं स्विन्नास्तस्य दासाः । दासीर्वेच्यानदीनोमेऋषिहीनमपादधुः । चनेकस्तेन तोनामशस्त्रेणो तं जिघांसिषुः । शिरः सांसमुरश्चैवस्वयमेवन्यकृंतत । अंगरेशासमांसेऽपुनः सर्वान्प्रतिक्षिपुः ।
जनयामासन्दीर्घतमाः पश्चात्कक्षीवत्प्रभृतीन्रूषीन् । तुष्टाक्ष्वैवसकृत्प्राभवन्मीत्यश्विनादृषिः । ततेनन्नमागरन्नपदन्नयनांश्चस्वयमेव कृ पिराद् २=

म·र्वा·दी· कं प्रातरनुवाकानुमंत्रणे सूत्रकारः ॥ इति सर्वानुक्रमदीपिकायां द्वितीयाष्टके द्वितीयोध्यायः ॥ वस्रू अंत्यानुष्टुप् ॥ वस्रूरुद्रेति पंचर्चं सूक्तं ६
४२८ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति । दीर्घतमाऋषिः । तुशब्दात् अश्विनौदेवता । अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः । दीर्घतमा मामने तेयइत्यंत्यर्क् अनुष्टुप् । वस्रू
द्रेति स्वाध्यायधर्मः ॥ प्रद्यावा पंच द्यावापृथिवीयं तु जागतं तु । प्र द्यावा यज्ञैरिति पंचर्चं सूक्तं ५ दीर्घतमाऋषिः । द्यावापृथिव्यौ देवते । =अस्येति द्यावापृथि-२
== अस्येति जागतं तुशब्दात्तदुत्तरसूक्तं द्यावापृथिवीयं । जगतीछंदः । तुशब्दात् उत्तरसूक्तं जागतं । प्रद्यावा यज्ञैः पृथिवी तिसूक्तं वैश्वदेवशस्त्रे ब्राह्मणस्त्र
योः ॥ तेहि ॥ तेहि द्यावापृथिवी इति पंचर्चं सूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति । दीर्घतमाऋषिः । तुशब्दात् द्यावापृथिवी देवता । तुशब्दा
त् जागतं छंदः । तेहि द्यावापृथिवी विश्वशंभुव इति द्यावापृथिवीयमिति वैश्वदेवशस्त्रे ब्राह्मणस्त्रयोः ॥ किमुश्रेष्ठः पकूनार्भवंति
ष्टुबंतं ॥ किमुश्रेष्ठ इति चतुर्दशर्चं सूक्तं १४ । अनिरुक्ता संख्येति । दीर्घतमाऋषिः । ऋभवो देवता । त्रिष्टुबंतस्येति जागतं छंदः । द्वितीयो =अस्येत्यार्भवं =
३= शिष्टा जगत्यः तिमरुत इत्यंत्यर्क् त्रिष्टुप् । किमुश्रेष्ठ इति सूक्तं षष्ठेहनि वैश्वदेवशस्त्रे ब्राह्मणस्त्रयोः ॥ मानोद्व्यधिकाश्वस्तुतिस्तु तृतीयाषष्ठ्यौ
जगत्यौ ॥ मानोमित्र इति द्वाविंशत्यृचं सूक्तं । २२ । अनिरुक्ता संख्येति । दीर्घतमाऋषिः । आश्वमेधिकोश्वो देवता । तुशब्दात् उत्त ४२८
रसूक्तमश्वस्तुतिः । अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः । एषच्छागइति तृतीयर्क् । यूपव्रस्काइति षष्ठीर्क् । एते द्वे ऋचौ जगत्यौ । षड्विंश
२ द्वाभ्यामृग्भ्या अधिका २= १= यूपव्रस्का इति शौनकाचार्यस्त्वेतां त्रिष्टुभमेव मेने । एकादशाक्षरैः पादैर्द्वौ चेत्तु द्वादशाक्षरौ । प्रायस्योपजगत्य एषा
परं स्यात्स्यतु सोत्रिष्टुप् इति वचनात् १= षोडशे पटले १=
१= मित्रादयस्तु नैपातिकाः १

५= नर्नुर्मोताम इत्यस्यं बहवस्तूयंते कथामकस्य स्तुतिरितिउच्यते । नतस्य पृथाबहवः स्तत्प्रसंगात्स्तूयते २=

तिरस्य वंक्रपद इति वामा नोमित्र इत्यावयेते ति सूत्रकारः ॥ यदक्रंदः सप्तीनां ॥ यदक्रंद इति त्रयोदशर्चं सूक्तं १३ । अनिरुक्ता संख्येति । दीर्घतमाऋ
षिः । तुशब्दात् आश्वमेधिकोश्वो देवता । अनादेशात् त्रिष्टुप्छंदः । यदक्रंद इत्येकादशभिस्तोत्रं प्रणवन्निति सूत्रकारः ॥ अस्य द्विपंचाशदल्प
स्तवं त्वेतत्संशयोत्थापनप्रश्नप्रतिवाक्यान्यत्र प्रायेण ज्ञानमोक्षाक्षरप्रशंसा त्वपंच पादं साकंजानां यज्ञायत्रे यं स शिक्ते स प्रार्पगर्भा गौरी
रितिजगत्यएतदं तं तु वैश्वदेवं तस्याः समुद्रा इति वाचः समुद्रास्त्रापो क्षरं सा प्रस्तारपंक्तिः शकमयमिति शकधूममउक्षाणं पृश्निमिति
सोमस्त्रयः केशिन इत्यग्निः सूर्यो वायुश्च केशिनश्चत्वारि वाग्वा च इंद्रं मित्रं नं सौर्यौ द्वादशेति संवत्सरसंस्थं कालचक्रवर्णनं यस्तिस ==
रस्वत्यो यज्ञेन साध्येभ्यः परानुष्टुप् सौरीपर्जन्याग्निदेवतावांत्यासरस्वते सूर्या यवा ॥ अस्यवामस्येति द्विपंचाशदृचं सूक्तं ५२ ।
दीर्घतमाऋषिः । एकचत्वारिंश द्वच इति विश्वेदेवा देवता । गौरीर्मिमायेत्यंतत इति गौरीर्मिमाय सलिलानि तक्षतीत्येतदंतमित्या
रण्यक्रुतिः । ततः अल्पस्तवं तु । अल्पा स्तुतिरिस्तवोस्य यस्मिन् तत् अल्पस्तवं । तत्र अजस्य रूपे किमपि स्विदेक मित्यादि संशयो
त्थापनं । ततः अचिकित्वान्नित्यक् प्रश्न इति । यजमानऋत्विजैः परस्परं प्रश्न इत्यर्थः । ततः इयं वेदिः परो अंत इत्यृक् प्रतिवाक्यं प्र
तिवचनमित्यर्थः । अत्र प्रायेण ग्रहणात् स्तुतिरप्यस्तीति गम्यते । ततज्ञानमोक्षाक्षरप्रशंसा त्व । तत्र परमात्मा ज्ञानस्यैव प्रशं
४ प्रगाद्दबहुकुत्वा समनिलमुच्यते २ इच्छामि २=

५= शिलाशिष्टुभोद्वेद्धत्यगच्छापत्ररत्यस्याअंत्यावेकादशीत्रयोरशिनौ। पादोकस्मात्। द्वादशिनावेवद्वावपिनस्तः। स्यादेतत्। यदाभेदेनपादानां विभागः कर्तव्यस्तत्वेवमादिलक्षणेनेतिचेत्। यथामा
ध्यंदिनसवनस्थेतिपादांतः क्रियते तेनद्वावेवाध्युष्टिनोपदभेददोषात्। तद्दिति- तन्नानपदं भिद्यते। द्वादशित्वेक्रियमाणे गुरुपोन्नमंस्यात्। इतिमंतव्यं। एतदंत- ५=

म-ऋ-दी- सति। यदिन्द्रकारनसोअस्यवेदेत्यादिना। मोक्षब्रह्मसाक्षात्कारस्य प्रशंसापश्यंगोपामनिपद्यमानमित्यादिना। तथाक्षरप्रशंसेति। श्रूयते॥ अक्षरं
ब्रह्मसंमितमितिश्रुतिः। ऋचोअक्षरेपरमेव्योमन्निति। क्षरः सर्वाणिभूतानिकूटस्थोक्षरउच्यतइति भगवद्गीताप्रशंसा। यस्ताविजाना
३२ त्सपितुष्पितासदिति। तेहनाकंमहिमानः सचन्तेति। तस्यैवचाक्षरस्यपरमात्मनोमोक्षसाधनप्रशंसेति। ततः पंचपादमित्यृक्। साकं
जानामित्यृक्। यद्गायत्रेअधीत्यृक्। अयंसशिंक्तइत्यृक्। समार्धगर्भाइत्यृक्। गौरीर्मिमायेत्यर्क्। एताः षडृचोजगत्यः। एतदंतंतुवैश्व पिंगलव्याख्यानमेतत् ५=
देवमिति शौनकाचार्यवचनात्। तस्याः समुद्राइतिपूर्वार्धर्चोवाग्देवत्या। ततः क्षरत्यक्षरमित्युत्तरार्धर्च अपूदेवत्या। साकंरुक्प्रस्ता
रपंक्तिः आद्यौचेत्पंक्तिभेदः। ततः शकमयमित्यृक्पूर्वार्धर्चः। शकधूमः। शकमित्युदकनामतद्धूमश्चमेघः सैवदेवतेत्यर्थः। ततः उक्षाणं
देशिदेवत्यं ७ पृश्निमित्युत्तरार्धर्चः सोमदेवत्यः। ततः त्रयः केशिनइत्यृक् तिस्रोदेवताः। अग्निः सूर्योवायुरितिचकारात्। ततः चत्वारिवागित्यृक्वाग्
देवत्यावाक्स्तुतिरित्यर्थः। ततः इंद्रंमित्रमितिद्वेऋचौसूर्यदेवत्ये। सूर्यस्तुतिरित्यर्थः। ततः द्वादशप्रधयइत्यृक्। संवत्सरसंस्थंसंव ३२
त्सराकारं। कालचक्रवर्णनंकालरूपस्यचक्रस्यप्रजापतेर्ब्रह्मरूपमेवकालाधिकर्ता। चक्रमिवनाभ्याद्यवयवसामान्यक्लृप्तेः। ततः यस्ते
स्तनइत्यृक् सरस्वतिदेवतेति। ततः यज्ञेनयज्ञमित्यृक्साध्यदेवत्या। मनोनुसंतत्यादिपुराणेद्वादशनामयुक्ताःसाध्याइत्यर्थः। यत्र

७= क्रमभेदोमंत्रपाठापेक्षयाद्रष्टव्यः आह। कथंपुनरमीषांकेशित्वमितिउच्यते। केशाएषांसंतीतिकेशिनः। केपुनरमीषांकेशाः। अर्चिर्विद्युद्दीधितयः। तथाचोक्तं।
अर्चिभिःकेश्ययंत्वग्निर्विद्युद्भिश्चैषमध्यमः। असौतुरश्मिभिःकेशीतेनैतेनाहकेशिनइति- ७=
१= प्राणश्चनराधर्मश्चवीर्यवान्। पितिर्हर्षोनयश्चैवहंसोनारायणस्तथा। विभुश्चापिप्रभुश्चापिसाध्याद्वादशजज्ञिरेइति- १=

(आह)
२= तच्छ्रुमरासिद्युतंयस्यसहिलोकेपुत्रमिषु- सरस्वंतमितिमंतुतेनदीर्घतमाजगौ २=
९= तदुक्तं- यदिमात्रपर्जन्येकोरसेनांवरजेनगां- काकेशिरोर्वशाश्वर्षितेनपर्जन्यश्च
जकृरिति ९=

पूर्वेसाध्याः संतिदेवाः साधनादितिनैरुक्ते। ततः समानमेतदुदकमित्यृक्परानुष्टुप्। सातिस्रोदेवताः। सूर्यः पर्जन्याअग्निरितिविकल्पेनतिस्रोदेवताउ देवतेअथपर्ज- ९
२ मेध्यस्थानलं- क्ताः। ततः दिव्यंसुपर्णमित्यंत्यर्क्सरस्वान्देवतेति। विकल्पेनसूर्यइत्यर्थः। सूक्तस्यशिष्टाचतुश्चत्वारिंशदृचाअनादेशात्त्रैष्टुभः। अस्यवामस्य
पलितस्यहोतुरितिवैश्वदेवंबहुरूपंबहुरूपंवाइतिश्रुतिः। विश्वेदेवाः सर्वेदेवाइतिवदंति- इदंवैश्वदेवंसूक्तमिति॥ ॥कयापंचोनासंवादोगं
स्त्यंद्रमरुत्स्तेनोक्ततृतीयाद्युजामरुतांवाक्यमंत्यस्तृचोगस्त्यस्यचशिष्टाइंद्रस्यैकादशीचमरुत्वांस्त्विंद्रोदेवता। कयाशुभेतिपंचदशर्चंसूक्तं
१५ अनिरुक्तासंख्येति। अस्यसूक्तस्यागस्त्येंद्रमरुत्संवादः। ततः तृतीयाद्ययुक्ऋचः क्रमेणोच्यंते। कुतस्त्वमिंद्रतृतीयर्क्। अतोवयमं
तमेभिरितिपंचम्यृक्। भूरिचकर्थेतिसप्तम्यृक्। अनुत्तमात्तेतिनवम्यृक्। एताश्चत्वारोयुग्मौमरुतांवाक्यं। आसामृचांमरुतऋषिः।
ततः कोन्वत्रमरुतइत्याद्यंत्यस्तृचोगस्त्यवाक्यं। अस्यतृचस्यागस्त्यऋषिः। शिष्टाअष्टर्चायुग्माउच्यंते। ततः कयाशुभेत्याद्यर्क्। कस्य
ब्रह्माणिद्वितीयर्क्। ब्रह्माणिमइतिचतुर्थ्यृक्। क्वस्यावइतिषष्ठ्यृक्। वधींवृत्रमित्यष्टम्यृक्। एकस्यचिन्मइतिदशम्यृक्। चकारात्। अ
मंदन्मेत्येकादश्यृक्। एवेदेतइतिद्वादश्यृक्। एताअष्टर्चाः महेंद्रवाक्यं। आसामष्टर्चामिंद्रऋषिः। ततः अगस्त्येंद्रमरुतांसर्वेषांदेवता।
त्वेप्राप्तआह। सूक्तस्यमरुत्वांस्त्विंद्रोदेवतेतिसिद्धार्थः। यस्यवाक्यंसऋषिः। यातेनोच्यतेसादेवतेतिशौनकाचार्येणस्वयमुक्तेः। सख
यैऋषयः। इदमिंद्रमरुद्देवतात्मकंसूक्तं। कयाशुभासवयसःसनीळाइतिसूक्तंमरुत्वतीयशस्त्रेब्राह्मणस्त्रयोः॥ इतिश्रीमदृग्वेदानुक्रम

१०= तदुक्तं समागच्छन्मरुद्भिस्तुवरमिच्छंस्तत्क्रतुः। दृष्ट्वातुष्टावतानिंद्रास्तोचंद्रमभितुष्टुवुः। तेषामगस्त्यसंवादंतपसावेदतत्त्वतः। सतानपिजगामाशुनिरुप्यें
द्रंहविस्तदा। मरुतश्चैवतुष्टावसूक्तेन्वितिपंचभिः। १०=

अस्यो॰२

सं॰ऋ॰टी विदीपिकायांद्वितीयाष्टकेतृतीयोध्यायः॥ ॥तन्वगस्त्योमारुतंहिद्विस्त्रिष्टुबंतं॥तंनुवोनामेतिपंचदशर्चंसूक्तं॰१॰पूर्ववत्सूक्तसंख्येति।मित्रा
वरुणपुत्रोगस्त्यऋषिः।आगस्त्यमदात्षड्विंशतिसूक्तानि।त्वमग्नेद्युभिरित्यतःप्राक्अगस्त्यऋषिरपश्यत्।मरुतोदेवता।हिशब्दात्त्रीणि तिष्ठाजगत्यः२
सूक्तानिमरुद्देवत्यानि।त्रिष्टुबंतस्येतिजागतंछंदः।येनदीर्घमित्याद्येत्येद्वेऋचौत्रिष्टुभौ।अत्रेतिहासः।मित्रावरुणयोर्दीक्षितयोरु
४० र्वशीमप्सरसंदृष्ट्वावासतीवरेकुंभेरेतोपतत्ततोगस्त्यवसिष्ठावजायेतां॥अस्यार्थः॥मित्रश्चवरुणश्च।मित्रावरुणयोःसत्रयोःक्तो।तौ
यज्ञार्थदीक्षासंकल्पोक्तःदीक्षणीयेष्टिंकृत्वास्थितयोः।इंद्रप्रेषिताअप्सरसंक्रीडार्थमुर्वशीमात्मीयमुपदेशात्सभायामवलोक्याव
स्थितयोःरितःशुक्रंवसतीवर्याख्येजलाधारेकुंभेपतत्।वसतीरात्रिःवसतीवरीततःकुंभात्महाघटात्अगस्तिवसिष्ठावजायेतामिति।
तन्नुवोनामेतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ सहस्त्रमेकादशाद्यैंद्री॥सहस्त्रंतइत्येकादशर्चंसूक्तं।११अगस्त्यऋषिः।हिशब्दात्मरुतोदे
वता।अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः।सहस्त्रंतइत्येकाऋक्इंद्रदेवत्या।सहस्त्रंतइतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥यज्ञायज्ञादशान्त्रिष्टुबंतं॥य
ज्ञायज्ञावइतिदशर्चंसूक्तं।१०अगस्त्यऋषिः।हिशब्दात्मरुतोदेवता।त्रिष्टुबंतस्येतिजागतंछंदः।ततःप्रविष्टोभंतीत्याद्यंत्याःस्ति
स्रस्त्रिष्टुभः।यज्ञावइतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥महोद्वितीयाविराट्॥महश्चित्वमित्यष्टर्चंसूक्तं।८अगस्त्यऋषिः।अनादेशादिंद्रोदेवता। ४०
अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः।असृज्जंतइंद्रेतिद्वितीयर्क्चतुष्पदाविराट्छंदः।पंक्तिभेदः।महश्चित्वमिंद्रयतएतानितिसूक्तंब्राह्मणस्त्रयोः॥ ॥

नन्नूनंपंचागस्त्यैनैंद्रहविषिमरुतामुद्यतइंद्रागस्त्ययोःसंवादऐंद्रस्तत्राद्या।तृतीयाचेंद्रवाक्यंचतुर्थ्यश्चाद्योबृहती।शिष्टोनुष्टुभः॥नन्नूनमिति
पंचर्चंसूक्तं।५।अत्रेतिहासः।यजमानेनागस्त्येनर्षिणा।इंद्रेहवींषींद्रायनिरुप्तेहविर्मरुतार्थेमरुद्भ्यःइत्यर्थः।उद्यतेहोतुमुद्युक्तेसति
इंद्रागस्त्ययोःसंवादवाक्यरूपतः।तत्रनन्नूनमित्याद्यर्क्।किंनोभ्रातरगस्त्येतितृतीयर्क्।अरंकृण्वंतुवेदिमितिचकारात्चतुर्थ्यृ
क्॰इत्येतास्तिस्रर्वः।इंद्रवाक्यमितींद्रऋषिः।आसामृचामगस्तिर्देवतेति।ततःकिंनइंद्रेतिद्वितीयर्क्।त्वमीशिषइतिपंचम्यृक्।एतयोर्द्व
योर्ऋचावगस्तिवाक्यं।आसामगस्तिऋषिः।आसामृचामिंद्रोदेवतेति।अगस्त्यइंद्रायहविर्निरुप्यमरुद्भ्यःसंप्रदित्सांचकारसइंद्रएती
तिनैकंके।एतेनह्यादइंद्रोगस्त्यामरुत्स्तोममजानन्तेतिब्राह्मणश्रुतिः।नन्नूनमस्याद्यर्क्बृहती।किंनइंद्रेत्यादितिस्रोनुष्टुभः।त्वमीशि
षइत्यंत्यर्क्अनादेशात्त्रिष्टुप्।यत्स्यवाक्यंसऋषिरितिपरिभाषेति।नन्नूनमितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥प्रतिवःषट्मारुतंतृचनत्वो
त्यामरुत्वतीयाः।प्रतिवएनेतिषळृचंसूक्तं।६।अगस्त्यऋषिः।मरुतोदेवता।तुशब्दात्उत्तरसूक्तंमारुतं।अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः।त
तःत्वतामेनोमरुतइत्याद्यंत्याश्चतस्रर्वःइंद्रमरुद्देवत्याः।प्रतिवएनेतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥त्रिस्त्वंगायत्रं।त्रिचोवइतितृचंसू
अस्येति॰२ क्तं।३।अगस्त्यऋषिः।तुशब्दात्मरुतोदेवता।गायत्रीछंदः।त्रिचोवइतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥गायत्सामोना॥गायत्सामेतिचर्यादशर्चं
सूक्तं।११।अनिरुक्तासंख्येति।अगस्त्यऋषिः।अनादेशादिंद्रोदेवता।अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः।गायत्साममन्य१यथावेरितिसूक्

ऋ·वे·दी· मितिब्राह्मणश्रुतिः तथा सूत्रे ॥ त्वं राजा ॥ त्वं राजेति दशर्चं सूक्तं ९ अगस्त्यऋषिः। अनादेशात् इंद्रो देवता। अनादेशात् त्रिष्टुप्छंदः। त्वं
राजेति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः ॥ मस्तिषकानुष्टुभं तु त्रिष्टुबंतं त्वाघास्कं धीमीनी ॥ मत्स्यपायीति षडृचं सूक्तं ३ अगस्त्यऋषिः। अनादेशात्
इंद्रो देवता। अनुष्टुप्छंदः। तुशब्दात् उत्तरं सूक्तमानुष्टुभं। यथा पूर्वेभ्य इत्यंत्यकं त्रिष्टुप्। तुशब्दात् उत्तरं सूक्तं त्रिष्टुबंतं। ततः मत्स्यपायी
४१ त्याद्यर्कं सूक्तं धीमीवां बृहती छंदः। कोष्ठुकस्वनात्। मत्स्यपायीति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः ॥ मस्तिन ॥ मस्तिनो वस्य इति षडृचं सूक्तं ३ पूर्वव
त्सूक्तसंख्येति। अगस्त्यर्षिः। अनादेशात् इंद्रो देवता। तुशब्दात् अनुष्टुप्छंदः। तुशब्दात् यथा पूर्वेभ्य इत्यंत्यर्कं त्रिष्टुप्। मस्तिनो वस्य इ
ति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः ॥ आवर्षणि प्राः पंच ॥ आवर्षणि प्रा इति पंचर्चं सूक्तं ४। अगस्त्यर्षिः। अनादेशात् इंद्रो देवता। अनादेशात् त्रि
ष्टुप्छंदः। आवर्षणि प्रा इति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः ॥ यद्वस्या ॥ यद्वस्यात इति पंचर्चं सूक्तं ५। पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। अगस्त्यऋषिः। अना
देशात् इंद्रो देवता। अनादेशात् त्रिष्टुप्छंदः। यद्वस्यात इति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः ॥ पूर्वीः षट् जायापत्योर्लोपामुद्राया अगस्त्यस्य च
द्वाभ्यां रत्यर्थं संवादं स्कंदांतेवासी ब्रह्मचार्यंत्ये ब्रह्महत्यादीअपश्यन ॥ पूर्वीरहमिति षडृचं सूक्तं ६। अत्रेतिहासः। जायापत्योः आमा
थाः पत्युश्च कयोः लोपामुद्रागस्त्ययोः परस्परं संवादं रत्यर्थमाद्यं द्वृचं द्वयं संपन्नं रतिकामप्रयोजनमिति। ततः पूर्वीरहमाद्य द्वौ लो ४१
पामुद्रा ऋषिका। ततः नम्दस्याभांतमिति द्वितीयो द्वृचावगस्त्यऋषिः। ततः इमं नु सोममंतित इति तृतीयोंत्यो द्वृचावंतेवासी शिष्यः। संवा

दं स्कंदत्वा अगस्त्यशिष्यब्रह्मचारी ऋषिः आमांसर्वासां द्वृचां रतिर्देवता। ततः इमं नु सोममंतित इति पंचम्यृक् बृहती। शेषाः पंचर्चो अना
देशात् त्रिष्टुभः। पूर्वीरहमिति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः ॥ सुवोर्दशाश्विनं वै ॥ सुवोरजांसीति दशर्चं सूक्तं ७ अगस्त्यऋषिः। अश्विनौ
देवता। वैशब्दात् पंच सूक्तान्यश्विदेवत्यानि। अनादेशात् त्रिष्टुप्छंदः। सुवोरजांसीति सूक्तं प्रातरनुवाकानुमंत्रणे सूत्रकारः ॥ कद्रु नव ॥
कद्रु प्रेष्ठाविति नवर्चं सूक्तं ८ अगस्त्यऋषिः। वैशब्दात् अश्विनौ देवता। अनादेशात् त्रिष्टुप्छंदः। कद्रु प्रेष्ठाविति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः ॥ अ
यशीतोत्यावय स्यंचे २ मू दिदमष्टौ षष्ठ्यंत्ये त्रिष्टुभौ ॥ अभूदिदमित्यष्टर्चं सूक्तं ९ अगस्त्यऋषिः। वैशब्दात् अश्विनौ देवता। त्रिष्टुबंतस्येति जागतं छंदः। अववि
नासत्या द्रं तौ स्यमिति षष्ठ्यर्कं। तद्वां नरा विति अंत्यर्कं। एते द्वे त्रिष्टुभौ। अभूदिदमिति सूक्तं प्रातरनुवाकानुमंत्रणे सूत्रकारः ॥ तं युंजाथां षट् ॥
तं युंजाथामिति षडृचं सूक्तं १० अगस्त्यऋषिः। वैशब्दात् अश्विनौ देवता। अनादेशात् त्रिष्टुप्छंदः। तं युंजाथामिति सूक्तं स्वाध्यायध
र्मः ॥ इति श्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायां द्वितीयाष्टकस्य चतुर्थोऽध्यायः ॥ ॥ ता वां ॥ ता वामद्येति षडृचं सूक्तं १। पूर्ववत्सूक्तसंख्ये
ति। अगस्त्यऋषिः। वैशब्दात् अश्विनौ देवता। अनादेशात् त्रिष्टुप्छंदः। ता वामद्येति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः ॥ ॥ कतरैकादश द्यावापृथिवीयं·
कतरा पूर्वेत्येकादशर्चं सूक्तं। ११ ॥ अगस्त्यऋषिः द्यावापृथिव्यौ देवते। अस्मिता दर्दं द्यावापृथिवीयं। अनादेशात् त्रिष्टुप्छंदः। कतरा पूर्वाक

तरापरायोरितिद्यावापृथिवीयमितिब्राह्मणसूत्रयोः॥ आनोवैश्वदेवं॥ आनइळाभिरित्येकादशर्चंसूक्तं॥११॥ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। अगस्त्य
ऋषिः। विश्वेदेवादेवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। आनइळाभिरितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मेः॥ पितुन्वित्ववस्तुतिर्गायत्रत्वादयानुष्टुब्गर्भाद्वती
मात्येपंचम्याद्याश्चतिस्रोनुष्टुभोंत्याबृहतीः॥ पितुंनुस्तोपमित्येकादशर्चंसूक्तं॥१०॥ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। अगस्त्यऋषिः। अन्नस्तुतिः
अन्नंदेवता। गायत्रीछंदः। तुशब्दात्उत्तरसूक्तंगायत्रं। पितुन्वित्याद्यर्के अनुष्टुब्गर्भोष्णिक्। आद्यःपंचकस्यशेषकादृति। ततः
उपनःपितवितिद्वितीयर्क्अनुष्टुप्। ततःतवत्येपितोददतइतिपंचम्यादितिस्रोनुष्टुभः। तंत्वावयंपितोवचोभिरि[illegible]त्यंत्यर्के[illegible]
नवतुर्नूवकाबृहती। अथवास्वैराळनुष्टुप्ज्ञेया। पितुंनुस्तोपमितिसूक्तंमृग्विधाने॥ समिद्ध आप्रियः॥ समिद्धोअद्यराजसीतिए
कादशर्चंसूक्तं॥११॥ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। अगस्त्यऋषिः। आप्रीसूक्तोक्तादेवताः। अनाराशंसकंसूक्तं। तुशब्दात्गायत्रीछंदः। आ
प्रीभिराप्रीणातीतिब्राह्मणनैरुक्तयोः॥ अग्नेनयाष्टावाग्नेयं॥ अग्नेनयेत्यष्टर्चंसूक्तं॥८॥ अगस्त्यऋषिः। अग्निर्देवता। अनादेशा अस्येति
त्त्रिष्टुप्छंदः। अग्नेनयेतिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः॥ अनर्वाणंबार्हस्पत्यं॥ अनर्वाणमित्यष्टर्चंसूक्तं॥८॥ पूर्ववत्सूक्त ४२
संख्येति। अगस्त्यऋषिः। बृहस्पतिर्देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। अनर्वाणमितिसूक्तंमृग्विधाने॥ कंकतःषोकशोपनिषद

जैस्येतिमध्यस्थानं

घृणसूर्यमानुष्टुभंविषशंकावानगस्त्यःप्राब्रवीद्दशम्याद्याश्चतिस्रोमहापंक्तयोमहाबृहतीच॥ कंकतोनेतिषोडशर्चंसूक्तं॥१६॥ अगस्त्य
ऋषिः। अपस्तृणी[illegible]निःसर्पंश्चात्रदेवताः। सूक्तस्यतिस्रोदेवताश्च[illegible]र्थः। विषशंकावानुशंकाभयं। शंकावितर्कभययोरितिनिघंटुः। विषभी
तअगस्त्यःप्राब्रवीत्। उच्चैरुच्चारणंकृतवान्विषदोषनिवृत्त्यर्थं। अनुष्टुप्छंदः। ततःदशम्याद्याःसूर्येविषमासजामीत्याद्यास्तिस्रर्चो
महापंक्तयः। अष्टकोसप्तकःषट्कोदशकोनवकश्चेतिजगतीभेदः। ततःनवानांनवतीनामितिमहाबृहतीचकारात्त्वलायोष्टकाजागत
श्चेतित्रिष्टुप्भेदः। इदंसूक्तंविषघ्नदोषनिवृत्त्यर्थं। कंकतोनइतिसूक्तंमृग्विधाने॥ ॥अग्निमीळेप्रथममंडलेसूक्तसंख्याशतद्वयनव
भिन्नूनस्यादेतत॥१९१॥ अनुवाकसंख्यास्तीकान्युच्यंते॥ अग्निमीळे। सुरूपकृत्नुं। एंद्रसानसिं। आग्निंदूतं। कस्यनूनं। त्वमग्ने
प्रथमो अंगिराः। प्रवोयह्वं। अग्नेविवस्वत्। अभित्यंमेषं। नूचित्सहोजाः। पश्वानतायुं। उपप्रयंतोअध्वरं। प्रयेशुंभंते। इमंस्तो
ममर्हते। सयोवृषा। इंद्रंमित्रंवरुणं। नासत्याभ्यांबर्हिरिव। कदित्थान्दृन्। अग्निंहोतारं। आलाजुवो। वेदिषदेप्रियधामाय। अबो
ध्यग्निर्ज्मः। कयाशुभा। युवोरजांसि। एतेअनुवाकाश्चतुर्विंशतिसंख्याकाः। प्रथममंडलेमधुछंदसआरभ्यागस्त्यपर्यंताइति॥ इ
तिश्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायांशतर्चिर्षिःप्रथममंडलंसंपूर्णं॥ द्वितीयमंडलमुदाहरिष्यामः॥ तत्रेदंग्रत्समदस्यार्षम
॥ एतत्प्रथममंडलंशतर्चिभिर्दृष्टंमधुछंदःप्रभृतिभिरिति समाप्तंचेदंभाष्यतः सर्वानुक्रमण्यां। अनादिमाशंजगतामनीशंविष्णुमच्युतं। नमस्कृतंनमस्तस्मैनमस्यामिसदाहरिं ॥

स·वी·नु· भिधीयंते। य आंगिरसः शौनहोत्रो भूत्वा भार्गवः शौनकोभवत्स गृत्समदो द्वितीयं मंडलमपश्यत् ॥ अत्रेतिहासः॥ आंगिरसकुले शुनहोत्रपुत्रो भूत्वा
यज्ञे असुरैर्गृहीतो मुक्तः पश्चादिंद्रेणोक्तो गृत्समदनामा भृगुकुलोत्पन्नश्च भवनस्तत्पुत्र आप्नवानः तस्य शुनकः शुनकपुत्रो गृत्समदो द्वितीयं
यं मंडलमपश्यत्। कारिका॥ शौनकेनापीदमुक्तमृष्यनुक्रमणे वहि। व्याख्यातेयं कथा पूर्वं शौनकाचार्यवर्णने। एतत्सूत्रमगस्त्यपवाद
४२ स्य गृत्समदस्यैव र्षित्वाय। त्वमग्ने जागतं तु॥ त्वमग्ने द्युभिरिति षोडशर्चं सूक्तं ॥१६। पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। गृत्समदऋषिः। आशिरवामि
ज्ञात्वत्वारिंशत्सूक्तानि। प्रदक्षिणदभिगृणंतीत्यंतानि गृत्समदऋषिरपश्यत्। अग्निर्देवता। मंडलादिष्वाग्नेयमैंद्रादिलिंगवचनात्
ऋथीहवमिंद्रमारिषण्यद्वत्यतः प्राक् अग्निर्देवता ज्ञातव्या। जगतीछंदः। तु शब्दात् उत्तरसूक्तं जागतं। त्वमग्ने द्युभिरिति द्वे सूक्ते प्रातर
नुवाकानुमंत्रणे सूत्रकारः। यस्तेन समीना॥ यज्ञेन वर्धतेति त्रयोदशर्चं सूक्तं १३ अनिरुक्तासंख्येति। गृत्समदऋषिः। अग्निर्देव
ता। तु शब्दात् जागतं छंदः। यज्ञेन वर्धत जातवेदसमिति जातवेदस्यमित्याग्निमारुत शस्त्रे ब्राह्मणसूत्रयोः॥ समिद्ध एकादशाप्रं पंक्त्या
दि जगत्यौ॥ समिद्धो अग्निरित्येकादशर्चं सूक्तं।११ गृत्समदऋषिः। आप्रीसूक्तोक्तदेवता। आप्रशब्दात् नराशंसदैवतं सूक्तं। तनू ४३
नपान्न। अनादेशात् त्रिष्टुप्छंदः। ततः साध्यां सीत्यादि द्वे ऋचौ पंक्त्यादि जगत्यौ। समिद्धो अग्निरिति शुनकानामित्येकादशप्रयाजा

इति सूत्रकारः॥ हुवेन वसोमाहुतिर्भार्गवोह॥ हुवे वः सूद्योत्मानमिति नवर्चं सूक्तं ९ भृगुपुत्रः सोमाहुतिरृषिः। ह शब्दात् चत्वारि सूक्तानि सोमा
हुतिर्भार्गवाणि। अग्निर्देवता। अनादेशात् त्रिष्टुप्छंदः। हुवे वः सूद्योत्मानमिति सूक्तं प्रातरनुवाकानुमंत्रणे सूत्रकारः॥ होताष्टावानुष्टुभं॥
होताजनिष्टेत्यष्टर्चं सूक्तं ८ ह शब्दात् भृगुपुत्रः सोमाहुतिरृषिः। अग्निर्देवता। अनुष्टुप्छंदः। होताजनिष्टचेतन इति मजापत्स्वकामइत्याज्य
शस्त्रे महाव्रतारण्यके॥ इमां मे गायत्रं हि। इमां मे अग्ने समिधमित्यष्टर्चं सूक्तं ८। पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। ह शब्दात् भृगुपुत्रः सोमाहुतिरृषिः।
अग्निर्देवता· गायत्री छंदः। हि शब्दात् त्रीणि सूक्तानि गायत्राणि॥ इमां मे अग्ने समिधमिति सूक्तं प्रातरनुवाका॰॥ श्रेष्ठं षट्॥ श्रेष्ठं यविष्ठेति षड
र्चं सूक्तं ६ ह शब्दात् सोमाहुतिरृषिः। अग्निर्दे॰। हि शब्दात् गायत्री· श्रेष्ठं यविष्ठमिति सूक्तं स्वाध्याय॰॥ वाजयन्निवांत्यानुष्टुप्॥ वाजय
न्निवेति षडर्चं सूक्तं ६ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। पूर्ववत् गृत्समदऋषिः। अग्निर्दे॰। हि शब्दात् गायत्री छंदः। अग्ने रिंद्रस्येत्यंत्यर्क् अनुष्टुप्। वाजय
न्निवेति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः॥ इति श्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायां द्वितीयाष्टकस्य पंचमोध्यायः॥ नि होता॥ नि होतेति षडर्चं सूक्तं ६
पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। गृत्समदऋषिः। अग्निर्दे॰। अनादेशात् त्रिष्टुप्छंदः। नि होतेति सूक्तमग्निप्रणयने ब्राह्मणसूत्रयोः॥ जोहूत्रः॥
जोहूत्र इति षडर्चं सूक्तं ६ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति· गृत्समदऋषिः। अग्निर्देवता। अनादेशात् त्रिष्टुप्छंदः। जोहूत्रो अग्निरिति सूक्तं स्वाध्या
य॰॥ ऋधिसेकं द्वं विराट् स्थानमृतंत्या॥ ऋथीहवमित्येकविंशत्यृचं सूक्तं २१ अनिरुक्तासंख्येति। गृत्समदऋषिः। इंद्रो देवता· मं

स.क्र.टी. इळादिषाग्नेयमवधिः॥ विराट्स्थानाछंदः त्रिष्टुप्भेदः। वैराजोनवकस्त्रैष्टुभश्चेति। ऋतेशब्दात् विराट्स्थानं विनानूनंसात इत्यंत्यर्क् अनादेशात्
त्रिष्टुप्। एतद्व्यतिरिक्तं विराट्स्थानसूक्तमित्यर्थः। अधीहवमिंद्रमारिषण्यै इति सूक्तं ब्राह्मणसूत्रयोः॥ योजातः पंचोना॥ योजात एवेति पंच
दशर्चं सूक्तं १२ अनिरुक्तासंख्येति। गृत्समद ऋषिः। अनादेशात् इंद्रो देवता। अनादेशात् त्रिष्टुप् छंदः। योजात एवेति सूक्तं ब्राह्मणसूत्रयोः।
४८ ऋतुः समोनां त्वा त्रिष्टुप्। ऋतुर्जनित्रीति त्रयोदशर्चं सूक्तं १३ अनिरुक्तासंख्येति। गृत्समद ऋषिः। अनादेशात् इंद्रो देवता। त्रिष्टुबंतस्येति
जागतं छंदः। ऋतुर्जनित्रीति नित्यान्यैकाहिकानीति सूत्रकारः। अध्वर्यवो द्वादश॥ अध्वर्यवो भरतेति द्वादशर्चं सूक्तं १४ गृत्समद ऋषिः। अ
नादेशात् इंद्रो देवता। अनादेशात् त्रिष्टुप् छंदः। अध्वर्यवो भरतेंद्राय सोममिति याज्येति सूत्रकारः॥ प्रघ दश॥ प्रघान्वस्येति दशर्चं सूक्तं १५
गृत्समद ऋषिः। अनादेशात् इंद्रो देवता। अनादेशात् त्रिष्टुप् छंदः। प्रघान्वस्येति सूक्तं ब्राह्मणसूत्रयोः॥ प्रवो नव त्वा त्रिष्टुप्। प्रवः सतामि
ति नवर्चं सूक्तं १६ गृत्समद ऋषिः। अनादेशात् इंद्रो देवता। त्रिष्टुबंतस्येति जागतं छंदः। नूनं सात इत्यंत्यर्क् त्रिष्टुप्। प्रवः सतामिति सूक्तं ४८
रात्रिपर्यायशस्त्रे सूत्रकारः॥ तदस्मै हि त्रिष्टुबंतं॥ तदस्मै नव्यमिति नवर्चं सूक्तं १७ पूर्ववत् सूक्तसंख्येति। गृत्समद ऋषिः। अनादेशात् इंद्रो
देवता। त्रिष्टुबंतस्येति जागतं छंदः। भोजं त्वामित्याद्यंत्ये द्वे ऋचौ त्रिष्टुभौ। तदस्मै नव्यमिति सूक्तं रात्रिपर्यायशस्त्रे सूत्रकारः॥ प्रात॥
प्रातारथ इति नवर्चं सूक्तं। १८ पूर्ववत् सू०। गृत्समदः। अनादे० इंद्रो देवता। अनादे० त्रिष्टुप् छं०। प्रातारथ इति सूक्तं स्वाध्याये॥ अपायि॥ ॥

२ भौध्यकारेणनोक्तः २

अपाय्यस्येति नवर्चं सूक्तं १९ पूर्ववत् सूक्तसंख्येति। गृत्समद ऋषिः। अनादे० इंद्रो दे०। अनादे० त्रिष्टुप्। अपाय्यस्यांधसो मदायेति याज्येति सूत्रकारः॥ ॥
वयंते सनो विराड्रूपा॥ वयंते वय इति नवर्चं सूक्तं २० पूर्ववत् सू०। गृत्समद ऋ०। अनादे० इंद्रो दे०। अनादे० त्रिष्टुप् छं०। सनो युव इत्यृक् विराड्रूपा त्रिष्टु
प् छंदः। एकादशिनस्त्रयो द्विकश्चेति। वयंते वय इति सूक्तं स्वाध्या०॥ विश्वजिते षट् त्रिष्टुबंतं॥ विश्वजित इति षडृचं सूक्तं २१ गृत्समद०।
अनादेशात् इंद्रो दे०। त्रिष्टुबंतस्येति जागतं छंदः। इंद्र श्रेष्ठानीत्यंत्यर्क् त्रिष्टुप्। विश्वजित इति सूक्तं रात्रिपर्यायशस्त्रे सूत्रकारः॥ त्रि
कद्रुकेषु चतुष्कमष्ट्याद्यतिशाक्वरं त्वाष्टिर्वा॥ त्रिकद्रुकेषु महिष इति चतुर्ऋचं सूक्तं। २२ गृत्समद ऋ०। अनादेशा० इंद्रो दे०। त्रिकद्रुके
ष्वित्याद्यर्क् अष्टिः १८ अध त्विषीमानित्यादितिस्रश्चातिशक्वर्यः १६ तवत्यन्नर्यमित्यंत्यर्क् विकल्पेनाष्टिः। त्रिकद्रुकेषु महिष इति षोडशीश
स्त्रे ब्राह्मणसूत्रयोः॥ गणानामेकोना ब्राह्मणस्पत्यं ह बार्हस्पत्यास्तु दृष्टलिंगाः पंचदश्यंत्ये त्रिष्टुभौ॥ गणानां त्वेत्येकोनविंशत्यृचं सूक्तं
२३ गृत्समद०। ब्रह्मणस्पतिर्दे०। ह शब्दात् चत्वारि सूक्तानि ब्राह्मणस्पत्यानि। त्रिष्टुबंतस्येति जागतं छंदः। बृहस्पते अति यदिति पंचदश्यृक्
त्रिष्टुप्। ब्रह्मणस्पते त्वमित्यंत्यर्क् त्रिष्टुप्। ततः सूक्तांतर्गतदेवतादृतिदेवाश्चिन्नं असक्यं प्रचेतस इति। तथा विश्वेभ्यो हि त्वा भुवनेभ्य इत्या
दि। बृहस्पतिर्विश्वेभ्यो देवेभ्यश्चास्तु दृष्टलिंगाः। मंत्रलिंगाद् इत्यर्थः। गणानां त्वामिति सूक्तं प्रवर्ग्यशंसने ब्राह्मणसूत्रयोः॥ इति द्वितीया
ष्टके षष्ठो ध्यायः समाप्तः॥ ॥ ॥ ॥

= २ तदुक्तं। बृहतो याति यल्लोकावेतौ मध्यमो नमौ। बृहता कर्मणा तेन ब्रह्मणश्चैष वै पतिः ३ =

सेमां षोळशांत्यास्त्रिष्टुप् द्वादशीत्वसंदीन॥ सेमामविड्ढीति षोळशर्चं सूक्तं १६ गृत्समदऋषिः। हशब्दात् ब्रह्मणस्पतिर्देवः। त्रिष्टुबंतस्येति जागतं।
ब्रह्मणस्पते त्वमित्यंत्यर्कं त्रिष्टुप्। विश्वं सत्यं मघवानेति द्वादश्यृक् त्रिष्टुप्सैन्द्री इंद्रब्रह्मणस्पति देवतेति चकाराद्। सेमामविड्ढीति सूक्तं
स्वाध्यायधर्मः॥ इंधानः पंच जागतं तु॥ इंधानो अग्निमिति पंचर्चं सूक्तं ५ गृत्समदऋषिः। हश॰ ब्रह्मणस्पतिर्देवः। तुशब्दात् जागतं छंदः।
४५ उत्तरसूक्तं जागतं। इंधानो अग्निमिति सूक्तं स्वाध्यायः॥ ऋतुश्चतुष्कं॥ ऋजुरिच्छंस इति चतुर्ऋचं सूक्तं ४ गृत्समदऋषिः हशब्दात् ब्र
ह्मणस्पतिर्देवः। तुश॰ जागतं छं॰ ऋजुरिच्छंस इति सूक्तं स्वाध्याय॰॥ इमागिरस्सप्तोनाकूर्मो गार्त्समदो हि वादित्यं॥ इमागिर आदित्येभ्य
इति सप्तदशर्चं सूक्तं १७ अनिरुक्तासंख्येति। गृत्समदपुत्रः कूर्मऋषिः। हिशब्दात्त्रीणि सूक्तानि कूर्मगृत्समदानि। विकल्पेन प्रकृ
तगृत्समदऋषिः। वाशिशिष्टत्वात् विकल्पते। आदित्यो देवता। अनादेशे त्रिष्टुप् छं॰। इमागिर आदित्येभ्यो घृतस्नूरित्यादित्यः प्रश्नरिति सत्र
कारः। तथा स्वाध्यायधर्मः। इदमेकादश वारुणमुपांत्याडुःस्वप्ननाशिनी॥ इदं कवेरित्येकादशर्चं सूक्तं ११ हिशब्दात् गृत्समदपुत्रः कूर्म
ऋषिः। प्रकृतगृत्समदऋषिर्विकल्पेन। वरुणो देवता मध्यस्थ। त्रीणि मत्यावृणोत्येको मुहूर्तेन तत्रसेनचत। तथेनं वरुणं भक्त्याल्क्तिनि
षास्क्रकारः। अनादे॰ त्रिष्टुप् छं॰। यो मे राजन्नित्युपांत्यर्क् दुःस्वप्ननाशिनी। गमा दुःस्वप्नारिष्टनाशिनी जपहोमादीत्यर्थः। इदं कवेरिति ४५
सूक्तं स्वाध्याय॰॥ धृतव्रताः सप्त वैश्वदेवं॥ धृतव्रता इति सप्तर्चं सूक्तं ७ हिशब्दात् गृत्समदपुत्रः कूर्मऋषिः। प्रकृतगृत्समदऋषिर्विक

त्वमग्ने द्युभिः। यो जात एव। गणानां त्वा। आ ते पितः॥ इति श्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायां द्वितीयं मंडकं गृत्समदार्षं संपूर्णं॥ अथ तृतीय
मंडकानुदर्शने सत्यपवादेस्त्वयमृषिवमनुभवतो विश्वामित्रस्य गोत्रविवक्षिषेतीति हासमाह॥ कुशिकस्त्वैषीरथिरिंद्रतुल्यं पुत्रमि
च्छन्ब्रह्मचर्यं चचार तस्येंद्र एव गाथी पुत्रो जज्ञे गाथिनो विश्वामित्रः स तृतीयं मंडलमपश्यत॥ कारिका॥ इषिरथः क्रतः स्त्वासीत्कुशि
को नाम नामतः। इंद्रतुल्यः सुतो मे स्यादिति तच्छन्नकरोत्तपः। ब्रह्मचर्यं तु चरतस्तस्मादिंद्रोस्य जायत। मत्समोन्यो न चैव स्यादहमेवास्य
पुत्रतां। गच्छामि सम्यगेवास्यादिति मत्वा शतक्रतुः। स गाथिनामकुशिकादिषिरथः सुताद्भूत्। इंद्ररूपाद्गाथिनस्तु विश्वामित्रोभि
जज्ञिवान्। तृतीयमंडलमिदं तपसासौ यदृष्टवान्। इषिरथपुत्रः कुशिको नाम स इंद्रतुल्यः स तपो ब्रह्मचर्यं चरतस्तस्मादिंद्रो भ्यजा
यतेति॥ सोमस्य त्र्यधिका॥ सोमस्येति त्रयो विंशत्यृचं सूक्तं। २३ अनिरुक्तासंख्येति। गाथी पुत्रो विश्वामित्रऋषिः। आवामदेवात्
षष्ठि सूक्तानि गणानां जमदग्निनेत्यंतानि विश्वामित्रऋषिरपश्यत्। अग्निर्देवता। मंडकादिष्वाग्नेयमैंद्रादिति परिभाषावचनात्।
इत्थं तित्वेति सूक्तमित्यतः प्राक् आग्नेयमित्यर्थः। अनादे॰ त्रिष्टुप् छं॰। सोमस्येति सूक्तं प्रातरनुवाकानुमंत्रणे सूत्रकारः॥ वैश्वानराय पंचोना वैश्वा
नरीयं तु जागतं तु॥ वैश्वानराय धिषणामिति पंचदशर्चं सूक्तं १५ अनिरुक्तासं॰। विश्वामित्रऋषिः। वैश्वानरगुणोग्निर्देवता। तुशब्दादुत्त

स·ऋ·दी· रस्सूक्तं वैश्वानरीयं। जगतीछंदः। तृश आद्य उत्तरसूक्तं जागतं। वैश्वानराय धिषणामिति सूक्तमाग्निमारुतशस्त्रे ब्राह्मणसूत्रयोः॥ वैश्वानरा
यैकादश॥ वैश्वानराय पृथुपाजस इत्येकादशर्चं सूक्तं ११ विश्वामित्रऋषिः। तृशाद्यात् वैश्वानरगुणाग्निर्देवता। तृशः जागतं छं·। वैश्वा
४८ नराय पृथुपाजस इति सूक्तमाग्निमारुतशस्त्रे ब्राह्मणसूत्रयोः॥ समित्समिदाप्रियः॥ समित्समिदित्येकादशर्चं सूक्तं ११ पूर्ववत्सूक्तं सं·
विश्वामित्रऋ·। आप्रीसूक्तोक्ता देवता। इदं तनूनपाद्दैवतं सूक्तं। नराशंसवर्जं। अनादे· त्रिष्टुप्छं·। समित्समिदित्सूक्तमनादेति सूक्तमन्त्या
नितनूनपात्वंतीति नैरुक्ते॥ प्रत्यग्निः॥ प्रत्यग्निरुषस इत्येकादशर्चं सूक्तं ११ पूर्ववत्सूक्तं सं· विश्वामित्रऋ·। अग्निर्दे·। अनादे· त्रिष्टुप्·
प्रत्यग्निरुषस इति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः॥ प्रकारव इत्याग्नेययोरन्यासामपि निपातो दृश्यते॥ प्रकारव इत्येकादशर्चं सूक्तं। ११ पूर्व
वत्सूक्तं सं·। विश्वामित्रऋ·। आग्निर्दे·। अनादे· त्रिष्टुप्·। इत्याग्नेययोरिति वचनात्। पूर्वसूक्तं प्रत्यग्निः उत्तरसूक्तं प्रकारव इति सूक्तद्वयोराग्नि
देवत्ययोः। अन्यासामपि देवतानां द्यावापृथिव्यादीनां मित्रस्थानां निपातभाक्त्वं दृश्यते। तथा च बृहद्देवतायां· हे अग्न य उत्तरसूक्ते
द्यावापृथिव्यौ निपातभाजौ वरुणमित्र इति दृश्यते। इष्टवानित्यर्थः। प्रकारवो मनना वच्यमाना इति पशु याज्येति सूत्रकारः॥ इतिश्री ४८
मदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायां डोरवलोपनामकृष्णभट्टसुतगणेशकृतो द्वितीयाष्टकस्याष्टमोऽध्यायः॥ इति द्वितीयाष्टकः समाप्तः॥॥

३ द्यावापृथिव्यौ मित्रादीनामग्नेः सूक्तभक्तं न्यासमिति ३

३ बृहस्पतिर्द्विते यो नः परस्याम उत सूक्तादिति २

त्येन। विश्वेदेवा देवता। अनादेशात् त्रिष्टुप्छं·। धृतव्रता इति सूक्तं स्वाध्या·॥ ऋतमेकादश जगत्यं तं षष्ठ्यैंद्रासोमी सरस्वतित्वमिति सारस्वतोऽर्ध
र्चो यो नो बार्हस्पत्या तं वो मारुती॥ ऋतं देवायेत्येकादशर्चं सूक्तं ११ पूर्ववत् गृत्समदऋ·। अनादे· इंद्रो दे·। प्रहि क्रतुमिति षष्ठी ऋक् इंद्रा
सोमौ देवता। ततः सरस्वतित्वमिति पूर्वार्धर्चः सरस्वती देवता। ततः यो नः सनुत्य इत्यृक् बृहस्पतिर्दे·। तं वः शर्धमित्यंत्यर्क् मरुद्देवत्या॥
सा जगती छंदश्च। शिष्टा दशर्चा अनादेशात् त्रिष्टुभः। ऋतं देवायेति सूक्तं स्वाध्याय·॥ अस्माकं सप्त वैश्वदेवं त्रिष्टुबंतं॥ अस्माकं
मित्रावरुणेति सप्तर्चं सूक्तं ७ गृत्समदऋ·। विश्वेदेवा दे·। त्रिष्टुबंतस्याति जागतं·। एतावो वश्मीत्यंत्यर्क् त्रिष्टुप्। अस्माकं मित्रावरुण
ति सूक्तं स्वा·॥ अस्य मेऽष्टौ जागतं त्वनुष्टुबंतं द्यावापृथिव्यकाद्वे ऐंद्यौ त्वाष्ट्रौ च द्वे द्वे राका सिनीवाल्योः त्यालिंगोक्तदेवता। अस्य मे
द्यावापृथिवी इत्यष्टर्चं सूक्तं ८ गृत्समदऋ·। ततः अस्य मे द्यावापृथिवी इत्यार्क् द्यावापृथिवी देवत्या। तत आ नो ग्रहीति द्वितीयर्क्। अ
हेक्तेति तृतीयर्क्। एते द्वे ऋचावैंद्यौ। चकारात् त्वाष्ट्रौ। ततः राकामहमिति द्वे राकादेवत्यौ। ततः सिनीवालीति द्वे सिनीवाली
देवत्यौ। ततः याङ्गूरित्यंत्यर्क् लिंगोक्तदेवतेति। गुंगूः। सिनीवाली। राका। सरस्वती। इंद्राणी। वरुणानीति षड्देवत्याः। सिनीवाली
संबंधस्त्वानुष्टुभः। अस्य म इत्याद्याः पंचर्चो जगत्यः। अस्य मे द्यावापृथिवी इति सूक्तं [illegible] स्तोत्री पशुस्तोत्रे चकारः॥ आ ते पंचोनारौद्रं॥

तथा चोक्तं। गिरावमासानिगमे जन्मध्येयं विहास्पदं। नत्वारमाहवेनैनमृषिर्गृत्समदस्त्वयं ५

स॰ऋ॰दी॰ आतेपितरितिपंचदशर्चं सूक्तं १ अनिरुक्तासंख्येति। गृत्समदऋ॰। रुद्रोदेवता। अनादेः त्रिष्टुप्छं॰। आतेपितर्मरुतामितिसूक्तं वृषोसंगे
ह्ये। पेषा रौद्री शस्यत आतेपितर्मरुतामिति ब्राह्मणश्रुतिः॥ धारावरा मारुतं त्रिष्टुबंतं॥ धारावरामारुत इति पंचदशर्चं सूक्तं १ पूर्व
५० वत्सूक्तसंख्येति। गृत्समदऋषिः। मरुतो देवता। त्रिष्टुबंतस्येति जागतं॰। पयारधमित्यंत्यर्क् त्रिष्टुप्। धारावरा मरुतो धृष्ण्वोजस मिति
मारुत इति ब्राह्मणसूत्रयोः॥ उपेमपोनत्रीयं। उपेमसृक्षीति पंचदशर्चं सूक्तं १ पूर्ववत्सूक्त॰। गृत्समदऋ॰। अनादेस्त्रिष्टुप्छंदो गा
अपांनपाद्देवता। अपांनपादाद्यस्थादुपस्थमिति मंत्रलिंगात्। अनादेः त्रिष्टुप्छंदः। उपेमसृक्षीति सूक्तं स्वाध्याय॰॥ तुभ्यं पकृत
इषंहि ऋतव्येजागतेच ५ व्यं तु जागतं। तुभ्यंहिन्वान इति षळर्चं सूक्तं ६ गृत्समदऋ॰। ऋतवो देवता। तुशब्दात् उत्तरसूक्तं ऋतुदेवतात्मकं। ऋतुदेवतासर्व
नेत्युक्ते सति इंद्रादि मैत्रावरुणांताः षट् प्रत्यृचं देवता। जगतीछं॰। तुशब्दा॰ जागतं॰। तुभ्यंहिन्वान इति सूक्तं स्वाध्या॰॥ इति ऋग्वेदानु
क्रमणिदीपिकायां द्वितीयाष्टकस्य सप्तमोध्यायः॥ मंदस्व॥ मंदस्वहोत्रादिति षळर्चं सूक्तं ६ पूर्ववत्सूक्त॰सं॰। गृत्समद॰। तुशब्दादृत
वोदे॰। ततः मंदस्वहोत्रादित्याद्याश्चतस्रो नोद्रविणोदसदेवत्याः। अर्वांचमद्येतिपंचम्यृक् अश्विदेवत्या। जोष्यग्न इति षष्ठी ऋक् अग्नि ५०
देवत्या। ततः इंद्राद्यग्न्यांतं सूक्तं इदस्यर्तु देवत्वं प्राप्नोसति द्वादशपक्ष निवेशन। तुशब्दा॰ जागतं। तुभ्यंहिन्वानो वसिष्ठ॥ अपइतिद्वाद

ऋचाश्चेद्देवतेद्व्यृचैकर्चं यथासंख्येन समानमन्यत॰ प्रउगांतरेण ९

शमंदस्वमाकमिति चस्त्रकारः। उदुष्यएकादश सावित्रं॥ उदुष्यदेवः सवितेत्येकादशर्चं सूक्तं ११ गृत्समदऋ॰। सविता देवता। अनादेः त्रिष्टुप्छं॰।
उदुष्यदेवः सविता सवायेति सावित्रमिति ब्राह्मणसूत्रयोः॥ ग्रावाणेवाष्टावाश्विनं॥ ग्रावाणेवेत्यष्टर्चं सूक्तं ८ गृत्समदऋ॰। अश्विनौ दे॰।
अनादेः त्रिष्टुप्छं॰। ग्रावाणेव तदिदर्थं जरेथे इति सूक्तं मैत्रावरुणं शंसने ब्राह्मणसूत्रयोः॥ सोमापूषणा षट् सोमापौष्णमंत्योर्ध्वर्चा अदितेः।
सोमापूषणेति षळर्चं सूक्तं ६ गृत्समदऋ॰। सोमापूषणौ देवता। अनादेः त्रिष्टुप्छं॰। ततः अवतु देव्यदितिरित्योर्ध्वर्चौ अदितिदेवत्या। सोमापू
षणेतिसूक्तं पशुदेवतात्मकं सूत्रकारः॥ वायो सैका गायत्र मुक्तादेवताः प्रउगेणाद्येतु त्वैंद्रवायवी द्यावापृथिव्योस्त्स्त्वोहाविर्धा ऋचैकर्चं
नोवान्तीयः पादो वाग्नेयो वितमेनुष्टुभो बृहतीच॥ वायो येते सहस्रिण इत्येकविंशत्यृचं सूक्तं २१ अनिरुक्तासं॰। गृत्समदऋ॰। प्रउ
गेणाक्ता देवताः। ततः वायव्यैंद्रवायवं मैत्रावरुणाश्विनैंद्रवैश्वदेवसारस्वता इति प्रउगदेवताः सप्तत्वाः संपन्ना इत्यर्थः। तत्राद्येत्वेतु श
ब्दो विशेषार्थः। आद्येत्वेव वायुदेवत्ये प्राप्ते सति वायो येते सहस्रिण इति चेत्वेवो वायुदेवत्यो। ततः शुक्रस्याद्यगवाशिर इति तृतीयर्क् ऐं
द्रवायवीत्ययं विशेषः। प्रउगसंपन्नमिति सूत्रेणोक्तं। वायो येते सहस्रिण इति द्वितीया॰ सोमासआगहीत्येकेति वायुदेवत्यस्तृचः। उभा
देवा दिविस्पृशेति द्वे शुक्रस्याद्यगवाशिर इत्येकं द्वायवो द्वितीयस्तृचः। इति सूत्रवचनात्। मित्रावरुणादि सरस्वत्यंताः पंचतृचाः क्रमेणो
क्ताः। अयंवां मित्रावरुणेति पंचतृचादिति सूत्रकारः। सूक्तस्य नाय व्यैंद्रवायवो मिलित्वैकस्तृचः। आपिब। अयंवां मित्रावरुणेत्यादि पंच

३अग्निरपिनेष्पातिषः स्त्तुक्षेस्त्वकसोमइतिहविर्धानेवग्निस्तत्रनिपातनात्। द्यावापृथिव्योर्द्यावेविहविर्धाने पुनः पुरा ३ –

म·वृ·क·दी· त्वेभाजएवेत्यष्टादशर्कृगताः। इदंगात्सैमदंप्रउगमित्येतदावक्षतइतिसूत्रकारः। ततः प्रेतांयज्ञस्यशंभुवेत्येत्यस्तृचो द्यावापृथिवी
देवत्यः। विकल्पेनहविर्धानाख्यःशकटदेवत्यः। ब्राह्मणसूत्रयोरुभयोर्विनियोगः। प्रेतांयज्ञस्यशंभुवेति द्यावापृथिवी यामन्वाहेतिब्रा
ह्मणं। तथासूत्रकारः। अस्यतृचस्यतृतीयः पादोग्निंवह्यवाहैनमित्यग्निदेवत्यः। तत्रैषप्रउगेसप्तमेतृचेअंबितमइतिछंदोवि
४१ शेषमाह। अंबितमइतिद्वावनुष्टुभौ॥ इमाब्रह्मेत्यृक्बृहतीचायंविशेषः। अंबितमेनदीतमइत्यानुष्टुभंप्रउगमितिब्राह्मणस्मृ
तिः। गायत्रीछंदः। वायोयेतेसहस्रिणइतिप्रउगमितिब्राह्मणस्मृतिः॥ कनिक्रदत्तृचं॥ कनिक्रदादितितृचंसूक्तं ३ गृत्समदऋषिः।
पूर्वोत्तरसूक्तेशकुंतोदेवता। अनादे· त्रिष्टुप्·। कनिक्रदादितिसूक्तंमांगल्येषुतथास्वाध्याय·॥ प्रदक्षिणिज्जागतमध्येतिशाकुन्येष्टि
वैताभ्यामृषिरध्वनिवाश्यमानंशकुंतंतुष्टाव॥ प्रदक्षिणिदितितृचंसूक्तं ३ पूर्ववत्सूक्तसं·। गृत्समदऋ·। शकुंतोदे·। जगतीछंदः। उद्गा
तेतिमध्यमर्क् अतिशक्वरी। विकल्पेनाष्टीज्ञेया। वयसाममनोज्ञावाचः श्रुत्वाकनिक्रदज्जनुषंप्रब्रुवाणइतिप्रदक्षिणिदभिगृणंती
तिद्वेसूक्तेजपेदितिगृह्ये॥ अत्रेतिहासः। शकुंताख्यानमाह॥ एताभ्यामितिवचनात्। कनिक्रदत्प्रदक्षिणिदित्येताभ्यांसूक्ताभ्यां।
ऋषिर्गृत्समदोध्वनिवाश्यमानंशब्दायमानंशब्दंकुर्वन्। शकुंतविशेषपक्षिजातिकेपिंजलरूपिणमिंद्रंतुष्टावस्तुतवान्। कारिका। स्तु
तिंतुपुनरेवोत्थमिंद्रोभूत्वाकपिंजलः। ऋषेर्जिगमिषोराशांवावाशेभाग्यदक्षिणां। सतमार्षेणसंप्रेक्ष्यचक्षुषापुरूरूपिणं। पराभ्या ४१
मैभि· मृषिस्तुष्टावसूक्ताभ्यांतुकनिक्रदादिति। तदेतद्द्वितीयमंडलेत्रिचत्वारिंशत्सूक्तानि। ४३ अनुवाकास्तुचत्वारस्तेषांप्रेनीकान्युच्यंते।
~ रासास्थाय ~

श्रीः प्रये·। प्रयआरुरित्येकादशर्चंसूक्तं ११। पूर्ववत्सूक्तसंख्येति· विश्वामित्रऋषिः अग्निर्देवता· अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। प्रयआरुरितिसूक्तंस्वाध्याय
धर्मः। अंजंतित्यूपस्तुतिः षष्ठ्यादिर्बहवोत्याश्चान्त्यष्टमीवैश्वदेवीवातृतीयासप्तम्यावनुष्टुभौ। अंजंतित्वामित्येकादशर्चंसूक्तं· ११ पूर्ववत्सूक्तसंख्ये
ति· विश्वामित्रऋषिः। यूपस्तुतिर्यूपोदेवता· अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः तत्रयान्वोनरोदेवयंतइतिषष्ठ्यादिभिर्ऋग्भिर्बहवोयूपास्तूयंते· ततः यान्वोन
रोदेवयंतइतिपाद्वः· पंचभिः यूपार्यैर्वान्वासमितिबहवऋग्भिस्तुतिः सूत्रवचनात्। वनस्पतेशतवल्शइत्यंत्यर्क् वश्चनीव्रश्चनार्थंछेदनस्त्वर्थः। आदित्या
रुद्रावसवइत्यष्टम्यृक् वैश्वदेवीविकल्पेन· उच्छ्रयस्ववनस्पतइतितृतीयर्क्। येवृक्णासइतिसप्तम्यृक्· एतेद्वेऋचावनुष्टुभौ· अजंतित्वामध्वरेदेवयंत
इत्यन्वाहेतिब्राह्मणसूत्रयोः॥ सखायोनवबाहतंत्रिद्युवंतं· सखायस्त्वेतिनवर्चंसूक्तं ९। विश्वामित्रऋषिः अग्निर्देवता· बृहतीछंदः। त्रीणिशते
त्यंतावृक् त्रिष्टुप्· सखायस्त्वेतिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः॥ त्वामग्नऔष्णिहं। त्वामग्नेमनीषिणइतिनवर्चंसूक्तं ९ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति· विश्वा
मित्रऋषिः अग्निर्देवता· उष्णिक्छंदः। त्वामग्नेमनीषिणइतिप्रातरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः। अग्निहोतागायत्रंतु। अग्निहोतानवर्चंसूक्तं। ९
पूर्ववत्सूक्तसंख्येति· विश्वामित्रऋषिः· अग्निर्देवता· गायत्रीछंदः तुशाब्दादुत्तरसूक्तंगायत्रं। अग्निर्देवतेतिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेसूत्र
कारः॥ इंद्राग्नीऐंद्राग्नं· इंद्राग्नीआगतमितिनवर्चंसूक्तं· ९ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति· विश्वामित्रऋषिः· इंद्राग्नीदेवता· तुशाब्दाद्गायत्रीछंदः। इं
द्राग्नीआगतमितिसूक्तंमैत्रावारुणशस्त्रेसूत्रकारः॥ प्रवः सप्तऋषभस्त्वानुष्टुभं· प्रवोदेवायाग्नयइतिसप्तर्चंसूक्तं· ७ विश्वामित्रपुत्रऋषभऋषिः।

मधुछंदाः श्रृणोतन ऋषभ इति ब्राह्मणश्रुतिः तुशब्दात् उत्तरसूक्तमृषभं अग्निर्देवता॰ अनुष्टुप्छंदः प्रबोदेवायेति सूक्तमाज्यशस्त्रे ब्राह्मणसूत्रयोः॥ आहोता॥
आहोतामंद्र इति सप्तर्चं सूक्तं ७ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति॰ तुशब्दात् ऋषभ ऋषिः अग्निर्देवता॰ अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः आहोतेति सूक्तं प्रातरनुवाकाश्विनमंत्रेण सू
त्रकारः॥ विपाजसास्त्वोत्कीलस्तु॰ विपाजसापृथुनेति सप्तर्चं सूक्तं ७। पूर्ववत्सूक्तसंख्येति॰ कात्यपुत्र उत्कील ऋषिः कतगोत्रोत्पन्नः तुशब्दात् उत्तर
सूक्तमुत्कीलं॰ अग्निर्देवता॰ अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः विपाजसापृथुनेति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः। अयमग्निः षट् प्रागाथं॰। अयमग्निरिति षडृचं सू
क्तं ६। तुशब्दात् उत्कील ऋषिः अग्निर्देवता॰ अनादेशात्बार्हतप्रगाथछंदो बृहती सतोबृहत्यौ॰ त्रयः प्रगाथ इत्यर्थः। अयमग्निः सुवीर्यस्येति
सूक्तं॰ प्रातरनुवाकाश्विनमंत्रेण सूत्रकारः। समिध्यमानः पंच कतो वैश्वामित्रस्तु॰। समिध्यमान इति पंचर्चं सूक्तं। ५ विश्वामित्रपुत्रकत ऋषिः
तुशब्दात् उत्तरसूक्तं कतो विश्वामित्रं॰ अग्निर्देवता अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः समिध्यमान इति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः। भवानः। भवानोअ
ग्न इति पंचर्चं सूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति॰ तुशब्दात् कत ऋषिः अग्निर्देवता॰ अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः भवानोअग्न इति सूक्तः प्रवर्ग्ये शंस
ने ब्राह्मणसूत्रयोः। अग्निं होतारं गाथी ह। अग्निं होतारं पंचर्चं सूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति॰ कुशिकपुत्रो गाथी ऋषिः हशब्दात् चत्वारि
सूक्तानि॰ कुशिकपुत्रो गाथी ददर्श नानि॰ अग्निर्देवता॰ अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः अग्निं होतारमिति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः। अग्निमुष
समाद्यां त्वैश्वदेव्यौ। अग्निमुषसमिति पंचर्चं सूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति॰ हशब्दात् गाथी ऋषिः। अग्निर्देवता॰ अनादेशात्त्रि

ष्टुप्छंदः तत अग्निमुषसमित्याद्यृक्॰ दधिक्रामित्यंत्यर्क्॰ एते द्वे ऋचौ वैश्वदेवदेवत्यौ॰ अग्निमुषसमिति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः। इमं न स्त्रिष्टुबुपाद्ये अ
नुष्टुभौ विराड्रूपा सतोबृहती च॰ इमम्नो यज्ञमिति पंचर्चं सूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति॰ हशब्दात् गाथी ऋषिः अग्निर्देवता॰ ततः इमम्नो यज्ञमित्या
द्यर्क् त्रिष्टुप्॰ ततः घृतवंतः पावक त इत्यृक् एते द्वे ऋचावुपाद्ये अनुष्टुभौ॰ ततः तुभ्यंश्चोतंत्यध्रिगो शचीव इत्यृक् विराड्रूपा त्रिष्टुप्भेदः एकादशिनोऽ
योदृक्चेति॰ ओजिष्ठं त इत्यंत्यर्क् सतोबृहती पंक्तिभेदः अयुजो जागताविति॰ इमं नो यज्ञममृतेषु धेहीति सूक्तं ब्राह्मणसूत्रयोः। अयं सोऽ
पांत्यानुष्टुप् पुरीष्येभ्योऽग्निभ्यः। अयं सो अग्निरिति पंचर्चं सूक्तं ५। पूर्ववत्सूक्तसंख्येति॰ हशब्दात् गाथी ऋषिः पुरीष्योऽग्निर्देवता॰ अनादेशात्त्रि
ष्टुप्छंदः पुरीष्यासे इत्यंत्यर्क् अनुष्टुप्॰ पुरीष्येभ्योऽग्निभ्य इत्यस्यार्थः। पुरीषनामकारीषाग्निः। तेषामग्नीनामर्थे पुरीष्यसंज्ञा इत्यर्थः। एकेना
र्धिना पुरीष्यसंज्ञा धिष्ण्यानग्नीन्स्तौति॰ पुरीष्यस्तु धिष्ण्य एव॰ तथा चोक्तं॰ पुरीष्यास इत्येतस्यां धिष्ण्यानग्नीन्प्रशंसंति॰ ज्ञेयाश्चैव तु हो
तारस्ते धिष्ण्याः सप्त चेति च॰ अयं स इति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः॥ निर्मथितो देवश्रवा देववातश्च भारतौ नतीयास तोबृहती॰ निर्मथित इ
ति पंचर्चं सूक्तं॰ ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति॰ भरतपुत्रौ द्वौ॰ देवश्रवाः देववातश्चेति द्वावृषी पश्येतां॰ अमंथिष्टां भारतेति मंत्रलिंगात्॰ अन
धि यास्तिर्भाग दर्शनं॰ अग्निर्देवता॰ अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः दशक्षिप इति तृतीयर्क्॰ सतोबृहती पंक्तिभेदः अयुजो जागताविति॰ निर्मथि
त इति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः। अग्ने सहस्वगायत्र्याद्यानुष्टुप्॰ अग्ने सहस्वेति पंचर्चं सूक्तं। पूर्ववत्सूक्तसंख्येति॰ पूर्ववत् विश्वामित्र ऋषिः।

अग्निर्देवता·गायत्रीछंदः·अग्नेसहस्वेत्याद्यर्क्ॠ अनुष्टुप्· अग्नेसहस्वेतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। अग्नेदिवोवैशजमुपांत्याग्नेंद्री·। अग्नेदिवइतिपंच
र्चंसूक्तं५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति·विश्वामित्रऋषिः अग्निर्देवता·एकादशाक्षराविराट्छंदोनुष्टुप्भेदः। अग्नइंद्रश्चेत्युपांत्यर्क् अग्नींद्रदेवता·
अग्नेदिवःसूनुरितिसूक्तस्वाध्यायधर्मः॥वैश्वानरंनवतवोवैश्वानरीयुमारुतोजागतो द्वच आत्मस्तुतिर्वापूर्वात्मगीतांत्योपाध्यायस्तुतिः। वैश्वानरंमन
सेतिनवर्चंसूक्तं· विश्वामित्रऋषिः। ततः वैश्वानरेत्याद्यन्तवोवैश्वानरगुणाग्निदेवत्यः ततः प्रयंतुवाजाइतिद्वितीयतृचोमरुद्देवत्यः तोद्वोन्हवोजागतछंदस्कावि
त्यर्थः। ततः अग्निरस्मिजन्मनेतिद्वच आत्मस्तुतिः स्वयमेवस्तुतिरित्यर्थः सद्वचस्यात्मैवऋषिः आत्मैवदेवतेति· आत्मेतिपरंब्रह्मेतिवा·अस्यद्वचस्य
साद्यासप्तम्यृक् आत्मनोवाणागीताउक्ताः आत्मैवह्यात्मनोबंधुरितिगीतावाक्यं· अग्निपरंब्रह्मस्वयमेवस्तौतीत्यर्थः। विश्वामित्रः सएवाग्निंब्रह्मवास्तौ
तीति·ततः शतधारमित्यंत्यर्क् विश्वामित्रस्योपाध्यायंस्तौति· सैवदेवतेत्यर्थः अग्निरस्मिजन्मनेत्याद्यंत्यस्तृचो आदेशात्त्रिष्टुभः। वैश्वानरंमनसे
तितिसूद्वत्याग्निमारुतशस्त्रेसूत्रकारः। प्रवःपंचोनागायत्रंतृतव्यावाधा·प्रवोवाजाइतिपंचदशर्चंसूक्तं१५ अनिरुक्तासंख्येति·विश्वामि
त्रऋषिः अग्निर्देवता·गायत्रीछंदः तुशब्दात्उत्तरसूक्तंगायत्रं· प्रवोवाजाइत्याद्यर्क् विकल्पेनऋतुदेवत्या·प्रवोवाजाइतिसूक्तंप्रातरनुवाकाउ ५०
मंत्रणतथासामिधेन्ययोः सूत्रकारः। अग्नेजुषस्वेपट्तृतीयाद्युष्णिक्त्रिष्टुप्जगत्यः अग्नेजुषस्वेनइतिषडृचंसूक्तं६ विश्वामित्रऋषिः
अग्निर्देवता·तुशब्दात्गायत्रीछंदः अग्नेतृतीयेसवनेहीतिपंचम्यृक्जगती· अग्नेजुषस्वइतिप्रातःसवनेमाध्यंदिनेसवनेतृतीयसवनेसिष्टकृत

अग्नेवीहीतिमाध्यंदिनेसवनेतृतीयोष्णिक्त्रिष्टुप२ग्रहणंगायत्र्याशंकानिरस्यर्थं·

द्वाविंशके·ऐंद्राणीतिचयोविंशतिरतःपराण्यावैश्वदेवात्·सं·शादमुहृत्य·त्रैष्टुभोध्यायः·वार्ग्रहत्यायेत्युद्धृत्य·देऋचावनुष्टुभौच·५

योगेसूत्रकारः। अस्तीदंषोळशाद्यान्वतुर्थीदशमीद्वादश्योनुष्टुभः षष्ठ्येकादश्युपांत्येचजगत्यः·पंचम्यृक्विभ्योवा· अस्तीदमितिषोळशर्चंसूक्तं१६ विश्वा
मित्रऋषिः अग्निर्देवता·अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः ततः अस्तीदमित्याद्यर्क्· इळस्पात्वेतिचतुर्थीऋक्· अयंतेयोनिरितिदशम्यृक्·स्निर्मथेतिद्वादश्यर्क्·
एताश्चतस्रोनुष्टुभः ततः यदीमंथंतीतिषष्ठीऋक् तनूनपादित्येकादश्यृक्·प्रसप्तहोतेतिद्वचउपांत्येचकारात्·एताश्चतस्रोजगत्यः ततःमंथ
यायष्टात्नवाग्नेः प्राधान्यात्· तानरइतिपंचम्यृक् विकल्पेनत्रिष्टुप्स्तुतिः सैवदेवतेत्यर्थः। अस्तीदमधिमंथनमितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ इतिश्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपि
कायांजोरवलोपनामककृष्णभट्टसुतगणेशकृतौतृतीयाष्टकस्यप्रथमोध्यायः॥ ॥इच्छंतिद्व्यधिकेंद्रं·॥इच्छंतित्वेतिद्वाविंशत्युत्तरसूक्तं·२२
अनिरुक्तासंख्येति·विश्वामित्रऋषिः इंद्रोदेवता·मंडकादिषाग्नेयमवधिः अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः इच्छंतित्वासोम्यासइतिसूक्तंब्राह्मणा
च्छंसीशस्त्रेब्राह्मणसूत्रयोः॥शासत्कुशिकोविश्वामित्रएवाश्रुतेः शासद्वह्निरितिद्वाविंशत्युत्तरसूक्तं॥२२ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति· इषिर
थपुत्रः कुशिकऋषिः कुशिकस्त्वैषीरथिरितिपूर्ववद्वचनात्·विकल्पेनविश्वामित्रऋषिः गाथीपुत्रविश्वामित्रएवसर्वत्रश्रुतिः अभितष्टे
वदीधयत्यंतंब्राह्मणश्रुतिर्दर्शनात्· एषवःकुशिकावीरइतिश्रुतिः अनादेशात्इंद्रोदेवता·अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः शासद्वह्निरित्याद्यृ
चःकन्याप्रशंसानैरुक्ते· तथाशासद्वह्निर्दुहितुर्नप्त्यंगादितिवह्निवदेतत्सूक्तमितिब्राह्मणश्रुतिः इंद्रसोमंत्र्यूना·इंद्रसोमंसोमपतइतिस

आद्येद्वेऋचौऋत्विकाविषये·

 प्तदशर्चं सूक्तं १७ अनिरुक्तासंख्येति· विश्वामित्र ऋषिः अनादेशात् इंद्रो देवता· अनादेशात् त्रिष्टुप्छंदः। इंद्र सोमं सोमपते पिबेममिति सूक्तमिति ब्राह्मणश्रुतिः
प्रपर्वतानामुशतीनां संवादो नदीभिर्विश्वामित्रस्योत्तितीर्षोस्तत्र नदीवाक्यं चतुर्थी षष्ठ्यष्टमी दशम्यः षष्ठीसप्तम्यौ स्विंद्रस्तुतिरंत्यानुष्टुप्· प्रपर्वतानामि
 ति त्रयोदशर्चं सूक्तं १३ अनिरुक्तासंख्येति· विश्वामित्रपुत्र उत्तितीर्षुर्नाम ऋषिः विश्वामित्रपुत्रोत्तितीर्षोर्नदीभिः संवादः अत्र सूक्तमिति पाठ्यते· ततः ए
नावयमिति चतुर्थी ऋक्· इंद्रो अस्मानिति षष्ठी ऋक्· एतद्वचो जरितरित्यष्टम्यृक्· आ ते कारो इति दशम्यृक्· एतास्वेतस्वेव नदीवाक्यं· आसामृचां
नदी ऋषिः आसामृचां विश्वामित्रोत्तितीर्षोर्देवतेति सिद्धं संवादप्रसंगात्· यस्य वाक्यं स ऋषिर्वचनात् शिष्टानवर्चो विश्वामित्र ऋषिरित्यर्थः।
ततः इंद्रो अस्मानित्यृक् प्रवाच्यं शश्वधेत्यृक्· अनयोर्द्वयोः षष्ठीसप्तम्योरिंद्रस्तुतिः सैव देवतेत्यर्थः शिष्टाः सर्वासामृचां नदी देवतेति सिद्धं संवाद
प्रसंगात्· यस्य वाक्यं स ऋषिर्वचनात्· शिष्टानवर्चो विश्वामित्र ऋषिरित्यर्थः· ततः इंद्रो अस्मानित्यृक् प्रवाच्यं शश्वधेत्यृक्· अनयोर्द्वयोः षष्ठीसप्त
म्योरिंद्रस्तुतिः सैव देवतेत्यर्थः) उद्व ऊर्मिरित्यर्क् अनुष्टुप् शिष्टा द्वादशर्चो अनादेशात् त्रिष्टुभः प्रपर्वतानामिति सूक्तमृग्विधाने· इंद्रः पूर्भिदेकादश।
इंद्रः पूर्भिदित्येकादशर्चं सूक्तं ११ विश्वामित्र ऋषिः अनादेशात् इंद्रो देवता· अनादेशात् त्रिष्टुप्छंदः इंद्रः पूर्भिदिति सूक्तं ब्राह्मणाच्छंसी शस्त्रे सूत्रकारः
तिष्ठाहरी· तिष्ठाहरी इत्येकादशर्चं सूक्तं ११ पूर्ववत् सूक्तसंख्येति· विश्वामित्र ऋषिः अनादेशात् इंद्रो देवता· अनादेशात् त्रिष्टुप्छंदः तिष्ठाहरी सूक्तं
ब्राह्मणसूत्रयोः। इमामूषु पांत्यां घोरो पश्यत्तान्निर्दहेदुच्छ्यमाने युद्ध्यते· इमामूषु प्रभृतिमित्येकादशर्चं सूक्तं ११ पूर्ववत् सूक्तसंख्येति विश्वामि
ति

त्र ऋषिः अनादेशादिंद्रो देवता· अनादेशात् त्रिष्टुप्छंदः अस्मे प्रयंधि मघवन्निति पांत्यर्क् आंगिरसः पुत्रो घोर ऋषिरपश्यत् स ऋक् सत्यते· अच्छावाक
तृतीयसवने शस्त्रे इमामूषु प्रभृतिमुपान्त्यामुद्धरेत् सर्वत्रेति वचनात् सर्वत्र यज्ञकर्मणीत्यर्थः निर्दहेदिति स्कंतिदर्शनादेव· यद्भुतारं विदधातिति च्छंसनेति वि
शेषणं· तेन गृह्ये जातकर्मण्यंसावभिमर्शने अस्मे प्रयंधि मघवन्नृजीषिन्नित्यत्र निर्दहो नास्तीति वक्तुं। न ह्यंसावभिमर्शनं शंसतीति नोदितं· इ
मामूषु प्रभृतिमिति सूक्तमच्छावाकशस्त्रे ब्राह्मणसूत्रयोः· वार्त्रहत्याय गायत्रमंत्यानुष्टुप्· वार्त्रहत्याय गायत्रमंत्यानुष्टुप्· वार्त्रहत्यायेकादशर्चं
सूक्तं ११ पूर्ववत् सूक्तसंख्येति· विश्वामित्र ऋषिः अनादेशात् इंद्रो देवता· गायत्री छंदः अर्वावतो न इत्यंत्यर्क् अनुष्टुप्· वार्त्रहत्यायेति सूक्तं रात्रि
पर्यायशस्त्रे सूत्रकारः अभितष्टेव दश प्रजापतिः सवैश्वामित्रो वा वाच्यो वा द्वौ वा तौ न वैकोपि· अभि तष्टेवेति दशर्चं सूक्तं १० विश्वामित्रपुत्रः प्रजा
पतिर्ऋषिः अथवा वाच्यपुत्रः प्रजापतिर्ऋषिः अथवा विश्वामित्रो वा वाच्यो वा द्वावृषी पुत्रः प्रजापतिर्ऋषी सह अपश्यतां· द्व्यामुष्यायणद्द
त्यर्थः तयोर्विश्वामित्रवाच्ययोर्मध्ये प्रजापतिरेकोपि न· केवलविश्वामित्र ऋषिरपश्यत्· द्वौ वचनादित्यर्थः। इमं त्रीण्यभितष्टीयं· विश्वा
मित्रः प्रजापतिरेकः वाच्यः प्रजापतिर्द्वितीयः विश्वामित्रवाच्यौ द्वौ वा प्रजापतिस्त्रीणि संज्ञकानि· स चतुर्थमुत्तरयोरेकोपि न· तत्रेमं म
हिवदध्यापरस्पमित्यादीनि त्रीणि सूक्तानि· चतुर्थमभितष्टीयमित्यर्थः अनादेशात् इंद्रो देवता· अनादेशात् त्रिष्टुप्छंदः अभि तष्टेव
दीधया मनीषामित्यच्छावाको हरहः शंसतीति ब्राह्मणश्रुतिः· इंद्रं मतिर्नव· इंद्रं मतिर्हृद इति नवर्चं सूक्तं ९ विश्वामित्र ऋषिः अनादेशा

वइंद्रो देवता· अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः इंद्रं मनिर्हद इति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः इति श्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायां डोरवलोपनामकृष्णभट्ट
सूनगणेशकृतौ तृतीयाष्टकस्य द्वितीयोध्यायः ।। इंद्र त्वा गायत्रं हि· इंद्र त्वा वृषभमिति नवर्चं सूक्तं ९ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति· विश्वामित्र ऋषिः
अनादेशात् इंद्रो देवता· गायत्री छंदः हिशब्दात्त्रीणि सूक्तानि गायत्राणि· इंद्र त्वा वृषभमिति सूक्तं ब्राह्मणाछंसी शस्त्रे सूत्रकारः ।। आ तू नः
आ तू न इंद्रेति नवर्चं सूक्तं ९ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति· विश्वामित्र ऋषिः अनादेशात्विंद्रो देवता· हिशब्दाद्गायत्री छंदः आ तू न इंद्र मद्र्यगिति
सूक्ते द्वे रात्रिपर्यायशस्त्रे सूत्रकारः उप नः ।। उप नः सुतमिति नवर्चं सूक्तं ९ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति· विश्वामित्र ऋषिः अनादेशात् इंद्रो देवता· हि
शब्दात् गायत्री छंदः उप नः सुतमागहीति सूक्तं रात्रिपर्यायशस्त्रे सूत्रकारः आ याह्यष्टौ· आ याह्यर्वाङित्यष्टर्चं सूक्तं ८ विश्वामित्र ऋषिः अना
देशात् इंद्रो देवता· अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः आ याह्यर्वाङिति सूक्तमच्छावाकशस्त्रे सूत्रकारः ।। अयं ते पंच बार्हतं तु· अयं ते अस्त्विति पंचर्चं सू
क्तं ५ विश्वामित्र ऋषिः अनादेशात्विंद्रो देवता· बृहती छंदः तुशब्दात् उत्तरसूक्तं बार्हतं· अयं ते अस्तु हर्यत इति सूक्तं षोडशीशस्त्रे ब्राह्मणसूत्रयोः ।
आ मंद्रैः ।। आ मंद्रैरिति पंचर्चं सूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति· विश्वामित्र ऋषिः अनादेशात् इंद्रो देवता· तुशब्दात् बृहती छंदः प्राणापानयोरु
पांशावा मंद्रैरिंद्र हरिभिरिति चेति गृह्ये ।। युध्मस्य· युध्मस्य त इति पंचर्चं सूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति· विश्वामित्र ऋषिः अनादेशात् इंद्रो ५२
देवता· अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः युध्मस्य ते वृषभस्य स्वराज इति सूक्तं ब्राह्मणसूत्रयोः ।। मरुत्वान्· मरुत्वाँ इंद्रेति पंचर्चं सूक्तं ५ पूर्वव

त्सूक्तसंख्येति· विश्वामित्र ऋषिः अनादेशात्विंद्रो देवता· अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः मरुत्वाँ इंद्र वृषभो रणायेति सूक्तमिति ब्राह्मणसूत्रयोः ।। सद्यो ह·
सद्यो ह जात इति पंचर्चं सूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति· विश्वामित्र ऋषिः अनादेशात्विंद्रो देवता· अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः सद्यो ह जात इति सूक्तं
मैत्रावरुणशस्त्रे ब्राह्मणसूत्रयोः ।। शंसा महां ।। शंसा महामिति पंचर्चं सूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति· विश्वामित्र ऋषिः अनादेशात् इंद्रो दे
वता· अनादेशात्त्रिष्टुप्· शंसा महामिति सूक्तं ब्राह्मणसूत्रयोः ।। इंद्र स्वाहा· ।। इंद्र स्वाहेति पंचर्चं सूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति· विश्वामि
त्र ऋषिः अनादेशात् इंद्रो देवता· अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः इंद्र स्वाहेति सूक्तमिति ब्राह्मणसूत्रयोः ।। चर्षणीधृतं द्वादशाद्यांत्यौ तृचौ जागत
गायत्रौ· चर्षणीधृतमिति द्वादशर्चं सूक्तं १२ विश्वामित्र ऋषिः अनादेशात् इंद्रो देवता· चर्षणीधृतमित्याद्यस्तृचो जगत्यः ततः इदं ह्यन्वो
जसा सुतं तृचो गायत्रः· नृणामु त्वा नृतममित्यादि मध्येषु कृचानादेशात्त्रिष्टुभः चर्षणीधृतमिति सूक्तमुच्छ्यपर्यायशस्त्रे सूत्रकारः
धानावंतमष्टौ पूर्वार्धं गायत्रं षष्ठी जगती· धानावंतमित्यष्टर्चं सूक्तं ८ विश्वामित्र ऋषिः अनादेशात्विंद्रो देवता· धानावंतमित्याद्याश्च
तस्र ऋचः पूर्वार्धं गायत्री छंदः तृतीये धाना इति षष्ठी जगती· शेषास्तिस्र ऋचोनादेशात्त्रिष्टुभः धानावंतमिति प्रातःसवने उक्थेस
त्रकारः ।। इंद्रापर्वता चतुर्विंशतिराद्यैंद्रापार्वती पंचदश्यादि द्वे वान्वे ससर्पयै मतस्त्रो रथांगस्तुतयो त्या अभिशापास्त्वा वसिष्ठद्वेषि
ण्यो नव सिद्धाः श्रण्वंति दशमी षोडश्यौ जगत्यौ त्रयोदशी गायत्री द्वादशी विंशी द्वाविंश्यानुष्टुभोष्टादशी बृहती· इंद्रापर्वतेतिच

मै हृ॰ ह॰:२

स·वी·दी· द्वाविंशत्यृचं सूक्तं २४ विश्वामित्र ऋषिः इंद्रापर्वता त्याद्यर्चः इंद्रापर्वतदेवत्या· ततः ससर्परीरमतिमिति पंचदशर्चः ससर्परीरभरदिति षोळ
२८ शर्चः एते द्वे ऋचौ ससर्परीनाम्नी वाग्देवत्यौ· अत्रेतिहासः ससर्परीति द्वे ऋचावाहुरिति हासपुराविदः। सौदासन्नृपयज्ञे वसिष्ठात्मजशक्तिना·
विश्वामित्रस्याभिभूतं बकंवाक् ससमं ततः। वासिष्ठेनाभिभूतः सह्यवासीदथ गाथिजः तस्मै ब्राह्मीं तु सौरीं वा नाम्ना वाचं ससर्परीः सूर्यवेश्मनस्त्रा
हृत्यदद्दुर्वै जमदग्नयः कुशिकानां मतिं सा वा मामतिं तामुपानुदत उपप्रेतेति कुशिको विश्वामित्रोन्वयोजयेत् ल ब्ध्वा वाचं च हृष्टात्मा जमदग्नीन
पूजयत् ससर्परीति च द्वाभ्यामृग्भ्यां वाचं स्तुवन्स्वयं· ततश्चस्वशरीरेण गृहात्त्वरुषः समाथह· ततः स्थिरौ गावित्याद्याश्चत स्रश्चैव रथांगस्तु
तयः रथांगानि रथावयव इत्यर्थः सा च तस्त्रश्चौ रथो देवतेति· स्थिरौ गावौ भवतां वीळु रक्ष इति रथांगमभिमृशेदिति गृह्यवचनात्· ततः इंद्रोति
भिरित्याद्यं त्याश्चतस्त्रश्चौ वसिष्ठाभिशापार्थाः अभिशाप इत्यप्रियं शंसनं· ताश्च वसिष्ठद्वेषिण्य इति शौनकोपदेशो वसिष्ठद्वेषिणीः पठन्नि
त्यादि· ताश्च नैव सिष्ठाः वसिष्ठगणस्थाः पाराशरकौंडिन्यादयः न शृण्वंतीति शापाभयात् तथा चोक्तं· यदि शृणुयुः शिरो दशधा भिद्य
त इति· कारिका· शतधा भिद्यते मूर्द्धा कीर्तितेन श्रुतेन च· तेषां बालाः प्रमीयंते तस्मात्तेषां न कीर्तयेत्· इंद्रोतिभिरिति च तस्त्रश्चौ द्वेषा
भिशापो देवतेत्यर्थः ततः हंसा इव कृणुथेति दशर्चः ससर्परीरभरदिति षोळशर्चः एते द्वे ऋचौ जगत्यौ· ततः विश्वामित्रा अरासतेति २८
त्रयोदशर्चः गायत्री· ततः यद्द्मे रोदसी इति द्वादशर्चः अयमस्मानिति विंशर्चः परशुं चिदिति द्वाविंशर्चः एतास्तिस्रोनुष्टुभः ततः बलं

धेहि त्यष्टादशर्चः बृहती शेषाश्चत्वा अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः शिष्टाः सूक्तदेवता अनादेशादिंद्रो देवतेति· इंद्रापर्वतेति सूक्तमृग्विधाने विनियोग इति·
इमं महे द्व्यधिकोक्तगोत्रः प्रजापतिर्हि वैश्वदेवं ह। इमं महइति द्वाविंशत्यृचं सूक्तं २२ अनिरुक्तासंख्येति· उक्तगोत्रः स वाभितष्टीयं सूक्ते प्रतिपा
दित गोत्रद्वयः स प्रजापतिऋषिः स विश्वामित्रो वा· अथवा वाच्योवेत्युत्सन्नः न तु द्वौ विकल्पं विदिति सिद्ध उक्तगोत्र द्वयेत न्नवक्तव्यं। तत्र नास
त्सप्रजापतिः परमेष्ठी भावद्वृत्तं त्विति परमेष्ठी प्रजापतेर्गुणः तत्र विश्वामित्रत्वं वाच्यत्वं मा भूदिति· अयमेवोक्तगोत्रो यथा स्यात्· द्विश
यात्त्रीणि सूक्तानि वैश्वदेवत्यानि· अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः विश्वामित्रवाच्य प्राजापत्यानि विश्वेदेवा देवता· द्विशरादत्वारि सूक्तानि
वैश्वदेवदेवत्यानि· अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः इमं महे विदथ्यायशूषमिति त्रिष्टुभं राजन्यस्यानुब्रूयादिति ब्राह्मणस्तयोः उषसः उषसः
पूर्वा इति द्वाविंशत्यृचं सूक्तं २२ पूर्वोक्त ऋक्संख्येति· द्विशरादुक्तगोत्रः प्रजापतिर्ऋषिः द्विशरात् विश्वेदेवा देवता अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः
उषसः पूर्वा इति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः इति श्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायां डोरवलोपनामकृष्णभट्टसुतगणेशकृतौ तृतीयाष्टकस्य त
तीयोध्यायः॥ नताष्टौ· नतामिनं त्यष्टर्चं सूक्तं ८ द्विशरादुक्तगोत्र प्रजापतिर्ऋषिः द्विशरात विश्वेदेवा देवता· अनादेशात् त्रिष्टुप्
छंदः नतामिनंतीति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः। प्रमे षट्। प्र मे विविक्वानिति षड्चं सूक्तं ६ पूर्ववत् विश्वामित्र ऋषिः द्विशरात् विश्वेदेवा देव
ता· अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः प्र मे विविक्वानिति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः। धेनुर्नवाश्विनं· धेनुः प्रत्नस्येति नवर्चं सूक्तं ९ विश्वामित्र ऋषिः अ

शिनौदेवता·अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः धेनुः प्रत्नस्येति सूक्तं प्रातरनुवाकाश्विनमंत्रणे सूत्रकारः मित्रो मैत्र्यं चतुर्थी गायत्र्यंतं· मित्रो जनानिति नवर्चं सूक्तं ९
पूर्ववत्सूक्तसंख्येति· विश्वामित्रऋषिः मित्रो देवता· मित्रः सूर्य इत्यर्थः अनादेशात् त्रिष्टुप्छंदः ततः मित्रस्य चर्षणीधृत इत्याद्यंत्यास्तिस्रो
गायत्र्यः मित्रो जनान्यातयति ब्रुवाण इति समिदाधानमिति सूत्रकारः इतिहासकारिका· मित्रं कृत्वा जनान्विश्वे यदिमं पर्युपासते। मित्रमि
त्याहते नैनं विश्वामित्रः स्तवन्स्वयं। प्रस मित्र मर्तो अस्तु प्रयस्वानिति नैरुक्ते श्रुतिः॥ इहेह स प्राभर्वं जागतं त्वं चतुर्थं द्यावा। इहेह
व इति सप्तर्चं सूक्तं ७ विश्वामित्र ऋषिः ऋभवो देवता· जगती छंदः इंद्र ऋभुभिरित्यंत्यस्तृचस्य चकारात् इंद्रदेवत्यः अथवा ऋभुदेवत्यो
वेति· इहेह वो मनसा बंधुता नर इत्याभवं ब्राह्मणस्तृचयोः उपउषस्यं उषो वाजेनेति सप्तर्चं सूक्तं ७ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति· विश्वामित्रऋ
षिः उषा देवता· अनादेशात् त्रिष्टुप्छंदः उषो वाजेनेति सूक्तं प्रातरनुवाकाश्विनमंत्रणे सूत्रकारः॥ इमा उ वामैंद्रावरुणा बार्हस्पत्य पौष्ण
सावित्र सौम्य मैत्रावरुणास्तृचाः अंत्यो जमदग्न्यार्षो वा चतुर्थ्याद्या गायत्र्यः। इमा उ वामित्यष्टादशर्चं सूक्तं १८ अनिरुक्ता संख्येति·
विश्वामित्रऋषिः ततः इमानि वामित्याद्यस्तृच इंद्रावरुणदेवत्यः ततः बृहस्पते जुषस्व न इति द्वितीयस्तृचो बृहस्पतिदेवत्यः इयं
ते पूषन्निति तृतीयस्तृचः पूष्णदेवत्यः तत्सवितुर्वरेण्यमिति चतुर्थस्तृचः सवितृदेवत्यः। आ नो मित्रावरुणेति षष्ठस्तृचो मित्रा ५१
वरुणदेवत्यः षट्तृचो ष्टादश ऋग्गताः ततः आ नो मित्रावरुणे त्यंत्यस्तृचो विकल्पेन जमदग्निर्षिरित्यर्थः। ततः बृहस्पते जुषस्व

न इत्याद्यंत्याः पंचदशर्चो गायत्र्यः। इमा उ वामित्याद्यस्तृचो नादेशात् त्रिष्टुभः इमा उ वां भृमयो मन्यमाना इति तिस्र इति सूत्रकारः। आ नो मित्रावरु
णेति तृचो मैत्रावरुणपशावेव॥ ॥ अथ तृतीय मंडले सूक्तसंख्या॥ षट्षष्टिरेव तत्र॥ ६२॥ अनुवाकास्तु पंचैव तु तेषां प्रतीकान्युच्यंते॥ सोमस्य मा १२ प्रवो देवस्य
१७ इंद्रं नित्वा ८ इंद्रं मतिः १५ इमं महे ५॥ इति श्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायां तृतीय मंडलं विश्वामित्रार्षं संपूर्णं॥ विश्वामित्रऋषिर्वधिनः यः प्रजायितुं पित्रे दे
वमनुष्यान्यच्च आत्राणि शुनःशेपस्य पोषेंद्रो हत्यर्थमाहरदिति भाष्यकारो न पठंति। केचिन्मत इत्यवत्स्यो शुन आंत्राणि पेचे न देवेषु विंदे मर्डितारमिति व्याख्या
कृत्यभिप्रायेण दर्शयति॥ असत्यपवादे चतुर्थ मंडले वामदेवस्यार्षित्वमाह॥ ॥ मधुयस्य स वामदेवो गोतमाश्चतुर्थ मंडलमपश्यत्। त्वां ह्यग्ने विंशति
रैष्यो निजगती ध्यति रूपाद्याश्चतस्रो वारुणस्य वा॥ त्वां ह्यग्ने सदमिति विंशत्यृचं सूक्तं २०॥ गोतमपुत्रो वामदेव ऋषिः। आसार्द्र दर्शनात्। अष्टपंचाशत्सूक्ता
नि॥ धामंते विश्व मित्यंतानि वामदेवर्षिरपश्यत्। मंडलादद्याग्नेयमिति वचनात्। अग्निर्देवता। आइंद्रदर्शनात्। आसत्यं सूक्तमित्यत्र प्राकआग्नेयमित
र्थः इति परिभाषेयं॥ ततः त्वां ह्यग्ने सदमित्यक अष्टौ चतुःषष्ट्याक्षराणि। सभ्रातरमित्यक अतिजगती द्विपंचाशदक्षराणि। सखे सखायमित्यक धृतिः
द्विसप्तत्यक्षराणि॥ त्वं नो अग्ने वरुणस्य विद्वानित्याद्याः शिष्टाः सप्तदशर्चो अनादेशात् त्रिष्टुभः ततः सभ्रातरं वरुणमिति द्वितीयाद्याश्चतस्रश्च
चकाराद्विकल्पेन वरुणदेवत्यः। त्वां ह्यग्न इत्यक उपाकर्मयाग। त्वं नो अग्ने स त्वं नो अग्न इति द्वे तृचो पुरोनुवाक्यायाज्येति॥ संपूर्णसूक्तमिति स्वाध्या
यधर्मः॥ यो मर्त्येषु॥ यो मर्त्येष्विति विंशत्यृचं सूक्तं २० पूर्ववत्सूक्तसंख्येति॥ वामदेवऋषिः अग्निर्देवता। अनादेशात् त्रिष्टुप्छंदः। यो मर्त्येषि

म·दी·
५५

छंदः। आवांरथमिति सूक्तं भातरनुवाकानुमंत्रणे सूत्रकारः। काराधद्वादशांत्याद्युः स्वप्ननाशिन्याद्यागायत्री द्वितीया ककुप् तृतीया चतुर्थी काविराण्मध्येयोःपं
चमीतनुशिराण्षष्ठी सप्तमी उष्णिक् विष्टारबृहती अष्टमी विराट् त्रयोगायत्र्यः। काराधद्वात्रेयिद्वादशर्चं सूक्तं १२ कक्षीवान् ऋषिः अश्विनौ देवता। अथ स्वप्नस्यैतं कं दुःस्व
प्ननाशिनी। नक्तपात् अरिष्टनाशनमित्यर्थः। ततः यथाक्रमेण छंदांसुच्यंते। काराधदित्याद्यर्च गायत्री। प्रवहांसा वितिद्वितीयर्च ककुबुष्णिक्। ताविद्वांसेति
तृतीयर्चं काविराडनुष्टुप्। विपष्टामी तिचतुर्थीरुक्। नष्टरूपानुष्टुप्। यथा घोषइति पंचमी तनुशिरोष्णिक्। क्रतंगायन्नमिति षष्ठी ककुप् परेणोष्णिक्। नपा
दन्यत्तः। युवंश्यावामिति सप्तमी विष्टारबृहती। अश्विनोर्मध्ये दशाकाविति। माकस्मादित्यष्टमी ककुन्निरनुष्टुप्। द्रुहीयन्मित्र नवमी ककुबेकादशा। प्राविरा
डनुष्टुप्। अश्विनोरसनं रसमित्याद्यंत्यास्तिस्रो गायत्र्यः। काराधद्वो·नस्त्वमिति ब्राह्मणाच्छंसिनः। कदित्थापंचोनाविश्वदेवं कावा। कदित्थानृन् इति पंचदशर्चं सूक्तं
१५ अनिरुक्तासंख्येति·कक्षीवान् अनादेशात् इंद्रो देवता। विकल्पेनविश्वेदेवाश्चवेति। विश्वेदेवाः सर्वेदेवा इतिरुक्तिः। अनादेशात्त्रिष्टुप् छंदः। कदि
त्थानृनिति सूक्तस्याध्यायधर्मः॥ ॥इतिश्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायांडोरवलोपनाम कृष्णभट्टात्मजगणेशकृतौ प्रथमाष्टकस्याष्टमोऽध्यायः॥ ॥

५५

तिसूक्तं स्वाध्यायधर्मः॥ आवः षोडशाद्या रौद्री॥ आवोराजानमिति षोडशर्चं सूक्तं १६ वामदेव ऋषिः। अग्निर्देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप् छंदः। आवोराजान
मित्याद्यर्च। रौद्री रुद्रदेवत्या। एषर्क् यजुर्वेद अग्नये रुद्रदेवत इति मंत्रदर्शनात्। इंद्र इत्यग्नेर्विशेषणमित्यर्थः। रुद्र इति रोदयमानत्वात् नेरु
क्तौ। आवोराजानमिति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः। कृणुष्वपंचोनाराक्षोघ्नं। कृणुष्वपाज इति पंचदशर्चं सूक्तं॥ १५॥ अनिरुक्तासंख्येति। वामदेव ऋषिः। रक्षो
घ्नोऽग्निर्देवता॥ रक्षोहेत्यग्नेर्गुणः। रक्षोहवैश्वानरः। रक्षोघ्नमिति राक्षसान्हंतीत्यर्थः। अनादेशात्त्रिष्टुप् छंदः। कृणुष्वपाज इति पंचर्चः भवगरिंसने॥
राक्षोघ्न इति ब्राह्मणस्त्रयोः। कृणुष्वपाज इति सूक्तमग्निविधाने॥ ॥इतिश्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायां तृतीयाष्टके चतुर्थोऽध्यायः॥ ॥
वैश्वानरायवैश्वानरीयं॥ वैश्वानरायमीळ्हुष इति पंचदशर्चं सूक्तं १५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। वामदेव ऋषिः। वैश्वानरगुणोऽग्निर्देवता। अनादेशात्त्रि
ष्टुप् छंदः। वैश्वानरायेति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः। ऊर्ध्व ऊ षु एकादश। ऊर्ध्व ऊ षु ण इत्येकादशर्चं सूक्तं ११ वामदेव ऋषिः। अग्निर्देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्
छंदः। ऊर्ध्व ऊ षु ण इति सूक्तं भातरनुवाकानुमंत्रणे सूत्रकारः। अयमिहाद्यो जगती पंचानुष्टुभः। अयमिहेत्येकादशर्चं सूक्तं ११ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति।
वामदेव ऋषिः। अग्निर्देवता। अयमिहेत्याद्यर्च जगती। अग्ने कदात इति द्वितीयाद्याः पंचर्चोऽनुष्टुभः। ससस्यय दित्याद्यंत्याः पंचर्चोनादेशात्त्रिष्टु
भः। अयमिह प्रथमो धायिधातृभिरिति जगती वैश्वस्यानुष्टुप्यादिति ब्राह्मणस्त्रयोः। ससस्ययद्वियुतेति पंचर्चः भातरनुवाकानुमंत्रणे सूत्रकारः।
इतं वो धेगायत्रंतु। इतं व इत्यष्टर्चं सूक्तं ८ वामदेव ऋषिः। अग्निर्देवता। गायत्रीछंदः। नुशाक्तात् उत्तर सूक्तं गायत्रं। इतं वो विश्ववेदसमिति जातवेद

स-दी
५८

स्वामित्याग्निमारुतशस्त्रे ब्राह्मणस्त्वच्यो॥ तथा प्रातरनुवाकानुमंत्रणे स्तकार॥ ।अग्नेत्वक्॥अग्नेत्वं केत्यष्टर्चं सूक्तं ८ पूर्ववत् सूक्तसंख्येति।वाम
देवऋषिः अग्निर्देवता। तुशब्दात्गायत्री छंदः अग्नेत्वम हां असीति जातवेदस्यमित्यग्निमारुतशस्त्रे ब्राह्मणस्त्वच्यो॥ अग्नेतमद्यपदपाक्तं पंचमीम
हापदपंक्तिरत्यो चिरूत्त्वतुर्थश्चितुर्थी षष्ठी॥उपांत्यान्तम्याः पंच कोमुखेद्यौत्तृतीयः सप्तकोनवकस्त्वाद्यस्याः पंचमः पादः श्चतुष्कः सप्तकस्त्रे ष्टुभस्त्व॥
अग्नेतमद्येत्यष्टर्चं सूक्तं ८ सर्ववत् सूक्तसंख्येति॥ वामदेवऋषिः अग्निर्देवता॥ ततः अग्नेतमद्यांत्या चर्क। अथाहयोहितायर्क। एभिर्नोअर्कैस्तृतीय
र्क्॥ आभिष्टेअद्यचतुर्थ्युत्तरक।घृतंनपूतंषष्ठीत्यृक्॥ एताः पंचर्चाः पदपंक्तिर्गायत्रीभुरिकतथा॥ स्वराट्‍तथाज्ञानेनगायत्री भेदोज्ञेयः पदपंक्तिः
पंचपदात्तत्र चतुर्थपादश्चतुरक्षरो विकल्पेन। तत्रस्वाधिष्ठेति पंचमक महापदपंक्तिः पंच पंचकाः षट्‍कश्चैकोनुष्टुभ्भेदः। ततः कृतंचिद्धि भोति स
प्तम्युपांत्यर्क।अक्षरसंख्यया स्वराट्‍गायत्री॥ तथा विकल्पेन विराडुष्णिकइत्यर्थः। एतस्य पदपंक्तित्वं नास्ति। पदपंक्तिः पंचेतिवचनात्। ततः शिवा
नःसख्येतित्यष्टम्यर्क॥अक्षरसंख्ययानिचृत्‍तथा विराडुष्णिक्त्येयः पदपंक्तिर्न। कृतंचिदितिसप्तम्यक॥ शिवानइत्यष्टम्यक एतेद्वेन्नैवास्मिन्नध्य
येपादव्यवस्थापरिज्ञानायानोच्यंते।अनुक्रमण्यनुसारेण बोद्धव्ये। तत्र कृतंचित्। सप्तम्याः पंचकोमुखेद्यौत्तृतीयः सप्तकोनवकश्चेति। ततः शिवा
नः अष्टम्याः पंचकपादश्चतुष्कः सप्तकस्त्रैष्टुभस्त्वेति। अनयोरुभयोरुदाहरणमुच्यंते। कृतंचिदित्याद्यौद्वौपादौ पंचाक्षरौ तृतीयपादः सप्ताक्ष
रः चतुर्थपादोनवाक्षरश्चेति। तस्योदाहरणं॥ कृतंचिद्धिष्म। ५। सनेमिद्वेषः। ५ अग्नइनोविमर्त्तात्। इष्टायजमानद्दवावः। तत्रशिवानःसख्या ५८

द्यपादः पंचाक्षराद्वितीयपादश्चतुरक्षरः॥ तृतीयपादः सप्ताक्षरः। चतुर्थपाद एकादशाक्षरश्चेति। तस्योदाहरणं। शिवानःसख्या। ५। संतुभ्राता। ४
अग्नेदेवेषुयुष्मे। ७ सानाभिःसदनेसस्मिन्नूधन्॥ ११॥ अस्य सूक्तस्याद्यर्कृतमेतमद्यनागीगायत्री पिंगलमतानुसारेण। द्वौनवकौ षट्‍कश्चनागीति
सूत्रोक्तं बोद्धव्यं। अग्नेतमद्याश्वंनस्तोमैरित्याद्यं पंचाक्षरेणद्वितीयहोदशाक्षरेण वैतिस्तत्र कारः भद्रंषट्। भद्रंतेअग्नइतिषड्‍र्चं सूक्तं ६ वामदेवऋ
षिः अग्निर्देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः भद्रंतइतिसूक्तं प्रातरनुवाकानुमंत्रणे स्तकारः॥ । यस्त्वां। यस्त्वामग्नइतिषड्‍र्चं सूक्तं ६ पूर्ववत्सू
क्तसंख्येति। वामदेवऋषिः अग्निर्देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। यस्त्वामग्नइतिसूक्तं स्वाध्यायधर्मः। प्रत्यग्निः पंचलिंगोक्तदेवतं। त्वेके। प्र
त्यग्निरुषसामिति पंचर्चं सूक्तं ५। वामदेवऋषिः ततः एके आचार्येण मतेस्वसामर्थ्याव प्रतिपादितोषःप्रभृति लिंगोक्तदेवतं वदंति। तुशब्दात् उत्त
रसूक्तं लिंगोक्तदेवतं सूचितं॥ प्रकृतिरग्निर्देवतासिद्धमित्यर्थः। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः प्रत्यग्निरुषसामनीकमिति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः। प्रत्य
ग्निः। प्रत्यग्निरुषसइतिसूक्तं पंचर्चं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। वामदेवऋषिः तुशब्दात् लिंगोक्तदेवता। प्रकृतिरग्निर्देवतेति। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः
प्रत्यग्निरुषसोजातवेदाइतिसूक्तं प्रातरनुवाकानुमंत्रणे स्तकारः अग्निर्होतानइतिदशर्चं सूक्तं। १०॥ वामदेवऋषिः बोधद्यन्मेति द्वाभ्यामृग्भ्यांस
हदेवस्य पुत्रसोमकंराजानमभ्यवदत् अभिवादयेदित्यर्थः। आशिभिः स्तूयेदिति। ततः एषवांदेवावश्विनेति पराभ्यामृग्भ्यां परौमस्यसोमकराज्ञस्या
युरश्विनंरातसंवत्सरलक्षणमश्विनोर्देवौ प्रर्थयांचक्रे॥ सोमकस्यराज्ञस्त्वंब्राह्मणेस्पष्टमीरितं। श्रूयते। एतमुहैवप्रोचतुः पर्वतनारदौ सोमकाय साह
देव्यायसहदेवायसार्जयायेत्यादिना॥ तथा सर्वेहैव महाराजा आस्कारित्येते। बोधद्यदितिद्वेनसोमकेरस्तूयते। कृतिः सैवदूवःसोमकोदेवता। त

४ अग्निर्होतादशगायत्रमृषिर्बोधदितिद्वाभ्यांसोमकंसाहदेव्यमभ्यवदत्पराभ्यामस्याश्विनावायुरयाचित ×४

५शौनकाचार्यस्तु वंचकमित्येवां शाकटीयदांमन्येते ५

तः एषवांदेवावश्विनेतिद्वाभ्यामग्न्याम् अश्विनौ कुमारो स्तूयते॥ स्तुतिः सैव ह्यचो अश्विनौ कुमारो देवतेति। शिष्टाभिः षड्भिः ऋग्भिरग्निः स्तूयते। सैवाग्निर्देवते
ति॥ गायत्रीछंदः॥ अग्निर्होतानो अध्वर इति त्वच मग्नेयं मिति पशुः पर्यग्निकरणे ब्राह्मणसूत्रयोः ।आसत्यः सैकेंद्र। ।आसत्यो यातित्येकविंशत्य
चं सूक्तं २१॥ आनिरुक्ता संख्येति। वामदेव ऋषिः इंद्रो देवता। ऐंद्राब्दा मंडलादि षान्नियम वधिः। अनादेशात् त्रिष्टुप् छंदः आसत्यो यातु मघवां
ऋजीषीति सूक्तं ब्राह्मणसूत्रयोः॥ त्वं महां अग्निर्भिक्षपदा। त्वं महां इंद्र तुभ्यमित्येकविंशत्यृचं सूक्तं २१॥ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। वामदेव ऋषिः अनादेशात् इंद्रो दे
वता। अनादेशात् त्रिष्टुप् छंदः। अग्निर्न्यायजमानइत्यं त्यर्के अनादेशाद्व एकपदा दशाक्षराद् छंदः तदर्द्धमेकपदेति वचनात्। त्वं महां इंद्र तुभ्यं ह क्षा
इति सूक्तमिति ब्राह्मणसूत्रयोः अयं पंथाः सप्तेना संवाद इंद्रादिति वामदेवानां। अयं पंथा इति त्रयोदशर्चं सूक्तं १३ आनिरुक्ता संख्येति। अथेंद्रादिति
वामदेवः परस्परमृषिर्देवता संवाद ऋक्षागोयविषय उच्यंते। ततः अयं पंथा इत्याद्यर्के इंद्र ऋषिः वामदेवो देवतेति। ततः नाहमतो निरया दुर्गहैतद् इति तीयादि पंचाद्यर्चानामि
ति वामदेव ऋषिः इंद्रो देवतेति। ततः नहीन्वस्येत्यादि सप्ताध्वर्चोनामित्यदितिनामर्षिका इंद्रो देवतेति ततः मम श्वन त्वेत्यादि षट्कं चो वामदेव ऋषिः इंद्रो देव
तेति। ततः अवर्स्त्यो रउनइत्यं त्यर्के दौर्गत्यशांत्यर्थं जपहोमा द्विशेषश्चेति। इतिहासप्रशंसा उच्यते गर्भस्थो ज्ञानसंपन्नो वामदेवो महामुनिः मातिचकेन ज
येयेयोनिदेशानिमान्कृतः १ ।।कंतुपार्श्वादितश्चेति ज्ञात्वा गानुजननीं विदं। दध्यौ शांत्यैरवीदेवीमदितिं दिव्यमातरं॥२॥ आदितिश्चेंद्रमाहितागर्भिणीमभ्य
गाहते। आदितींद्र वामदेवः संवाद मथ चक्रिरे॥३॥ संवाद इति सूत्रेण कथा शिष्यांस्तु वच्यते। नोक्तो वक्तृविशेषोत्र कपदेशो ह्यनुक्तितः॥४॥ अर्थतस्तु गतं बो
वक्तभेद इति स्थितिः इंद्रोदितिऋषिश्चात्मिन् मघः सूक्ते समद्दिरे। ५ गर्भेशयानं स्वां चिरं मातुर्गर्भादिनिर्गतं। ६।। वामदेवं प्रतिब्रूत आधम चौशान कतुं

द्वितीयादिभिरहँ चैकऋषिरत्राह पंचभिः ७॥ नहीन्वस्येति स सस्युर धर्वारदितेर्वचः॥ मम श्वन त्वायुवति रित्यृचः पंचवै मुने। दौर्गत्यशांति मन्त्राह वामदेवं स्तया
त्यथा। एवमर्थोद्दिष्टकपेद इति वक्तृच शासनं ८॥ अर्थो विवेकस्य हत्वा ह्युपदेशो पुनोशितः॥ ऋषिर्देवतासि ध्यर्थं विवेकत्वर्य ईरितः॥ वामदेव गर्भोस्ति। गर्भेनु
सान्नेषामित्यृक् प्रशंसा॥ गर्भ एवेलक्षयानो वामदेव एवमुवाचेत्यारण्यके प्रसिद्धिः आदितिरदीना देवमातेतिनैरुक्ते॥ अयं पंथा इति सूक्तं स्वाध्याय धर्मः॥
अयं पंथा इति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः॥ ॥इति श्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायां तृतीयाष्टके पंचमोध्यायः॥ ॥ एवैकादश॥ एवात्वामिंद्रेत्येकादशर्चं सूक्तं
११॥ वामदेव ऋषिः अनादेशात्त्विंद्रो देवता। अनादेशात् त्रिष्टुप् छंदः। एवात्वामिंद्र वज्रिन्निश्चिन्वेति प्रथमे हनीति ब्राह्मणसूत्रयोः आनः॥ आन इंद्रो दूरादित्येकाद
शर्चं सूक्तं ११ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। वामदेव ऋषिः अनादेशादिंद्रो देवता। अनादेशात् त्रिष्टुप् छंदः आन इंद्रो दूरादान आसादिति ब्राह्मणसूत्रयोः २ ।आयातु।
आयात्विंद्रो वस एकादशर्चं सूक्तं ११ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। वामदेव ऋषिः अनादेशात् इंद्रो देवता। अनादेशात् त्रिष्टुप् छंदः आयात्विंद्रो वस उपन इति सूक्तं
मिति ब्राह्मणसूत्रयोः ।यन्नः। ।यन्न इंद्र इत्येकादशर्चं सूक्तं ११ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। वामदेव ऋषिः अनादेशात्त्विंद्रो देवता। अनादेशात् त्रिष्टुप् छंदः। यन्न इंद्रो
जुजुषे इति सूक्तं यच्च वष्टीति द्वितीय इति ब्राह्मणसूत्रयोः ।कथा पांत्याश्चितिस्रस्त्वंदेव्यो वा॥ कथा महामित्येकादशर्चं सूक्तं ११ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। वामदेव
ऋषिः अनादेशात्त्विंद्रो देवता। अनादेशात् त्रिष्टुप् छंदः। सतस्या हि शुरुध इत्यक्पांत्या स्तिस्रश्चो विकल्पेन। सैतस्य देवोभिधायकत्वेभावः सत्वं तु देवताः ऋत
स्य हि शुरुधः संतिपूर्वीरिति सूक्त मुखीय इति सूत्रकारः कथा महामवृधत्कस्य हेतुरिति तृतीय इति ब्राह्मणसूत्रयोः कारूष्टुतिरुपांत्यानुष्टुप्। कारूष्टुतिरित्ये
कादशर्चं सूक्तं ११ पूर्ववत् सूक्तसंख्येति। वामदेव ऋषिः अनादेशात्त्विंद्रो देवता। अनादेशात् त्रिष्टुप् छंदः। कइममित्युपांत्यर्कु अनुष्टुप् छंदः। कारूष्टुतिरितिसूक्तं

३ सतस्त, मध्यस्थानस्थ।

स्वाध्यायधर्मः। कोअद्यघो। कोअद्यनर्यइत्यष्टर्चं सूक्तं ८ वामदेवऋषिः। अनादेशात्त्विंद्रोदेवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। कोअद्यनर्योदेवकामइति मैत्रवरुण आवपेतेति ब्राह्मणसूत्रयोः। अहंमनुः सप्ताद्याभिस्तिसृभिरिंद्रमिवात्मानमभिस्तुष्टावेंद्रो वात्मानं परानवाष्टौवाश्येनस्तुतिः। अहंमनुरितिसप्तर्चं सूक्तं ७
वामदेवऋषिः। ततः अहंमनुरित्याद्याभिस्तिसृभिः ऋग्भिरितींद्रमिवात्मानमभिस्तुष्टाव। स्तुतवान्। तत्राद्येतृचइंद्रवामदेवयोर्ऋग्भिर्त्वं विकल्पेते। तत्रेंद्रमिवात्मानोदेवतेति। अपिच। प्रसुषविश्यइत्याद्यंत्याश्चतुर्चः परःश्येनोत्तरं सूक्तं गर्भेनुसन्निति पंचर्चमित्येताः सहैवनवर्चः। अथवा विकल्पेनाष्टौइत्यजप्यइंद्राववत्यंततः श्येनस्तुतिरित्यर्थः। श्येन पक्षिरूपपर्णजातिरात्मनोब्राह्मणोनामसएवनवभिर्ऋग्भिः स्तुयंतेनवर्चेन। श्येनस्तुतिः अथवाष्टर्चेनविकल्पेनेत्यर्थः। अष्टर्चपक्षेउत्तरसूक्तस्यांत्यर्कअथश्वेतमितिश्येनस्तुतिर्न। विकल्पेनैंद्रीत्यर्थः। श्येनोनाम परमात्मस्वरूपमित्यर्थः। तस्यात्मस्वरूपं महाब्राह्मणारण्यकेवर्ण्यते॥ उक्तंच। अथातःशिरस्तङ्गायत्रीपुरुषवतीति। अथातोदक्षिणःपक्षः। अथातोउत्तरपक्षः। सोसौलोकइति। अथातोग्रीवास्ताआचक्षतेयथाछंदसमुष्ठिहइति। अथातःपुच्छंएकविंशतीर्द्विपदाप्तवति। इत्याद्यंगानि सर्वाणि सुवंति स्तुतिदर्शनात्। अपिच। बृहतीसहस्रशास्त्रे श्येनःपरमात्मनोवस्तुतिरित्यर्थः। प्रसुषविश्यइत्याद्यंत्याश्चतस्रर्चः श्येनोदेवतेति। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। अहंमनुरितिसूक्तं माध्यंदिने सवने सूत्रकारः। गर्भेनुपंचांत्याशाकरी॥ गर्भेनुसन्निति पंचर्चं सूक्तं ५ वामदेवऋषिः। आयुक्तं नवाष्टौवाश्येनस्तुतिर्वचनात्। श्ये

नोदेवता। अथश्वेतमित्यंत्यर्क। इंद्रोदेवता। शाक्करीछंदश्चेति। गर्भेनुसन्नितिसूक्तं माध्यंदिनेसवनेसूत्रकारः। त्वायुजेंद्रासोमंवा॥ त्वायुजेतिपंचर्चं सूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। वामदेवऋषिः। इंद्रासोमौदेवता। विकल्पेनेंद्रोवा। अथवासोमंवादेवचेति। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। त्वायुजेतिसूक्तं स्वाध्यायधर्मः। आनस्तुतः। आनस्तुतइतिपंचर्चं सूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। वामदेवऋषिः। इंद्रोदेवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। आनस्तुतइतिसूक्तं स्वाध्यायधर्मः। नकिश्चतुर्विंशतिर्द्विवश्चित्तच्चउषश्चस्यगायत्रंह्यष्टम्यंत्येअनुष्टुभौ। नाकिरिंद्रेति चतुर्विंशत्यर्चं सूक्तं २४ वामदेवऋषिः। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। इंद्रोदेवता। गायत्रीछंदः। हिशब्दात्त्रीणिसूक्तानिगायत्राणि। ततः दिवश्चित्तृचं उषादेवत्यः। चकारादैंद्रदैवत्यः। ततः एतद्वेइत्यष्टम्यर्कवामंवामंतइत्यंत्यर्के एतेद्वेऋचावनुष्टुभौ। नाकिरिंद्रेतिसूक्तं रात्रिपर्यायशस्त्रे सूत्रकारः। अथापंचोनाशीपुपादनिचृत्। कयानश्चित्रइतिपंचदशर्चं सूक्तं १५ अनिरुक्तासंख्येतिवामदेवऋषिः। अनादेशात्तिंद्रोदेवता। हिशब्दाङ्गायत्रीछंदः। अशीपुणइत्यकपादनिचृत्गायत्रीत्रयः सप्तकाः। कयानश्चित्रइतितृचोमैत्रावरुणशस्त्रे सूत्रकारः। तथासूक्तं स्वाध्यायधर्मः। आतूनश्चतुर्विंशतिरंत्याश्चैंद्राश्वोस्तुतौ। आतूनइंद्रेतिचतुर्विंशत्यर्चं सूक्तं २४ वामदेवऋषिः। अनादेशात्इंद्रोदेवता। हिशब्दात्गायत्रीछंदः। ततः कनी
२७ नकेवेत्यंत्येद्वेऋचावैंद्राश्वस्तुतिः। आसांद्वाभ्यामिंद्राश्वोदेवतेति। बभ्रवोरश्वयोः संस्तवइतिनैरुक्ते। आतूनइंद्रेतिपुरुनुवाक्यात्यासूक्तं स्वाध्यायधर्मः। । इतिश्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायां० तृतीयाष्टके षष्ठोध्यायः॥ ॥प्रऋभुभ्यइत्येकादशर्चं सूक्तं ११ वामदेवऋषिः। ऋभवोदेवता। वैशब्दात्पंचसूक्तान्यृभुदेवत्यानि। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। प्रऋभुभ्योदूतमिववाचमिष्यइत्यार्भवमितिब्राह्मणसूत्रयोः। ८

१आयुधं वाहनं वापिस्तुतौयस्येहदृश्यते। तमेवतस्तुतिं विद्यात्स्यात्माबकृध्याहिसः२ २ प्रऋभुभ्यएकादशार्भवं वै

६ दधिक्रामध्वस्थानोद्युपक्षणानिदधद्वा।तथाचोक्तं।स्थाम्बरगर्भोयमादधन्तोष्टमासिकं।यःकंदनेतवोमध्येदधिक्रेतितवोमतः।द्यावापृथिव्याश्चकोपिदधिक्राणांगुरेतुया ६
४३ सप्तुर्विभ्वा।ऋभुर्विभ्वेत्येकादशर्चंसूक्तं ११ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति।वामदेवऋषिःवैशब्दात्ऋभवोदेवता।अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः।सप्तुर्विभ्वावाज
इंद्रोनोअछेत्यार्भवमितिब्राह्मणसूत्रयोः। इहोपयात। इहोपयातेतिनवर्चंसूक्तं।९ वामदेवऋषिःवैशब्दात्ऋभवोदेवता।अनादेशात्त्रिष्टुप्
छंदः।इहोपयातशवसोनपातइतितृतीयसवनउन्नीयमानेभ्योन्वाहसूक्तंब्राह्मणसूत्रयोः।अनश्वोत्यात्रिष्टुप्।अनश्वोजातइतिनवर्चंसूक्तं ९
पूर्ववत्सूक्तसंख्येति।वामदेवऋषिःवैशब्दात्ऋभवोदेवता।त्रिष्टुब्वंतस्येतिजागतंछंदः।इहप्रजामित्यंत्यर्क्त्रिष्टुप्।अनश्वोजातोअनभीशुरुक्थ्य
इत्यार्भवमितिब्राह्मणसूत्रयोः।उपनोष्टौचतुरनुष्टुबंतं।।उपनोवाजाइत्यष्टर्चंसूक्तं ८ वामदेवऋषिः।वैशब्दात्ऋभवोदेवता।अनादेशात्त्रिष्टुप्
छंदः।ऋभुमृभुक्षणइत्यंत्याश्चतस्रोनुष्टुभः।उपनोवाजाअध्वरमृभुक्षाइत्यार्भवमितिब्राह्मणसूत्रयोः।उतोहिदशदाधिक्रेंहद्यावापृथिव्या
था।उतोहिवामितिदशर्चंसूक्तं१० वामदेवऋषिःदधिक्रादेवता।हिशब्दात्त्रीणिसूक्तानिदधिक्राभिधायकानि।उतोहिवामित्याद्यर्क्द्यावा
पृथिवीदेवत्या।अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः।उतोहिवामितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः।आदधिंपंक्त्यानुष्टुप्।आदधिक्रामितिषळर्चंसूक्तं ६ वामदेवऋषिः।हि
शब्दात्दधिक्रादेवता।अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः।दधिक्राव्णोअकारिषमितिसंत्यर्क् आदधिक्रामितिषळर्चंसूक्तंस्वाध्यायधर्मः ।दधिक्राव्णःपंचर्च
तस्त्रोत्याजगत्योत्यासौरी।दधिक्राव्णइतिपंचर्चंसूक्तं ५ वामदेवऋषिःहिशब्दाद्दधिक्रादेवता।।सत्वाभरिषोदित्याद्यंत्यास्तिस्रोजगत्यः।दधिक्रा
व्णइत्याद्यर्क्अनादेशात्त्रिष्टुप्।हंसःशुचिषदित्यंत्यर्क्सूर्यदेवत्या।हंसइतिहंसःसूर्यरश्मयःपरमात्मापरंज्योतिरितिनैरुक्तेप्रशंसास्तवेन।द्रोहण ४३
शंसनेहंसःशुचिषदितिपच्छोर्धर्चशस्त्रिःप्रचारतुर्थंमनवानमुक्त्वाप्रणुत्यावस्येदितिसूत्रकारः।स्वर्गोवैलोकोद्रोहणमितिश्रुतिः।दधिक्राव्णा

दधिक्राव्ण्णाइतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः।इंद्राकोवामेकादशैंद्रावरुणंतु।इंद्राकोवामित्येकादशर्चंसूक्तं११ वामदेवऋषिःइंद्रावरुणौदेवता।।तुशब्दात्उत्तरसू
क्तमैंद्रावरुणं।।अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः।ममद्विताद्शत्रसदस्युःपौरुकुत्स्यःषळाद्याआत्मस्तवः।। ।।ममद्वितेतिदशर्चंसूक्तं१० पुरुकुत्सपुत्रस्त्रसदस्यु
र्नामराजर्षिः।यःपुनस्त्रसदस्यूराजानावित्तिहिदृश्यते।पुरुकुत्सानीहिवामदाशदितिमंत्रलिंगदर्शनात्।यस्यवाक्यंसऋषिरित्यर्थः।ततःममद्वितराष्ट्रमित्या
द्याःषळर्चस्त्रसदस्युर्नामराजास्वयमेवऋषिर्देवतेत्यर्थः।शिष्टाविदुष्टेविश्वेत्याद्यंत्यास्तस्रोतुशब्दात्इंद्रावरुणौदेवतेइति।अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः
इंद्राकोवांवरुणेतिपूर्वंसूक्तंममद्विताराष्ट्रमित्येतत्सूक्तंचएतेद्वेसूक्तेमहेंद्रमैत्रावरुणशस्त्रेसूत्रकारः।। ।।कउश्रवत्सास्पुरुमीळ्हाजमीळ्हौसोहोत्रौ
स्त्वाश्विनंहि।। ।।कउश्रवत्सप्तर्चंसूक्तं ७। सुहोत्रपुत्रौद्वौपुरुमीळ्हाजमीळ्हौद्वावृषीपश्येतां।तुशब्दात्उत्तरसूक्तंसुहोत्रपुत्रौपुरुमीळ्हाजमीळ्हौविस्
क्तं।अश्विनौदेवता।।हिशब्दात्त्रीणिसूक्तान्याश्विदेवत्यानि।अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः।कउश्रवदितिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः। ।तंवां। तं
वांरथंवयमितिसप्तर्चंसूक्तं ७ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति।तुशब्दात्पुरुमीळ्हाजमीळ्हौराजपुत्रौद्वावृषीपश्येतां।।हिशब्दात्अश्विनौदेवताअनादेशात्त्रिष्टुप्
छंदः।तंवांरथमितिसूक्तमितिरिक्तोच्छावाकशस्त्रेसूत्रकारः।। ।।एषस्यत्रिष्टुब्वंतं।। ।।एषस्यभानुरितिसप्तर्चंसूक्तं ७ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति।पूर्ववत्वाम
देवऋषिः।हिशब्दात्अश्विनौदेवता।त्रिष्टुब्वंतस्येतिजागतंछंदः।प्रवामवोचमित्यंत्यर्क्त्रिष्टुप्।एषस्यभानुरितिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रका
रः।। ।।अग्रंवायव्याद्यैंद्रवायवंतु गायत्रं।।अग्रंपिबेतिसप्तर्चंसूक्तं ७ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति।वामदेवऋषिः।अग्रंपिबेत्याद्यर्क्वायुदेवत्या।न
तःशवेनानोअभिष्टिभिरित्यादिषळर्चंइंद्रवायुदेवत्यः।तुशब्दात्उत्तरसूक्तमैंद्रवायूदेवत्यं।गायत्रीछंदः।अग्रंपिबामधूनामितिपाठेप्येवंस्त्वेस्त्

म॰दी चकारः॥ वायोस्तु घृतमानुष्टुभं। त्वाधावायव्या। वायो शुक्रमिति चतुर्ऋचं सूक्तं ४ वामदेव ऋषिः। वायो शुक्र इत्याद्यर्चः। वायुदेवत्या। इंद्रश्च वायवेषामित्यादि
६० तिस्रर्चः तुशब्दात्। इंद्रवायुदेवत्याः अनुष्टुप् छंदः तुशब्दादुत्तरसूक्तमानुष्टुभं। वायो शुक्र इति सूक्तं प्रउगशस्त्रे ब्राह्मणाच्छंसिनः॥ ॥विहि पंचवायव्यं
विहिहोत्रा इति पंचर्चं सूक्तं ५ वामदेव ऋषिः वायुर्देवता। तुशब्दात् अनुष्टुप् छंदः। विहिहोत्रा इति सूक्तं प्रउगशस्त्रे ब्राह्मणाच्छंसिनः॥ ॥इदं वा षळैंद्राबार्ह
स्पत्यं। गायत्रं॥ इदं वामिति षडृचं सूक्तं ६॥ वामदेव ऋषिः इंद्राबृहस्पती देवता। गायत्री छंदः इदं वामिति सूक्तं स्वाध्याय धर्मः॥ ॥यस्तस्तंभैकादश बार्ह
स्पत्यं अंत्ये ऐंद्रो अंत्योपांत्या जगती। यस्तस्तंभेत्येकादशर्चं सूक्तं ११॥ वामदेव ऋषिः बृहस्पतिर्देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप् छंदः। ततः इंद्रश्च सोमामिसंत्ये हेतः
चाभिंद्रदेवत्ये। चकारात् बृहस्पतिदेवत्ये। इंद्रश्च सोममित्युपांत्यर्क जगती। यस्तस्तंभेति सूक्तं ब्राह्मणाच्छंसी शस्त्रे स्तुत्वकारः॥ ॥इति श्रीमदृग्वेदा
नुक्रमणिदीपिकायां तृतीयाष्टके सप्तमोध्यायः॥ ॥इदमु षट्सं तु॥ इदमु त्यदित्येकादशर्चं सूक्तं ११ पूर्ववत् सूक्तसंख्येति। वामदेव ऋषिः उषा देवता। तु
शब्दात् उत्तरसूक्तमुषस्यं। अनादेशात्त्रिष्टुप् छंदः। इदमु त्यदिति सूक्तं प्रातरनुवाकानुमंत्रणे स्तुत्वकारः। प्रतिस्यासप्तगायत्रं। प्रतिष्येति सप्तर्चं सूक्तं
७ वामदेव ऋषिः तुशब्दात् उषा देवता। गायत्री छंदः। प्रतिष्यास्नरीति सूक्तं प्रातरनुवाकानुमंत्रणे स्तुत्वकारः। तद्देवस्य सावित्रं तु जागतं। तद्देवस्येति स
प्तर्चं सूक्तं ७ पूर्ववत् सूक्तसंख्येति। वामदेव ऋषिः सविता देवता। तुशब्दात् उत्तरसूक्तं सावित्रं। जगती छंदः। तद्देवस्य सवितुरिति सावित्र सूक्तं वैश्वदे
वशस्त्रे ब्राह्मणाच्छंसिनः। अभूद्देवः षट् त्रिष्टुबंतं। अभूद्देव इति षडृचं सूक्तं ६ वामदेव ऋषिः तुशब्दात् सविता देवता। त्रिष्टुबंतस्येति जागतं छंदः। ये
ते त्रिरहन्त्सवितास्त्यंत्यक त्रिष्टुप्। अभूद्देव इति सूक्तं वैश्वदेवशस्त्रे ब्राह्मणाच्छंसिनः॥ को वोदश वैश्वदेवं त्रिगायत्रं तु॥ को व स्त्राते ति दशर्चं सूक्तं १० ६०

तिस्रो गायत्र्यो ते यस्मदैत दिति त्रिगायत्रं

वामदेव ऋषिः विश्वेदेवा देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप् छंदः। अग्निरीशे वसव्यस्येत्यंत्यस्तृचो गायत्रः तुशब्दात् उत्तरसूक्तं त्रिगायत्र्यंतं। को व स्त्रात इति सूक्तं स्वाध्या
य धर्मः॥ मही सप्त द्यावापृथिवीयं। मही द्यावापृथिवी इति सप्तर्चं सूक्तं ७ वामदेव ऋषिः। द्यावापृथिवी देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप् छंदः तुशब्दात् प्रवामहिद्य
वीत्यंत्यस्तृचो गायत्रः। मही द्यावापृथिवी इह ज्येष्ठे इति द्यावापृथिवीयमिति ब्राह्मणाच्छंसिनः। क्षेत्रस्याष्टौ। तिस्रः क्षेत्रपत्याः शुनायेका परा पुर उष्णिक् सांत्या
च शुनासीराभ्यामुपांत्ये सीतायै तु अनुष्टुभावाद्या चतुर्थी च। क्षेत्रस्य पतिनेत्यष्टर्चं सूक्तं। ८ वामदेव ऋषिः। क्षेत्रस्य पतिनेत्याद्यास्तिस्रर्चः क्षेत्रस्य
पतिर्देवत्याः। ततः शुनायेकेति शब्दात् शुनं वाहाः शुनं नर इत्येका ऋक् शुनो देवता। ततः शुनासीराविमामिति पंचम्यृक् पुर उष्णिक्। आद्यन्देवता च परा
च इत्यर्थः। शुनासीराविमामित्यृक्तपा शुनं नः फाला इत्यंत्यृक् चकाराद्वाभ्यां शुनासीराभ्यां शुनासीरा देवतार्थ सूक्तित्वेन। शुनासी
रौ वाय्वादित्यौ देवते इत्यर्थः। शुनासीरौ शुनो वायुः शुएत्यंतरिक्षे सीर आदित्यः सरणादिति यास्केन निरुक्ते व्याख्या। ततः अर्वाचीसुभगे भवेत्येते द्वे ऋचावुपांत्ये
सीतादेवते। सीतालांगलपद्धतिरित्यर्थः। ततः शुनासीराविति पंचम्यृक् अर्वाचीसुभगे सप्तेति षष्ठीकृक् क्षेत्रस्य पतिनेत्याद्यर्क शुनं वाहा इति चतुर्थी
च ऋक् एताश्चतस्रर्चोऽनुष्टुभः। शेषास्तिस्रर्चो नादेशात् त्रिष्टुभः। ततः शुनं नः फाला इत्याद्यपादः कृष्यर्थः। शुनं कीनाशा इति द्वितीयपादो मनुष्य
जीवनः। शुनं पर्जन्य इति तृतीयपादः पर्जन्यार्थः। शुनासीरा शुनमस्मासु इति चतुर्थपादो धान्यकाम इति कृषिसूक्तत्वात्। सूक्तस्य तद्यथोपदेशं व
चनात्। क्षेत्रं प्रकर्षे उत्तरे ॥ भोग्यपदे ॥ फल्गुनीभिरोहिण्या वा क्षेत्रस्यानुप्राप्तं क्षेत्रपतिना वयमिति मंत्र चतुष्कमादिति गृह्ये। समुद्रादेकादशाग्ने
यं जगत्यंतं सोर्यवापं वा गव्यं वाघृतस्तुतिर्वा॥ ॥समुद्रादूर्मिरित्येकादशर्चं सूक्तं ११ वामदेव ऋषिः। अग्निर्देवता। ततः सूर्ये। अपः। गव्य। घृतं

च। एतान्वनस्येदेवतावकल्पेन। स्तूयंतेस्तुतिःपृथक्इत्यर्थः॥ अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ धामंतविश्वमित्यंत्यर्कं जगती। समुद्रादूर्मिर्मधुमांउदारदि
तिसप्तमस्याङ्गआज्यशास्त्रेब्राह्मणसूत्रयोः॥ तदेतच्चतुर्थमंडलेसूक्तसंख्याअष्टपंचाशत्। ५८। अनुवाकःसूक्तपंचतेषांप्रतीकान्युच्यंते। वांग्येमे
सदं। सद्रंनेअग्ने। यन्नइंद्रः। प्रभूरस्तु। अयंपिबेति॥ ॥इतिश्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायांवामदेवर्षेश्चतुर्थमंडलंसंपूर्णं॥ ॥अथा
त्रिऋषिःपंचमेमंडलेआरभ्यते॥ नमोत्रिभ्यः॥ अत्रिशब्दः॥ प्रजायांबकुवचनं। अत्रयेसगचत्वेनमस्कुर्वइत्यर्थः॥ कारिका॥ प्रजापतिंस्तपादृष्टु
दृष्टावाग्भ्यसावत। आभ्यामृषिस्ततीयोपितवत्सनैवमेक्षवः। प्रजापतिस्त्वेत्याहभाषमाणांतुभारती। ऋषिरत्रिस्ततोजज्ञेसूर्यानकसमु
घद्विरिति। सौमोत्रिः॥ स्मृत्यांमंत्रेतिनिर्दिष्टिःप्रदेशेजातएवहि। कश्चित्कल्पांतरेभ्रमेरुत्पन्नत्वात्। पंचमेमंडलेनुक्तगोत्रमात्रेयंविघात्। पंचमं
मंडलंवर्तिनामनिर्दिष्टगोत्राणांकश्चित्कथंचिदित्यादिपरिभाषोक्तं। अनुक्तगोत्रमित्यांगिरसेसमाभृत्। अस्मिन्मंडलेऋषिमनुक्तगोत्र
मात्रेयंविघात्। सर्वत्रजानीयादित्यर्थः॥ पंक्त्यंतस्यसूक्तस्यशेषमानुष्टुभं॥ अस्मिन्पंचमेमंडलेसखायइषःपंक्त्यंतमित्यादौशेषात्त्वानुष्टुभो
विघात्द्वातिसर्वत्रपरिभाषाबाधामारभ्यते॥ ॥अबोधिद्वादशबुधगविष्ठिरौ॥ ॥अबोध्यग्निःसमिधेतिद्वादशर्चंसूक्तं॥ १२ अत्रिपुत्रौद्वौबुध
गविष्ठिरावृषापश्यतां। भरद्वाजऋषिर्दर्शनात्। गंतानोयज्ञमित्यंततः सप्ताधिकाशीतिसूक्तान्यत्रिऋषिरपश्यत्। अग्निर्देवता। मंडला ४९
दिषाग्नेयमितिवचनात्। आइंद्रदर्शनात्। अर्यमामनुषःसूक्तमित्यतस्प्राक्आग्नेयमित्यर्थः। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। अबोध्यग्निःस

समिधाजनानामितिकीर्तिकाप्रस्तयाप्रातरनुवाकानुमंत्रणेआरण्यसूत्रयोः॥ कुमारंकुमारोवृशोवाजानउभौवाशाक्ययंतंकंवीत्स्यचोस्तवृशाए
द। ।कुमारंमातेतिद्वादशर्चंसूक्तं१२ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। अत्रिपुत्रकुमारऋषिः॥ तथाजनर्षेःपुत्रोवृशऋषिर्विकल्पेन। अथवासौवाकुमारवृशौ
द्वावृषीविकल्पेन। अग्निर्देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ तुपथीवइत्यंत्यर्कः। शाक्वरीषट्पंचाशदक्षरा। ततःकमेतत्त्वमित्यक्र्विज्योतिषेत्यृक्
एतेद्वेऋचौवृशएवऋषिःनकुमारइत्यर्थः॥ कुमारंमातेतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मेः॥ ।त्वमग्नेवसुश्रुतआद्याविराट्द्वितीयामारुतरौद्रावैष्ण
वी। त्वमग्नेवरुणइतिद्वादशर्चंसूक्तं१२ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। अत्रिपुत्रोवसुश्रुतऋषिः॥ अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ त्वमग्नेवरुणइत्याद्यृक्। च
तुष्पदादशाक्षराविराट्पंक्तिश्छंदः॥ तवश्रियइतिद्वितीयक्। मरुतरुद्रविष्णुदेवत्यः॥ त्रिदैवतात्मकमित्यर्थः॥ त्वमग्नेवरुणोजायसेयाद
स्यदेवास्त्रावरुण्याप्रजति। वषाप्रातरनुवाकानुमंत्रणब्राह्मणसूत्रयोः॥ ॥त्वामग्नएकादश॥ ॥त्वामग्नेवसुपतिमितिएकादशर्चंसूक्तं११
आत्रिमंडलेत्येकस्यदर्शित्वाभावात्पूर्वोनेकेर। परिभाषाप्रऋषिर्ह्यान्यस्माद्दृष्येरितिवचनात्। अत्रिपुत्रोवसुश्रुतऋषिः॥ पूर्वमेकस्सूक्तमुच्यते इहसूक्तेवसुश्रु
तापश्यादित्यर्थः॥ अग्निर्देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ त्वामग्नेवसुपतिमितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मेः॥ ॥सुसमिद्धायाग्नगायत्रं॥ ॥सुसमिद्धायशो
चिषइत्येकादशर्चंसूक्तं११ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। वसुश्रुतऋषिः॥ आप्रीसूक्तोक्तादेवता। वांअग्निरूपाःसंति। आप्रशब्दमित्युक्तेनराशंसदेवतंसू
क्तं तनूनपाद्वर्जं। आत्रेयमितिनराशंसवंतीतिनेरुक्ते। गायत्रीछंदः॥ सुसमिद्धायेतिसूक्तमेकादशप्रयाजाइविसूत्रकारः॥ ॥अग्निंतंदशपंक्तं।

स॰भा अग्निंतंमन्यइतिदशर्चंसूक्तं१० वसूयवआत्रेयाऋषयः अग्निर्देवतापंक्तिश्छंदः। अग्निंतंमन्यइतिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः॥ ॥सखायइषः पंक्त्यंतं।
५२ सखायःसंवइतिदशर्चंसूक्तं१० पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। अग्निर्देवता। पंक्त्यंतत्वात्। अनुष्टुप्छंदः। पंक्त्यंतस्यचसूक्तस्यशेषमानुष्टुभमित्यनुक्रम
णिपरिभाषितत्वात्। इतिचिन्मन्युमधिजइत्यंत्यर्क्पंक्तिः। सखायःसंवइतिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः॥ ॥त्वामग्नेसप्तजागतं॥ ॥
त्वामग्नऋतायवइतिसप्तर्चंसूक्तं ७ इषोनामऋषिः अन्यस्मादृषेरवचनात्। अग्निर्देवता। जगतीछंदः। त्वामग्नऋतायवइतिसूक्तंप्रातरनुवाका
नुमंत्रणेसूत्रकारः॥ ॥इतिश्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायांडोखलोपनामकहरिसहस्रगंगेराकृतौतृतीयाष्टकस्याष्टमोध्यायः॥ ॥
त्वामग्नेगयोत्त्यापंचम्योपंक्तिः। त्वामग्नेहविष्मंतइतिसप्तर्चंसूक्तं ७ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। अत्रिपुत्रोगयोनामऋषिः अग्निर्देवता। पंक्त्यं
तत्वात्। अनुष्टुप्छंदः। अधस्मयस्येतिपंचम्यृक्। तंनोअग्ने अभीनरइत्यंत्यर्क्। एतेद्वेऋचौपंक्ती॥ त्वामग्नेहविष्मंतइतिसूक्तंप्रातरनुवा
कानुमंत्रणेसूत्रकारः। अग्नओजिष्ठमंत्यानुष्टुप्च। अग्नओजिष्ठमितिसप्तर्चंसूक्तं। पूर्ववत्सूक्तसंख्येति अन्यस्मादृषेः। गयनामऋषिः। अग्नि
र्देवता। पंक्त्यंतत्वात्। अनुष्टुप्छंदः चोपंक्ती। अग्नओजिष्ठइतिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः॥ ॥जनस्यषट्सुतंभरोसरोजागतं। ज
नस्यगोपाइतिषडर्चंसूक्तं ६ आत्रेयपुत्रःसुतंभरऋषिः अग्निर्देवताजगतीछंदः। जनस्यगोपाइतिषडर्चंसूक्तं ६ अत्रिपुत्रःसुतंभरऋषिः अग्निर्देव
ताजगतीछंदः। जनस्यगोपाइतिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः। त्वमग्ने। त्वमग्नेबृहदितिषडर्चंसूक्तं ६ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। सुतंभरऋ ६२
षिः अग्निर्देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। त्वमग्नेबृहदितिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः। अर्चंतोगायत्रंतु। अर्चंतस्त्वेतिषडर्चंसूक्तं।

॥६॥ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। सुतंभरऋषिः अग्निर्देवता। गायत्रीछंदः। तुशब्दात्उत्तरसूक्तंगायत्रं। अर्चंतस्त्वेतिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः। अग्निस्तोमेने
तिषडर्चंसूक्तं ६ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। सुतंभरऋषिः अग्निर्देवता। तुशब्दात्गायत्रीछंदः। अर्चंतस्त्वेतिसूक्तेवचनात्। अग्निस्तोमेनेतिसहैवप्रातरनुवाकानु
मंत्रणेसूत्रकारः। प्रवेधसेपंचांगिरसोधरुणः। प्रवेधसेकवयइतिपंचर्चंसूक्तं॥ ५॥ आंगिरसपुत्रोधरुणोनामऋषिः अग्निर्देवताअनादेशात्त्रिष्टुप्
छंदः। प्रवेधसइतिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः॥ ॥बृहत्पुरुः पंक्त्यंतं हि॥ ॥बृहद्वयोहीतिपंचर्चंसूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। अत्रिपुत्रः
पुरुर्नामऋषिः अग्निर्देवता। पंक्त्यंतत्वात्अनुष्टुप्छंदः। नूनमिद्धिवार्यमित्यंत्यर्क्पंक्तिः। हिशब्दात्त्रीणिसूक्तानिपंक्त्यंतानि। बृहद्वयइतिसूक्तंप्रातरनुवा
कानुमंत्रणेसूत्रकारः॥ आयज्ञैरितिपंचर्चंसूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। पुरुर्नामऋषिः अग्निर्देवता। पंक्त्यंतत्वात्। अनुष्टुप्छंदः। पंक्त्यंतहिशब्दात्। नूनमिद्धिवा
र्यमित्यंत्यर्क्पंक्तिः। आयज्ञैरितिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः॥ ॥प्रातर्द्वैकवाहाद्वितः॥ ॥प्रातरग्निरितिपंचर्चंसूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। अ
त्रिपुत्रोद्वितऋषिः। मृक्तवाहोनामद्वितस्यविशेषणं। तत्रप्रपुनानायद्वितइत्याश्वइत्यास्यनिरुक्त्यर्थे। अग्निर्देवता। पंक्त्यंतत्वात् अनुष्टुप्छंदः। पं
क्त्यंतंहिशब्दात्। येमेपंचाशतंददुरित्यंत्यर्क्पंक्तिः। प्रातरग्निरितिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः॥ ॥अभ्यवस्थाद्वव्रिर्गायत्र्यावनुष्टुभौविराड्रूपा॥
अभ्यवस्थाइतिपंचर्चंसूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। अत्रिपुत्रोवव्रिर्नामऋषिः अग्निर्देवता। ततः अभ्यवस्थाःस्याद्येद्वेऋचौगायत्र्यौ। ततः आर्द्वेऋचौ
स्पतिद्वावनुष्टुभौतृतीयाचतुर्थ्यौविस्पष्टः। कीळंनोरश्मइत्यंत्यर्क्विराड्रूपात्रिष्टुप्छंदः। एकादशिनस्त्रयोष्टकस्येति। अभ्यवस्थाइतिसूक्तंस्वा
ध्यायधर्मः॥ ॥यमग्नेचतुष्कंप्रयस्वंतः पंक्त्यंतंह। ।यमग्नेवाजसातमेतिचतुर्ऋचंसूक्तं ४ अत्रिपुत्रः प्रयस्वंतनामऋषिः अग्निर्देवता। पंक्त्यंतत्वात्।

अनुष्टुप्छंदः॥इत्याद्यथातइत्यंत्यर्क्पंक्तिः॥हशब्दात्चत्वारिसूक्तानिपंक्त्यंतानि।यमग्नेवाजसातमेतिद्वितीयेहन्यादृयंतथाप्रातरनुवाकानुमंत्रणेस्त्रकारः॥म
४२ नुष्वत्सः॥मनुष्वत्वेतिचतुर्ऋचंसूक्तं ४ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति।अत्रिपुत्रःसप्तिनामऋषिः॥अग्निर्देवता।पंक्त्यंतत्वात्अनुष्टुप्छंदः॥शब्दात्पंक्त्यंतदेवंव
इत्यंत्यर्कापंक्तिः॥मनुष्वत्वेतिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेस्त्रकारः॥ ॥प्रविश्वसामन्विश्वसाम॥ ॥प्रविश्वसामन्नितिचतुर्ऋचंसूक्तं ४ पूर्ववत्सूक्तसंख्ये
ति।अत्रिपुत्रोविश्वसामाऋषिः॥अग्निर्देवता।पंक्त्यंतत्वात्अनुष्टुप्छंदः॥हशब्दात्अग्नेचिकिद्धीत्यंत्यर्कपंक्तिः॥प्रविश्वसामन्नितिसूक्तंप्रातरनुवाकानु
मंत्रणेस्त्रकारः॥ ॥अग्नेद्युम्नोविश्वचर्षणिः॥अग्नेसहंतमितिचतुर्ऋचंसूक्तं ४ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति।अत्रिपुत्रोद्युम्नोनामऋषिः॥विश्वचर्षणिरितिरि
द्युम्नस्यविशेषणं॥अग्निर्देवता।पंक्त्यंतत्वात्अनुष्टुप्छंदः॥हशब्दात्वहिष्मेत्यंत्यर्क।अग्नेसहंतमितिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेस्त्रकारः॥अग्ने
त्वंगोपायनालोपायनावंधुःश्रुतबंधुःश्रुतबंधुर्विप्रबंधुश्चैककर्णोत्तपयः॥द्विपदं।अग्नेत्वंनोअंतमइतिचतुर्ऋचंसूक्तं ४ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति।चत्वारऋषयोगोपा
यनस्तथालोपायनःपुत्रावा।अत्रिगोत्रोसेनाः।बंध्वादयोयथाक्रमेणैकर्चाउच्यंते।अग्नेत्वंनइत्याद्यर्कबंधुऋषिः॥वस्वग्निरितिद्वितीयर्कस्यश्रुतबंधुर्ऋ
षिः॥सनोबोधीतितृतीयर्कस्यश्रुतबंधुर्ऋषिः॥तंत्वाशोचिष्ठेतिचतुर्थ्यऋक्।विप्रबंधुर्ऋषिः॥एताश्चत्वारऋषयःप्रत्येकोवेदितव्याः॥अग्निर्देवता।अना
देशात्विंशत्यक्षराद्विपदागायत्रजागतंछंदविपरीतापंक्तिर्भेदः॥छंदोस्तीति।विंशिकाद्विपदाविराजइत्युक्तेनित्यस्भूरिभागितिज्ञेया।ततःद्विद्विपदास्त
सइत्यस्मिन्पक्षोयुजोवेद्विपरीतापंक्तिभेदः॥सूक्तंज्ञेयं।ततःपिंगलमतेतृतीयंद्विपाजागतगायत्रास्थामिति।पक्षोविपरीतापंक्तिभेदोद्विपदाज्ञेया॥अ
ग्नेत्वंनोअंतमइतिस्तोत्रियानुरूपौद्विपदाशंसनेतथाप्रातरनुवा॰स्त्रकारः॥अच्छायोनवसूयवआनुष्टुभं॰अच्छावइतिनवर्चंसूक्तं ९ अत्रिपुत्रोवसूयव ४२

नामऋषिः॥एवोअग्निवसूयवइतिमंत्रलिंगात्।अग्निर्देवता।अनुष्टुप्छंदः॥अच्छावोअग्निमवसइतिसूक्तमन्वाहेत्यच्छावाकइतिस्त्रकारः॥ ॥अग्नेपावक
त्वावैश्वदेवी॥अग्नेपावकेतिनवर्चंसूक्तं ९ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति।वसूयवोनामऋषिः॥अग्निर्देवता।गायत्रीछंदः॥एवंमरुतइत्यंत्यर्कविश्वेदेवादेवत्या॥
अग्नेपावकेतिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेस्त्रकारः॥ ॥अनस्वंताषट्त्रैवृष्णःपौरुकुत्स्योद्वौत्र्यरुणत्रसदस्युराजानोऽश्वमेधोत्याग्नेयी
नुष्टुभोन्नात्मनेदद्यादितिसर्वास्वत्रिकेनिंदत्यैवृष्णःपौरुकुत्स्येंद्राग्नी॥ ॥अनस्वंतेतिषडृचंसूक्तं ६॥त्रिवृष्णिपुत्रस्त्रैवृष्णः॥सत्र्यरुणाभिधानः
कश्चिद्राजा।पुरुकुत्सात्मजस्त्रसदस्युर्नामराजा।नोहोतथाभरतपुत्रोश्वमेधश्चराजेति।त्रयेतिसंभूयैतत्सूक्तमपश्यत्।राजाविति द्विवचनादेव
सिद्धेद्वावित्यनुक्रमण्यनुकरणं।केचित्त्वेतेसर्वास्त्वृचःअत्रिमेवऋषिरित्यर्थः॥तत्रनात्मात्मनेदद्यादित्यस्यार्थः॥नह्यात्मास्वयमात्मानस्वस्मैददा
तीत्यस्माद्धेतोः॥तथाहि॥योमेशताचविंशतिंचगोनामित्यात्र्यरुणायत्र्यरुणोददातीतितस्मैत्र्यरुणायशर्मयच्छेहीत्यर्थोनुपपन्नः॥अतोत्रिरेवसर्वा
साम्चैव्यऋषिरित्यर्थः॥राजानोदातारस्त्र्यरुणादयः॥तेभ्यःशर्माग्नेप्रयच्छेत्यग्निंप्रत्याहात्रिभौमइति।पूर्वस्मिन्पक्षेआत्मकृतपुण्यपापयोरात्मन्य
ध्यारोपात्॥आत्मैवह्यात्मनोबंधुरात्मैवरिपुरात्मनइत्यादावात्मानंप्रति।आत्मनोबंधुत्वरिपुत्वोक्तिर्वदत्र।पिगवादिलाभहेतुभूतकर्म
णाजीकायोममात्मनेगवादिददातीति।तस्मैत्र्यरुणायमह्यमग्नेशर्मदेहीति।संबंधोपपत्तिमत्वाद्राज्ञामेवर्षित्वमुक्तमित्याहुः॥अग्निर्देवता।
इंद्राग्नीशतदाभ्यंत्यर्कइंद्राग्नीदेवत्या।योमइतिप्रवोचत्पंत्यस्त्वेनुष्टुभः॥अनस्वंतेत्याद्यास्तिस्त्रोनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥शुभः॥अनस्वंतेतिरस्त
कंस्याध्यायधर्मः॥ ॥समिद्धोविश्ववारात्रेयीत्रिष्टुप्जगतीत्रिष्टुबनुष्टुब्गायत्र्यौ। ॥समिद्धोअग्निरितिषडृचंसूक्तं ६ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति।अत्रि

पुत्रीविश्ववारानाम्न्यृषिका। सऋषिः। अग्निर्देवता। समिद्धो अग्निरिति प्रथमर्क् त्रिष्टुप्। समिध्यमान इति द्वितीयर्क् जगती। अग्ने शर्द्धेति तृतीयर्क् त्रिष्टुप्।
सं न्दी ६४ समिद्धस्य प्रमहस इति चतुर्थ्यृक् अनुष्टुप्। समिद्धो अग्न आहुतेत्यत्र देवानाम् एकत्वात् सा त्रिष्टुप् अन्या सर्वा गायत्र्यो। समिद्धो अग्न आहुतेति द्वे ताः एकस्य कृतिः। सा मिथेनी सूत्रकारः।
समिद्धस्य प्रमहस इति चतुर्थ्यृक् अनुष्टुप्। समिद्धो अग्न आहुतेत्यत्र द्वे ह्युत्तरे गायत्र्यौ। समिद्धो अग्न आहुतेति द्वे ताः एकक्रतिः। सा मिथेनी सूत्रकारः।
अर्यमा पंचोना गौरिवीतिः शाक्त्य ऐंद्र मुशनाय देशान सो वा पादः। अर्यमामनुष इति पंचदशर्चं सूक्तं १५। आनरुक्कासंख्येति। शाक्तिपुत्रो गौरिवीतिऋ-
षिः एतद्धो रिवीतं गौरिवीतिर्हि वैरात्त्वोने दिष्टमिति ब्राह्मणश्रुतिः। इंद्रो देवता। इंद्रो देवता। इंद्र दर्शनात्। आग्नेयनि यतिः। अनादेशात् त्रिष्टुप्
छंदः। अत्र सूक्ते उशनायत्सहस्यैरयात मिति पाद उशनादेवत्या वा। उशनसः स्तोमेन रंगरजीर्णमिवात्मानं मन्यमानो यजेतो शनायत्सहस्यैरया
नमिति सूत्रकारः। अर्यमामनुषो देवतेति सूक्तमिति ब्राह्मणसूत्रयोः। कस्य नूनं पंचयो पत्र राजा स्कतः॥ ॥ क १ स्य वीर इति पंच दशर्चं सूक्तं १५
र्ववत्सूक्तसंख्येति। अत्रिपुत्रो वसुर्नामऋषिः। अत्र सूक्ते ऋणंचयो नाम पत्र राजर्षिरपि दक्षिणाकृतः। सैव तस्कृतित्वात्। तत्रानादेशात्विंद्रो देवता। भा प्रसाति
नकेव क इंद्र एवेत्यर्थः। ततः सद्य इमिदं करानमेत्यऋणंचयो राज प्रशंसा। अनादेशात् त्रिष्टुप् छंदः। कस्य वीर इति सूक्तं माध्यंदिने सवने शस्त्रे सूत्रकारः।
इंद्रो रथायेति त्रयोदशर्चं सूक्तं १३ आनरुक्कासंख्येति। अत्रिपुत्रो वसुर्नाम ऋषिः। अ
इंद्रो रथाय प्रस्तोना वायुरुक्यमिति कुत्सौ शनसो वा पादौ पदेंद्र कौत्सीत्सी॥
नादेशात्विंद्रो देवता। अनादेशात् त्रिष्टुप् छंदः। ततः उत्पम यात मवहो हकुत्सामिति पादः कुत्सदेवत्यः। इंद्रो रथाय प्रवतमिति सूक्ते सैयत तः संहय द्यामुशनार्ते
ति पाद उशनसदेवत्यः। विकल्पेनेंद्रदेवत्यः। विकल्पेनेंद्रदेवत्यः। ततः इंद्रा कुत्सा वहमाना रथे नेतीद्र कुत्सदेवत्या। इंद्रो रथाय प्रवतमिति सूक्तं स्वाध्यायधर्मेः॥ ६४
अदर्शादशगातुः। अदर्दरुत्समिति द्वादशर्चं सूक्तं १२ अत्रिपुत्रो गातुर्नाम ऋषिः। अनादेशात्विंद्रो देवता। अनादेशात् त्रिष्टुप् छंदः। अदर्दरुत्समिति सूक्तं

अजातशत्रुं नवत्रिष्टुबंतं॥२

स्वाध्यायधर्मः। इति श्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायां डोरवलोपनामकहस्तदस्कृत गणेशकृतौ चतुर्थाष्टकस्य प्रथमो ध्यायः॥ ॥ महिदश प्राजापत्यः संवरणः
महि महइति दशर्चं सूक्तं १०॥ प्रजापतिपुत्रसंवरणो नाम ऋषिः। मक्रा राय संवरणस्य ऋषेरिति मंत्रलिंगात्। अनादेशात्विंद्रो देवता। अनादेशात् त्रिष्टुप् छं
दः। महि महाइति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः। अजातशत्रुमिति नवर्चं सूक्तं ९। संवरणऋषिः। अनादेशात्विंद्रो देवता। त्रिष्टुबंतस्येति जागतं छंदः। सहस्वसामित्यं
त्यर्क् त्रिष्टुप्। अजातशत्रुमिति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः। यस्ते सोधप्रभवस्कगिरसः पंक्त्यंत। यस्त साधिष्ठावस इत्यष्टर्चं सूक्तं ८ आंगिरस पुत्रः प्रभूवसु
ऋषिः। अनादेशात्विंद्रो देवता। पंक्त्यंतत्वात् अनुष्टुप् छंदः। अस्माकमिंद्रेहीत्यंत्यर्क् पंक्तिः। यस्ते साधिष्ठ इति सूक्तं विकल्पेन शस्त्रे सूत्रकारः। स आग
मत्षट् तृतीया जगती। स आगमदिति षळर्चं सूक्तं ६ प्रभूवसुर्नाम ऋषिः। अनादेशात्विंद्रो देवता। अनादेशात् त्रिष्टुप् छंदः। चक्रमसत्तामिति तृतीयर्क्
जगती। स आगमदिति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः॥ ॥ संभानुनापंचात्रिः। संभानुनेति पंचर्चं सूक्तं ५। भौमिपुत्रो अत्रिऋषिः। नमो मित्रियो भौमो त्रिः पूर्व
परिभाषावचनात्। अनादेशात् इंद्रो देवता। अनादेशात् त्रिष्टुप् छंदः। संभानुनेति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः॥ ॥ उरोरानुष्टुभं॥ ॥ उरोष्ठ इति पंचर्चं सूक्तं ५
पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। अत्रिऋषिः। अनादेशात्विंद्रो देवता। अनुष्टुप् छंदः। उरोष्ठ इंद्र इति सूक्तं म्भिविधाने॥ यदिंद्र पंक्त्यंतं॥ यदिंद्र चित्रेति पंचर्चं सूक्तं
५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। अत्रिऋषिः। अनादेशात्विंद्रो देवता। पंक्त्यंतत्वात् त्रिष्टुप् छंदः। अभ्याइत्का व्यमित्यंत्यर्क् पंक्तिः। यदिंद्र चित्रेति सूक्तं स्वाध्यायध
र्मः। आयाहि नवत्र्युष्णिगाद्यंत्यानुष्टुभमध्ये च सासौरीत दादीनि हासस्कात्विकमेत्वादत्रिरेव देवः। आयाह्यद्रिभिरिति नवर्चं सूक्तं ९ अत्रिऋषिः। ततः

२ मध्यमर्क्एतेन्द्रेरुन्ना नवुष्टुभो॥ सायत्वास्त्र्येति पंचमी मध्यमर्क्सोरी

आयाह्यद्रिभिस्त्याद्याश्वतस्त्रर्चोनादेशात् इंद्रोदेवता। ततः आयाह्यद्रिभिरित्याद्यास्त्वच उष्णिहः ततः यंवेस्त्र्यमित्यंत्यर्क् चकारात् यत्वास्त्र्येति पंचमी
४८ मध्यमर्क्सौरीस्त्र्यदेवत्यः स्वर्भाद्इत्यनंतरंतदादीक्ष्कत्वात्। आत्रेदेवत्वेयासीसतियत्त्वास्त्र्येत्यत्रिदेवत्वंमास्तदात। तदाहीतिहासरत्रिर्देवः
कृतइत्यत्रेस्कतिः प्रकर्मत्वत्वात्॥ कर्मार्थेयच्चादिस्वर्भानोरित्यादिवनुर्क्तचमात्रेदेवमित्यर्थः। अत्रस्क्तेरादौचतुर्क्तचश्चेंद्र इतिसिद्धं। तत्र
पंचम्यक्स्त्र्यदेवत्येति। पद्याद्विश्वतस्त्रर्चइत्यत्रिदेवत्यइतिसिद्धांतइत्यर्थः। ततः ऋजीषिवज्रीतिचतुर्थऋक्। स्वर्भानोरितिषष्ठीत्र
क्। मामामिममिति सप्तम्यक्। ग्राव्णो ब्रह्मेत्यष्टम्यक्। एताश्वतस्त्रर्चोनादेशात् त्रिष्टुभः। आयाह्यद्रिभिरितितत्र्चं प्रउगशस्त्रे ब्राह्मणस्त्र
योः। कोनुविंशतिर्वैश्वदेवं वैनत्योकस्याद्यैकपदा। कोनुवांमित्रावरुणेति विंशत्यर्चं सूक्तं। २०॥ अत्रिऋषिः अन्यस्मादृषेर्वचनात्। विश्वेदेवा
देवता। वैनतशब्दात् एकादशसूक्तानि वैश्वदेवत्यानि। वैपंच। ततषाळत्यर्थः। अनादेशात् त्रिष्टुप् छंदः। तथाकथादशामितिषोळश्यृक्। उ
तावन्निति सप्तदश्यक्। एते द्वे त्वचा वा ना जगत्यौ। सिषक्तुनइत्यंत्यर्क्। एकपदादशाक्षराअनादेशात् विराट्छंदः। विंशत्यक्षराद्विपदात्र्येकप
देति वचनात् इत्यर्थः। कोनुवांमित्रावरुणेति सूक्तं स्वाध्यायधर्मेः प्रशंतमाद्यैनैकादशीरौद्री। ।प्रशंतमेत्यष्टादशर्चं सूक्तं १८। आनिरुक्ता
संख्येति। अत्रिऋषिः वैतच्छब्दाद्विश्वेदेवादेवता। अनादेशात् त्रिष्टुप् छंदः। तमुष्टुहीत्येकादश्यृक्। रुद्रदेवत्या। प्रशंतमेतिसूक्तं स्वाध्यायधर्मः
॥ ॥आधेनवस्त्वृनैतयोरुपांत्यैकपदा। आ धेनवः सप्तदशर्चं सूक्तं १७ आनिरुक्तासंख्येति-पू- अत्रिऋषिः। वैतनशब्दात् विश्वेदेवादेवता। अ ४८

नादेशात् त्रिष्टुप् छंदः। तत्रैतयोरुपांत्यैकपदे त्यस्यार्थः। एतयोः शब्दयोः प्रशंतमेत्याधेनवइतिसूक्तद्वयोयथाक्रममुपांत्यासप्तदशीषोळश्यावुरौदे
शाअनिवाधेस्यामेत्येकपदेत्याह। द्वयोरप्येकत्वैवभाष्यते। प्रशंतमेतिसूक्तंसप्तदश्यैकपदा। अपिच। आधेनवइतिसूक्तंषोळश्येकपदेत्कस्सयोः
सूक्तद्वयोर्वाक्यमित्यर्थः। उभयोरुपांत्यैकपदेतिसिद्धं। एते द्वे सूक्ते पर्द्वयंलाघवार्थं एतयोरुभयोरुरौदेवावित्यक्। दशाक्षराविराळित्यर्थः। तद
र्थैकपदेतिवचनात्। आधेनवः पयसात्तूर्ण्यर्था इति ब्राह्मणस्त्रयोः। तं प्रत्नथापंचोनाकाश्यपोवत्सारोन्येचऋषयो चहद्दृष्टलिंगाद्धि त्रिष्टुबं
ता। तं प्रत्नथेति पंचदशर्चेतिसूक्तं १५ आनिरुक्तासंख्येति। कश्यपपुत्रोवत्सारऋषिः अवत्सारस्यस्रणवामेतिमंत्रलिंगात्। काश्यपोव
त्सारश्चसदस्र मन्त्रकारः ऋत्वात् अन्येऋषयः। अत्रसूक्ते पिदृष्टलिंगाः। अधीतस्यनामकाइति। ततः। सदापृणः यजतः बाहुवृक्तः श्रुत
विदित्याद्यश्चस्रतारः तेचार्द्धिनिवकारेणसमुच्चयंते। स्वनामपतिपुरूश्छित्यर्थः। श्रूयते। सदापृणोयजतो विद्विषोवधीद्बाहुवृक्तः श्रुतविदि
त्यादिमंत्रलिंगात्। वैनतशब्दात् विश्वेदेवादेवता। त्रिष्टुबंतस्येतिजागतंछंदः। योजागारेत्यंत्ये द्वे ऋत्चौ त्रिष्टुभौ। तं प्रत्नथेतितुत्र योदशवैश्व
देवमित्यत्रकारः। ।विदाएकादशसदापृणः॥ ।विदादिवइत्येकादशर्चंसूक्तं ११ अत्रिपुत्रः सदापृणऋषिः वैतनशब्दात् विश्वेदेवादेवता
अनादेशात् त्रिष्टुप् छंदः। विदादिवइतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। हयोष्टौप्रतिक्षत्रोत्योऽर्चोदवपत्नीस्तवोत्यात्रिष्टुप्पद्धतीयाच। हयेनद्विहानि
त्यष्टर्चंसूक्तं ८ ।अत्रिपुत्रः प्रतिक्षत्रऋषिः। वैतनशब्दात् विश्वेदेवादेवता। त्रिष्टुबंतस्येतिजागतंछंदः। ततः देवानांपत्नीरित्यंत्योऽर्चोदेवपत्न्यः
स्रवंते। आसांमन्त्रंदेवपत्नीदेवतेति। देवानांपत्नीरुशतीरवंतुन इति द्वे पत्नीसंयाज्ये सूत्रकारः। ततः उतग्नाव्यंत्वित्यंत्यर्क् अग्नइंद्रवरुणेतिद्विती

यर्क्॥ एतेद्वे त्र्यस्त्रैष्टुभौ। इयेनविद्वानिति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः॥ ॥ इति श्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायां चतुर्थाष्टके द्वितीयोऽध्यायः॥ ॥ प्रयुंजतीस
सप्रतिरथः॥ प्रयुंजतीसप्तर्चं सूक्तं ७ अत्रिपुत्रः प्रतिरथो नामऋषिः वैतत्शब्दाद्विश्वेदेवा देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः प्रयुंजतीति सूक्तं स्वाध्यायध
र्मः॥ कदुप्रंच प्रतिभानुर्जागतं॥ कदुप्रिया देति पंचर्चं सूक्तं ५ अत्रिपुत्रः प्रतिभानुर्ऋषिः वैतत्शब्दात् विश्वेदेवा देवता। जगती छंदः। कदुप्रिया येति
सूक्तं स्वाध्यायधर्मः॥ ततः आमेन्यस्येत्यर्धर्चः अस्त्वांअपः अप्नो आ अपः इति नैरुक्ते॥ देवं वः प्रतिप्रसोऽस्यात्त्वणपाणिः। देवं व इति पंचर्चं सूक्तं ५
पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। अत्रिपुत्रः प्रतिसो नामऋषिः वैतच्छब्दाद्विश्वेदेवा देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः प्रयेरसुरुद्दइत्यंत्यर्कः पाणौ त्वणं कुर्वाती
त्यध्ययनद्वारेण यस्त्वणपाणिर्भवति। अतोऽत्रार्थादध्येतुस्त्वणपाणित्वं विधीयते। किमर्थं रक्षसां हननाय। अधीत्यां तत्त्वणमग्न्यावस्थक्षिपेद्वा प्रक्षिपेत्। ना
न्यत्र। यज्ञायज्ञे तत्त्वणपाणिसूक्ते स्त्विधाने दर्शनात्। उपदेशास्त्वपदेशमुपोद्बलयतीत्यतः। तथाहि। त्वणपाणिर्जपेत्सूक्तं रक्षोघ्रं दस्युभिर्वृतः। नभ
सि विद्यते किं विद्रक्षोऽप्योऽस्यस्वेव च। पाणिनात्त्वणमादाय यज्ञायज्ञे विप्रोऽप्यसेत्। सोऽधीकस्यास्य सूक्तस्य फलं प्राप्नोति दुष्करं। सूक्तांते त्वणान्यग्नावर
ण्ये वोदके दिवा। प्रक्षिपेत्तत्प्रयत्नेन त्यक्त्वान्यत्र प्रयावहमिति। देवं वो अद्येति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः। विश्वः स्वस्त्यात्रेयः पंचस्वंतं। विश्वोदेवस्येति पंचर्चं सूक्तं
५॥ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। आत्रिपुत्रस्वस्त्यात्रेय ऋषिः। वैतच्छब्दाद्विश्वेदेवा देवता। पंचकं ततस्त्वात् अनुष्टुप्छंदः। एषते देवनेतारित्यंत्यर्कः पंक्तिः। विश्वोदे
वस्यनेतुरित्येकेति वैश्वदेवशस्त्रे ब्राह्मणाच्छंसिनः। अग्ने पंचोनाः चतुर्थ्यैंद्रवायवी वायव्यैकैंद्रवायव्यौ चतस्रो गायत्र्यः। पकुष्णिस्ति नो जगत्यश्चिष्टुभौ
वांत्ये अनुष्टुभौ॥ अग्नेरुतस्येति पंचदशर्चं सूक्तं १५ अनिरुक्ता संख्येति स्वस्त्यात्रेय ऋषिः। वैतच्छब्दाद्विश्वेदेवा देवता। ततः। अयं सोमश्चम्रूरुतइ

तिचतुर्थीऋक्। ऐंद्रवायवी। ततः वायवायाहि वीतयइत्येका वायुर्देवत्येका। ततः इंद्रश्चवायवेषामिति द्वृचऐंद्रवायव्यौ। ततः अग्नेरुतस्यपीतायइत्याद्या
श्चतस्रोगायत्र्यः। ततः अयंसोमश्चम्रूइत्याद्या पकुष्णिह्। ततः स्वस्तिनोमिमीतामित्यादितिस्रोजगत्यः। सा विकल्पेन त्रिष्टुभः। स्वस्तिमित्रावरुणेत्यंत्ये
द्वेऋचावनुष्टुभौ। अस्यसूक्तस्यांतर्गतस्यवायवायाहिवीतयइंद्रश्चवीतयइंद्रश्चवायवेषामितिद्वेऋचौ प्रउगशस्त्रे ब्राह्मणाच्छंसिनः। विश्वोदेवस्यनेतुः अग्नेरुत
स्यपीतयइतिद्वे सूक्ते मैत्रायणीयस्त्वर्थं खस्यावेयंजपतीति गृह्ये। वैश्वदेवस्य पूर्णो विधिः। प्रश्यावाश्वश्च नाश्यावाश्वो मारुतं हतत्पंक्तिः पद्यंत्येव। प्रश्यावा
श्वेति सप्तदशर्चं सूक्तं १७ अनिरुक्ता संख्येति। अत्रिपुत्रः श्यावाश्वऋषिः। मरुतो देवता। हतत्शब्दात्दशसूक्तानि मरुद्देवत्यानि। हचत्वारि। तत्पाक्ति
त्रेयं॥ पंक्त्यतत्वात्। अनुष्टुप्छंदः ततः आरुक्मैरितिषष्ठीऋक्पंक्तिः। प्रयेमेबंध्वेषइत्यंत्ये द्वेऋचौ पंक्ती। प्रश्यावाश्वेति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः। कोवे
दषोळशककुप्बृहत्यनुष्टुप्पुरउष्णिक् ककुप्सतोबृहत्यौ गायत्रीसतोबृहतीककुभौ गायत्रीसतोबृहत्यौ ककुप्सतोबृहती। कोवेदजानमितिषोळ
शर्चं सूक्तं १६ श्यावाश्वऋषिः अन्यस्मादृषिर्वचनात्। हतच्छब्दान्मरुतो देवता। ततः कोवेदेत्याद्यर्कः ककुबुष्णिक् मध्यमश्चेदिति। एतान्रथेषितिद्वितीयर्क्
बृहती। तेन आक्रारितितृतीयर्क् अनुष्टुप्। येअंजिषितिश्चतुर्थीऋक्पुरउष्णिक्। आद्यश्चेत्। युष्मांकमेतिपंचम्यृक् ककुबुष्णिक्। मध्यमश्चेत्। आयं
नरइतिषष्ठीऋक् ककुप्सतोबृहती अयुजोजागतो। आयातमरुतइत्यष्टम्यृक् गायत्री। मावोरसानितनवम्यृक् सतोबृहती। अयुजोजागतो। तंवःशर्धमिति
दशम्यृक्। ककुबुष्णिक् मध्यमश्चेत् शर्धंशर्धं वइत्येकादश्यृक् ककुबुष्णिक् मध्यमश्चेत्। कस्मा अद्येति द्वादश्यृक् गायत्री। येनतोकायेति त्रयोदश्यृक् सतोबृह
ती। अयुजोजागतो। अतीयामेति चतुर्दश्यृक् सतोबृहती अयुजोजागतो। तत्रातीयामेति द्वितीयपरिभाषा विष्टारपंक्तिः। केचित्पाठांतरं पठंति। मध्यमोत्वेप्

स०दी० क्षिप्तेदइति: स्कदेवःकमहेतिपंचदश्यककुब्छकमध्यमश्चेत्स्कहिंसेजानिनिषाकश्यकसतोबृहतीअयुजोजगमनावितिएतेछंदोभरभिधानं ग्रंथगो
५१ रवमभिधानंसरकृतशानपत्ति:। ऋस्याद्यथाक्रमेणज्ञेया। केवेदजानंसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। प्रशर्द्धायपंचोनजागतमनुपोत्यात्रिष्टुप्॥ प्रशर्द्धायेतिपं
चदशर्चंसूक्तं १५ अनिरुक्तासंख्येति। श्यावाश्वऋषिःहराब्दान्मरुतोदेवता। जगतीछंदः। अयंरयिमित्यकपात्यर्क‍त्रिष्टुप्। प्रशर्द्धायेतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः।
प्रयज्यवोदशांत्यात्रिष्टुप्। प्रयज्यवइतिदशर्चंसूक्तं १० श्यावाश्वऋषिःहराब्दान्मरुतोदेवता। त्रिष्टुबंतस्येतिजागतंछंदः। अयमस्मानित्यंत्यर्कं प्रयज्यवो त्रिष्टुप्
मरुतोभ्राजदृष्टयइतिमारुतमित्यारण्यकेमहाव्रते। अग्नेनवबार्हतंतृतीयासप्तम्योसतोबृहत्यौ॥ अग्नेशर्द्धंतमितिनवर्चंसूक्तं ९ श्यावाश्वऋषिः
महच्छब्दान्मरुतोदेवता। बृहतीछंदः। ततम्मीककुभतीवितितृतीयर्कं। उतस्यवाज्यरुषइतिसप्तम्यकरतेछेकचैसतोबृहत्यौ॥ अयुजोजागतौचेति।
अग्नेशर्द्धंतमितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। आरुद्रासोष्टौद्वित्रिष्टुबंतं। आरुद्रासइत्यष्टर्चंसूक्तं ८ श्यावाश्वऋषिःमहच्छब्दान्मरुतोदेवता। त्रिष्टुबंतस्ये
तिजागतंछंदः। गोमदश्वावदित्येत्येद्वेऋचौत्रिष्टुभौ। आरुद्रासइतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ नमु ॥ नमुत्तनमित्यष्टर्चंसूक्तं ८ पूर्ववत्सूक्तसंख्ये
ति। श्यावाश्वऋषिःमहच्छब्दान्मरुतोदेवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। तमुत्तनमितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। प्रवःस्पळ्त्रिष्टुबंतं। प्रवस्पळकनित्यष्टर्चंसू
क्तं ८ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। श्यावाश्वऋषिःहतच्छब्दान्मरुतोदेवता। त्रिष्टुबंतस्येतिजागतंछंदः। मियातुद्यौरित्यंत्यर्कं त्रिष्टुप्। प्रवस्पळितिसूक्तं
स्वाध्यायधर्मः। ईळेद्विजगत्यंतंमाग्नेयंचवा। ईळेअग्निमित्यष्टर्चंसूक्तं। ८॥ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। श्यावाश्वऋषिः। हतच्छब्दान्मरुतोदेवता॥ ५१

चकारात्अग्निर्देवता। विकल्पेन। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। अग्निमिन्द्रयादित्याद्यंत्येद्वेऋचौजगत्यौ। ईळेअग्निमितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। कोवेद
नागायत्र्श्यावाश्वेत्रवेददश्वीतरंतपुरुमीळ्हौदार्भ्यंरथवीतिमरुतश्चदानतुष्टः प्रशशंसबुध्याच। तरंतमाहिषीशशीयसीप्रथम्युत्त्रिष्टुपूनवमीसतो
बृहती॥ केष्ठानरइत्येकेनविंशत्यर्चंसूक्तं १९ अनिरुक्तासंख्येति। अत्रसूक्तेआत्रेयःश्यावाश्वऋषिः। विदथ्यस्यराज्ञःपुत्रोवैददश्वी। तरंतपुरुमी
जानंपुरुमीळ्हाख्यंचद्वौराजानौदार्भ्यंराजपुत्रंरथवीतिनामानंमरुतश्चात्मनेदत्तरुक्माभरणान्दानतुष्टःस्तुतवान्। तरंतस्यवैददश्वेमहि
षीमाराधिराज्येसहासिक्तांचशशीयसीनामपूर्वांदत्त्यस्यपुनर्बुध्वास्तुतवान्। शशीयसीहिश्यावाश्वाय बहुदत्तवती। प्रकृतेःश्यावाश्वइति।
पुनःश्यावाश्वग्रहणमितीतिहाससूचनार्थं॥ ॥अतःपृथक्तरूपेणवाच्यत्वान्मरुतांतुये। वतुर्थंदेवताःकेष्ठयइंषट्केचतेस्तुते। सनत्साभ्यं
चतुर्थेतुतरंतमाहिषीस्तुता। उतमेपुरुमीळ्हास्तुतास्तेतायोमेतरंतकः। एतंमेनत्रचेदार्भ्योरथवीतिस्तुतस्तथा। उक्ताबृहद्देवतायांतुशौ
नकेनकथान्वितं॥ इतिहासाद्यभागेनदेवतालिख्यंते। केष्ठानरइत्यादिचतस्रर्चः। तथायइंवहंतिषळर्चइतिमीळ्हादशर्चोमरुतस्तु
तिः। आसामृचांमरुतोदेवतेति। अपिच। सनत्साभिचतस्रर्चः। तरंतमाहिषीनाम्नीस्तुतिः। आसामृचांशशीयसीनाम्नीतरंतमाहिषीदेवते
ति। अपिच॥ उतमेरपादित्यकपुरुमीळ्हस्तुतिः। सपुरुमीळ्हौदेवतेति। अपिच॥ योमेधेनूनामित्यृक्वरंतराज्ञस्तुतिः। सतरंतराज्ञोदेवतेति। अपिच
एतंमेस्तोमम्मितितचेदार्भ्योरथवीतिस्तुतिः। सदार्भ्योरथवीतिर्देवतेति। उल्लेताएकोनविंशत्यर्चोदेवताइतिहासोक्ताः। गायत्रीछंदः। ततःसनत्साभ्य
मित्यर्क। अनुष्टुप्। उतमेरपादितिनवम्यकसतोबृहती। अयुजोजागतेति। केष्ठानरइतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। ऋतेननवर्धृतासमेत्रावरुणंवेतव

सतेनऋतमितिनवर्चंसूक्तं ८ अत्रिपुत्रः श्रुतवन्नामकऋषिः। मित्रावरुणौदेवता॥ वैतत्शब्दात् एकादशसूक्तानि मैत्रावरुणदेवत्यानि। वैपंचतत्पांक्ति
स्येवमीरितं। अनादेशात् त्रिष्टुप्छंदः। सतेनऋतमितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ ॥इतिश्रीमदृग्वेदानुक्रमणि
दीपिकायांचतुर्थाष्टकेतृतीयोध्यायः॥ ॥ऋतस्यसप्तार्चनानाजागतं॥ ऋतस्यगोपाइतिसप्तर्चंसूक्तं ७
अत्रिपुत्रोर्चनानाऋषिः। विभक्तावर्चनानसमितिश्रुतिदर्शनात्। यस्यवाक्यमित्यर्थः। अत्रीणामात्रेयार्च
नानसश्यावाश्वेतिप्रवराध्यायसूत्रेदर्शनात्। वैतत्शब्दात्मित्रावरुणौदेवता। जगतीछंदः। ऋतस्यगो
पावितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ ॥वरुणंपंक्त्यंततु॥ ॥वरुणंवइतिसप्तर्चंसूक्तं ७ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। अ
र्चनानाऋषिः। वैतच्छब्दान्मित्रावरुणौदेवता। पंक्त्यंतंतत्वात् अनुष्टुप्छंदः। उक्षंत्यामइत्यंत्यर्क्पंक्तिः। तुश
ब्दादुत्तरसूक्तंपंक्त्यंतं। वरुणंवइतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। ।यद्भिकेतपदूरातहव्यः। यद्भिकेतेतिषडृचंसूक्तं
६ अत्रिपुत्रोरातहव्यऋषिः। वैतत्शब्दात्मित्रावरुणौदेवता। पंक्त्यंतत्वात् अनुष्टुप्छंदः। तुशब्दाधकवंमिं
मिमित्यंत्यर्क्पंक्तिः॥ यद्भिकेतेतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। ।आचिकितानानुष्टुप्संतु। ।आचिकितानेतिषडृचं
सूक्तं ६। पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। रातहव्यऋषिः। रातहव्यस्पस्पृष्टतिमंत्रलिंगात्। यस्यवाक्यमित्यर्थः। वैतत्श
ब्दात्मित्रावरुणौदेवता। अनुष्टुप्छंदः। तुशब्दादुत्तरसूक्तमानुष्टुभं। आचिकितानेतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥

बलित्थापंचयजतः। बलित्थादेवेतिपंचर्चंसूक्तं ५ अत्रिपुत्रोयजतऋषिः। आदित्यायजतइतिमंत्रलिंगात्। वैतत्शब्दान्मित्रावरुणौदेवता। तुशब्दात् अनुष्टुप्छं
दः। बलित्थादेवेतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ ॥प्रवोगायत्रं॥ ॥प्रवोमित्रायेतिपंचर्चंसूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। यजतऋषिः। वैतच्छब्दान्मित्रावरुणौदेवता।
गायत्रीछंदः। प्रवोमित्रायेतिसूक्तंमैत्रावरुणशस्त्रेसूत्रकारः। गोरोचनात्तु त्र्युरुचक्रिः। गोरोचनेतिचतुर्ऋचंसूक्तं ४ अत्रिपुत्रउरुचक्रिर्नामऋषिः
वैतत्शब्दान्मित्रावरुणौदेवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। गोरोचनेतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। ।पुरूरुणागायत्रंतु। ।पुरूरुणेतिचतुर्ऋचंसूक्तं ४। पूर्वव
त्सूक्तसंख्येति। उरुचक्रिर्नामऋषिः। वैतत्शब्दान्मित्रावरुणौदेवता। गायत्रीछंदः। तुशब्दादुत्तरसूक्तंगायत्रं। पुरूरुणाचिद्ध्यस्तीतिषकह
स्याद्वियमैत्रावरुणस्यसूत्रकारः। आनस्त्र्यंबाहुवृक्तः। आनोगंतमितित्र्यृचंसूक्तं ३ अत्रिपुत्रोबाहुवृक्तऋषिः। वैतच्छब्दान्मित्रावरुणौदेवता। तुशब्दा
द्गायत्रीछंदः। आनोगंतमितिसूक्तंमैत्रावरुणशस्त्रेसूत्रकारः। आमित्रओष्णिहं। आमित्रेवरुणइतित्र्यृचंसूक्तं॥ २ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। बाहुवृ
क्तऋषिः। वैतच्छब्दान्मित्रावरुणौदेवता। उष्णिक्छंदः। आमित्रेवरुणेवयमितित्र्यृच प्रउगशस्त्रेब्राह्मणसूत्रयोः। यदद्यदशापौरआश्विनंतदानुष्टुभंतु
यदद्यस्थइतिदशर्चंसूक्तं १० अत्रिपुत्रःपौरऋषिः। अश्विनौदेवता। तत्शब्दात्षट्सूक्तान्याश्विदेवत्यानि। अनुष्टुप्छंदः। तुशब्दादुत्तरसूक्तमानुष्टुभं
यदद्यस्थइतिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः। कूष्ठः कूष्ठोदेवावितिदशर्चंसूक्तं १० पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। पौरनामऋषिः। पौरंचिद्ध्युदप्रुतंमि
तिमंत्रलिंगात्। यस्यवाक्यमित्यर्थः। तत्शब्दात् आश्विनौदेवता। तुशब्दात् अनुष्टुप्छंदः। कूष्ठोदेवेतिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः। प्रतिन
ावस्युःसप्तकं। प्रातर्यजध्वमितिनवर्चंसूक्तं॥ ९॥ अत्रिपुत्रोवस्युर्नामऋषिः। उरवस्युमाश्विनेतिमंत्रलिंगात्। यस्यवाक्यमित्यर्थः। तत्शब्दा

त।अश्विनौदेवता।पंक्तिश्छंदः। प्रातिप्रियतममित्यपसंततुयादितिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः॥ आभात्यग्निपंचात्रिः। आभात्यग्निरितिपंचर्चंसू-
क्तं ५ भौमिपुत्रोऽत्रिर्ऋषिः। सोमोऽत्रिः पंचमेमंडलेसूक्तं। ततशब्दात्तत्राश्विनौदेवता।अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। आभात्यग्निरितिसूक्तंप्रातर्ग्यशंसेनब्राह्मणाच्छं-
सिनोः। प्रातर्यावाणा।प्रातर्यावाणेतिपंचर्चंसूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति।अत्रिर्ऋषिः। ततशब्दात् अश्विनौदेवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। प्रा-
तर्यावाणेतिसूक्तंमातरिश्वा मैत्रावरुणशस्त्रेसूत्रकारः। अश्विनौनवसप्तवध्रिरनुष्टुभिगाद्यस्त्र्यनुष्टुभश्चत्रिष्टुप् पंचानुष्टुभोंत्यागर्भस्राविण्युपनि-
षद्। आश्विनावेहेतिनवर्चंसूक्तं ९ अत्रिपुत्रः सप्तवध्रिर्नामऋषिः। सप्तवध्रये इतिमंत्रलिंगात्। यस्यवाक्यमित्यर्थः। ततशब्दात्अश्विनौ
देवता। ततः आश्विनावेहेत्याद्यास्तिस्रः उष्णिहः। आवयंइाममितिचतुर्थ्यृक् त्रिष्टुप्। विजिहीष्वेत्याद्यंत्याः पंचर्चानुष्टुभः। एताश्चगर्भस्राविण्यु-
पनिषदित्यर्थः। पंचर्चसमुदायोपदेष्टत्वात् द्वेधाप्रणाममितिवचनादेकत्वं। आसांमंत्राणांजपात्स्त्रीणांगर्भःप्रसवोभवति। गर्भस्राविण्युपनिषदितिसिद्धं पंचाना-
सदाक्यमपर्तुमश्विदेवत्यं अपक्रमंतगर्भिण्यइतिपंचैतामधीयंते। श्रवणमात्रेणगर्भस्रावंसंमन्यमानाः। नन्वेतत्कृत्स्नंवेनाश्रवणमात्रेणग-
र्भिणीबाध्येत। किंतु। एतदनुमंत्रितेनजलंपाययेनस्करवप्रसवकारणं। प्रसववेदनायुक्तस्यसंविधाने। विजिहीष्ववनस्पतेइतिदिदंरवापनंस्यत्। यस्मा-
पयितुकामस्यात्स्थापयेत्तदिदंजपेत्। द्विपंतंवापदाक्रम्यस्त्रमेवास्कभयीकृते॥ निष्पन्नितवसंख्यामादस्तुच्यतेनात्रसंशयः। अयंगर्भसमंजसंवापपेयाथद
नुमंत्रितं उदकंवचनेनैवगर्भः प्रच्यवयनेन्स्वयं। स्वरमितियत्रश्रवणेनेक्ष्यंतीतिवचाहवधीवद्दति। यथानवासिष्ठाः श्रृण्वंतीति। नन्वेवंमंत्रोक्तो नगर्भिण्याः स्यं-
पवंतीति। अत्रगर्भस्राविण्युक्तेउपांशुत्वमिष्टं। प्रजापतेनत्वादस्यादितस्याः क्रियमाणेउपांशुत्वंनघटते। तदुपानिषदित्युक्तेउपांशुत्वंवेद। उद्घांतचेतित्व ५२

रस्यात्मोपनिषत्त्वंहितोपनिषदात्मकस्याप्युपांशुत्वंस्यात्। एतेनप्रमंदिनइत्येतेर्व्याख्याता॥ विजिहीष्वेतिपंचर्चंसंविधानेप्रयोगः। आश्विनावेहगच्छतमि-
त्यृचः प्रातरनुवाकेनुमंत्रणेतथाप्रउगशस्त्रेब्राह्मणाच्छंसिनः। महेदशासत्यश्रवाउषस्यंतुपांक्तं। महेनोअद्येतिदशर्चंसूक्तं १० अत्रिपुत्रःसत्यश्रवाऋषिः। सत्य-
श्रवसिवाय्यइतिमंत्रलिंगात्। यस्यवाक्यमित्यर्थः। उषादेवता। तुशब्दादुत्तरसूक्तमुषस्यं। पंक्तिछंदः। महेनोअद्यपांक्तमितिप्रातरनुवाकानुमंत्रणे
सूत्रकारः। ऋतधामानंषट्। ऋतधामानमितिषळर्चंसूक्तं ६ सत्यश्रवाऋषिः। तुशब्दाद्वरुणदेवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। ऋतधामानमितिसूक्तंप्रात-
रनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः। युंजतेपंचश्यावाश्वः सावित्रंतुजागतं। युंजतेमनइतिपंचर्चंसूक्तं ५ अत्रिपुत्रःश्यावाश्वऋषिः। सवितादेवता। तुशब्दा-
दुत्तरसूक्तंसावित्रंजगतीछंदः। युंजतेमनउतयुंजतेधियइतिसावित्रमितिब्राह्मणाच्छंसिनः। तत्सवितुर्नवगायत्रमाद्यानुष्टुप्। तत्सवितुरितिनवर्चंसूक्तं।
९॥ श्यावाश्वऋषिः। तुशब्दात्सवितादेवता। गायत्रीछंदः। तत्सवितुरित्याद्यर्क् अनुष्टुप्। तत्सवितुर्वृणीमहेविश्वानोदेवसवितरितिवैश्वदेवशस्त्रेब्राह्मणस्तत्र-
योः। अच्छवदत्रिः। पर्जन्यस्तुपाद्यास्तिस्रोजगत्यःपांक्त्यानुष्टुप्। अच्छावदेतिदशर्चंसूक्तं १० भौमिपुत्रोऽत्रिर्ऋषिः। पर्जन्योदेवता। प्रवृसान्तेति
आद्यपाद्यास्तिस्रोजगत्यः। ततः यत्पर्जन्यकनिक्रददित्यस्यपांक्त्यः अनुष्टुप्। शिष्टाःसप्तत्रिष्टुभः अनादेशात्त्रिष्टुभः। अच्छावदतवसंगीर्भिराभिरिति
चतसृभिःसूत्रकारः। अच्छावदेतिसूक्तंसंविधाने। बळित्थात्र्यंपार्थिवमानुष्टुभं। बळित्थेतित्र्यृचंसूक्तं ३ अत्रिर्ऋषिः। भौमोऽत्रिःपार्थिवेति। पृथ्वी
देवता। अनुष्टुप्छंदः। बळित्थापर्वतानामित्युक्तानिधावनस्पतीनितिसूत्रकारः। प्रसम्राजेऽष्टौवारुणं। प्रसम्राजइत्यष्टर्चंसूक्तं ८ अत्रिसाक्षिः। वरु-
णोदेवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। प्रसम्राजेतिसूक्तंरात्रिपर्यायशस्त्रेसूत्रकारः। इंद्राग्नीषळैंद्राग्नमानुष्टुभंविराडंत्या॥ इंद्राग्नी

सं॰टी यम्भातिपंचर्चंसूक्तं ६ अत्रिऋषिः। इंद्राग्नीदेवता। अनुष्टुप्छंदः। एवेद्राग्निभ्यामित्यंत्यर्क्विराट्पूर्वा। त्रिष्टुप्पदः। आद्योदशाकाव एकात्रयइतिव
चनात्। इंद्राग्नीयवमद्यइतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। प्रवोनवेरयामरुन्मारुतमितिजागतं। प्रवोमहेमतयइतिनवर्चंसूक्तं ९ अत्रिपुत्रएवयामरुन्मरु
७४ तऋषिः। मरुत्वनेगिरिजाएवयामरुदितिमंत्रलिंगात्। यस्यवाक्यमित्यर्थः। मरुतोदेवता। अतिजगतीछंदो द्विपंचाशदक्षराः। प्रवोमहेमतइतिसूक्तंसे
न्दूंरवपकेहेअद्धावाकशस्त्रेब्राह्मणस्त्रयोः। तथाचोक्तं। सप्ताधिकाचसूक्तानामशीतिर्मंडलेत्विदं। अत्रीणांत्वधियाचाष्टिरनुवाकःप्रदेवतु। पंचमेमंड
लेसूक्तसंख्या। ८७ ॥ अनुवाकाःषट्प्रतीकान्युच्यंते। अबोध्यग्निः। प्रवेधसेकवयं। महिमहे। विदादिवः। आरुद्रासः। यदद्यस्थः। षडनुवाकाइति
इतिश्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायामात्रेर्षिःपंचमंमंडलंसंपूर्णं॥ ॥ बार्हस्पत्योभारद्वाजः। षष्ठमंमंडलमपश्यत्। षष्ठमंडलेबृहस्पतिपुत्रोभार
द्वाजोपचारानुक्रमायेदेमेवऋषिःसुहोत्रादयोमुक्तगोत्रा भरद्वाजाइयंपरिभाषेतिवचनात्। अवांतरविशिष्टत्वंचास्यबाधकमित्यर्थः। त्वंह्यग्नेसप्तो
ना॥ त्वंह्यग्नेप्रथमइतित्रयोदशर्चंसूक्तं १३ अनिरुक्तासंख्येति। बृहस्पतिपुत्रोभारद्वाजऋषिः। बार्हस्पत्योभारद्वाजइतिसूत्रवचनात्। आव
सिष्ठदर्शनात्पवाधिकसमाप्तिः। सूक्तानियोनःस्वोअरणइत्यंतानिभरद्वाजऋषिरपश्यत्। अग्निर्देवता। मंडलादिष्वाग्नेयमितिपरिभाषाव
चनात्॥ आइंद्रदर्शनात्॥ पिबासोममभियमुग्रतर्दइत्यतःप्राक्आग्नेयमित्यर्थः। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। त्वंह्यग्नेप्रथमोमनोतेतिसूक्तम
न्वाहेतिब्राह्मणस्त्रयोः॥ ॥ इतिश्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायांचतुर्थाष्टकेचतुर्थोध्यायःसमाप्तिमगमत्॥ ॥ ॥ ॥श्री ७०

त्वंह्येकादशानुष्टुभंशाक्वर्यंतं॥ त्वंह्यग्नेक्षेतवदित्येकादशर्चंसूक्तं ११ भरद्वाजऋषिः। अग्निर्देवता। अनुष्टुप्छंदः। अच्छानोमित्रमहइत्यंत्यर्क्। शाक्वरी। षट्पं
चाशदक्षरा॥ त्वंह्यक्षेतवदितिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः। ।अग्नेष्ठो।। ।अग्नेसक्षेषदित्यष्टर्चंसूक्तं ८ भरद्वाजऋषिः। अग्निर्देवता। अनादेशा
त्त्रिष्टुप्छंदः। अग्नेसक्षेषदितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। यथाहोतः। यथाहोतरित्यष्टर्चंसूक्तं ८ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। भरद्वाजऋषिः। अग्निर्देवता। अ
नादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। यथाहोतारितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। ।हुवेवःसम। ।हुवेवःसूनुमितिसप्तर्चंसूक्तं ७ भरद्वाजऋषिः। अग्निर्देवता। अनादेशा
त्त्रिष्टुप्छंदः। हुवेवःसूनुमितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। मूर्धानंवैश्वानरीयंहिद्विजगत्यंतं। मूर्धानंदिवइतिसप्तर्चंसूक्तं ७ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। भरद्वा
जऋषिः। वैश्वानरोदेवता। वैश्वानरइत्यग्नेर्गुणः। हिशब्दात्त्रीणिसूक्तानिवैश्वानरगुणोग्निर्देवत्यानि। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। वैश्वानरस्यविमित
नीत्याद्यंत्येद्वेजगत्यौ॥ मूर्धानंदिवोअरतिमितिवपुवेअहनीत्याग्निमारुतेशस्त्रेसूत्रकारः। ।पृक्षस्यांत्यात्रिष्टुप्। पृक्षस्यवृष्णइतिसप्तर्चं
सूक्तं ७ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। भरद्वाजऋषिः। हिशब्दाद्वैश्वानरगुणोग्निर्देवता। त्रिष्टुबंतस्येतिजागतंछंदः। अदब्धेभिस्तवगोपाभिरित्यंत्यर्क्। त्रिष्टु
प्। पृक्षस्यवृष्णोअरुषस्यनूसहइतिस्तोत्रियानुरूपावितिसूत्रकारः। अहश्चकृष्णमितिसप्तर्चंसूक्तं ७ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। भरद्वाजऋषिः। हिशब्दा
द्वैश्वानरोग्निर्देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। अहश्चमेहेकेष्टरर्जुनंचेतिसूक्तंमरुत्वतशस्त्रेब्राह्मणस्त्रयोः। पुरोवोदृक्पदांत्ये। पुरोवामंद्रमि
तिसप्तर्चंसूक्तं ७ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। भरद्वाजऋषिः। अग्निर्देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। द्वेविद्धेषांसीत्यंत्यर्क्अनादेशात्विंशत्यक्ष

राद्वपदाविराट्छंदः॥ पुरोवोमित्रमितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ यजस्वषट्॥ यजस्वहोतरितिषळर्चंसूक्तं ६ भरद्वाजऋषिः॥ अग्निर्देवता॥ अनादेशा
त्त्रिष्टुप्छंदः॥ यजस्वहोतरितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ मध्ये॥ मध्येहोतारितिषळर्चंसूक्तं ६ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति॥ भरद्वाजऋषिः॥ अग्निर्देवता॥
अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ मध्येहोतेतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ त्वद्विश्वा॥ त्वद्विश्वासुभगेतिषळर्चंसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ अग्मायआनुष्टुभांशक्व
र्यंतं॥ अग्नायोमर्त्यइतिषळर्चंसूक्तं ६ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति॥ भरद्वाजऋषिः॥ अग्निर्देवता॥ अनुष्टुप्छंदः॥ अछोनोमित्रमहइत्यंत्यर्कशक्वरी
षट्पंचादशाक्षरा॥ अग्नायोमर्त्यैइतिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः॥ इममूषुकोनावीतहव्यऋषिर्बाजागतंप्राक्तृदशाम्यास्तृतीया
पंचदशैशाक्वर्यौषष्ठ्यतिशाक्वर्यनुष्टुप्बृहत्यावुपांत्ये॥ इमउषुवइत्येकोनविंशत्यृचंसूक्तं १९ अनिरुक्तासंख्येति॥ आंगिरसःपुत्रोवीतह
व्यऋषिः॥ अनुक्तगोत्रमांगिरसंविद्यादितिवचनात्॥ अथवाप्रातिभरद्वाजऋषिर्विकल्पेन॥ वाविशिष्टत्वात्॥ उत्तरत्वानुवृत्तिः॥ अग्निर्देवता॥
इममूषुवइत्याद्यानवर्चाजगत्यः॥ प्राक्तृदशाम्याइत्यर्थः॥ ततःसत्वंदक्षस्येतितृतीयर्क्॥ अभिप्रयासीतिपंचदशर्कएतेद्वेऋचौशाक्वर्यौषट्
पंचादशाक्षरा॥ ततःअग्निमग्निंवइतिषष्ठीऋक्अतिशाक्वरीषष्ट्यक्षरा॥ इममुत्यमथर्ववदित्यृक्सप्तदश्यनुष्टुप्॥ जनिष्वादेववीतयइत्यष्टादश्ये
क॥ बृहती॥ एतेद्वेऋचावनुष्टुब्बृहत्यावुपांतइत्यर्थः॥ शिष्टाऋचाअनादेशात्त्रिष्टुभः॥ इममूषुवोअतिथिमुषर्बुधमितिपंचमस्यांक्वआज्यशस्त्रे
ब्राह्मणसूत्रयोः॥ त्वमग्नेद्याद्वात्रिंशत्॥ इत्यत्रंवर्धमानाद्याषष्ठीचसप्तविंश्यनुष्टुप्पर्वेचांत्ये॥ त्वमग्नेयज्ञानामित्यष्टात्रिंशदृचंसू ४८ ५५

क्तं॥ ४८॥ भरद्वाजऋषिः॥ अग्निर्देवता॥ गायत्रीछंदः॥ त्वमग्नेयज्ञानामित्याद्यर्क्वर्धमानागायत्री॥ षट्सप्तकाष्टकेति॥ ततः॥ त्वंहूतइतिषष्ठीऋक्चकाराद्व
र्धमानागायत्री॥ तेतेअग्नेत्वोताइतिसप्तविंशत्यृक्अनुष्टुप्॥ आतेअग्नऋचाहविरित्याद्यंत्येद्वेऋचौचकारात्अनुष्टुभौ॥ तयोःपूर्वेवीतियेदेवमित्यृक्त्रिष्टु
प्॥ ययोःपूर्वांत्यइत्यर्थः॥ त्वमग्नेयज्ञानामितिसूक्तंप्रातरनुवाकानुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः॥ ॥ इतिश्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायांचतुर्थाष्टकेपंचमो
ध्यायः॥ ॥ पिबपंचोनेंद्रंत्रैष्टुभंद्विपदांतं॥ पिबासोममभीतिपंचदशर्चंसूक्तं १५ अनिरुक्तासंख्येति॥ भरद्वाजऋषिः॥ इंद्रोदेवता॥ इंद्रदर्शनात्॥ आ
ग्नेयनिवृत्तिः॥ त्रिष्टुप्छंदः॥ अपावाजंदेवहितमित्यंत्यर्क्॥ द्वाविंशत्यक्षरा॥ द्विपदाविराट्छंदः॥ पिबासोममभियमुग्रतर्दइतिसूक्तंब्राह्मणसूत्रयोः॥ त
मुष्टुहि॥ तमुष्टुहीतिपंचदशर्चंसूक्तं १५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति॥ भरद्वाजऋषिः॥ अनादेशात्त्विंद्रोदेवता॥ अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ तमुष्टुहीयोअभि
भूत्योजाइतिसूक्तंब्राह्मणसूत्रयोः॥ महान्त्रयोन॥ महांइंद्रोनृवदितित्रयोदशर्चंसूक्तं १३ अनिरुक्तासंख्येति॥ भरद्वाजऋषिः॥ अनादेशात्त्विंद्रो
देवता॥ अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ महांइंद्रोनृवदाचर्षणिप्रा॥ इतिसूक्तमितिब्राह्मणसूत्रयोः॥ द्योर्नविपिप्रोर्विराट्॥ द्यौर्नयइतित्रयोदशर्चंसूक्तं १३
पूर्ववत्सूक्तसंख्येति॥ भरद्वाजऋषिः॥ अनादेशात्त्विंद्रोदेवता॥ अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ विपिप्रोरहिमायस्येत्यृक्॥ दशाक्षराचतुष्पदाविराट्छंदः॥ अ
यत्नुष्पदाविराड्दशकेशितिपरिभाषावचनात्॥ पंक्तिभेदः॥ द्यौर्नयइंद्रेत्यच्छावाकशस्त्रेसूत्रकारः॥ इमाउद्वादशनवम्येकादश्यौवैश्वदेव्यौ॥ इमाउत्वा
पुरुतमस्येतिद्वादशर्चंसूक्तं १२॥ भरद्वाजऋषिः॥ अनादेशात्त्विंद्रोदेवता॥ अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ ततःप्रातयेवरुणामितिनवम्यृक्त्रमआवान

मित्येकादशस्य स्वगतेद्वे ऋचौ वैश्वदेवदेवत्ये॥ इमा उ त्वा पुरुतमस्य कारोरिति सूक्तमिति ब्राह्मणसूत्रयोः। य एक एकादश। य एक इत्येकादशर्चं सूक्तं ११॥ भ
७२ रद्वाजऋषिः। अनादेशादिंद्रो देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप् छंदः। स्फतइत्त्वमिति सूक्तं निष्केवल्यशस्त्रे पद्महतीति तथा बृहतीशस्त्रे महाव्रतारण्यके॥ इषा।
मदइति दशर्चं सूक्तं १०॥ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। भरद्वाजऋषिः। अनादेशादिंद्रो देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप् छंदः। इषामदइति सूक्तं पञ्चेहनि निष्के
वल्यशस्त्रे सूत्रकारः॥ याहिनव॥ यात ऊतिरिति नवर्चं सूक्तं ९ भरद्वाजऋषिः। अनादेशादिंद्रो देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप् छंदः। यात ऊतिर
वमा या परमेति सूक्तमिति ब्राह्मणसूत्रयोः॥ श्रुधी नो ष्टे॥ श्रुधीन इंद्रेत्यष्टर्चं सूक्तं ८ भरद्वाजऋषिः। अनादेशादिंद्रो देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्
छंदः। श्रुधीन इंद्रेति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः। किमस्य त्या चायमानस्याभ्यावर्तिनो दानस्तुतिः। किमस्य मद इत्यष्टर्चं सूक्तं ८ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। भरद्वा
जऋषिः। अनादेशादिंद्रो देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप् छंदः। द्वयाँ अग्न इत्यंत्यर्क्। चायमानस्याभ्यावर्तिनो युद्धेऽभिमुखगमनात्॥ भ्याभ्यामभ्यावर्तिनगुणस्य
राज्ञो दानस्तोधि। स एव दानं देवतेति। अभ्यावर्ती चायमानो ददातीति मंत्रलिंगात् प्रशंसति। किमस्य मद इति सूक्तं
स्वाध्यायधर्मः। आ गावो गव्यां द्वितीयैंद्री चांत्या त्वपादोन्त्यानुष्टुप् जागतस्तूचो द्विनीयादिः। आ गावो अग्मन्नित्यष्टर्चं सूक्तं ८ पूर्ववत्सूक्तसंख्ये
ति। भरद्वाजऋषिः। गव्यमित्यस्य गो देवता। इंद्रो यज्वन इति द्वितीयर्क् चकारात् इंद्रो देवत्या वक्तव्येन। स्तुत्यां त्यः पादः। चकारात् उपेदैंद्रन वर्धा य
इंती इंद्रदेवत्या। उपेदमित्यंत्यर्क् अनुष्टुप् द्वितीयादिर्वचनात्। इंद्रो यज्वन इत्याद्यास्तिस्रो जगत्यः। शिष्टा ऋचोऽनादेशात् त्रिष्टुभः ७२

ष्टुभः। आ गावो अग्मन्निति सूक्तमग्निविधाने॥ तथाग्य आगायमेक इति॥ ॥इति श्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायां डोरवळोपनामकृष्णसहस्कृतगणेशकृतौ चतु
र्थाष्टकस्य षष्ठोध्यायः॥ ॥इंद्र षट्॥ इंद्रत्वो नर इति षळर्चं सूक्तं ६ भरद्वाजऋषिः। अनादेशादिंद्रो देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप् छंदः। इंद्रं वो नर इति सूक्तं स्वा
ध्यायधर्मः॥ स्वयः पंच॥ स्वयइदितिपंचर्चं सूक्तं ५ भरद्वाजऋषिः। अनादेशादिंद्रो देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप् छंदः। स्वयइद्धो इति सूक्तं बृहतीसहस्रशस्त्रे
आरण्यके॥ अपूरेकः सुहोत्रस्तु चतुर्थशक्वरी॥ अपूरेक इति पंचर्चं सूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। भरद्वाजपुत्रः सुहोत्रनामऋषिः। एवं वक्ष्यतीति सुहोत्राद
येनुक्कगोत्रा भरद्वाजा इति। तुशब्दात् उत्तरसूक्तं सुहोत्रमपश्यत्। अनादेशादिंद्रो देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप् छंदः। नतः त्वं शतान्यदेति च चतुर्थी शक्वरी। श
क्वरीषट् पंचाशदक्षराः। अपूरेको रयिपतेरथीणामित्यष्टौ सूक्तानि निष्केवल्यशस्त्रे बृहतीसहस्रे महाव्रतारण्यके। अष्टौ शब्दात् उत्तर अष्टावित्यर्थः
॥ अपूर्व्या॥ अपूर्व्या पुरुतमानीति पंचर्चं सूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। तुशब्दात् कहोत्रनामऋषिः। अनादेशादिंद्रो देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप् छंदः॥
अपूर्व्या पुरुतमान्यस्मा इति सूक्तं ब्राह्मणसूत्रयोः। य ओजिष्ठः शुनहोत्रे पुत्रास्तु। य ओजिष्ठ इति पंचर्चं सूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। भरद्वाजपुत्रः
शुनहोत्रनामऋषिः। तुशब्दात् उत्तरसूक्तं शुनहोत्रमपश्यत्। अनादेशादिंद्रो देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप् छंदः। य ओजिष्ठ इति सूक्तं बृहतीसहस्रशस्त्रे
॥ संचत्वे॥ संचत्वे जग्मुरिति पंचर्चं सूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। तुशब्दात् शुनहोत्रनामऋषिः। अनादेशादिंद्रो देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप् छंदः॥
संचत्वे जग्मुर्गिर इंद्र पूर्वीरिति सूक्तमिति बृहतीसहस्रे तथा ब्राह्मणसूत्रयोः। कदानरस्तु। कदा भुवन्निति पंचर्चं सूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति॥

५७ भरद्वाजपुत्रो नरनामऋषिः। तुशब्दादुत्तरसूक्तं नरनामापश्यत्। अनादेशान्त्विंद्रो देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। कदाभुवन्निति सूक्तं बृहतीसहस्रेत
था ब्राह्मणस्तत्रयोः सत्रा। सत्रामदासइति पंचर्चं सूक्तं। ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। तुशब्दान्नरनामऋषिः। अनादेशात्त्विंद्रो देवता। अनादेशात्त्रि
ष्टुप्छंदः। सत्रामदासइति सूक्तं बृहतीसहस्रशास्त्रे तथा ब्राह्मणस्तत्रयोः। अर्वाक। अर्वाग्रथमिति पंचर्चं सूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। पूर्ववद्भरद्वाज
ऋषिः। अनादेशात्त्विंद्रो देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। अर्वाग्रथमिति सूक्तं बृहतीसहस्रशास्त्रे महाव्रतारण्यके। अपात्। अपादितपंचर्चं
सूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। भरद्वाजऋषिः। अनादेशात्त्विंद्रो देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। अपादितइति सूक्तं बृहतीसहस्रशास्त्रे महाव्रता
रण्यके। मंद्रस्यकवेरिति पंचर्चं सूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। भरद्वाजऋषिः। अनादेशात्त्विंद्रो देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। मंद्रस्यकवेरिति सू
क्तस्याध्यायधर्मः। इंद्रपिब। इंद्रपिबतुभ्यमिति पंचर्चं सूक्तं। ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। भरद्वाजऋषिः। अनादेशात्त्विंद्रो देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः।
इंद्रपिबतुभ्यमिति सूक्तं ब्राह्मणस्तत्रयोः। ।।अहेळमानः।। अहेळमानइति पंचर्चं सूक्तं। ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। भरद्वाजऋषिः। अनादेशात्त्विं
द्रो देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। अहेळमानइति सूक्तस्याध्यायधर्मः। प्रत्यस्मैचतुष्कमानुष्टुभं सं बृहत्यंतं। प्रत्यस्माइति चतुर्ऋचं सूक्तं ४ भरद्वाज
ऋषिः। अनादेशात्त्विंद्रो देवता। अनुष्टुप्छंदः। अस्मा अस्माइत्यंत्यर्क् बृहती। प्रत्यस्माइति सूक्तं मध्यावाकोन्नीयमनेस्तत्रकारः।। ।।यस्योक्षि ५७
हं।। यस्यत्यच्छंबरमिति चतुर्ऋचं सूक्तं ४ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। भरद्वाजऋषिः। अनादेशात्त्विंद्रो देवता। औष्णिक्छंदः। यस्यत्यच्छंबरं मदइति

त्रयस्तृचा गायत्र्यइति बृहतीसहस्रशास्त्रे महाव्रतारण्यके। योरयिवश्चतुर्विंशतिः शंयुर्बार्हस्पत्योऽत्रानुष्टुभस्तिस्रश्चविराजो मध्यमे चवासं।।
योरयिवइति चतुर्विंशत्यृचं सूक्तं २४ बृहस्पतिपुत्रः शंयुर्नाम ऋषिः। हिशब्दात्त्रीणि सूक्तानि शंयुर्बार्हस्पत्यानि। उक्तगोत्रत्वाद्वायं भरद्वाजइत्य ६०
र्थः। अनादेशात्त्विंद्रो देवता। योरयिवइत्याद्याः षळृचोऽनुष्टुभः। ततः आ वदद्दक्षमित्याद्यास्तिस्र ऋचः। रकारात्त्रिष्टुप्पदा दशाक्षरा विराट्छंदः।
आसां तिसृणां मध्यमे ऋत स्यपथीत्येषैवानुश्चयेन विराट्सूक्तस्याष्टमीत्यृक्इत्यर्थः। सूक्तस्य सप्तमीनवम्यावृचौ तेकासष्टौत्रिष्टुभावेव।
ततः इंद्रतुभ्यमिदित्याद्याः पंचदशर्चो अनादेशात्त्रिष्टुभः। योरयिवइति सूक्तस्याध्यायधर्मः। यआनयत्त्रयस्त्रिंशद्गायत्र्यं पुत्रतमामति निवृ
द्वदाधिवृवुः पादनिवृदंत्यानुष्टुप्त्वचौत्येवबुसक्षादैवतं।। यआनयदिति त्रयस्त्रिंशदृचं सूक्तं।। ३३।। हिशब्दात्शंयुर्नामऋषिः। अनादेशात्त्विं
द्रो देवता। अधिवृबुपाधिम्यौनामित्यंत्यस्तृचोऽवृबुसक्षसेंद्रमक्तः। शंयोर्बृबुरिति श्रूयते। बार्हस्पत्यशंयुरित्यर्थः। अधिवृबुरित्यंत्यस्तृचोऽवृबु
सक्षादेवता। इंद्रवर्जमित्यर्थः। ततः पुत्रतममित्यृक्। अनितिनिवृद्गायत्रीमध्यमः षट्कश्चेदिति। अधिवृबुरित्यृक्पादनिवृद्गायत्रीत्रयः
सप्तकाः। तत्कनोविश्वइत्यंत्यर्क्अनुष्टुप्। शेषाः सर्वास्तुगायत्र्यः। यआनयत्परावत इति तिस्र उत्तमामुद्धरतीति बृहतीसहस्रशास्त्रे म
हाव्रतारण्यके।। त्वामिद्धिप्रकूनामगाथं। त्वामिद्धिहवामहइति चतुर्दशर्चं सूक्तं १४।। आनिरुक्तासंख्येति। हिशब्दात्शंयुर्ऋषिः। अनादेशा
त्त्विंद्रो देवता। अनादेशान्नबार्हतप्रगाथं छंदो बृहतीसतोबृहत्यौ। सप्त इच इत्यर्थः। त्वामिद्धिहवामहइति बृहत्पृष्ठं सवनानि कैवल्यशास्त्रे ब्राह्म

सं० दी

९२

पास्त्वयोः। स्वादुरेकत्रिंशदृर्चः पंचादौ सौम्यो गव्यस्त्वृर्ध्वौ लिंगोक्तदेवतः प्रस्तोक इति त्रिष्टुबनुष्टुप् गायत्री द्विपदा सांजयस्य प्रस्तोकस्य दानस्तु
तिः परोऽल्त्वचौ रथदुंदुभिदेवत्यौ वैंद्रो त्योधर्च्वो युजानो बृहती त्रिष्टुप् द्विपदा दिवस्पृथिव्या जागतं। स्वादुष्किलायमित्येकत्रिंशदृचं सूक्तं॥ २१॥ भरद्वा
ज पुत्रो गर्ग ऋषिः। स्वादुष्किलायमित्याद्याः पंचर्चः सोमदेवत्याः। ततः अगव्यूति क्षेत्रमित्यर्द्धर्चो लिंगोक्तदेवतः देवान् भूमिं च स्तौति। सैव देवता द्वि
र्ध्वमर्द्ध इत्यर्थः। प्रस्तोक इत्यृक् त्रिष्टुप्। दशाश्वानित्यृक् अनुष्टुप्। दशरथानित्यृक् गायत्री। महिरा ध इत्यृक् द्वाविंशत्यक्षरा त्रिष्टुप् द्विपदी एकादशाक्षराः
पादा इत्यर्थः। परोऽल्त्वचो द्वौ। प्रथमं त्वच वनस्पते वीडुंग इति प्रस्तोक इत्यादित्व तस्त्वर्चः सृंजयपुत्रः प्रस्तोकनामराज्ञो दानस्तुतिः। आसामृचां दानं देवते
त्यर्थः। परोऽल्त्वचो द्वौ। प्रथमं त्वच वनस्पते वीडुंग इति रथोपस्थमभिमृशेदिति च गृह्ये। स्मर्यते॥ वनस्पते वीडुंगो हि भूया इत्यस्य रथोपस्थमभिमृशेदि
ति स्तुतिः। तथा द्वितीयं त्वच उप श्वासय पृथिवीमुत द्यामिति त्वचेन दुंदुभिमभिमृशेदिति च गृह्ये। एते द्वे त्वचौ रथदुंदुभिदेवत्यावित्यर्थः। ततः द्विती
यत्तृचस्येत्यंत्यो धर्च्वः समश्वपर्णाश्चरंतीतीन्द्रदेवत्यः। युजानो हरिरित्यृक् बृहती। त्रिष्टुद्द्विपदे तिमा हराधसेति पुनरुक्तिः श्लोकनित्रि ष्टुप् द्विपदा श
ब्दयोः पृथक्त्वावबोधापनोदार्थमिति क्रमः। दिवस्पृथिव्या इत्यृक् जगती॥ सूक्तस्य शिष्टास्तत्र चतस्त्रः सर्वा अनादेशात्तद्वैन्द्रदेवत्याः। तथा सूक्तस्य शि
ष्टाः सूक्तस्य शिष्टाः समविंशत्यर्चा अनादेशात्त्रिष्टुभः। स्वादुष्किलायमिति च तस्त्वर्चो अथ निमारुते शस्त्रे ब्राह्मणस्तत्र ये। तथा सूक्तं स्वाध्यायधर्मेण ॥
इति श्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायां चतुर्थाष्टके सप्तमोऽध्यायः॥ ॥ यज्ञायज्ञाद्यधिकारं सुस्त्वण पाणिः। कं अश्चि सूक्तं प्रगाथो बृहतीमहासती। ९२

बृहती महाबार्हतबार्हतो प्रगाथावित्याग्नेय्यः ककुभः प्रगाथः पुरउष्णिक् बृहत्यतिजगती निमारुतोत्या स्त्रिस्त्रोवा सा लिंगोक्तदेवताः ककुभः प्रगाथः पुरउष्णिक् बृह
ती तिपोस्विहो बृहती त्रि महाबृहती यवमध्यानुष्टुप् मारुत्यो त्या द्यावाभूम्योर्वाग्नेर्वा। यज्ञायज्ञा व इति द्वाविंशत्यृचं सूक्तं २२॥ आ नरुक्ता संख्येति पुनः शंयुर्ना बृहस्पति
म ऋषिः शंयुर्बार्हस्पत्यस्त्वक्तो। इदं सूक्तं तृणपाणिस्त्वेवाच्यं॥ प्रथवस्कस्य इत्यस्या तृणपाणित्वं वर्त्तते। पृश्निसूक्तं पृश्निदेवत्यं। पृश्निनाम मरुतां माता सा देवता।
ततः यज्ञायज्ञा व इत्याद्यौ द्वौ प्रचावनादेशात् बार्हतप्रगाथौ बृहती सतोबृहत्यावित्यर्थः। यमाय ओ अद्रय इति पंचम्यृक् बृहती। आ य पप्रावतिषष्ठीनृक् महास
तो बृहतीभेदः अष्टमस्त्वयस्यैव च द्वावित्यर्थः। बृहांद्रम इति सप्तम्यृक् महा बृहती त्रिष्टुप्भेदः चत्वारोऽष्टकाजागतश्चेति। विश्वासां गृहपतिरित्यष्टम्यृ
क् सहामती बृहती जगतीभेदः। अष्टिनस्त्रयस्यैव च द्वावित्येतौ द्वावृचौ सतन्म्यष्टम्यावेको महाबार्हतप्रगाथ इत्यर्थः। स्वं न श्चित्र इति नवम्यृक् बृहती पर्णि
तो कमिति दशम्यृक् सतोबृहत्येतौ द्वावृचौ नवमी दशम्यावित्येको बार्हतप्रगाथ इत्यर्थः। एतादशनो अग्निदेवत्याः। ततः आसरवाय इत्येकादश्यृक् ककुप्
उष्णिक् भेदः या गार्द्धाय द्वादश्यृक् सतोबृहत्येतौ द्वावृचौ एकादशी द्वादश्यावेको काकुभः प्रगाथ इत्यर्थः। भरद्वाजा इति त्रयोदश्यृक् पुरउष्णिक्। अ
घ्न्येन। तं व इंद्रमिति चतुर्दश्यृक् बृहती। त्वेषं शर्द्धोन इति पंचदश्यृक् अतिजगती द्विपंचाशदक्षराः एताः पंचर्चो मरुद्देवत्याः आ सां पवर्चानां मध्ये
तिसृणां त्रयोदश्याद्याविकल्पेन। इन्द्रार्यमा। पूर्वद इत्याद्या लिंगोक्तदेवता इत्यर्थः। आ मा पूषन्निति षोडश्यृक् ककुबुष्णिक्। मा काकंबीरमिति सप्तद
श्यृक् सतो बृहत्येतौ द्वावृचौ षोडशीसप्तदश्यावेको काकुभप्रगाथ इत्यर्थः। इह नेरिवत इत्यष्टादश्यृक् पुरउष्णिक्। परो हि मर्त्यैरित्येकोनविंशत्यृक् बृहती। एता
श्चतस्त्रर्चः षोडश्याद्याः पौष्णदेवत्याः। वामी वामस्येति विंशत्यृक् बृहती। स च द्वि घस्येत्येकोनविंशत्यृक् महाबृहती यवमध्या। आद्यंतावष्टकौ मध्ये द्वादशाक्ष
रा इति यवमध्या इत्यर्थः। सकृद्ध द्यौरिति द्वाविंशत्यृक् अनुष्टुप्। एतास्तिस्त्रर्चो विंश्यादि मरुद्देवत्याः द्यावाभूम्योर्वाग्नेर्वा विकल्पेन। येदेवतास्तुतिः सैव देवतेत्यर्थः

यज्ञायज्ञावोअग्नयइतिसूक्तमग्निविधानेतथाहुत्वसोमिया आग्निमारुतशस्त्रेब्राह्मणस्त्रयोः। सूक्तेपंचोनऋजिश्वाहवैश्वदेवंहशाकयंतं। सूक्तेनरउ
५८ तिपंचदशर्चंसूक्तं१५ अनिरुक्तासंख्येति। भरद्वाजपुत्रस्रजिश्वानामऋषिः। हशब्दात्वत्वारिसूक्तान्यृजिश्वानामनि विश्वेदेवादेवता। सूक्तेजन मि
तिसूक्तंवैश्वदशस्त्रेब्राह्मणस्त्रब्राह्मस्त्रयोः। कुवेरः॥ कुवेवोदेवीमितिपंचदशर्चंसूक्तं१५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। हशब्दात्ऋजिश्वाऋषिः। हशब्दात्वि
श्वेदेवादेवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। कुवेवोदेवीमितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। उदुत्यत्वोकशाच्युक्तिगनुष्टुबंतं। उदुत्यत्वक्षरितिषोळशर्चंसूक्तं१६
हशब्दात्ऋजिश्वाऋषिः। हशब्दाद्विश्वेदेवादेवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। भपत्यंरजनमित्याद्यास्तिस्रचैउस्निहः। अपिपंथामित्यंत्यकाअनुष्टुप्॥
उदुत्यत्वक्षरितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। नतऋनासप्तम्याद्याःषट्गायत्र्याद्याश्चतुर्दशीजगती। नतद्दिवेतिसप्तदशर्चंसूक्तं१७ अनिरुक्तासंख्येति। हशब्दा
त्ऋजिश्वानामऋषिः। हशब्दाद्विश्वेदेवादेवता। विश्वेदेवासआगतेत्याद्याःषळर्चोगायत्र्यः। ततःविश्वेदेवामसृण्वंत्वितिचतुर्दशकजगती॥
शेषादशर्चाअनादेशात्त्रिष्टुभः। आसांदशार्चानांमध्येनतद्दिवेत्याद्याःषळर्चाःविश्वेदेवासआगतेतित्रयोदश्यकयेकेऽत्यंत्यास्तिस्रश्चेत्यर्थः। नतद्दि
वेतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। अथऋक्षहोत्रादीनामनुक्तगोत्राणांगोत्रादितिहासोविशेषमाह॥ ऋक्षहोत्रादयोनुक्तगोत्राभरद्वाजाःपौत्राद्बृहस्पतेर्दौष्यंतेर्वाभा
रतस्य॥ ॥ऋक्षहोत्रशुनहोत्रनरगर्गऋजिश्वानइत्येतेपंचपुत्राःऋक्षहोत्रादयःअनुक्तगोत्राइति। शंयुर्बार्हस्पत्योक्तगोत्रस्यशंयुर्निरित्यर्थः
भरद्वाजाःभरद्वाजपुत्राःबृहस्पतेःपौत्राइत्यर्थः। अथवादौष्यंतेर्वा। अथवागोत्रादित्यर्थः। ऋक्षहोत्रादिमहर्षिर्णांपौत्रस्यविकल्पः। अत्रेति ५८
हासः। इतिहासोहनुष्टुतोविस्पष्टार्थंवर्ण्यते। प्रजापतेःपुत्रआसीदंगिरानामवैमुनिः। तस्यपुत्रास्त्रयस्त्वासंस्त्रेताग्निसमतेजसः। इति

हेतुभूतेउतथ्योऽयेघइत्येवमध्यमस्तुबृहस्पतिः। संवर्तोऽक्तकनिष्ठोथज्येष्ठोगुणगुणोर्नवि। स्वपुत्रेतुमृतेत्वार्तोबृहस्पत्युपदेशतः। दत्तपुत्र
विधानेनभरद्वाजंगृहीतवान्। दौष्यंतेर्भरतस्यासीभरद्वाजस्ततस्ततः। स्वपत्न्यांपुष्करिण्यांचपंचपुत्रानजीजनत्। ऋक्षहोत्रंशुनहोत्रंचनरंगर्गमृजि
श्विनं॥ इतिसिद्धऋक्षहोत्रादेःपौत्रत्वस्यविकल्पनं॥ नतद्दिवानेतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। । वयंदशपौष्णंतत्र्यायत्र्यवैष्यांपूषन्ननुष्टुप्। वयमुत्वेति
दशर्चंसूक्तं१०॥ पूर्ववत्भरद्वाजऋषिः। पूषादेवता। ततशब्दात्षट्सूक्तानिपूषदेवत्यानि। गायत्रीछंदः। वैशब्दात्पंचसूक्तानिगा
यत्राणि॥ यांपूषन्नित्यंत्यकाअनुष्टुप्॥ वयमुत्वापथस्पतइत्यर्थंचव्याचरिष्यन्निवितरथे॥ ॥संपूषन्॥ ॥संपूषन्नितिदशर्चंसूक्तं२०॥
पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। भरद्वाजऋषिः। ततशब्दात्पूषादेवता। वैशब्दाद्गायत्रीछंदः। संपूषन्विदुषेतिनष्टमधुजगाभिषादेतिरथे॥
ळहवांषट्॥ ॥ळहवामितिषळर्चंसूक्तं॥६॥ भरद्वाजऋषिः॥ ततशब्दात्॥ पूषादेवता। वैशब्दात्गायत्रीछंदः। ळहवामितिसू
क्तंस्वाध्यायधर्मः। यएनमंत्यानुष्टुप्॥ ॥यएनमितिषळर्चंसूक्तं॥६॥ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति॥ भरद्वाजऋषिः। ततशब्दात्पूषादेवता। वै
शब्दात्॥ गायत्रीछंदः॥ आतेस्वस्तिमित्यंत्यर्क॥ अनुष्टुप्॥ यएनमितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। इंद्राश्चेंद्रं च॥ इंद्रानुपूषणेतिषळर्चंसूक्तं६॥
पूर्ववत्॥ सूक्तसंख्येति॥ भरद्वाजऋषिः। ततशब्दात्पूषादेवता॥ चकारात्इंद्रापूषादेवतेत्यर्थः। वैशब्दात्गायत्रीछंदः॥ इंद्रापूषणेति

७६ सूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ ऋतुकंचनु ऋकंद्वितीयाजगती॥ ऋतुकंतेअन्यादितिचतुर्ऋचंसूक्तं ४ भरद्वाजऋषिः तुशब्दात् पूषादेवता। अनादेशा
त्त्रिष्टुप्छंदः॥ अजाश्वइतिद्वितीयर्कजगती। ऋतुकंतेअन्यादितिषष्ठवर्ग्यंशंसनेब्राह्मणस्तत्रयोः तथापरुषप्रकरणे॥ मनुदेवौद्राग्नंतुयाहंनंचतु
रनुष्टुबंतं॥ प्रनुवोनेदितिदशार्चंसूक्तं १० भरद्वाजऋषिः इंद्राग्नीदेवता। तुशब्दात् उत्तरसूक्तमैंद्राग्नं॥ बृहस्पतीछंदः। अइंद्राग्नीआ
हितन्वतइत्याद्यंत्याश्चतस्रोनुष्टुभः। प्रनुवोचेतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। अथत्वंचोनागायत्रंत्रिष्टुबादित्रिष्टुप्बृहतीअनुष्टुबंतं। अथ
ह्रत्रामितिपंचदशार्चंसूक्तं १५ आनिरुक्तासंख्येति॥ भरद्वाजऋषिः। तुशब्दात् इंद्राग्नीदेवता। गायत्रीछंदः॥ तुशब्दादुत्तरसूक्तंगा
यत्रं। अथहत्रमित्याद्याचतस्रस्त्रिष्टुभः। उभावामिंद्राग्नीइतित्रयोदश्यृक् त्रिष्टुप्। आनोगव्येभिरितिचतुर्दश्यृक्बृहती॥ इंद्राग्नीरु
ष्युतंहवमितिपंचदश्यृक्अंत्यानुष्टुप्॥ अथहत्रमित्यस्यावामिंद्राग्नीइतियाज्येसूत्रकारः। तथास्वाध्यायधर्मः। इयंपवनासारस्वतंत्रिजगत्या
दश दिजगतीत्रिष्टुबंतं॥ इयमददादितिचतुर्दशर्चंसूक्तं १४॥ अनिरुक्तासंख्येति॥ भरद्वाजऋषिः सरस्वतीदेवता। तुशब्दात् गायत्रीछंदः। इयमददा
दित्याद्यास्तिस्रोजगत्यः। प्रयामहिम्नेतित्रयोदश्यृक्जगती। सरस्वत्यभिनइत्यंत्यर्क्त्रिष्टुप्॥ इयमददादुग्रमितिप्रउगशस्त्रेब्राह्मणस्तत्रयोः। त
थासूत्रकारश्च॥ ॥इतिश्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायांडोंबलोपनामकृष्णभट्टसुतगणेशकृतौचतुर्थाष्टकस्याष्टमोध्यायः॥ श्री ॥ छ ॥ श्री ॥ ७६

सूक्तपएकादशाश्विनंतु- सुक्षेणनरेत्येकादशार्चंसूक्तं ११ भरद्वाजऋषिः। अश्विनौदेवता॥ तुशब्दात् उत्तरसूक्तमाश्विनं। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः।
सुक्षेणेरेतिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः। कत्येकपदांतैष्टुभमाद्याविराट्। क१त्यावग्लूइत्येकादशार्चंसूक्तं ११ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति।
भरद्वाजऋषिः। तुशब्दात् अश्विनौ देवता अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः त्रैष्टुभमितिशब्दात्। आवांसुम्नेइत्यंत्यर्कएकादशाक्षराएकपदाविराट्छंदः
एकादशाक्षत्यनुष्टुप्भेदइत्यर्थः क१त्येत्याद्यर्क्चतुष्पदाविराड्दशाक्षराःपादाःपंक्तिभेदाः क१त्येतिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः॥ ॥
उदुश्रियेषट्कुपस्यं तु॥ उदुश्रियइतिषडृचंसूक्तं ६ भरद्वाजऋषिः। उषादेवता। तुशब्दादुत्तरसूक्तमुषस्यं। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। उदुश्रिइ
तिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः एषास्या एषास्यानइतिषडृचंसूक्तं ६ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। भरद्वाजऋषिः तुशब्दात् उषादेव
ता अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः एषास्यानइतिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः वपुर्नैकादशमारुतं॥ वपुर्नुतदित्येकादशार्चंसूक्तं ११ पू
र्ववत्सूक्तसंख्येति। भरद्वाजऋषिः मरुतोदेवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः वपुर्नुतच्चिकितुषेचिदस्त्वितिमारुतमितिब्राह्मणस्तत्रयोः ॥
विश्वेषांमैत्रावरुणं॥ विश्वेषांवइत्येकादशार्चंसूक्तं ११ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति भरद्वाजऋषिः मित्रावरुणौदेवता॥ अनादेशात्त्रिष्टुप्छं
दः विश्वेषांवइतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः ऋष्टीवांमैंद्रावरुणमुपांत्येजगत्यौ॥ ऋष्टीवामित्येकादशार्चंसूक्तं ११ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति
भरद्वाजऋषिः इंद्रावरुणौदेवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। प्रसम्राजेबृहतइत्युपांत्येद्वेजगत्यौ। ऋष्टीवांयज्ञइतिसूक्तंमैत्रावरुण

शस्त्रेसूत्रकारः॥ संवांमध्यावैंद्रावैष्णवं॥ संवांकर्मणेत्यष्टर्चंसूक्तं ८ भरद्वाजऋषिः इंद्राविष्णूदेवता॥ अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ संवांक
र्मणेतिसूक्तमुक्थपर्यायाच्छावाकशस्त्रेब्राह्मणसूत्रयोः॥ घृतवतीषट् द्यावापृथिवीयंजागतं॥ घृतवतीभुवनानामितिषळृचंसूक्तं ६
भरद्वाजऋषिः द्यावापृथिवीदेवता। जगतीछंदः घृतवतीभुवनानामितिसूक्तंवैश्वदेवशस्त्रेब्राह्मणसूत्रयोः॥ उदुष्यसावित्रंत्रिष्टुबंतं॥
उदुष्यदेवइतिषळृचंसूक्तं ६ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति भरद्वाजऋषिः सवितादेवता त्रिष्टुबंतस्य द्विजागतछंदः॥ उदुष्यदेवः सवितेत्यं
त्यस्तृचः त्रिष्टुभः उदुष्यदेवः सविताहिरण्ययेतिसावित्रंवैश्वदेवशस्त्रेब्राह्मणसूत्रयोः॥ इंद्रासोमापंचैंद्रासोमं ॥ इंद्रासोमा
महीविपंचर्चंसूक्तं ५ भरद्वाजऋषिः इंद्रासोमौदेवता॥ अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ इंद्रासोमासूक्तमग्निविधाने॥ ॥ योजाद्रिभित्त्र्यृचंबार्हस्प
त्यं॥ ॥ योजाद्रिभिदितित्र्यृचंसूक्तं ३ भरद्वाजऋषिः बृहस्पतिर्देवता अना त्रिष्टुप्छंदः॥ योजाद्रिभिदितिसूक्तमग्निविधाने तथाब्रह्म
ब्रह्मणाच्छंसीशस्त्रेसूत्रकारः॥ ॥ सोमारुद्राचतुष्कंसोमारौद्रं॥ सोमारुद्राधारयेथामितिचतुरृचंसूक्तं ४ भरद्वाजऋषिः॥ सोमारुद्रौ
देवता॥ अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ सोमारुद्रेतिसूक्तमग्निविधाने॥ ॥ जीमूतस्यैवैकोनापायुर्भरद्वाजः संग्रामांगान्यस्तौत्प्रथमया
वर्मधनुर्ज्यामार्त्नीइषुधिंजगत्याद्वेसारथिमध्वरेरश्मीनश्वान्रथंरथगोपंजगत्यालिंगोक्तदेवताद्वाभ्यामिषून्ब्रह्मणोदंहस्तघ्नंद्वाभ्यामभी

शूनपराः पंक्त्यादयोलिंगोक्तदेवताः संग्रामाशिषोंत्यानुष्टुप् कृजीतआलाक्तेतिचद्वे द्वे॥ ॥ जीमूतस्येवभवत्येकोनविंशत्यृचंसूक्तं १९ आनरूक्ता
संख्येति भरद्वाजपुत्रः पायुर्नामऋषिः॥ अनेनसूक्तेनवर्मादीनिसांग्रामांगानियुद्धोपकरणानिकवचादीनि॥ ऋच एकाभिर्ऋषिरस्तौदि
दिस्तुतवानित्यर्थः कारिका॥ जीमूतस्येतिसूक्तेनपृथक्त्वेनाभिमंत्रयेत्॥ प्रथमातस्यसूक्तस्ययोद्धारंस्तौतिवर्मिणं इतिधन्वानिधनु
र्वक्ष्यति ज्यानिमंत्रिणी अंगानिकानिमानीत्याह॥ जीमूतस्येत्याद्यर्चावर्मैकवचमस्तौत्॥ तस्यवर्मदेवतेत्यर्थः॥ धन्वानागाइतिद्वितीयर्चा
धनुरस्तौत् तस्मात्तेधनुर्देवतेत्यर्थः॥ वक्ष्यंतीवेतितृतीयर्चाज्यामौर्वींमस्तौत्तस्याज्यादेवतेत्यर्थः॥ तेआचरंतीतिचतुर्थ्यर्चाआर्त्नीज्या
बंधकोद्याववस्तौत्॥ तस्यज्याबंधकोद्वौदेवतेत्यर्थः॥ बह्वीनांपितापंचम्यर्चाइषुधिमस्तौत्॥ तस्याइषुर्देवतेत्यर्थः इषुधिरिषूणांनिधानमि
तिनैरुक्ताः॥ एताःपंचर्चअनादेशात्त्रिष्टुभः॥ ततः रथेतिष्ठन्नितिषष्ठीसार्धपूर्वार्धेनसारथिमस्तौत्॥ तस्याःसारथिर्देवतेत्यर्थः उत्त
भीशूनामित्युत्तरार्धर्चेरश्मीनस्तौत्॥ तस्यारश्मिर्देवतेत्यर्थः॥ साषष्ठीत्रिष्टुब्जगती॥ तीव्रान्घोषानितिसप्तम्यर्चाअश्वानस्तौत्॥ तस्या
अश्वोदेवतेत्यर्थः॥ सासप्तम्यृक्अनादेशात्त्रिष्टुप्॥ रथवाहनमित्यष्टम्यर्चारथमस्तौत्॥ तस्यारथदेवतेत्यर्थः॥ साष्टम्यृक्अनादेशात्
त्रिष्टुप्॥ स्वादुषंसदइतिनवम्यर्चारथगोपानस्तौत् तस्यारथगोपादेवतेत्यर्थः॥ सानवम्यृक्अनादेशात्त्रिष्टुप्॥ इषुन्नवर्चोगताः॥ ब्राह्मणा

सइतिदशम्यृक्लिंगोक्तदेवताः ब्राह्मण·पितरः·सोम·द्यावापृथिव्यौ·पूषइत्याद्यास्त्वादिष्विद्वदेवतेत्यर्थः। सादशम्यृक्बृहतीजगती।
अथद्वाभ्यामित्येकादशीद्वादश्यृच्योः सुपर्णंवस्तइत्यजीतेपरीतेसताभ्यामिषुन्स्तौत्तास्वामिषुर्देवतेत्यर्थः। सैकादशीद्वादशीयथाक्रमे
णानुष्टबनुष्टुभौ॥ आजंघंतीतित्रयोदश्यृक् तत्तोदमित्यस्याः प्रतोदरणमित्यर्थः॥ तस्यास्त्वोदेवतेत्यर्थः। सात्रयोदश्यृक् अनुष्टुप्। अहि
रिवभोगैरितिचतुर्दश्यृक् हस्तघ्नंपराक्रममस्तौत्। यस्यहग्नेस्त्वोदेवतेत्यर्थः। साचतुर्दश्यृक् अनादेशात्त्रिष्टुप्। ततः आचाक्तायावत्स
त्रष्टापरावतेतिपंचदशीपंचदशीषोडशीतिक्रमेणद्वाभ्यामृग्भ्यामिषुंप्रशरामस्तौत् तस्याइषुशरौदेवतेत्यर्थः॥ सापंचदशीषोड
श्युभयोरनुष्टुभौ॥ ततःपराऽस्यास्तस्त्रोपत्रवाणाइत्याद्याः पंक्त्यादयोलिंगोक्तदेवताः॥ युद्धभूमिः कवचबंधनः ब्रह्मणस्पतिः मर्म।
वर्म। सोम। वरुण। देव। ब्रह्मदेवताइत्यर्थः। एतास्तिस्रः संग्रामाशिषः। संग्रामाशीरुपयज्ञमित्युच्यते। यत्रबाणाइत्यृक्पंक्तिः। मर्मा
णितइत्यृक्। अनादेशात्त्रिष्टुप्। योनःस्वइत्यंत्यृक् अनुष्टुप्। इत्यासाम्यचांयुद्धभूम्यादिदेवतेत्यर्थः। जीमूतस्येवभवतिप्रतीकमिति
कवचंभयहे। उत्तरयाधनुरुत्तरांवाचयेदित्यादिगृह्ये जीमूतस्येवभवतितिसूक्तस्यगृह्येविधाने विनियोगइति। तदेतन्मंडलसूक्तानांपंचा
धिकसप्ततिः ७५ अनुवाकास्तुषट् प्रतीकान्युच्यंते· त्वंह्यग्नेप्रथमः त्वमग्नेयज्ञानांहोषामदइंद्रे। योरयिवः उक्थेभिर्देवीमदितिं। स्तु ७८

येनराद्वः॥ इतिश्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायांभरद्वाजऋषेः षष्ठंमंडलंसंपूर्णं॥ अथसप्तमंमंडलमारभ्यते· वसिष्ठेतीतिहासमा
ह· योऽयंसंभूतोवसतीवरे पुगृह्यमाणेपुष्करेस्थितवान् सर्वतः पुष्करंतस्यवैश्वेदेवाअधारयन्नुत्थायततोमहत्तपश्चकाराद्दृष्टमिंद्रमत्ये
सोभिभिषेदृष्टवांस्तपसाप्रवीन्स्तोमभागान्परितुष्टः शक्रश्चास्त्येयस्यसगुणतोनामजज्ञेवसतश्रैष्ठ्यकर्मणस्ससप्तमंमंडलंद
सिंघोपश्यत्॥ तथापुराणे॥ यमस्तवन्वसिष्ठोयमस्माकंजगतांपतिः। देवाः सर्वेसदावंदेवसितंचवसिष्ठवत्। तस्यदेव्यामव
ज्ञायादाक्षायण्यस्त्रयोदश। तास्तदेवास्तराश्चैवगंधर्वाः पन्नगोरगाः। वयांसिचपिशाचाश्चजज्ञिरेयाश्चजातयः। तत्रत्वेकादित
र्ईषीहंदशोजनयत्क्रतान्· इंद्रतस्यास्ततोजज्ञेमित्रश्चवरुणश्चह। तयोरागतयोः सर्वेदृशाप्सरसमुर्वशी। रेतश्चस्कंदतत्कुंभस्य
पतद्वासतीवरे। यद्यकुंभाद्विष्कर्जातः कुंभेनाभिहन्यीयते· कुंभइत्यभिधानंतु परिमाणेतुपश्यते· ततोस्तूयमानस्तवसिष्ठः पुष्क
रेस्थिते। सर्वतः पुष्करंतस्यविश्वेदेवाअधारयन्· उत्थायसलिलात्तस्मादथतेपेमहातपः। नाभास्यगुणतोजज्ञेवसतश्रैष्ठ्यकर्म
णि। अदृश्यम्पिभिर्हीद्रंसोपश्यत्पुरापुरा। स्तोमभागाअथोतस्मैप्रोवाचहरिवाहनः। अगस्त्यश्चवसिष्ठश्चब्राह्मणश्चततो
भवत्· सर्वकर्मस्वयज्ञेषुदक्षिणायनमस्तवः। तस्मात्तत्रवसिष्ठोवैसदस्यात्तुहिकर्हिचित्। अहयेदासिणास्तितैरस्मित्येषापाठ

चीक्रुतिः। सोमेनमंडलेज्ञौनोदेवतास्तुतिंतुष्टवान्· सप्तमंमंडलंवसिष्ठोपश्यदित्यत्रमैत्रावरुणिर्वसिष्ठइत्युक्तं· मित्रावरुण
योर्दर्शितयोरितिवचनात्। सप्तमेमंडलेवसिष्ठऋषिरित्यर्थः॥ अग्निंपंचाधिकाविराजोष्टादशाद्याः। अग्निंनरइतिपंचविंश
त्यृचंसूक्तं। २५ आनिरुक्तसंख्येति। मैत्रावरुणपुत्रोवसिष्ठऋषिः। आग्नेयगाथादर्शनात्· अतिच्छस्वविचक्ष्वेत्यंततः ऋतुरुत्तरात्
सूक्तानिवसिष्ठऋषिरपश्यत्। अग्निर्देवता· मंडलादिष्वाग्नेयमितिवचनात्। इंद्रदर्शनाद्वेहयाव्यंतरइत्यतः प्राक्सप्तदशसू
क्तमाग्नेयमित्यर्थः तत्रः अग्निंनरइत्याद्याअष्टादशर्चोएकादशाक्षराविराट्छंदोनुष्टुप्पादः। मानोअग्नेवीरतइत्याद्याः। समर्चा
अनादेशात्त्रिष्टुभः। अस्यसूक्तस्यछंदोविकारोब्राह्मणसूत्रेवक्ष्यते॥ ताउविच्छंदसःसंतिविराजःसंतित्रिष्टुभइतिश्रुतेः। अग्निंनरोदी
धितिभिररण्योरितिजातवेदस्यमितिब्राह्मणेविनियोगइति॥ ५ इतिश्रीमदृग्वेदानुक्रमणिकादीपिकायांडोरखलोपनामकस्कंभट्ट
सुतगणेशाकृतौपंचमाष्टकस्यप्रथमोध्यायः॥ ॥जुषस्वैकादशाद्यं। जुषस्वनइत्येकादशर्चंसूक्तं। वसिष्ठऋषिः। आप्रीसूक्तोक्ता
देवताः। ताअग्निरूपाइत्यर्थः। इदंवासिष्ठाप्रीसूक्तंनराशंसदैवतं। तनूनपाद्वर्जं। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। जुषस्वनःसमिधमितिवा
सिष्ठानामितिसूत्रकारः॥ अग्निंवोदश अग्निंवोदेवमितिदशर्चंसूक्तं१० वसिष्ठऋषिः अग्निर्देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। अग्निंवो

देवमग्निभिःसजोषाइत्याज्यशस्त्रेब्राह्मणस्त्रयोः॥ प्रवः॥ प्रवःशुक्रायेतिदशर्चंसूक्तं१० पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। वसिष्ठऋषिः अग्निर्दे
ता। अना० त्रिष्टुप्छंदः। प्रवःशुक्रायभानवेभरध्वमितिपशुयाज्येसूत्रकारः। आग्नेयेनवैश्वानरंतु· आग्नेयेतवसेभरध्वमितिनव
र्चंसूक्तं ९। वसिष्ठऋषिः। वैश्वानरोग्निर्देवता। वैश्वानरइत्यग्नेर्गुणः। तुशब्दात्उत्तरसूक्तंवैश्वानरीयं· अनादे० त्रिष्टुप्छंदः। आग्नेये
तवसेभरध्वमित्यग्न्याधाने। प्रसम्राजःसप्त· प्रसम्राजइतिसप्तर्चंसूक्तं। ७। वसिष्ठऋषिः। तुशब्दात्वैश्वानरोग्निर्देवता। अनादे
शात्त्रिष्टुप्छंदः। प्रसम्राजोअसुरस्येतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। प्रवोदेवं। प्रवोदेवमितिसप्तर्चंसूक्तं ७ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। व
सिष्ठऋषिः अग्निर्देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। प्रवोदेवमितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः इंधे इंधेराजेतिसप्तर्चंसूक्तं ७ पूर्ववत्सूक्त
संख्येति· वसिष्ठऋषिः अग्निर्देवता· अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः इंधेराजेतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। अबोधिषट्। अबोधिजारइतिषड
र्चंसूक्तं६ वसिष्ठऋषिः अग्निर्देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः अबोधिजारइतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। उषोनपंच। उषोनजारइतिपंचर्चं
सूक्तं५ वसिष्ठऋषिः। अग्निर्देवता। अना· त्रिष्टुप्छंदः। उषोनजारइतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः महान् महांअसीतिपंचर्चंसूक्तं ५। पूर्व
वत्सूक्तसंख्येति। वसिष्ठऋषिः। अग्निर्देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। महांअसीतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। अगन्मत्र्यृचं। अगन्म
महेतित्र्यृचंसूक्तं। ३ वसिष्ठऋषिः। अग्निर्देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। अगन्ममहेतिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः। आग्न

न्ययेवैश्वानरीयं ॥ प्राग्नयेविश्वरउच्चइतित्र्यृचंसूक्तं । ३ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति । वसिष्ठऋषिः । वैश्वानरगुणोऽग्निर्देवता । अनादेशात्त्रिष्टुप
८० छंदः ॥ प्राग्नयेविश्वरउच्चइतिसूक्तंमग्निविधाने । समिधाग्निमित्यादि । समिधाजातवेदसइतिसूक्तंत्र्यृचं २ । पूर्ववत्सूक्तसंख्येति । वसिष्ठऋ
षिः अग्निर्देवता । समिधेत्याद्यर्कबृहती । वयंतेअग्नइत्यन्त्यर्चोनादेशात्त्रिष्टुभः ॥ समिधाजातवेदसइतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः ॥ उपस
द्यायपंचोनागायत्रं । उपसद्यायपंचदशर्चंसूक्तं १५ । आनिरुक्तासंख्येति । वसिष्ठऋषिः अग्निर्देवता । गायत्रीछंदः उपसद्याद्यमीकृष
इतितिस्रः सामिधेन्यइतिसूत्रकारः ॥ एनावोद्वादशप्रगाथं ॥ एनावोअग्निमितिद्वादशर्चंसूक्तं । १२ वसिष्ठऋषिः अग्निर्देवता ।
। बार्हतप्रगाथंछंदो बृहतीसतोबृहत्यौ । षट्प्रगाथइत्यर्थः । एनावोअग्निमितिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः ॥ ॥ अग्नेभव
सप्तद्विपदंत्रैष्टुभं । अग्नेभवेतिसप्तर्चंसूक्तं ७ वसिष्ठऋषिः अग्निर्देवता । त्रैष्टुभाद्विपदाद्या । विंशत्यक्षराएकादशाक्षराः पादाविरा
ट्छंदः । द्वौद्विपदास्त्वः समाम्नातत्समुद्देत्याद्विपदेवेत्यध्यापनविषयेत्वेचाद्र्यंचंसूक्तंज्ञेयं । शंसनेसप्तर्चाइतिसिद्धार्थः । तेतेदेवा
पेदशातः स्यामेत्यध्यापनइत्यस्यर्के द्विपदाइत्यर्थः । अग्नेमदक्षप्रमिधासमिद्धइतिस्तोत्रियानुरूपावितिसूत्रकारः । त्वेहपंचा
धिकैंद्रंसुदासःपैजवनस्यचत्वारोऽत्यादानस्तुतिः । त्वेहयत्पितरइतिपंचविंशत्यृचंसूक्तं २५ । आनिरुक्तासंख्येति । वसिष्ठ
ऋषिः इंद्रोदेवता । आग्नेयाधिकारस्यपूर्णोऽवधिः । अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः । अस्यसूक्तस्यांत्याभिश्चतसृभिर्ऋग्भिर्देवे ८०

पुर्देवतइतिद्वाविंशत्यक्षश्यादिभिःपैजवनपुत्रस्यराज्ञःसुदासनाम्नोदानंस्तूयतेस्तुतिरित्यर्थः ॥ आसाम्चचतसृणांसुदासनाम्नोदानंदेवतेति । त्वे
हयत्पितरइतिसूक्तंबृहतीसहस्रशस्त्रेमहाव्रतारण्यके ॥ युध्मंमशृंगएकादश ॥ युध्मंमशृंगइत्येकादशर्चंसूक्तं ॥ ११ ॥ वसिष्ठऋषिः ॥ अनादेशा
त्इंद्रोदेवता । अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः ॥ युध्मंमशृंगोवृषभोनशीमइतिसूक्तंबृहतीसहस्रेमहाव्रतारण्यके ॥ इतिश्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपि
कायांऽष्टकपोपनामकश्रीमद्दस्तगणेशकृतौपंचमाष्टकस्याद्वितीयोऽध्यायः ॥ ॥ उग्रोदश ॥ उग्रोजज्ञइतिदशर्चंसूक्तं ॥ १० वसिष्ठऋषिः
अनादेशात्इंद्रोदेवता । अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः । उग्रोजज्ञइतिसूक्तंबृहतीसहस्रशस्त्रेमहाव्रतारण्यके ॥ ॥ असावि ॥ ॥ असाविदेवमितिदशर्चं
सूक्तं १० पूर्ववत्सूक्तसंख्येति । वसिष्ठऋषिः अनादेशात्इंद्रोदेवता । अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः । असाविदेवंगोऋजीकमंधइतिमध्यंदिनउन्नी
यमानंसूक्तंब्राह्मणस्त्रयोः ॥ ॥ पिबनवैराजमंत्यां ॥ ॥ पिबासोममिंद्रेतिनवर्चंसूक्तं । ९ वसिष्ठऋषिः । अनादेशात्इंद्रोदेवता ॥ दशा
क्षरावैराट्छंदोऽनुष्टुभेदः । दशकाश्चपादेशकाविराळितिपरिभाषावचनात् । येच पूर्वंऋषयोयेचनूत्नाइत्यंत्यर्कऋतेसूक्तेविना । विराळित
र्थः ॥ सानादेशात्त्रिष्टुब्ज्ञेया ॥ पिबासोममिंद्रमंदतुत्वास्मधीहवामितिनिष्केवल्यशस्त्रेब्राह्मणस्त्रयोः ॥ ॥ उदुषट् ॥ ॥ उदुब्रह्माणीति
षळृचंसूक्तं ६ । वसिष्ठऋषिः ॥ अनादेशात्इंद्रोदेवता ॥ अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः । उदुब्रह्माण्यैरतश्रवस्येति ब्राह्मणाछंसीशस्त्रेब्राह्मणस्
त्रयोः ॥ योनिः ॥ योनिष्टइंद्रेतिषळृचंसूक्तं ६ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति ॥ वसिष्ठऋषिः ॥ अनादेशात्इंद्रोदेवता । अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः । यो

निष्टइंद्रसदनेअकारीत्येतस्यचतस्रः शस्त्रेविपरिधानीयसूक्तेबृहतीसहस्रशस्त्रेमहाव्रतारण्यके॥ ॥आते॥ ॥आतेमहइंद्रेतिषळर्चंसूक्तं ६॥
पूर्ववत्सूक्तसंख्येति॥ वसिष्ठऋषिःअनादेशात्इंद्रोदेवता।अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ आतेमहइंद्रोत्यत्येतिपंचसूक्ता।निष्टहतीसहस्रशस्त्रे
महाव्रतारण्यके॥ ॥नसोमःपंच॥ ॥नसोममिंद्रमितिपंचर्चंसूक्तं ५ वसिष्ठऋषिः॥अनादेशात्इंद्रोदेवता॥अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥
नसोममितिसूक्तंबृहतीसहस्रशस्त्रे॥ ॥इंद्रंनरः॥ ॥इंद्रंनरइतिपंचर्चंसूक्तं।५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति।वसिष्ठऋषिः॥अनादेशात्
इंद्रोदेवता।अ·त्रिष्टुप्छंदः॥इंद्रंनरइतिसूक्तंबृहतीसहस्रेशस्त्रेमहाव्रतारण्यके॥ तथा इंद्रंनरइतिन्वतस्रःपशुप्रकरणेसूत्रकारः॥
ब्रह्माणः॥ ब्रह्माणइंद्रेतिपंचर्चंसूक्तं पूर्ववत्सूक्तसंख्येति·वसिष्ठऋषिः॥अना·इंद्रो·अना·त्रिष्टुप्छंदः॥ ब्रह्माणइंद्रोपयाहीतित्वच्प्रउ
गशस्त्रेतथाबृहतीसहस्रशस्त्रेमहाव्रतारण्यके॥ अयंसोमः॥ यंअसोमइंद्रेतिपंचर्चंसूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति।वसिष्ठऋषिःअ·
इंद्रो०अ·त्रिष्टुप्छंदः॥अयंसोमइंद्रतुभ्यंसुन्वइतिबृहतीसहस्रशस्त्रेतथाप्रउगशस्त्रेब्राह्मणारण्ययोः॥ ॥आनः॥ ॥आनोदेव
शवसेतिपंचर्चंसूक्तं।५।पूर्ववत्सूक्तसंख्येति।वसिष्ठऋषिः।अनादेशात्इंद्रोदेवता·अना·देशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ आनोदेवशवसेतित्व
चप्रउगशस्त्रेब्राह्मणसूत्रसूत्रयोः॥ प्रवोद्वादशगायत्रंत्रिविराळंतं॥ प्रवइंद्रायेतिद्वादर्चंसूक्तं१२वसिष्ठऋषिःअनादेशात्इंद्रोदे
वता॥गायत्रीछंदः॥ प्रवोमहेमहिवृधइत्यंत्याः एकादशाक्षराविराट्छंदोनुष्टुप्प्रभेदः॥ प्रवइंद्रायमादनमितिरात्रिपर्यायशस्त्रेस्

कारः॥ ॥मोषुसप्ताधिकाप्रगाथंत्वतीयाद्विपदासौदासैरग्नौप्रक्षिप्यमाणः शक्तिरंत्यंप्रगाथमालेभेसोर्धर्चउक्तेदह्यततंपुत्रोक्तं व
सिष्ठः समापयतेतिशाट्यायनकंवसिष्ठस्यैवहतेपुत्रस्यार्धमितितांडकं॥ ॥मोषुत्वावाघतश्चनेतिसप्तविंशत्यृचंसूक्तं २७ अनिरु २५
क्तासंख्येति।वसिष्ठऋषिः।अनादेशात्इंद्रोदेवता।अनादेशात्बार्हतप्रगाथंछंदोबृहतीसतोबृहत्यौ॥ त्रयोदशप्रगाथाइत्यर्थः॥
रायस्कामोवज्रहस्तमितितृतीयर्क्अ।नादेशात्विंशत्यक्षराद्विपदासतोबृहतीछंदः पंक्तिभेदः॥ प्रथमद्वादशाक्षरो।द्वितीयोष्टाक्षरश्चेत्यर्थः
ततः इंद्रक्रतुंनआभरेत्यंत्यंप्रगाथंसौदासैरग्नावितीतिहासमाह। वसिष्ठस्यसुतः शक्तिः पुष्याद्यर्धेयौवने। सत्रःसुदासोदासाभ्यस्वसुं
वासिष्ठंददरउश्वतं।विश्वामित्रप्रयुक्तोहस्कर सोभिर्वर्धिताम्यते।वनाग्नौप्रक्षिपंत्येनंदेवभक्तोयमित्युत। अस्तिकोपवसिष्ठस्यपुत्रइ
त्येवचक्रुधा।प्रक्षिप्यमाणःसोपश्यदिंद्रक्रतुमितिद्व्यृचं।अर्धर्चमुक्तवानाधंततोदह्यतसोग्निना।।चिरायमाणेपुत्रेतुपुत्रस्नेहपरिप्लुतः।
मार्गविक्षिपन्नयनोवसिष्ठोभ्यागमद्वनं·दग्धंसुतमपश्यत्वाग्स्तेभ्यः शोककर्शितः।त्वात्वातुहश्चशिष्टंतुशिष्टोनाविसमापयत्।प
श्चार्द्धर्चंचयंशिष्टमदहन्नमवैस्वतः॥अजीविथंदयंसम्यक्सरूरवीशरदांशतं·इंद्रक्रतुइत्येष्वक्रियाघधर्चकिकल्पतः॥ऋषिर्वसि
ष्ठःसूक्तस्यदेवतास्विंद्रएवहि। इत्युक्त्वाध्यानमालंब्यप्रययावाश्रमंपुनः॥एवंतुशाट्यायनकंवदंतिब्राह्मणंकिल। आद्यार्धर्चोत्येवशा
क्तिदृष्टवान्दग्धएवसः॥ इत्तंसर्वंवसिष्ठस्तुदृष्टवानितितांडकं॥ इतिब्राह्मणवैमत्यंविकल्पायप्रदर्शितं· इंद्रक्रतुमित्यस्मिन्प्रगाथेऋ

८२ घधर्वेवविकल्पेनशाक्तिकात्कृषिरित्यर्थः॥ इतिशाट्यायनमतं॥ शाट्यायनकं॥ सर्वेहर्षंतांउनेमतंतांडकैमिति॥ मेधुत्वावाघतस्त्रेनेतिसमधागापइ
तिब्राह्मणस्त्रयो॥ ॥ श्वित्यंचः षकूनास्तंस्त्वेवावसिष्ठस्यसपुत्रस्येंद्रेणवासंवादः॥ श्वित्यंचोमितिचतुर्दशर्चंसूक्तं। अनिरुक्तासंख्येति। श्वि
त्यंचेमेत्याधानवर्चोवसिष्ठऋषिः। वसिष्ठास्त्वान्पुत्रान्पौत्रान्स्तुतवान्॥ सएवदेवता॥ ततः विद्धतोज्योविरित्यादिपंचभिर्ऋग्भिस्त्वाव
सिष्ठपुत्रापौत्रान्ऋषयः॥ आसांपंचार्चानांवसिष्ठोदेवता॥ अथवावसिष्ठस्येंद्रेणसहसंवादः परस्परेणवसिष्ठस्येंद्रेणविकल्पेनर्षिदेवतेत्यर्थः
आधनवर्चोवसिष्ठऋषिः इंद्रोदेवतेति। अंत्याः पंचर्चाइंद्रः सर्षिर्वसिष्ठोदेवतेति॥ परस्परसंवादसाषणसंवादत्वेविवेकानुक्तिरूपेदेशोय
नुक्तेः॥ सूक्तस्यानादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ श्वित्यंचोमेतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ ॥ प्रश्रुक्तापंचाधिका॥ — वैश्वदेवंहाजामहेरर्धर्चउत्तरोहि
बुध्न्यायाद्याएकविंशतिर्द्विपदाः॥ ॥ प्रश्रुक्तेषुदेवीपंचविंशत्यर्चंसूक्तं २५ अनिरुक्तासंख्येति। वसिष्ठऋषिः विश्वेदेवादेवता॥ हशब्दात्चत्वारि
सूक्तानि॥ वैश्वदेवदेवत्यानि॥ विश्वेदेवाः सर्वदेवाइतियास्केनैरुक्ते। प्रश्रुक्तेत्याद्याएकविंशत्यृचाः प्रतिनस्तोमभित्यंततोनादेशात्र्विंशत्यक्षरा
द्विपदाविराट्छंदः॥ अध्यापनेद्विद्विपदास्त्वृचः समामनंतीतिदशार्चाः साचतुष्पदाविराड्विराट्त्रयोदपंक्तिसिंदः। अयम्चतुष्पदाविराड्दश
कैरितिवचनात्॥ प्रतिनस्तोमभित्यंत्यर्क्र अध्यापनेद्विपदाइत्यर्थः॥ अयुक्त्वंत्याद्विपदेचेतिपरिभाषावचनात्॥ शंसनपक्षइत्येकविंशतिसिद्धो
तः॥ अध्यापनेद्विद्विपदात्यृचएवसिद्धं प्रश्रुक्तेत्याद्येकविंशतिद्विपदाइतिब्राह्मणस्त्रयो॥ श्रूयते॥ तानिच्छंदसः संतिद्विपदाः संतति ८२

६

तुष्पदाइत्यक्ते अंत्याश्चतस्रोनादेशात्त्रिष्टुभः अत्रच॥ अजामुक्थैरहिमित्यर्धर्चेअहिनाम्नोदेवतास्तुतिः ततः मानोहिर्बुध्न्यइत्यर्धर्चोहि
बुध्न्यनाम्नोदेवतास्तुतिः॥ प्रश्रुक्तेषुदेवीमनीषातिवैश्वदेवमितिब्राह्मणस्त्रयो॥ शंनः पंचोनाशांतिः॥ शंनइंद्राग्नीइतिपंचदशर्चंसूक्तं १५ अ
निरुक्तासंख्येति। वसिष्ठऋषिः॥ हशब्दात्॥ विश्वेदेवादेवता॥ अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ शंनइंद्राग्नीतिसूक्तं शांतिजपार्थे। शांतातीयेनत्रिःप्रदक्षि
णंपरिव्रजन्। इतिगृह्येप्रसिद्धिरित्यर्थः॥ ॥ इतिश्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायांडोरवलेपनामकद्भ्रष्टसुतगणेशकृतौपंचमाष्टक
स्यतृतीयोध्यायः॥ ॥ प्रब्रह्मनव॥ प्रब्रह्मेतितनवर्चंसूक्तं॥ ९ वसिष्ठऋषिः हशब्दात्विश्वेदेवादेवता॥ अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। प्रब्रह्मेति
सूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ आवोदिव॥ आवोवाहिष्ठइत्यष्टर्चंसूक्तं ८ वसिष्ठऋषिः हशब्दात्विश्वेदेवादेवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ आवोवा
हिष्ठइतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ उदुष्यसाविसंमत्यवाजिन्योभगमितिभागोवाधर्मः॥ ॥ उदुष्यदेवः सवितायथामित्यष्टर्चंसूक्तं ८ पूर्ववत्सूक्त
संख्येति। वसिष्ठऋषिः॥ सवितादेवता। केचिद्देवताविशेषः। ततः भगमुग्रोवसइत्यर्धर्चोविकल्पेनभगदेवत्यः॥ उदुष्यदेवः सवितायथामितिसू
क्तंस्वाध्यायधर्मः॥ ॥ ऊर्ध्वः सप्तवैश्वदेवंतु॥ ॥ ऊर्ध्वोअग्निरितिसप्तर्चंसूक्तं ७ वसिष्ठऋषिः॥ विश्वेदेवादेवता॥ तुशब्दात्उत्तरसूक्तंवै
श्वदेवं। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ ऊर्ध्वोअग्निः सुमतिंवस्वोअश्रेदितित्वंचपउगशस्त्रेब्राह्मणस्त्रयो॥ ॥ ओष्ठुष्टि॥ ॥ ओष्ठुष्टिरितिस
प्तर्चंसूक्तं ७ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। वसिष्ठऋषिः तुशब्दात्विश्वेदेवादेवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ ओष्ठुष्टिरितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ ॥

प्रातर्भागंजगत्याद्या।लिंगोक्तदेवतांत्यांधस्य॥ प्रातरग्निमितिसप्तर्चंसूक्तं ७ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। वसिष्ठऋषिः। तुशब्दात्तविश्वेदेवादेवता॥
अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः भगोदेवता· प्रातरग्निमित्याद्यर्चः लिंगोक्तदेवता। अग्नींद्रमित्रावरुणाश्विनौभगः पूषाब्रह्मणस्पतिःसोम
रुद्रदेवतेत्यर्थः॥ सक्त्कजगती॥ अश्वावतीरित्यंत्यर्चःउषादेवत्या।शिष्टाःपंचऋचोनादेशात्·त्रिष्टुभः॥ प्रातरग्निमितिभगसूक्तमभि
धाने॥ ॥ब्रह्माणषड्वैश्वदेवंतु॥ ॥प्रब्रह्माणइतिषडृचं ६ वसिष्ठऋषिःविश्वेदेवा देवता।तुशब्दात्उत्तरसूक्तंवैश्वदेवं॥अनादे
शात्त्रिष्टुप्छंदः प्रब्रह्माणोअंगिरसोनक्षंतेतिसूक्तंप्रउगशस्त्रेब्राह्मणस्तनुये॥ प्रवःपंच॥ प्रवोयज्ञेष्वितिपंचर्चंसूक्तं ५ वसिष्ठऋषिः
तुशब्दाद्विश्वेदेवादेवता।अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः।प्रवोयज्ञेष्वितिपंचर्चंसूक्तंपुदेवयंतोअर्चन्नितितिसूक्तंप्रउगशस्त्रेब्राह्मणस्तनुयोः॥
दधिक्रांदाधिक्रंजगत्याद्या।लिंगोक्तदेवता।दधिक्रावेतिपंचर्चंसूक्तं॥ ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति।वसिष्ठऋषिः। दधिक्रादेवता। दधिक्रांवइत्या
द्यर्चःलिंगोक्तदेवता।दधिक्रामग्निमुषसमादिषु पादेषुदेवताः।द्वितीयादिषुकेवलदधिक्रादेवतेत्यर्थः।दधिक्रामित्याद्यर्चःजगती। शे
षाश्चतस्रऋचोनादेशात्त्रिष्टुभः।दधिक्रांवइतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ ॥आदेवषट्तुसावित्रं॥ ॥आदेवोयातुसवितेतिचतुर्ऋचंसूक्तं।
वसिष्ठऋषिः।सवितादेवता।अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। आदेवोयातुसवितासुरत्नइतिसावित्रंवैश्वदेवशस्त्रेब्राह्मणस्तनुयोः॥ इमारौद्रं
त्रिष्टुबंतं। इमारुद्रायस्थिरधन्वनइतिचतुर्ऋचंसूक्तं। ४ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति।वसिष्ठऋषिः।रुद्रोदेवता। त्रिष्टुबंतस्येतिजागतंछंदः॥

मानोवधीरित्यंत्यर्चः त्रिष्टुप्॥ इमारुद्रायस्थिरधन्वनइतिसूक्तंद्वेषोऽसोर्गेग्रहसूत्रे॥ आपोयमाप्यं॥ आपोयंवइतिचतुर्ऋचंसूक्तं ४ पूर्ववत्सूक्त
संख्येति॥ वसिष्ठऋषिः आपोदेवता।अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। आपोयंवइतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ ॥ ऋभुक्षणइत्यार्भवमंत्यावैश्वदेवीवा॥
ऋभुक्षणोवाजाइतिचतुर्ऋचंसूक्तं ४॥ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति॥ वसिष्ठऋषिः॥ ऋभवोदेवता॥अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ नूदेवासइत्यंत्यर्चवैश्व
देवीविकल्पेन। ऋभुक्षणोवाजाइतिस्वाध्यायधर्मः॥ ॥समुद्रज्येष्ठाआपं॥ ॥समुद्रज्येष्ठाइतिचतुर्ऋचंसूक्तं॥४॥ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति· व
सिष्ठऋषिः॥ आपोदेवता॥ अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ समुद्रज्येष्ठाइतिसूक्तमभिषेचने॥ तथाभिषेचनस्नानेप्रसिद्धः॥ आमांमैत्रावरुण्या
ग्नेयीवैश्वदेवीनदीस्तुतिर्जागतमित्याद्यात्रिजगती शक्करीवा॥ ॥आमांमित्रावरुणेतिचतुर्ऋचंसूक्तं ४॥ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति॥ वसिष्ठ
ऋषिः। आमांमित्रावरुणेतिप्रथमर्चः मित्रावरुणादेवत्या॥ यद्विजामन्निति द्वितीयर्चः अग्निदेवत्या॥ यच्छल्मलौभवतीतितृतीयर्चः विश्वे
देवदेवत्या॥ याःप्रवतइतितुर्यर्चः गंगादिसर्वनदीस्तुतिः सैवगंगादिनदीभ्योदेवता॥ अत्यर्चं पृथक्। पृथक्देवतेत्यर्थः॥
आद्यास्तिस्रऋचोजगत्यः। याःप्रवतइत्यंत्यर्चः अतिजगती॥ विकल्पेनशक्करीज्ञेया॥ आमांमित्रावरुणेतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ ॥
आदित्यानांत्र्यृचमादित्यंतु॥ ॥आदित्यानामवसेतित्र्यृचंसूक्तं ३ वसिष्ठऋषिः॥ आदित्योदेवता। तुशब्दात्उत्तरसूक्तमादित्यदेवत्यं
अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ आदित्यैनग्रहणंचरंत्यादित्यानामवसानूतनेनेति॥ आदित्यासोअदितिर्मादयंतामितिद्वे ऋचौपाज्यानुवा

क्येब्राह्मणस्त्रयोः॥ आदित्यासः॥ आदित्यासोअदितयइतिसूक्तं ३॥ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। वसिष्ठ ऋषिः॥ तुशब्दात् आदित्यो देवता।
८४ अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ आदित्यासोअदितयइतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ प्रद्यावाद्यावापृथिवीयं॥ प्रद्यावायज्ञैरितितृचं सूक्तं ३ पूर्वव
त्सूक्तसंख्येति। वसिष्ठऋषिः॥ द्यावापृथिवी देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ प्रद्यावायज्ञैःपृथिवीनमोभिरितिद्यावापृथिवीयं वैश्व
देवशस्त्रे ब्राह्मणस्त्रयोः॥ ॥वस्तोर्वास्तोष्पत्यं॥ ॥वास्तोष्पतइतितृचं सूक्तं ३ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। वसिष्ठऋषिः। वास्तोष्पतिर्दे
ता॥ अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। वास्तोष्पतेप्रतिजानीह्यस्मानितिचतस्यभिरितिगृह्ये। अमीवहाष्टौवास्तोष्पत्याद्यागायत्री शेषास्त्रि
परिष्टाद्बृहत्यादयोनुष्टुभः प्रस्वापिन्यउपनिषत्॥ अमीवहेत्यष्टर्चं सूक्तं ८ वसिष्ठऋषिः अमीवहेत्याद्यक् वास्तोष्पतिर्देवता
सा गायत्री छंदस्कादि॥ यदर्जुनेत्याद्याः सप्तर्चः प्रस्वापिनीनाम्नी देवता। सोपनिषदाम्भवति। प्रस्वापिनीनाम्नी ब्रह्मविशेषार्थः
यदर्जुनेतिद्वितीयाद्यास्तिस्रऋचः उपरिष्टाद्बृहत्यः॥ अंत्यस्त्वेतु परिष्टाद्बृहतीतिपरिभाषावचनात्। सस्तमातेतिपंचम्याद्याश्चतस्र
श्चानुष्टुभः। आसामृचां प्रस्वापिनित्वं तु कथ्यास्कृतिपरिकल्पितइतिहासः। वसिष्ठस्तृषितो ब्राह्मणात्रिरात्रालब्धभोजनः॥ चतुर्थरात्रचौ
र्यचतुर्थरात्रचौर्यार्थं वारुणं गृहमेत्य तु॥ कोष्ठागारप्रवेशाय पालकश्वादस्य कस्यचित्। यदर्जुनादिसप्तर्चं दर्शसिजपापचेति। अमीवहेतिसू
क्तमृग्विधाने॥ ॥कईपंचाधिकामारुतंहाद्यएकादशाद्विपदाः। कईव्यक्ताइतिपंचविंशत्यृचं सूक्तं २५ अनिरुक्तासंख्येति। वसिष्ठ ८४

ऋषिः मरुतोदेवता। हशब्दाच्चत्वारिसूक्तानिमरुद्देवतानि। कईव्यक्ताइत्याद्याएकादशर्चाअनादेशाद्यात् विशद्यक्षराद्विपदाविराट्छंदः। विंशि
शिकाद्विपदाविराजइतिपरिभाषावचनात्॥ अध्यापनेतुदशद्विपदाः सा सोपंचर्चाकृत्वासचतुष्पदाविराकित्येवेत्यर्थः॥ द्विद्विपदास्त्वृचः
सप्तमनंतीतिवचनात्॥ शिष्योपदेशेध्यापनेत्वाएकादशीस्वायुधासइष्मिणइतिद्विपदासिद्धार्थः॥ अनुस्त्वृच्यात्या द्विपदैवेतिवचनात्॥
अंत्यैकाद्विपदेवलिङ्गसिद्धाः। शंसनेएकादशद्विपदाज्ञेया॥ ततः शुचीवोहव्येत्याद्याः शिष्टाचतुर्दशर्चाचतुष्पदाअनादेशात्त्रिष्टुभः क
ईव्यक्तानरःसनीळाइत्याग्निमारुतेशस्त्रे॥ अत्रसूक्तेछंदोविकारोब्राह्मणस्त्रयोः श्रूयते॥ तावच्छंदसः संतिद्विपदाः संतिचतुष्पदाःइ
ति। एकादशमारुतइतिब्राह्मणस्त्रयोः॥ ॥मध्वःसप्त॥ ॥मध्वोवोनामेतिसप्तर्चं सूक्तं ७ वसिष्ठऋषिः। हशब्दात्मरुतोदेवता। अना
देशात्त्रिष्टुप्छंदः। मध्वोवोनाममारुतंयजत्राइत्याग्निमारुतेशस्त्रेत्रैष्टोभ्णस्त्रयोः॥ ॥प्रसाकमुक्षेषट्॥ ॥प्रसाकमुक्षइतिषळृ
चं सूक्तं ६॥ वसिष्ठऋषिः। हशब्दात्मरुतोदेवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। प्रसाकमुक्षइतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ यंत्रायध्वेतिद्वादश
त्रिप्रगाथादिनवम्यागायत्र्योत्यानुष्टुपुरोद्री मित्त्यकाविमोचनी॥ यंत्रायध्वइतिद्वादशर्चं सूक्तं १२ वसिष्ठऋषिः। हशब्दात्मरुतोदेवता। यंत्राय
ध्वइत्याद्याः षळृचस्त्रयः प्रगाथा अनादेशाद्बार्हताइतिबृहतीसतोबृहत्यौ। त्रयोतृचइत्यर्थः। यंत्रायध्वइतितृचएकः। नहिवश्चरमभि
तितृचोद्वितीयः। आयुधास इषमिणइतितृचोत्तृतीयः। एतास्त्रिःप्रगाथाइत्यर्थः। सांतपनाइदमितिनवम्याद्यास्तिस्रोगायत्र्यः। त्र्यंबकमित्यंस

ई अनुष्टुप्। सक्तरुद्रोदेवत्यास्तत्क विमोचनी मृत्यकरेत्यर्थः॥ मृत्योः सकाशान्मुंचस्वेति यास्कवचनात्॥ सस्वप्नश्चेत्यादि समस्य प्रष्ट्या
वनादेशात् त्रिष्टुप्॥ यंत्राय ध्वइत्यतमितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ ॥ इति श्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायांगोरवलोपनामकरुद्रघरकृतगणेशो
क्तौ पंचमाष्टकस्य चतुर्थोध्यायः॥ ॥ यदद्यमैत्रावरुणंतुवैसौर्याद्या॥ ॥ यदद्य सूर्येतिद्वादशार्चंसूक्तं १२ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। वसिष्ठऋ
षिः। मित्रावरुणौदेवता॥ तुशब्दात्समस्तकानिमित्रावरुणदेवत्यानि। तुह्निः वैपंचेत्यर्थः॥ यदद्यसूर्येत्याद्यर्कसूर्यदेवत्या। अनादेशात्त्रिष्टु
प्छंदः॥ यदद्यसूर्येतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ उद्वांसप्त॥ उद्वांचक्षुरितिसप्तर्चंसूक्तं॥ ७ वसिष्ठऋषिः। तुवैशब्दात्॥ मित्रावरुणौदेवता॥ अनादे
शात्त्रिष्टुप्छंदः॥ उद्वांचक्षुरितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ ॥ उत्सूर्यः॥ षळाद्यास्तिस्रः सौर्यः॥ उत्सूर्यइतिषळर्चंसूक्तं ६ वसिष्ठऋषिः। उ
त्सूर्यइत्याद्याः तिस्रऋचः सूर्यदेवत्याः॥ द्यावाभूमीइत्याद्यास्तिस्रऋचः॥ तुवैशब्दात् मित्रावरुणौदेवता॥ अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ उत्सू
र्यइतिसूक्तं॥ सौरजपस्तथासूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ ॥ उद्वेतीतिचाद्यर्धपंचमा॥ ॥ उद्वेतिसुभगइतिषळर्चंसूक्तं॥ ६ पूर्ववत्सूक्तसंख्ये
ति॥ वसिष्ठऋषिः॥ चकारादुद्वेतिसुभगइत्याद्यानवार्धर्चशः सूर्यदेवत्याः॥ प्रतिवांसूरउदितेविधेमेत्याद्यास्तिस्रोऽर्धर्चाः॥ तुवैश
ब्दात्। मित्रावरुणौदेवत्याः॥ अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ उद्वेतिसुभगोनवार्धर्चः॥ सौर्यजपस्तथासूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ दिविपंच॥
दिविक्षयंतेतिपंचर्चंसूक्तं ५॥ वसिष्ठऋषिः। तुवैशब्दात् मित्रावरुणौदेवता॥ अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ ॥ दिविपंच॥ ॥ दिविक्ष

यंतेतिपंचर्चंसूक्तं ५ वसिष्ठऋषिः। तृचंसूक्तंप्रउगशस्त्रेब्राह्मणस्त्रयः॥ ॥ प्रतिवां॥ ॥ प्रतिवांसूरइतिपंचर्चंसूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्ये
ति। वसिष्ठऋषिः। तुवैशब्दान्मित्रावरुणौदेवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ प्रतिवांसूरउदितेसूक्तेऽरितितृचंप्रउगशस्त्रेब्राह्मणस्त्रयः
॥ प्रमित्रयोरेकोनविंशत्यर्चंसूक्तं १९ आनुक्ताःसंख्येति। वसिष्ठऋषिः। तुवैशब्दात् प्रमित्रयोरित्याद्यस्तृचः नयाकायेभिरदाभ्येत्यं
तृचस्त्वइत्येतौद्वौतृचौमित्रावरुणदेवत्यौ॥ गायत्रीछंदः॥ बहवःसूरचक्षसइत्यादिक्रमेणदशाप्यादयःस्त्रयःप्रगाथा अनादेशाद्
बार्हताइतिबृहतीसतोबृहत्यौ॥ द्वावित्यर्थः॥ बहवःसूरचक्षसइत्येकोऽर्धर्चः प्रगाथः। तदोअद्येतिद्वितीयावृचौ द्वितीयःप्रगाथः। उदुत्यद्
र्शतमितितृतीयोऽर्धर्चः तृतीयः प्रगाथः क्रमेणज्ञातव्याः॥ तच्चक्षुरित्यर्कः पुरउष्णिक्॥ आद्यावेदिति॥ यदद्यसूरउदितेइतिचतुर्थ्यादि
दशर्चाआदित्यदेवत्याः। उदुत्यद्दर्शतमितिचतुर्दश्याद्यास्तिस्रः सूर्यदेवत्याः। प्रमित्रयोर्वरुणयोरितितृचंमैत्रावरुणशस्त्रेस्तु
चकारः। बहवःसूरचक्षसइतिमैत्रावरुणंप्रगाथंशंसतीतितथाप्रउगशस्त्रेतृचंद्वौस्तौब्राह्मणस्त्रयः॥ प्रतिवांदश॥ अश्विनंतुतदे
प्रतिवांरथमितिदशार्चंसूक्तं १० वसिष्ठऋषिः। अश्विनौदेवता॥ तुतच्छब्दात्अष्टौसूक्तान्याश्विदेवत्यानि॥ तुह्निः तत्षळित्यर्थः
अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ प्रतिवांरथमितिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेस्त्वकारः। आश्वान्वसत्वाद्याविपाजः। आश्वत्थायालभि

८६ तिनवर्चंसूक्तं ९ वसिष्ठऋषिः॥तुतत्शब्दात्अश्विनौदेवता॥आरुक्मैरित्यादिसप्तर्चोदशाक्षरा विराट्छंदः॥दशाकाक्षरेयोविराळितिवचनात्॥अनुष्टुप्भेदः॥एकादशाक्षरादिरित्यंत्ये द्वे ऋचावनादेशात्॥त्रिष्टुभौ॥आरुक्मैरायातमश्विनेतित्वंमाश्विनैऋक्ताविनियोगस्सूत्रकारः॥आवांरथोयोष्टो॥आवांरथइत्येतं
सूक्तं ७॥वसिष्ठसर्षिः॥तुततशब्दात्अश्विनौदेवता॥अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥आवांरथइतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ ॥आविश्ववारासप्त॥
आविश्ववारेतिसप्तर्चंसूक्तं ७ वसिष्ठऋषिः॥तुततशब्दात्अश्विनौदेवता॥अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥आविश्ववारेतितृचंप्रउगशस्त्रेब्रा
ह्मणस्पत्रयोः॥ ॥अपस्वरूपः षट्॥ ॥अपस्वस्रुरितिषळृचंसूक्तं ६ वसिष्ठऋषिः॥तुतत्अश्विनौ॥देवता॥अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥अ
पस्वरूरितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ ॥आगोमनापंच॥ ॥आगोमतेतिपंचर्चंसूक्तं ५ वसिष्ठऋषिः॥तुततशब्दात्अश्विनौदेवता॥अनादेशा
त्त्रिष्टुप्छंदः॥आगोमतानासत्यारथेनेतितृचंप्रउगशस्त्रेब्राह्मणस्पत्रयोः॥ ॥अताशिष्म॥अताशिष्मेतिपंचर्चंसूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति
॥वसिष्ठऋषिः॥तुततशब्दात्अश्विनौदेवता॥अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥अताशिष्मेतिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः॥ इमाउवांषट्प्रगाथं
॥इमाउवांयदिदिविष्ठ्यइतिषळृचंसूक्तं॥६॥वसिष्ठसर्षिः॥तुततशब्दात्अश्विनौदेवता॥अनादेशात्बार्हतंप्रगाथंछंदोबृहतीसतोबृहत्यौ
द्वेचोत्रयः प्रगाथाइत्यर्थः॥ इमाउवांदिविष्ट्यइतिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेतथात्वचंप्रउगशस्त्रेब्राह्मणस्पत्रयोः॥ इत्यश्विनौप्रगोथाविषिः ८६

व्य १ षाअष्टाउपस्यंतुवे॥ व्युषाआवइत्यष्टर्चंसूक्तं ८ वसिष्ठसर्षिः॥उषादेवता॥तुवैशब्दात्ससतसूक्तान्युषसदेवत्यानि॥तुहि॥वैपंचेत्यर्थः॥अ
नादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥व्युषाआवोदिविजाइतिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः॥उदुसप्त॥उदुज्योतिरितिसप्तर्चंसूक्तं ७ वसिष्ठस
र्षिः॥तुवैशब्दात्उषादेवता॥अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥उदुज्योतिरितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ उपोरुरुचेषट्॥उपोरुरुचेइतिषळृचंसूक्तं
६ वसिष्ठऋषिः॥तुवैशब्दात्उषादेवता॥अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥उपोरुरुचइतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ प्रतिकेतवइतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः प्रतिपंच॥
प्रतिकेतवइतिपंचर्चंसूक्तं॥५॥वसिष्ठऋषिः॥तुवैशब्दात्उषादेवता॥अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ प्रतिकेतवइतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः व्युषाः॥
व्युषाआवःपथ्येतिपंचर्चंसूक्तं ५॥ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति॥वसिष्ठऋषिः॥तुवैशब्दात्उषादेवता॥अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ व्युषाआवःपथ्येतिसू
क्तंस्वाध्यायधर्मः॥ प्रतित्यं॥ प्रतिस्तोमेभिरितिसूक्तंतृचंसूक्तं॥ ३ वसिष्ठसर्षिः॥तुवैशब्दात्उषादेवता॥अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ प्रतिस्तो
मेभिरितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ ॥इतिश्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायांडोंवळोपनामकश्रीमद्दक्षतगणेशकृतौपंचमाष्टकस्यपंचमो
ध्यायः॥ ॥प्रत्यक्षट्प्रागाथं॥ ॥प्रत्यदर्शीतिषळृचंसूक्तं॥६॥वसिष्ठसर्षिः॥तुवैशब्दात्उषादेवता॥अनादेशात्बार्हतप्रगाथंछंदोबृहतीस
तोबृहत्यौद्वेचोत्रयः प्रगाथाइत्यर्थः॥प्रत्यदर्शीतिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः॥ इंद्रावरुणायदरौद्रावरुणंदशजागतंतु॥ ॥इंद्रावरुणायुव
मितिदशर्चंसूक्तं॥१०॥वसिष्ठसर्षिः॥इंद्रावरुणौदेवता॥हशब्दात्चत्वारिसूक्तानींद्रावरुणदेवत्यानि॥जगतीछंदः॥ तुशब्दात्उत्तरसूक्तं

जागतं ॥ इंद्रावरुणा सुवामिति सूक्तमुक्थ्ये मैत्रावरुणशस्त्रे सूत्रकारः ॥ युवा नरा ॥ युवां नरेति दशर्चं सूक्तं ॥ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति - वसिष्ठऋषिः
हशब्दादिंद्रावरुणौ देवता ॥ तुशब्दाज्जागतं छंदः ॥ युवां नरेति सूक्तं मैत्रावरुणशस्त्रे सूत्रकारः ॥ आ वां पंच ॥ आ वां राजानाविति पंचर्चं सू
क्तं ॥ ५ ॥ वसिष्ठऋषिः हशब्दादिंद्रावरुणौ देवता ॥ अनादेशात्त्रिष्टुप् छंदः ॥ आ वां राजानाविति सूक्तमुक्थ्यपर्याये मैत्रावरुणशस्त्रे
सूत्रकारः ॥ ॥ पुनीषे ॥ ॥ पुनीषे वामिति पंचर्चं सूक्तं ॥ ५ ॥ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति वसिष्ठऋषिः ॥ हशब्दादिंद्रावरुणौ देवता ॥ अनादेशात्
त्रिष्टुप् छंदः ॥ पुनीषे वामिति सूक्तं मैत्रावरुणशस्त्रे सूत्रकारः ॥ ॥ धीरा त्वष्टौ वारुणं हु ॥ ॥ धीरा त्वस्येत्यष्टर्चं सूक्तं ८ ॥ वसिष्ठऋषिः ॥ वरुणो दे
वता ॥ हशब्दाच्चत्वारि सूक्तानि वरुणदेवत्यानि ॥ अनादेशात्त्रिष्टुप् छंदः ॥ धीरा त्वस्येति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः ॥ ॥ रदत्सप्त ॥ ॥ रदत्पथ इति सूक्तं
स्वाध्यायधर्मः ॥ सप्तर्चं सूक्तं ७ वसिष्ठऋषिः ॥ हशब्दाद्वरुणो देवता ॥ अनादेशात्त्रिष्टुप् छंदः ॥ रदत्पथ इति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः ॥ ॥ प्र ध्रु
ध्रुवं नु त्वा पाशाद्विमोचिनी ॥ प्र ध्रुवं ध्रुवमिति सप्तर्चं सूक्तं ॥ ७ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति ॥ वसिष्ठऋषिः ॥ हशब्दाद्वरुणो देवता ॥ अनादेशा
त्त्रिष्टुप् छंदः ॥ क्वा स्त्वेत्यंत्यर्क् पाशाद्विमोचनी पाशमुक्त इत्यर्थः ॥ प्र ध्रुवं ध्रुवमिति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः ॥ मो षु पंच गायत्रं ॥ जगत्यंतं ॥ मो
षु वरुणेति पंचर्चं सूक्तं ५ ॥ वसिष्ठऋषिः ॥ हशब्दाद्वरुणो देवता ॥ गायत्री छंदः ॥ यत्किंचेदमित्यंत्यर्क् जगती ॥ मो षु वरुणेति सूक्तं स्वा

ध्यायधर्मः ॥ प्रवीरयेत्यादिसूक्तत्रयस्यैकान्वयत्वादृषिदेवतछंदांस्युच्यंते ॥ प्रवीरया सप्त वायव्यं द्वे चैंद्रवाय्या द्विवदुक्ताः ॥ कुविदंग ॥ आ वायो पंच ॥
प्रवीरयेति सप्तर्चं सूक्तं ॥ ७ ॥ कुविदंगेति सप्तर्चं सूक्तं ७ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति ॥ आ वायो भूषेति पंचर्चं सूक्तं ॥ ५ ॥ प्रवीरयेत्यादिसूक्तत्रयस्य
वसिष्ठऋषिः ॥ सूक्तत्रयस्य वायुर्देवता ॥ चकारादैंद्रश्चैंद्रवायुदेवत्य इत्यर्थः ॥ हिशब्दात्त्रीणि सूक्तानि वायुदेवत्यानि ॥ चकारादिंद्रदेवाय
देवत्यानि ॥ अत्र सूक्ते याहं तत्त्वो द्विवक्ता ॥ ॥ प्रवीरयेति सूक्तं वामिति द्विवचनांतपदयुक्तास्त ऐंद्यः ॥ चकाराद्वायव्याश्च ॥ अत एव ब्राह्मणस्
त्रयोः ॥ प्रयोगे वायव्यान्वय प्रवीरया शुचयो दद्रिरे वा ॥ मिति द्विवचनस्थानेत इत्येकवचनपाठः ॥ ततः आद्रिरेत इत्यर्थः ॥ वामित्युक्तावैंद्रत्वं च
स्यात् ॥ हिशब्दो भावप्रधान इत्यर्थः ॥ प्रवीरयेत्याद्याश्चतस्र ऋचो वायुदेवत्याः ॥ ते सत्येनेत्यस्त्वृचैंद्रवायव इति ॥ कुविदंगस्येति सूक्तस्योशंता दू
तानदभायेति द्वितीयर्क् ऐंद्रवायवी - यावत्तरेति चतुर्थ्याद्यास्तिस्र ऐंद्रवायव्यः ॥ आ वायो भूषेति सूक्तस्य द्वितीया प्रसोता जीर इत्यृक्
ऐंद्रवायव इति चतुर्थी ऋक् एते द्वे ऋचावैंद्रवायव्यौ - सूक्तत्रयस्याविशिष्टाः ॥ सर्वा ऋचो वायुदेवत्याः ॥ सूक्तत्रयस्यानादेशात्त्रिष्टुप् छंदः ॥ प्रवी
रया शुचयो दद्रिरे त इति तथा कुविदंग नमसेति सूक्तं ॥ तथा वायो भूषेति सूक्तं च यस्य प्रउगशस्त्रे ब्राह्मणस्त्रयोर्विनियोग इत्यर्थः ॥ शु
चिं नु ष्टवेंद्राग्नं तु ॥ शुचिं नु स्तोममित्यष्टर्चं सूक्तं ॥ ८ ॥ वसिष्ठऋषिः ॥ इंद्राग्नी देवता ॥ तुशब्दादुत्तरसूक्तमैंद्राग्नं ॥ अनादेशात्त्रिष्टुप्
छंदः ॥ शुचिं नु स्तोममिति प्रउगाज्ये सूत्रकारः ॥ ॥ द्वयं वां द्वादश गायत्रं त्यानुष्टुप् ॥ इदं वामस्येति द्वादशर्चं सूक्तं १२ वसिष्ठऋषिः ॥ तुशब्दादिंद्रा

८४ ग्नीदेवता॥ गायत्रीछंदः॥ ताविद्रुःशंसमित्यर्द्ध॥ अनुष्टुप्॥ इयंवामस्यमन्मइतिसूक्तमच्छावाकस्त्रेस्त्रकारः॥ प्रक्षोदसाषट्भागाथंसारस्वतं
तृतीयासरस्वते॥ ॥ प्रक्षोदसेतिषळर्चंसूक्तं ६॥ सरस्वतीदेवता॥ तुशब्दादुत्तरसूक्तंसरस्वतीदेवत्यं॥ अनादेशादत्रिष्टुप्छंदः॥ सप्ताद्यचद्व
तीयसूक्तंत्वपीयर्द्धसरस्वदर्थाद्॥ प्रक्षोदसेत्याद्यर्द्धसरस्वतीप्रकरणमितिमंत्रलिंगात्॥ प्रक्षोदसाधायसेतिप्रउगशस्त्रेब्राह्मणात्तन्येयः॥ बृ
हदुगायः॥ प्रस्तारपंक्तिः॥ परागायत्र्योन्त्यास्तिस्रः सरस्वते॥ बृहदुगायिषइतिषळर्चंसूक्तं ६ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति॥ वसिष्ठऋषिः॥ तुशब्द
त्सरस्वतीदेवता॥ बृहदुगाइषइत्याद्यृचअनादेशाद्बार्हतप्रगाथो बृहतीसतोबृहत्यौ॥ भद्रमिद्भद्रेतितृतीयर्क् प्रस्तारपंक्तिः॥ आ
द्येत्येकसेदः॥ जनीयंतइत्यंत्यास्तिस्रोगायत्र्यः॥ पराशब्दइत्यंत्यस्तिस्रः सरस्वतइत्यनुसरस्वदित्यर्थः॥ बृहदुगायिषेवचइतितृचोवा
र्हतंप्रउगंतथाजनीयंतोन्वग्रवइतितिस्रः॥ परउप्रकरणेब्राह्मणस्त्वनयो॥ यज्ञेदिवोन्याद्वार्हस्पत्यमंत्येंद्रीचतृतीयानुवस्थायेंद्राब्र
ब्राह्मणस्पत्ये॥ ॥यज्ञेदिवोनृषदनइतिदशर्चंसूक्तं १० वसिष्ठऋषिः बृहस्पतिर्देवता॥ अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ यज्ञेदिवइत्यस्य
द्र बृहस्पतेयुवमिंद्रइत्यंत्यस्य चकारादैंद्राबार्हस्पत्यः॥ तमुज्येष्ठमितितृतीयर्क्॥ इयंवाब्रह्मणस्पतइतिनवम्यृक् एतेद्वेऋचावैंद्राब्राह्मण
स्पत्ये॥ यज्ञेदिवइतिसूक्तंब्राह्मणाच्छंसीशस्त्रेस्त्रकारः॥ ॥अध्वर्यवः सप्तैकदेवताव्या॥ अध्वर्यवोवरुणमितिसप्तर्चंसूक्तं॥ ८४

१२

वसिष्ठऋषिः॥ अनादेशादिंद्रोदेवता॥ अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ बृहस्पतेयुवमित्यंत्यर्क्पूर्ववत्सूक्तदेवतेंद्राबार्हस्पत्येत्यर्थः॥ यज्ञेदिवइत्यत्राध्वर्य
वोवरुणमितिद्वेसूक्तेब्राह्मणाच्छंसीशस्त्रेस्त्रकारः॥ परोमात्रयेत्यष्टर्चंसूक्तं ७॥ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति॥ व
सिष्ठऋषिः॥ विष्णुर्देवता॥ तुशब्दादुत्तरसूक्तंविष्णुदेवत्यं॥ अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ उरुंयज्ञायेत्यादितिसृणामिंद्रदेवत्यः॥ चकाराद्विष्णुदेव
त्यः॥ नूमर्तः॥ नूमर्तइतिसप्तर्चंसूक्तं ७ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति॥ वसिष्ठऋषिः॥ तुशब्दाद्विष्णुर्देवता॥ अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ प्रतत्तेअ
द्येतिषष्ठीऋक्॥ किमित्तेविष्णोविदसप्तम्यृक्॥ एतेद्वेऋचौविष्णुःशिपिविष्टदेवत्यौ॥ शिपिविष्टइतिविशिष्टोगुणः॥ तत्रशिपिविष्टगुणविशे
षविनियोगः॥ चंद्रमसाप्युदितेभिर्दातेंद्रः॥ प्रदाताविष्णुःशिपिविष्टइतिसूत्रवचनात्॥ परोमात्रयेतिनूमर्तइतिद्वेसूक्तेअच्छावाकश
स्त्रेविनियोगइति॥ ॥इतिश्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायांडोरवलोपनामकवृभट्टकृतगणेशकृतौपंचमाष्टकस्यषष्ठोध्यायः॥
तिस्रःषट्पार्जन्यंतु॥ तिस्रोवाचइतिषळर्चंसूक्तं ६ ऋषिर्हिवस्वते॥ पर्जन्यायत्र्यंगायत्र्यं॥ द्वितीयापादनिवृत्॥ पर्जन्यायेतिसूक्तंस
क्तं॥ ३॥ ततःतिस्रोवाचीयपर्जन्यायीयपयोरुभयोर्ऋषिमाह॥ एतेकुमारआग्नेयोपश्यत्वसिष्ठएववावृष्टिकामः॥ एतेद्वेसूक्तेअ
ग्निपुत्रः॥ कुमारऋषिः॥ ददर्शेत्यर्थः॥ दृष्टौवावसिष्ठः॥ विकल्पेनप्रकृत्वासिष्ठस्यापिः॥ ननुतिस्रःषट्पार्जन्यंत्वाग्नेयःकुमारस्तव
वावृष्टिकामइतिसूत्र्यते॥ तथानकृतं॥ स्वरबोधनार्थंकृतमित्यर्थः॥ तुशब्दादनयोस्सूक्तयोःपर्जन्योदेवता॥ तिस्रोवाचइतिषळर्चा

अनादेशात्त्रिष्टुभः॥ पर्जन्यायेत्यनयोराद्यंतयोर्गायत्र्यौ। योगर्भमितिद्वितीयःपादनिचृत्गायत्रीत्रयःसप्तकाः। लिंगोक्तदेवदे
तिपर्जन्यायेतिद्वेसूक्ते सग्विधाने विनियोगः॥ संवत्सरंदशपर्जन्यस्तुतसंहृष्टान्मंडूकान्स्तुष्टावानुष्टुप्॥ संवत्सरमितिदशर्चं
सूक्तं १० वसिष्ठऋषिः। पर्जन्योदेवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ संवत्सरमित्याद्यर्क्॥ अनुष्टुप्॥ इदंसूक्तंपार्जन्यंलिंगोक्तं। तेन
पर्जन्यस्तोत्रेणसंहृष्टान्। अस्माकंवृष्टिर्भविष्यतीतिसंहृष्टान्मंडूकान्सपर्जन्यस्तुत्यनुमोदकान्दृष्ट्वाऋषिस्तुष्टावकोवसिष्ठइति॥
तंमंडूकाअन्वमोदंतसमंडूकाननुमोदमानान्दृष्ट्वातुष्टावेतिनैरुक्ताः। संवत्सरमितिसूक्तमृग्विधाने। ।इंद्रासोमापंच।धिकैंद्रासोमारा
क्षोभिशापाभिशापप्रायंषट्सप्तवाद्याजगत्यएकविंशीत्रयोविंश्यौचाष्टादशीमारुतीचदशमीचाचतुर्दश्यावाग्न्योदेव्येकाद
श्यंत्यानुष्टुप्नवमीद्वादशीत्रयोदशीसौम्यःसप्तदशीयावापृथिवीषोडश्यावैंद्रीप्रवर्तयेतिचतस्रऐंद्रीमानोरक्षइत्यषेरा
त्मनआशीरुत्तरोर्धर्चःपृथिव्यंतरिक्षद्यौरितिदैवतः॥ ॥इंद्रासोमातपतमितिपंचविंशत्यृचंसूक्तं २५ अनिरुक्तासंख्येति। व
सिष्ठऋषिः। रक्षसांहंतारावींद्रासोमौदेवता॥ इदंसूक्तंराक्षोघ्नं। रक्षोहंतीद्रसोमयोर्गुणः। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। शापआ
क्रोशः। असतोदोषस्याध्यारोपोभिशापः। एतौशापाभिशापावत्रप्रायोबहुलंभवतः। त्वत्तु। अद्यामुरीयेत्साभिशापप्रायम

भिशापस्तन्निष्टंशतंभवति। ।तथावत्यास्कः। ।अथापिशपथाभिशापौ॥ अद्यामुरीयदियातुधानोअस्मि। अधासवीरैर्दशभि
र्वियूयाइतिनैरुक्ते। ।अभिशापदोषप्रतिपादनं। ।अभिजल्पहरक्षसः। ग्रावाणोघ्नंतुरक्षसइत्यादिमंत्रलिंगाद्राक्षोघ्नं। पुत्रशोक
परिप्लुतोहिवसिष्ठोह्येतदपश्यत्। अस्यसूक्तस्यैंद्रासोमातपतमित्याद्याःषळर्चौजगत्यः। तत्रप्रातिस्मरेथामितिसप्तम्यृक्विक
ल्पेनत्रिष्टुप्जगतीवेत्यर्थः। ततःइंद्रोयात्नामित्येकविंशत्यृक्। मानोरक्षोअभितित्रयोविंशत्यृक्। एतौद्वावृचौचकाराद्जग
त्यौ। वितिष्ठध्वंमरुतइत्यष्टादश्यृक्मरुद्देवत्यासतीचकाराज्जगती। ततःयोनोरसमितिदशम्यृक्। यदिवाहमितिचतुर्दश्यृक्।
एतेद्वेऋचावाग्नेय्यौ॥ परःसोअस्त्वित्येकादश्यृक्देवीदेववदेवतेत्यर्थः। प्रतिचक्ष्वविचक्ष्वेत्यंत्यृक्। अनुष्टुप्। ततःयेपाकशंसमितिन
वम्यृक्। उवृज्ञानमितिद्वादश्यृक्। नवाउसोममितित्रयोदश्यृक्एतास्तिस्रऋचःसोमदेवत्याः। प्रयाजिगातीतिसप्तदश्यृक्द्याव्यादे
वत्याः॥ ततः। योमापाकेनेत्यष्टम्यृक्। योमायातुमितिषोडश्यृक्। एतेद्वेऋचावैंद्रयौ। प्रवर्तयइंद्रइतिचक्रमेणचतस्रऋचइंद्रदे
वत्याः। मानोरक्षोअभ्येतुइत्युत्तरार्धर्चऋषेर्वसिष्ठस्यात्मनआशीःप्रार्थना। पृथिवीनःपार्थिवात्पात्वित्युत्तरार्धर्चस्यपृथिवी। अंतरिक्षं
द्यौरितितिस्रोदेवत्याः। इंद्रासोमातपतमितिसूक्तमृग्विधाने॥ शतमेतत्तुसूक्तानांमंडलंचतुरुत्तरं। अपश्यद्योवसिष्ठःसूक्तमनु

९० वाकः॥ षडेवतु॥ सूक्तसंख्यासप्तमेमंडले १०४॥ अनुवाकः॥ षड्धनीकान्युच्यंते॥ अग्निंनरस्त्रिहयत्यथउक्तैतुकईंयस्काअपस्तसः प्रवीरये
तिषट्॥ ॥ इतिश्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायांवसिष्ठार्षसप्तममंडलंसमाप्तं॥ ॥ अथाष्टममंडलमारभ्यते॥ ॥ परंगाय
यत्रंप्रागवत्सप्रे॥ प्रदेवंदशवत्सान्निर्मालिंदनइतिवक्ष्यति॥ तत्रादिवक्ष्यादिद्वादशवत्साग्निरिति॥ अयंतुनगृह्यते। अवगत्वात्त्वा
गतोवत्साग्निः सिद्धमित्यर्थः। प्रदेवमच्छेत्यतः प्राक्॥ अतःपरंछंदोनुक्तौतर्हिगायत्रंछंदोवेदितव्यं॥ तेनेदंवसोद्विचत्वारिंश
दित्यादौगायत्रीछंदोनुक्तौनिदर्शनं। ऋषिस्त्वनुक्तगोत्रः॥ शङ्कुमत्स्यात्काण्वोष्टमंमंडलं॥ त्यांनुसैकामत्स्यःसामदइति
अतोमत्स्यःसांमदइत्यतःप्राक् अतःपरमित्यनुक्तगोत्रश्चार्षःकाण्वःकण्वगोत्रइतिवेदितव्यं। तेनवक्ष्यमाणमेध्यातिथ्या
दयःकण्वाभवंति- माचिदित्यारभ्याष्टमंमंडलंकाण्वःप्रतीयादित्यर्थः॥ माचिच्चतुस्त्रिंशन्मेधातिथिमेध्यातिथीऐंद्रंबार्हतंद्वि
प्रगाथादिद्वित्रिष्टुबंतमाद्यंद्वृचंप्रगाथोपश्यत्सघोरःसन्भ्रातुःकण्वपुत्रतासगाल्सायोगिस्त्वासगोपश्चीच्छत्वापुमान
भूत्समेध्यातिथयेदानंदत्वास्तुहिस्तुहीतिचतस्थभिराश्मानंतुष्टावपत्नीचास्यांगिरसीशश्वतीपुंस्त्वमुपलभ्यैनंप्रीतात्व
यातुष्टाव॥ माचिदन्यादित्त्वचतुस्त्रिंशदृचंसूक्तं २४ काण्वपुत्रौद्वौमेधातिथिमेध्यातिथीद्वाष्टर्षीसहापश्यत्। अत्रमेधाति ९०

९२

थेःकाण्वत्वंनविधेयं। अग्निंद्वादशमेधातिथिःकाण्वइत्येरेवसिद्धेः मेध्यातिथेस्तुविधेयमेव। मत्स्यान्माभित्युक्तेः। कण्वत्वमप्यो सिद्धत्वमित्य
र्थः। ततःमंडलादित्वैंद्रमित्युक्तेः। आग्नेयत्वंनत्वर्थं- मंडलाद्यग्नेयमिति परिभाषयापवादइत्यर्थः। इंद्रोदेवतेतिसिद्धं। बृहतीछंदः
बृहतीछंदस्कमिदंसूक्तं। माचिदन्यादित्यादिप्रथमेऋचार्द्वेवनादेशात्॥ बार्हतप्रगाथोबृहतीसतोबृहत्यौ। माचिदित्याद्योद्वृचःपंक्तिद्वित्वा
जनाइतिद्वितीयोद्वृचःइत्येतौद्विप्रगाथादिवचनादित्यर्थः॥ अथत्व्यांशुयागिरित्याद्यंत्र्यृचंत्रिष्टुभौ। माचिदन्यदित्याद्यद्वृचःप्रगाथो
नामऋषिरपश्यत्। मेधातिथिमेध्यातिथ्योरपवादः। अपश्यदितावस्पष्टार्थः। नचप्रगाथशब्दस्यबृहतीसतोबृहतीत्वं। तर्हिऋ
षिर्नामित्यार्थेद्विप्रगाथाइत्येवतस्योक्तं। आद्यंद्वृचंप्रगाथइत्यन्वयाद्वा। आरण्यकेतर्पणेचप्रगाथयद्वृचः। तत्राद्येषामृषीणां
प्रगाथत्वमनेनाह। तत्रगृत्सवसिष्ठःप्रगाथाःपावमान्यइत्यृषीणांप्रगाथत्वमभिधानसिद्धं। उक्तंच। मंडलादेर्हरीकेनसाहच
र्योक्तार्थवत्। व्याख्यातंहिशतर्चित्वमाद्यमंडलदर्शिनां। यथामधुच्छंदामंडलाद्यदर्शिनः। शतर्चिसंज्ञाइत्युक्तेसतिसर्वे
मंडलस्थऋषिःशतर्चिनः। तथाप्रगाथनामामंडलोधिपतिन्साहचर्यात्मंडलस्थऋषिःप्रगाथनामेत्यर्थः। माचिदन्यादि
त्याद्यद्वृचःप्रगाथस्यर्षिरित्यर्थः। सघोरःसन्भ्रातुःकण्वस्येतीतिहासमाह। अथप्रगाथस्यघोरपुत्रस्यकण्वभ्रातुःकाण्वत्वमु

पादयति। प्रगाथो घोरपुत्रः सभ्रातुर्ज्येष्ठकण्वपुत्रतां प्राप्तवान्। उक्तं च। प्रगाथो घोरतनयः क्वचेः कण्वेतु निर्गते। प्राविशयस्तद्
गृहं शांतस्तल्पं कैनेनिषण्णवान्। क्षुधापरतदः कण्वः क्षुधितो भ्यागतो वनात्॥ पत्नीमध्येद्धक्रोधांधस्त्वं दंकेकस्वपत्यं। सवोन्
न कनिष्ठोयं पुत्रवत्पालितो मया। युष्मज्जनन्यंक इवाविश्वस्तः स्वपिति प्रभो॥ जाह कोशं पं शाप्यमुनेपुत्रएवात्रयोरिति॥ इति पत्न्या
वचः श्रुत्वागतक्रोधउवाचसः। अद्यप्रभृति यज्ञाताभम पुत्रस्त्वयं त्विति। इतिभ्रातुः स कण्वस्य प्रगाथः पुत्रतां गतः। स्त्रीहस्कृही
देत इति चतुर्ऋचस्यान्वयस्यस्थूरभित्यंसायाश्चर्षिदेवताविशेषज्ञानार्थमितिहासमाह। प्लायोगीत्यादि। प्लायोगिः प्लयोगनाम्नः
पुत्रश्चासंगो नामासीत्। तं वनष्टीति॥ यस्त्रीत्यादि॥ यः आसंगो देवशापात्पूर्वं स्त्रीभूत्वा पश्चात्तपोबलेन पुमानेवाभूत्॥ स एव आ
संगो मेध्यातिथये माहृषीय यज्ञदानं दत्त्वा आत्मानं स्वांतरात्मानं दत्तदानं स्त्रीहस्कृहीति च तस्य भिर्ऋग्भिः स्तुतवान्। तासां चतुर्ऋ
चामासंगो नाम ऋषिर्देवतेति। अस्यासंगस्य पत्नी भर्तुः स्त्रीत्वेन खिन्ना सती शश्वती नामांगिरसी॥ आंगिरसः पुत्री तपोबलेन लब्धं
पुंस्त्वं भर्तारमनुपलभ्य भवीतमेन मासंगमन्वस्य स्थूरमित्यनयाऽऋचयातुष्टाव स्तुतवान्। अन्वस्यांत्यऋक्॥ शश्वतीऋषिका॥ आसं
गोदेवतेत्यर्थः। मा चिदन्यदिति सूक्तं बृहती सहस्रशस्त्रे महाव्रतारण्यके विनियोग इति॥ इदं वसो द्विचत्वारिंशन्मेधातिथिरांगिरस

श्च प्रियमेधः सादवो नु ष्टुवंत्याद्यां मेधातिथिर्विभिंदोर्दानं तुष्टाव॥ इदं वसो सुतमिति द्विचत्वारिंशदृचं सूक्तं॥ ४२॥ कण्वपुत्रो मेधातिथि
ऋषिः। चकारादांगिरसपुत्रः प्रियमेधऋषिः। एतौ द्वावृषीसहापश्यतां। अनादेशादिंद्रो देवता। वत्सप्रैः प्राक् गायत्रीछंदः स्वा
दवः सोमाइत्यन्तेक अनुष्टुप्। ततः शिक्षाविभिंद इति द्वाभ्यामंत्याभ्यां काण्वो मेधातिथिऋषिः। नत्वांगिरसः प्रियमेध इत्यर्थः। प्रियमेधर ६५
हितो विभिंदोर्महाराजस्य दानं तुष्टाव स्तुतवान्। अनयोर्द्वयोः शिक्षाविभिंदावित्येतयोर्ऋचोर्विभिंदोर्दानं देवतेति। इदं वसो सुतमं
ध इति मरुत्वतीयशस्त्रे ब्राह्मणस्पत्यो॥ पिब चतुर्विंशतिर्मेध्यातिथिः प्रगाथं त्वनुष्टुगाद्यत्र्यौ बृहतीचांत्याः कौरयाणस्य पाकस्था
म्नो दानस्तुतिः॥ ॥ पिबा सुतस्येति चतुर्विंशत्यृचं सूक्तं २४ कण्वपुत्रो मेध्यातिथिऋषिः। अनादेशादिंद्रो देवता। पिबा सुतस्ये
त्याद्या विंशत्यृचा दश प्रगाथोऽनादेशात्। बार्हतप्रगाथो बृहती सतो बृहत्यौ। दश प्रगाथा इत्यर्थः। तु शब्दात् उत्तरसूक्तं प्रगाथमिति।
यं मे दुरिंद्र इत्यंत्यर्क्क अनुष्टुप्। रोहितं मइति द्वे ऋचौ गायत्र्यौ। आत्मा पितुरित्यंत्यर्क्क बृहती। यं मे दुरिंद्र इत्याद्या श्चतस्रः स्तुत्यांत्याः
८५ कुरयाणपुत्रस्य पाकस्थाम्नो नाम्नो राज्ञो दानस्तुतिः स्तुतवान्। आसामृचां पाकस्थामा नो दानं देवतेति। पिबा सुतस्य रसिन इति विं
शते रिति बृहती सहस्रशस्त्रे महाव्रतारण्यके॥ ॥ यादिंद्रसेकादेवातिथिस्त्वंत्यास्तु पुरउष्णिगंतः कुरंगस्य दानस्तुतिः स्तत्वृबी

९२ वत्सः शैष्योवा॥ यदिंद्रप्रागइत्येकविंशत्यृचं सूक्तं २१ अनिरुक्तासंख्येति। कण्वपुत्रो देवतातिथिर्ऋषिः॥ जनादेशादिंद्रो देवता। तुशब्दा
द्दशबार्हतप्रगाथं छंदो बृहती॥ सतोबृहत्यो। विंशत्यृचा इत्यर्थः। रयाश्विनमित्यंत्यर्क्पुर उष्णिक्। स्थूरं राधइत्यंत्यस्त्वचः। कुरंगनामराज्ञो
दानस्तुतिः। तथा स्थूलः समाश्रितमात्रो महान्सर्वलघुरनुस्वकीयांसमुपसर्गे कुत्सनामकरणो यथासंश्रित कुरंगो राजा बभूवेति नैरुक्ते ॥
तस्य कुरंगदानं देवेत्यर्क्ष्यर्थः। ततः श्वद्रषणभित्याद्याः कुरंगस्य दानस्तुतिः। तत्पूर्वाश्च तस्यार्चेः पूषदेवत्यो विकल्पेनेत्यर्थः। यदिंद्र प्रागपागु
दगिति पंचदशोनबृहतीसहस्रशस्त्रे महाव्रतारण्यके॥ ॥इतिश्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायां डोरवलोपनाकच्छसद्दृष्कनगणेशा
कृतौ पंचमाष्टके सप्तमोध्यायः॥ ॥ द्वरादेको काण्वेन चत्वारिंशद्ब्रह्मातिथिराश्विनं द्विबृहत्यनुष्टुबंतमंत्याः पंचार्धर्चोश्चैद्यकस्यशो
दानस्तुतिः॥ द्वरादिहेवेत्येकोनचत्वारिंशदृचं सूक्तं। ३९ काण्वपुत्रो ब्रह्मातिथिर्ऋषिः। आश्विनौ देवता। वत्सप्रेः प्राक्गायत्री छंदः॥
तमेअश्विनेत्याद्यंत्ये द्वे त्र्यैबृहत्यौ। माकिरेनेत्यंत्यर्क्। अनुष्टुप्। तेषां पंचार्धर्चानां कश्उ दानं देवतेति। द्वरादिहेवेति सूक्तं प्रातरनुवाके
उमंत्रणे सूत्रकारः। ।महाँइंद्रोष्टाचत्वारिंशादृतस्त्वांत्यशिंदरस्य पर्शव्यस्य दानस्तुतिः। महांइंद्रायओजसेत्यष्टाचत्वारिंशदृचं
सूक्तं ४०॥ कण्वपुत्रो वत्सो नामऋषिः। जनादेशादिंद्रो देवता। वत्सप्रेप्राक्गायत्री छंदः। शतमहं तिरिंदर इत्यंत्यस्त्वचः पर्शुर्नामराज्ञ ९२

१६

उर्नस्य तिरिंदिरनामराज्ञो दानस्तुतिः स्तुतवान्। तस्य त्वचस्य तिरिंदिरनामदानं देवतेति। महांइंद्रायओजसेति सूक्तं रात्रिपर्यायशस्त्रे
सूत्रकारः। प्रयद्वः षड्त्रिंशत्पुनर्वत्सो मारुतं॥ प्रयद्वस्त्रिष्टुभमिति षट्त्रिंशदृचं सूक्तं॥ २६ काण्वः पुत्रः पुनर्वत्सो नामऋषिः। मरुतो देवता।
वत्सप्रेः प्राक्गायत्री छंदः। प्रयद्वस्त्रिष्टुभमिषमिति मारुतमित्याग्निमारुते शस्त्रे। ब्राह्मणस्त्वयोः। आनस्त्वधिकास ध्वंसआश्विनं द्यानुष्टुबंतु य
आनोविश्वाभिरिति त्रयोविंशत्यृचं सूक्तं। २३॥ आनिरुक्तासंख्येति। कण्वपुत्रः सध्वंसो नामऋषिः॥ अश्विनौ देवता। हिशब्दात्त्रीणि सू
क्तान्याश्विदेवत्यानि। अनुष्टुप् छंदः। तुशब्दात्परसूक्तमानुष्टुभं। आनो विश्वाभिरिति सूक्तं प्रातरनुमंत्रणे सूत्रकारः। ।आनूनंसे
का शशाकर्णोंत्येगायत्र्यावुपाधेचाद्याचतुर्थीषष्ठीचतुर्दश्याद्येच बृहत्यः पंचमी ककुप् दशम्यानिष्टुब्विराड्जगत्यः। आनूनमाश्विनेत्ये
कविंशत्यृचं सूक्तं २१ आनिरुक्तासंख्येति। कण्वपुत्रः शशकर्णोनामऋषिः। हिशब्दात् अश्विनौ देवता। तुशब्दात् अनुष्टुप् छंदः। ततः प्रथमा
येत्यर्क्। यंनन्नमित्यृचा एते द्वे अंत्ये गायत्र्यौ। ततः यदंतरिक्षे यादित्यर्क्। येवांदंसांसीत्यर्क्। एते द्वे त्र्यो द्वितीयात्तृतीयावुपाधे चकाराद्गाय
त्र्यौ। आनूनमश्विनेध्यत्याद्यर्क्। अयं वां घर्मइति चतुर्थ्यृक्। यन्नासत्योतिषष्ठीऋक्। आनूनंयातमाश्विनेदि चतुर्दश्यृक्। यन्नासत्यापराक
इति पंचदश्यृक्। इत्येताः पंच बृहत्यः। यद्धाद्य नस्पता वितिपंचम्यृक्। ककुबुष्णिक्। मध्यमश्चेत्। यद्धांकक्षीवानिति दशम्यृक् त्रिष्टुप्।
यातं छर्दिष्पाइत्येकादश्यृक् दशाक्षरा त्रिपदा विराट्। यादिंद्रेणेति द्वादश्यृक् जगती। आनूनमाश्विने निसूक्तमतिरिक्थोक्स्थशस्त्रे सूत्र

कारः॥ यस्थः षट् प्रगाथो पश्च बृहतीमध्येज्योतिरनुष्टुबास्तारपंक्तिः प्रगाथः॥ यस्त्वोदीर्घप्रसद्मनीति षड्चर्चं सूक्तं ६ प्रगाथ ऋषिः स प्रगाथो घोरः सन्भ्रा
तुः कण्वस्य पुत्रतामगादित्युक्तं। प्रगाथशब्दे संदेहश्चेत्तु होता। अथवात्र ऋषिवा। नत्रापश्यदित्युक्ते। आद्यप्रगाथशब्दस्यर्षिर्वाचित्वं। उत्तर प्रगाथस्य छंदो
वाचित्वं। हि शब्दादश्विनौ देवता। ततः यस्त्वोदीर्घप्रसद्मनीत्याद्यर्चः बृहती। यद्यायत्तमिति द्वितीयर्क् मध्येज्योतिः त्रिष्टुप्भेदः। द्वादशिनस्त्रयो
ष्टकश्चेति। मध्येज्योतिर्मिश्रमेनेति पिंगलवचनात्। त्वान्वश्विना कुत्रेति तृतीयर्क् अनुष्टुप्। ययोरधीतिचतुर्थ्यर्क् आस्तारपंक्तिः पंक्तिभे
दः। अंत्यौ चेद्वचनात्। यद्यश्विनावपामित्यं त्योः तृचोनादेशात् एकोवार्हतप्रगाथो बृहती सतो बृहत्यौ। यस्त्वोदीर्घप्रसद्मनीति सूक्तं प्रातरनु
वाकानुमंत्रणे सूत्रकारः। त्वमग्ने द्रशवस आग्नेयगायत्रं त्वा त्रिष्टुबुपाद्यावर्द्धमानाद्या प्रतिष्ठा॥ त्वमग्ने व्रतपा इति दशर्चं सूक्तं १० कण्वपुत्रो
वत्सनामऋषिः। अग्निर्देवता। गायत्री छंदः। आग्निमारुतेग्नायत्रं इत्यनुवाहोनविधिः। सच त्रिष्टुबंतत्वप्राप्ते शिष्टाजगतीत्वं निवृत्यर्थं प्रत्नोहि
कमित्यंत्यर्क् त्रिष्टुप्। त्वमसि प्रशस्य इत्यृक् उपाद्यावर्द्धमानागायत्री। पदं समकाष्टकेति। त्वमग्ने व्रतपा इत्यृक् प्रतिष्ठागायत्री विपरीते ति।
त्वमग्ने व्रतपा असीति जपे दाख्यार्थे वेति सूत्रकारः॥ इति श्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायां जोरवलोपनामकरत्नभट्टसुतगणेशकृतौ पंचमा
ष्टकस्याष्टमोध्यायः। पंचमाष्टकः समाप्तः॥ ॥ यदिंद्र यस्त्रिंशत्पर्वतओष्णिहं तु॥ यदिंद्रसोमपातम इति त्रयस्त्रिंशदृचं सूक्तं क
ण्वपुत्रः पर्वतनामऋषिः। अनादेशात् इंद्रो देवता। उष्णिक् छंदः। तु शब्दात् उत्तरसूक्तमोष्णिहं। यदिंद्रसोमपातम इति बृहतीसहस्रशस्त्रे
महाव्रतारण्यके। इंद्रः सुते षु नारदः। इंद्रः सुतेष्विति त्रयस्त्रिंशदृचं सूक्तं ३३ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। कण्वपुत्रो नारदऋषिः। अनादेशात् इं
द्रो देवता। तु शब्दात् उष्णिक् छंदः। इंद्रः सुतेष्विति सूक्तं रात्रिपर्यायशस्त्रे तथा बृहतीसहस्रशस्त्रे महाव्रतारण्यब्राह्मणसूत्रयोः। यदिंद्र

पंचोना गोषूक्त्यश्वसूक्तिनौ काण्वायनौ॥ यदिंद्राहमिति पंचदशर्चं सूक्तं १५ अनिरुक्तासंख्येति। कण्वपुत्रौ द्वौ गोषूक्ति। अश्वसूक्तिः तौ द्वावृतारण्य ६८
के॥ तम्वभि सप्तोनोष्णिहं॥ तम्वभि प्रगायतेति त्रयोदशर्चं सूक्तं १३ अनिरुक्तासंख्येति। पूर्ववद्गोषूक्तिः अश्वसूक्तिः तौ द्वावृषी पश्यतां। अना
देशादिंद्रो देवता। उष्णिक् छंदः। तम्वभि प्रगायतेत्युत्तमा मुद्रुतीति बृहतीसहस्रशस्त्रे महाव्रतारण्यके। प्रसम्राजे द्वादशे रिंबिठिः। प्रसम्राज
मिति द्वादशर्चं सूक्तं १२ कण्वपुत्र इरिंबिठऋषिः। अनादेशात् इंद्रो देवता। वत्सप्रे प्राक् गायत्री छंदः। प्रसम्राजं चर्षणीनामिति सूक्तं बृहती
सहस्रशस्त्रे महाव्रतारण्यके। आयाहि पंचोना प्रगाथांतं॥ आयाहि सुषुमेति पंचदशर्चं सूक्तं १५ अनिरुक्तासंख्येति। पूर्ववदिरिंबिठऋषिः।
अनादेशादिंद्रो देवता। वत्सप्रे प्राक् गायत्री छंदः। वास्तोष्पत इत्यत्य तृचो नादेशात् वार्हत प्रगाथो बृहती सतो बृहत्यौ। आयाहि सुषुमेति द्वे ऋ
चौ स्तोत्रियानुरूपौ। ब्राह्मणाच्छंसीशस्त्रे तथा बृहतीसहस्रशस्त्रे आरण्यसूत्रयोः। इदं ह्यधिकादित्यमौष्णिहमष्टम्य श्विप्रंपराग्नि
सूर्यानिलानां देवेभिरित्यद्भिने रदिर्ने इति चद्वेद्वे॥ इदं ह्यन्वोजसेति द्वाविंशत्यृचं सूक्तं २२ अनिरुक्तासंख्येति। इरिंबिठिनामऋषिः। अन्यस्या
देषवचनात्। आदित्यो देवता। उष्णिक् छंदः। उत त्यादैव्येत्यष्टम्यृक् अश्विनौ देवता। पराशमग्निरग्निभिरिति नवम्यृक् तिस्रो देवताः। एकोग्निः। द्विती
यः सूर्यः। तृतीयः अनिलः। अनिलोनाम वायुरिति तिस्रो देवतास्तुतिः। ततः देवेभिर्देवीति द्वे ऋचः। अदितिर्नो दिवापशुमिति द्वितीयो द्वृच इति चका
राद्द्वौ द्वन्द्वावदितिर्देवता। ददहन्नमिति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः। तंगूर्धयस्वर्णरं दशप्रगाथं च पितुर्नेदिष्पदां सेककुप्पंक्तिः त्रिसत्यादिनिरुक्त
तिस्त्रस्त्वं उष्णिक् क्लृप्ता बृहत्या वा दित्यस्य। तं गूर्धयस्वर्णरमष्टविंशदृचं सूक्तं २८ कण्वपुत्रः सोभरिऋषिः अग्निर्देवता। ककुभः प्रगाथोच्छंदः प्रथमर्क् ककुप् उष्णिक्
च भेदः। मध्यमपादो द्वादशाक्षरश्चेत्। द्वितीयर्क् सतो बृहती अयुजौ जागताविति पंक्तिभेदः। एते द्वे ऋचौ मिलित्वा ककुभः प्रगाथः सर्वत्र ज्ञेयः। सूक्तस्यषोडशप्रगाथा
इत्यर्थः। दशद्वादशे पंक्तिभेदः। विंशिका द्विपदा विराजइतिवचनात्। ततः अग्ने पौरुकस्य इत्यृक् उतमेप्रयियोर्वियियोरित्यृक् एतद्द्वे ऋचौ तत्क्रमेण ककुप्पंक्ती।
तौ द्वावृचौ सदस्युनस्मराज्ञो बहुदानस्तुतिः अस्य च नस्यत्रसदस्युर्दानस्तवेति। एतत्स्तुतिर्वचनात्पूर्वेयमादित्या सिइत्यृक् तिस्रस्त्रिंशत्यृक्। सूयराजानद्

९५ तिपंचत्रिंश्यक् ऐते द्वे ऋचावुष्णिक्सतोबृहत्यौ क्रमेण वेदितव्ये। नैद्रे ऋचावादित्यदेवतेभ्य इत्यर्थः। तं गूर्धयेति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः॥ आगंत
षड्विंशतिर्मारुतं॥ आगंतामेति षड्विंशत्यृचं सूक्तं २६ सोभरिर्ऋषिः मरुतो देवता। हशब्दात् काकुभप्रगाथं छंदः ककुबुष्णिक्सतोबृहत्यौ। त्र्यंतोद
त्राप्रगाथ इत्यर्थः॥ आगंतामारिषण्येति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः॥ ॥इति श्री० षष्ठाष्टके प्रथमोध्यायः॥ ॥वयमु त्वामित्यध्वे चित्रस्य दान
स्तुतिः॥ वयमु त्वेत्यष्टादशर्चं सूक्तं १८॥ अनिरुक्ता संख्येति। सोभरिर्ऋषिः। अन्यस्मादृषेरिति वचनात्। अनादेशादिंद्रो देवता। हशब्दात्नव
काकुभप्रगाथं छंदः ककुबुष्णिक्सतोबृहत्यौ। ततः इंद्रो याथेत्यंत्ये द्वे ऋचौ चित्रनाम राज्ञो दानस्तुतिः। स्तुतिरित्यर्थः। तस्य चित्रस्य चित्रदानं देवतेति
वयमु त्वामपूर्व्येति सूक्तमुक्थ्यपर्यायशस्त्रे ब्राह्मणाच्छंसी सूत्रकारः॥ ॥ओ त्यमश्विनं त्रिप्रगाथादि बृहत्यनुष्टुबेकादश्याद्य ककुप्मध्ये
ज्योतिषी॥ ओ त्यमह्व इत्यष्टादशर्चं सूक्तं १८॥ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। सोभरिर्ऋषिः अश्विनौ देवता। ओ त्यमह्व इत्याद्याः षडृचः अनादे
शात् त्रयो बार्हतप्रगाथा बृहतीसतोबृहत्यौ। ततः उप नो वाजिनीवसू इति स सप्तम्यृक् बृहती। अयं वामद्रिभिरित्यष्टम्यृक् अनुष्टुप्॥ यद
धिगाव इत्येकादश्यृक् ककुप् उष्णिग्भेदः। मध्यमपादो द्वादशाक्षरश्चेत्। ततः ताभिरायातमिति द्वादश्यृक् मध्येज्योतिस्त्रिष्टुप्भेदः। द्वादशिनस्य योक्त
श्चेति। ततः आ हि रुहतमिति त्रयोदश्यृक् ककुबुष्णिक्। याभिः पक्थमिति दशम्यृक्सतोबृहती। इत्येतौ द्वृचौ हशब्दात् काकुभः प्रगाथः। अपि च। ताविदा
।चिदित्याद्यंत्याः षडृचः क्रमेण हशब्दात्त्रयः काकुभः प्रगाथः ककुबुष्णिक्सतोबृहत्यावित्यर्थः। ओ त्यमह्व आ रथमिति सर्वं प्रातरनुवाकानु
मंत्रणे सूत्रकारः। ईळिष्वा हि त्रिंशद्व्यश्वमनावैयश्व आग्नेयमौष्णिहं हि॥ ईळिष्वा हीति त्रिंशदृचं सूक्तं ३० व्यश्वपुत्रो विश्वमना वैयश्वनाम ऋषिः। अ
ग्निर्देवता। उष्णिक् छंदः। हशब्दात् चत्वारि सूक्तान्यौष्णिहानि। ईळिष्वा हीति सूक्तं प्रातरनुवाकानुमंत्रणे सूत्रकारः। सखाय स्तृचो त्यः सोषामण
स्य दस्योर्दानस्तुतिरंत्यानुष्टुप्॥ सखाय आ शिषामहीति त्रिंशदृचं सूक्तं ३० पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। विश्वमना ऋषिः। अनादेशादिंद्रो देवता। हशब्दात् ९५

उष्णिक् छंदः। यथा वरो सुषाम्ण इत्यंत्यस्तृचः। सुषामाख्यस्य राजपुत्रस्य वरुनाम राज्ञो दानस्तुतिः। तस्य तृचस्य वरो दानं देवतेति। यत्वा पृच्छादित्यंत्यर्क्
अनुष्टुप्। सखाय आ शिषामहीति तिस्र उष्णिहो बृहती सहस्रशस्त्रे महाव्रतारण्यके। तावां चतुर्विंशतिर्मैत्रावरुणं दशम्याद्यास्तिस्रो वैश्वदेव्यो वापां
त्योष्णिक् गर्भा॥ ता वां विश्वस्येति चतुर्विंशत्यृचं सूक्तं २४ विश्वमना ऋषिः। अन्यस्मादृषेरिति वचनात्। मित्रावरुणौ देवतेति। हशब्दादुष्णिक्
छंदः॥ उत नो देव्यदितिर्दशम्यादितिस्र ऋचो विकल्पेन विश्वदेवदेवत्याः॥ तामे अश्व्यानामित्युपांत्यर्क् उष्णिग्गर्भा गायत्री॥ षट् सप्तैकादशी
ति॥ ता वां विश्वस्येति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः॥ युवोः पंचाधिका व्यश्वो वांगिरस आश्विनं विंश्याद्या वायव्यास्तत्पूर्वाश्चैतस्रो गायत्र्योंत्यै
कविंश्यौ च विंश्यनुष्टुप्॥ युवोरु षूतिपंचविंशत्यृचं सूक्तं॥ २५ अनिरुक्तासंख्येति॥ आंगिरसपुत्रो व्यश्वो नाम ऋषिः॥ अथवा व्यश्वपु
त्रो विश्वमना ऋषिर्विकल्पेन॥ बाधिशिष्टत्वात् उत्तरत्रानुवृत्तिः॥ आंगिरस इति काण्वत्वं माभूत्॥ आश्विनो देवता॥ ततः युक्ष्वा हि त्वमि
ति विंश्याद्याः षडृचो वायुदेवत्याः॥ तत्पूर्वेति वा हिष्ठो वां हवानामित्याद्याश्चतस्रो गायत्र्यः॥ ततः स त्वं नो देवेत्यंत्यर्क्॥ तव वायविंश्येकविंश्युक्
एते द्वे ऋचौ चकारात् गायत्र्यौ॥ युक्ष्वा हि त्वमिति विंश्यृक् अनुष्टुप्॥ शेषाः सर्वा ऋचो हशब्दात् उष्णिहः॥ युवोरु षू रथं हुव इति पंचदशोत्सौ
ष्णिहमिति प्रातरनुवाकानुमंत्रणे सूत्रकारः॥ अग्निरुक्थे द्व्यधिका मनुर्वैवस्वतो वैश्वदेवं प्रागाथं॥ ॥अग्निरुक्थ इति द्वाविंशत्यृचं सूक्तं॥ २२
अनिरुक्तासंख्येति। विवस्वतः पुत्रो मनुर्नाम ऋषिः। विश्वेदेवा देवता। हशब्दात् चत्वारि सूक्तानि विश्वदेव्यानि। अनादेशात् बार्हतप्रगाथं छं
दो बृहतीसतोबृहत्यौ। एकादश प्रगाथा इत्यर्थः॥ अग्निरुक्थे पुरोहित इति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः॥ ये त्रिंशति पंचोपांत्या पुर उष्णिक्। ये त्रिंशतीति पंच
दशर्चं सूक्तं १५। मनुर्नाम ऋषिः हशब्दात् विश्वेदेवा देवता। वत्सप्रेः प्राक् गायत्रीछंदः। यथा वर्षतीत्यक् पांत्यर्क् पुरउष्णिक् आद्यश्चेन्। ये त्रिंशतीति त्रयस्त्रिंशत्

स्पदइतिवैश्वदेवशस्त्रेब्राह्मणस्तत्रयोः बभ्रुर्दशकाश्यपेवामारीचोद्वेपदं। बभ्रुरेकइतिदशार्चंसूक्तं १० मरीचपुत्रः कश्यपऋषिः
विवस्वत्पुत्रोमनुर्नामऋषिर्विकल्पेन॥ वाविशिष्टत्वात्। उत्तरत्रानुवृत्तेः हशब्दात्विश्वदेवादेवता। अनादेशात्विंशत्यक्षराद्विपदा
सतोबृहतीछंदः पंक्तिभेदः। विंशिकाद्विपदाविराजइतिवचनात्। विषमपादपक्षेआद्यपदोद्वादशाक्षरः। द्वितीयोऽष्टाक्षरश्चसतोबृ
हतीपंक्तिभेदइत्यर्थः। शंसनेद्विपदादशर्चाइतिसिद्धं। पिंगलमतेत्वतीयंद्विपाज्जागतगायत्राभ्यांपक्षेसतोबृहतीद्विपदासूक्तमित्यर्थः
बभ्रुरेकोविप्रुपः स्तनरोमुवेतिद्विपदाः शंसतीतिब्राह्मणस्तत्रयोः। नहिवश्चतुष्कंपुरउष्णिक्त्वबृहत्यनुष्टुबंतं। ।नहिवइतिचतुर्ऋचंसूक्तं
४५ पूर्ववद्विवस्वत्पुत्रोमनुर्नामऋषिः। हशब्दात्विश्वेदेवादेवता। ततः इतिस्फुतासइतिद्वितीयर्क्पुरउष्णिक्। आद्यस्त्वनेन
नस्त्राभ्रमितित्ततीयर्क्बृहती। येदेवासइहेतिचतुर्थ्यनुष्टुप्। अंत्यानुष्टुप्। शिष्टानांहिवइत्याद्यर्क्स्वत्सभेः प्राकगायत्रीछंदः। नहिवइतिसूक्तंस्वा
ध्यायधर्मः॥ ॥ योयजातिष्टनात्रेज्यास्तवाद्यजमानप्रशंसान्त्यादंपतीइतिपंचदंपत्योः शिष्टास्तदाशिषोनुष्टुप्चतुर्थ्यंतंनवम्यनुष्टु
प्दशमीपादनिचृत्। योयजातीत्यष्टादशर्चंसूक्तं॥८ अनिरुक्तासंख्येति। मनुर्नामसंख्येति। अन्यस्माद्दृषेरितिवचनात्। योयजातीत्याद्यास्त
स्त्रवइज्यास्तुवः। यज्ञस्तवइत्यर्थः। आसामृचांयज्ञोदेवता चकारात्यजमानप्रशंसेदि। यद्यारस्त्वयंतत्रत्यर्थः। चकाराद्विकल्पेन
यजमानोदेवतेति। यादंपतीइत्यादिपंचर्चेजायापत्योः प्रशंसा। दंपतीइतिजायापत्योरित्यर्थः। आसांपंचानांदंपत्योर्देवतेति।

शिष्टानवर्चोदंपत्योराशिषः स्तुतिः। आशामेपर्वतानामित्याद्याः शिष्टाइत्यर्थः। आसामृचांदंपत्योराशिषोदेवतेति। इदंवऊदेवंमित्यंसू ५८
क्तं॥ अग्निवःऋयोगेरेतिचतुर्दश्याक्। अनुष्टुप्। मह्यदेवतइत्याद्यंत्याश्चतस्त्रः। पंक्तयः वीतिहोत्रेतिनवम्युक् अनुष्टुप् आशामेपर्वतानां
मितिदशम्येकपादानिचृत्गायत्रीत्रयः सप्तकाः शिष्टाएकादशर्चेवत्सभेः प्राक्गायत्र्यः। योयजातीतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। ।इतिश्रीम
द्वे० पंचमाष्टकेसप्तमोध्यायः॥ षष्ठमाष्टकेद्वितीयोध्यायः॥ ॥ मरुतात्रेशस्मेधातिथिः॥ मरुतोनीतित्रेशद्द्वंसूक्तं ३०। कण्व
पुत्रोमेधातिथिऋषिः। अनादेशात्इंद्रोदेवता। वत्सभेःप्राक्गायत्रीछंदः। मरुतानीतिसूक्तेबृहतीसहस्रशस्त्रेमहाव्रतारण्यके।
वयंघेकोनामध्यातिथिर्बार्हतंत्रिगायत्र्यनुष्टुबंतं। । वयंघत्वेत्येकोनत्रिंशत्यर्चंसूक्तं। १०। अनिरुक्तासंख्येति। कण्वपुत्रोमेध्याति
थिऋषिः। अनादेशात्इंद्रोदेवता। बृहतीछंदः। नहिषस्तवनामसमित्याद्यंत्यास्तिस्रोगायत्र्यः। अधः पश्यस्वेत्यंत्यर्क् अनुष्टुप्।
वयंघत्वासुतावंतइतिपंचदशोदिष्टबृहतीसहस्रशस्त्रेमहाव्रतारण्यके॥ ऐंद्रयाहिद्यूनानीपातिथिरानुष्टुभंत्वंचोत्यागायत्र्यास्तंस
हस्रंवस्करोचैपांगिरसोपश्यत्। ऐंद्रयाहिहरिभिरस्यष्टादशर्चंसूक्तं॥१८॥ अनिरुक्तासंख्येति। कण्वपुत्रोनीपातिथिऋषिः॥
अनादेशात्इंद्रोदेवता। अनुष्टुप्छंदः। आयादिंद्रश्चेत्यंत्यस्तिस्रोगायत्र्यः। तंगायत्रस्त्वमंगिरसः पुत्रोवस्करोविर्ऋषयः। सहस्रंस
५८ हस्रसंख्याकाः ऋषयः अपश्यन्। सहस्रंवस्करोऽभिपइतिमंत्रलिंगात्। आंगिरसग्रहणमुक्तार्थं। ऐंद्रयाहिहरिभिरितिसूक्तंस्वा

२६ ध्यायधर्मः॥ अश्विनाच्चतुर्विंशतिः श्यावाश्वआश्विनमुपरिष्टाज्ज्योतिषंपंक्तिमहाबृहतीपर्यंतं। ।अश्विनेंद्रेणेतिचतुर्विंशत्यर्चंसूक्तं २४ अत्रि
पुत्रः श्यावाश्वऋषिः। कात्यायनेन कण्वत्वंनभवति· अत्रेरिवस्तृणुतंपूर्व्यस्तुतिरिति श्यावाश्वस्य स्तुतौमहश्रुतेतिमंत्रलिंगात्।अश्विनौ
देवता।उपरिष्टाज्ज्योतिश्छंदः त्रिष्टुप्भेदः। द्वादशिनस्त्रयोष्टकश्चेति· अर्वाग्रथमित्यकपंक्तिः। नमोवाकेइत्यकमाहाबृहतीत्रिष्टु
भेदः। चत्वारोष्टकाजागतश्चेति· स्वाहाकृतस्येत्यंत्यकेपंक्तिः॥ अश्विनेंद्रेणत्यकं कमतिरिक्तोत्यकरात्रिस्त्वकारः॥ आवित्तासप्तर्चा
करंमहापंक्तिछंदं। आवित्तासीतिसप्तर्चंसूक्तं ७ श्यावाश्वऋषिः। अनादेशात्वइंद्रोदेवता· शाक्करीछंदः षट्पंचाशदक्षरादिति· श्या
वाश्वस्यऋन्वनदृत्यंतस्य महापंक्तिः पंचाष्टकाः। आवित्तासीत्यस्यसूक्तस्यपादव्यवस्थोदाहरणानिलिख्यंते।उक्तंच।आवित्ता
सिक्रन्दनोहृक्तबर्हिषः पिबासोमंमदायकंशतक्रतो।यंतेभागमधारयन्। विश्वाःसहानःपृतनाउरुज्रयःसमप्सुजित्वाम
रुत्वांइंद्रसत्पते। श्यावाश्वस्येत्यंत्यकआतिरिक्तेसर्वसूक्तोदाहरणंज्ञेयं। त्वात्क्रनोसमप्सुजिदित्यवसानेमरुत्वनीयशस्त्रेब्राह्म
णस्तन्त्रयोः। ।पेदंमहापंक्तिमाधातिजगती। ।पेदंत्रलेतिसप्तर्चंसूक्तं ७। पूर्वंवत्सूक्तसंख्येति· श्यावाश्वऋषिः आत्रेयोत्रोपन्य
द्वात·भक्तेःकर्माणिकृण्वतइतिमंत्रलिंगात्· अनादेशात्वइंद्रोदेवता।महापंक्तिछंदोजगतीभेदः षष्टकाः। पेदंत्रलेत्याद्यर्क
अतिजगतीद्विपंचाशदक्षरा। अस्यसूक्तस्यपादव्यवस्थोदाहरणालिख्यंते· सहानइत्याद्यादिषर्कर्चः षष्टकाज्ञेयाः सर्वत्र २६

उक्तंच।सेहानउग्रपृतना॥८॥ अभिपते॥०॥ इंद्रविद्भिः॥०॥ माध्यं।वनस्य।०। वृत्रहन्नसेद्य·६ पिबासोमस्यवज्रिवः॥०। ततः।पेदंत्रलेत्या
द्यपादोद्वादशाक्षरः। पंचमपादः षडक्षरः शेषाः सर्वसूक्तमष्टाक्षराः। अस्यसूक्तस्यपंचमपादस्तथाचतुर्दशपादएतौद्वौपादौसर्वानुदात्तौज्ञे
यौ। प्रातिशाख्योक्तौ। पेदंत्रलेतिचैतस्मिन्सूक्तेपादोस्तिपंचमः। सर्वानुदात्तः षट्सूक्तेसादितश्चचतुर्दश। चकाराच्चतुर्दशपादश्चेत्यर्थः। त
आशानीपतेनधेनेत्यवसानेस्त्रकारः। पेदंत्रलमहत्वत्येघाविथेतिसूक्तेनिष्केवल्यशस्त्रेब्राह्मणस्तन्त्रयोः। ।यज्ञस्यदशेंद्राग्न्यं। यज्ञस्यहिस्थ इ
तिदशर्चंसूक्तं १०। श्यावाश्वऋषिः। इंद्राग्नीदेवता। वत्सापेः प्राक्गायत्रीछंदः। यज्ञस्यहिस्थइत्यच्छावाकशस्त्रेस्त्रकारः॥ ॥अग्निमस्तो
षिनाभाकआग्नेयंमहापंक्तिर्हि· अग्निमस्तोषीतिदशर्चंसूक्तं १० पूर्ववत्सूक्तसंख्येति· कण्वपुत्रोनाभाकऋषिः अग्निर्देवता।महापं
क्तिछंदः। षष्टकाजगतीभेदः। हिशब्दात्रीणिसूक्तानिमहापंक्तीनि। अग्निमस्तोषीतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः इंद्राग्नीद्वादशेंद्राग्नं हिती
याद्यर्कपंत्यात्रिष्टुप्· इंद्राग्नीयुवामितिद्वादशर्चंसूक्तं· १२ नाभाकऋषिः इंद्राग्नीदेवता। हिशब्दात्महापंक्तिश्छंदः षष्टकाजगतीभेदः नाहवा
वामितिद्वितीयर्क्शाक्करीषट्पंचाशदक्षरा। साद्वितीयासप्तपदाप्रवर्तितांगायत्रींचानुष्टुभंच करोत्यारण्यप्रकृतिः। एवंद्राग्निस्याभित्यंत्यर्क
त्रिष्टुप्· इंद्राग्नीयुवंसुनइत्येतस्यार्धर्चानगायत्रीकारमतिबृहतीसहस्रशस्त्रेमहाव्रतारण्यके। अस्माउषुदशवारुणंतु। अस्माऊषित
दशर्चंसूक्तं १० नाभाकऋषिः। वरुणोदेवता।तुशब्दात्उत्तरसूक्तंवारुणंहिशब्दात्महापंक्तिछंदोजगतीभेदः षष्टकाः। नाभाकस्यसनेश्च
लगेस्मेरेनश्रूयते· तस्मान्नाभाकाःप्रातःसवनाभाकौकांस्त्वचोन्वंसतीति। सप्तपःपरिषस्वजइतित्यूचः अथवाविकल्पेनपःककुभानिधा

रयइतित्यृचोमैत्रावरुणशस्त्रे। अपिच· प्रवइ इंद्रोपमादयइतित्यृचोब्राह्मणाच्छंसीशस्त्रे। अपिच। ताहिमध्यंभराणामितित्यृचोछावाकशस्त्रे
इतिब्राह्मणसूत्रयोः। एतेत्रपूस्त्वानाभाकऋषिणापदिष्टाइति· अस्माकंपुत्रप्रवसयइतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। अस्वप्नात्पर्वनेनानोवेत्रे
पुमंबंत्यंवात्वमाश्विनमानुष्टुभमपश्यत्। अस्वप्नाजामितिषळर्चंसूक्तं ६ अत्रिपुत्रोर्चनानाऋषिः। विकल्पेननाभाकऋषिः। वाविशि
ष्टत्वात् उत्तरत्रनानुवृत्तिः तुशब्दात् आद्यस्तृचोवरुणोदेवता। आवांथावाणइतिद्वितीयतृचोऽन्त्यंवावृचमाश्विनामित्यकत्वात् द्वितीयतृ
चोऽश्विनोदेवतेशब्दात्॥ अस्वप्नादाद्यस्तृचोनाभाकऋषिः। आवांथावाणइत्यंत्यस्तृचोर्चनानाऋषिरिसिद्धार्थः। अस्वप्नात्पूर्वस्तृचस्त्रिष्टु
भः। आंवाथावाणइत्येकचरस्तृचोनुष्टुभः। अस्वप्नाजामस्करोविश्ववेदाइतिवारुण्यापरिदध्यादितिब्राह्मणसूत्रयोः॥ इमेत्रयस्त्रिंशादिदं
पञ्चांगिरसआग्नेयंतु। इमेविप्रस्येतित्रयस्त्रिंशद्वचंसूक्तं। ३३॥ आंगिरसपुत्रोविरूपऋषिः। अग्निर्देवता· तुशब्दादुत्तरसूक्तमाग्नेयं·
वत्सप्रेः प्राकगायत्रीछंदः। इमेविप्रस्येतिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः॥ समिधाग्निंत्रिंशत्॥ समिधाग्निमितित्रिंशद्वचंसूक्तं ३०
विरूपोनामऋषिः। तुशब्दात् अग्निर्देवता· वत्सप्रेः प्राकगायत्रीछंदः। समिधाग्निमितिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः॥ आ
घाद्विचत्वारिंशत्त्रिशोकआद्यासैंद्री। ।आघायेअग्निमितिद्विचत्वारिंशद्वचंसूक्तं ४२ कण्वपुत्रस्त्रिशोकनामऋषिः। अनादेशात् इंद्रो
देवता· वत्सप्रेः प्राकगायत्रीछंदः। आघायइत्याद्यर्कअग्नीइंद्रदेवतेति· आघायेअग्निमितिसूक्तंबृहतीसहस्रशस्त्रेमहाव्रतारण्यके

इतिश्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायांषष्ठाष्टकेतृतीयोऽध्यायः॥ ॥ त्वावतस्त्रयस्त्रिंशद्दशोष्टआसआदिकानीतस्यपृथुश्रवसोदा ५८
नस्तुतिराद्यापादनिचृत्पंचम्यादिककुब्गायत्रीबृहत्यनुष्टुप्सतोबृहतीगायत्रीविपरीतोत्तरः प्रगाथोद्विपदाचतुर्विंशिकाबृहतीपि
पीलिकमध्याककुन्न्यंकुशिरा विराड्जगत्कपरिष्टाद्बृहतीबृहत्यौ विषमपदोत्तरोपंक्तिः संस्तारपंक्तीगायत्रीपंक्तिः प्रगाथौर्वाऽयव्योगाय
त्रीद्विपदोष्णिकपंक्तिर्वायव्यागायत्री। त्वावतःपुरूवसवितित्रयस्त्रिंशद्वचंसूक्तं २२ अश्वनामपुत्रोवशोनामऋषिः। अनादेशातइं
द्रोदेवता। अत्रच। आसएतुपर्इवदेत्यादिभिऋग्भिः कानीतस्यपुत्रस्यपृथुश्रवसोनामराज्ञोदानस्तुतिः स्तूयते। आसएत्वित्यादिभिरृग्भिः पृथुश्रवाराज्ञो
दानंदेवतेति। अत्रकारिका॥ वशोपीरव्यापयत्मादात्कानीतस्यपृथुश्रवाः। तदत्रसंस्तुतंदानं मासएत्वेवमादिभिरिति। तावतइत्याद्यर्कपादनिचृत्
गायत्रीत्रयः सप्तकाः। त्वांहिसत्यमित्यादितिस्रोर्चोवत्सप्रेः प्राकगायत्र्यः। दधानोगोमदितिपंचम्यृक्ककुब्भिडन्नध्यमस्रोतः। तमिंद्रंदानमितिषष्ठी
सकृगायत्री॥ तरियिक्सिसंतीतिसप्तम्यृक्बृहती। यस्मिमदइत्यष्टम्यृक् अनुष्टुप्। योदृष्टइतिनवम्यृक् सतोबृहती अयुजेजागताविति। गव्योषुण
इतिदशम्यृक् गायत्री। नहितेशूरइत्येकादशम्यृक्बृहती। यस्त्वष्टश्रावयत्सखेतिद्वादश्यृक्विपरीतायुजोचेति। अयुजावष्टाक्षरोचेति। अ
युजावष्टाक्षरोसाविपरीतापंक्तिभेदः। वत्रनहितेशूरेति। तथायत्रऋष्वइतिद्वेऋचौ। भिक्तित्वैकाविपरीतोत्तरः प्रगाथोज्ञेयः। स्तनोवाजेष्वितित्र
५८ योदशम्यृक्चतुर्विंशत्यक्षराद्विपदा। इतिजागतद्विपदाइत्यर्थः। अक्षरेणगायत्रीसेदइतिज्ञेयं। अभिवोवीरमंधसइतिचतुर्दश्यृक्पिपीलि

९८ कमध्याबृहती। आद्यंतौ त्रयोदशाक्षरौ। मध्ये ष्टाक्षरश्चेति। ददीरेक्णइति पंच दशाम्यक ककुम्न्यंकुशिरा उष्णिक् त्रैष्टुभजागतं तु षाद्वात्। विश्वेषामि
रज्यंत मिति षोडशर्च सूक्तं दशाक्षरा त्रिपदा विराट् अनुष्टुप्भेदः। दशाकास्त्रयो विराळित्यर्थः। महः स्वव इति सप्तदशाम्यक जगती। येषामयं तद्
त्पञ्चादशपंक्त्युपरिष्टाद्बृहती। अंत्यश्चेत् द्वादशाक्षरस्त्रय इति त्रयोष्टकाः। प्रमंगमित्यो कोनविंशात्यक बृहती। सनितः स सनितारिति विंशात्यक विषमप
दा बृहतीभेदः। नवकाष्टकादश्यष्टिनो विषमपदेति। आसएत्वित्येकविंश्यक पंक्तिः पंचपदाः षष्ठिंसहस्रेति द्वाविंश्यक संस्तारपंक्तिः। आद्यौ
द्वादशाक्षराविति। मध्ये पादशावित्यर्थः। दशारयावेति त्रयोविंश्यक गायत्री। दानासइति चतुर्विंश्यक पंक्तिः। ततः आनोवायविति पंचविंश्यक
योअश्वेभिरिति षड्विंश्यक। एते द्वे च्चावनादेशाद्बार्हतप्रगाथो बृहती सतो बृहत्यौ। तं प्रगाथं वायुदेवत्यावित्यर्थः। योमइमा मिति सप्तविंश्यक
बृहती। उनयेव पृषीत्यष्टाविंश्यक सतो बृहतीत्येतौ द्वावृचावनादेशात् बार्हतप्रगाथो द्वितीयो बृहत्यौ वीसतो बृहत्यौ क्रमेण वेदितव्ये। सा बृहती
यप्रगाथो वायुदेवत्येत्यर्थः। अधप्रियामित्येकोनत्रिंश्यक गायत्री। गोवोन सृष्यामिति त्रिंश्यक द्विपदा अनादेशात् विंश्यत्यक्षरा। आद्यपादो द्वादशाक्ष
रः द्वितीयोष्टाक्षरः सतो बृहती द्विपदा पंक्तिभेदः। पिंगलमते तृतीयं द्विपाज्जागतगायत्राभ्यामित्युक्तेः सतिगायत्रीभेद इत्यर्थः। अधयच्चारये
गणइत्येकत्रिंश्यक उष्णिक्। शतंदासइति द्वात्रिंश्यक पंक्तिः। सा त्र्यृचवायुदेवत्या। अधस्याथोषणेति त्रयस्त्रिंश्यक गायत्रीइदंसूक्तं वऊदंदस्के
वेदितव्यं। अत्रैतरेयारण्यके ब्राह्मणे श्रूयते। दशांसानिविशोमदेइ सर्वमसहितिताएकविंशादिमर्म वंतीत्युक्तेसात् महाधृतं बृहतीसहस्रंशंसने। त्यावतः
पुरुस्वतिवशः सनितः स सनितारित्येतद्दंतो विंशत्यक्षरत्यासां मध्ये ददीरेक्णइति द्विपदा त्वनमथेत्येकपदाइत्युक्ताः संति। तत्रददीरेक्णाइत्ये ९८

२२

कर्चस्य द्वेइत्युक्तेसाति। ताविंशत्यचो भवंतीत्यर्थः। केचिन्मते शाकलसंहितायां सूक्तसहस्रं सप्तदशकं सपादाधिकमिति प्रवादः। मनुस्सएवन्नमथेति
पादइत्याधिकं यथाज्ञानं वेदितव्यं। एवमेव पादाधिकमित्यर्थः। माहिवो भूनाविंतआग्य आदित्येभ्यो त्याउः स्वभ्यः पंचोषसेपि महापंक्तिः। महिवोमहता
मित्यष्टादशर्चं सूक्तं १८ अनिरुक्तासंख्येति। आप्त्यपुत्रस्त्रितऋषिः आदित्यो देवता। महापंक्तिश्छंदो जगतीभेदः षळष्टकाः। अत्रसूक्ते यच्चगोषुदुःष्वप्न
मिति चतुर्दश्याद्याः पंचर्चोदुःस्वप्नघ्नाः। दुःस्वप्ननाशिन्य इत्यर्थः। ता उषादेवत्याः। सूक्तांतर्गत यच्च गोषु दुःष्वप्न्यमिति पंचभिरादित्यमुपतिष्ठेतेति गृह्ये
माहिवोमहतेमित्य इति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः। ।स्वादोः पंचोनाप्रगाथः सौम्यं त्रैष्टुभं पंचमीजगती॥ ॥स्वादोरभक्षीति पंचदशर्चं सूक्तं १५ अनि
रुक्तासंख्येति। घोरपुत्रः प्रगाथ ऋषिः। सोमो देवता। त्रिष्टुप् छंदः। इमेमा पीता इति पंचम्यृक् जगती। सूक्तांतर्गत हृचोपामसोमं शंनोभवेति सोमाप्या
यने ब्राह्मस्तत्रयोः॥ अथ ऋग्वेदांतर्गत खिलवालखिल्यमेकादशसूक्तमारभ्यते। सूक्तसहस्रं सप्तशतकमित्यत्र। ऋचां दश सहस्राणीत्येतत्संख्या
व्यतिरिक्तानि वालखिल्यानीति प्रसिद्धिः॥ तत्र यज्ञानुष्ठाने ब्राह्मणेसूत्रे च श्रूयते। वालखिल्याः शंसति प्राणा वै वालखिल्या इति। आभिप्रवः स्तराधसमिति व
द्वे वालखिल्यानां सूक्तानीति ब्राह्मण आरण्यके। अथ वालखिल्या विहरेत् इत्युक्तं षोडशिनीति सूत्रकारः। श्रौतस्मार्तकर्मानुष्ठाने वालखिल्या खिल प्रसि
द्धिः। वेदपारायणे वर्जमित्यर्थः इति शौनकाचार्यवचनात्। यथा पैषाध्यायकुंतापाध्यायनिविदाध्यायप्रवर्ग्याध्याय श्चेति। तदेव वालखिल्याध्या
य इत्यर्थः। ।अथ वालखिल्यानुक्रमणिका लिख्यते। अभिप्रवः प्रस्कण्वः प्रगाथं तत्। अभि प्रवइति दशर्चं सूक्तं १० कण्वपुत्रः प्रस्कण्व ऋषिः
अनादेशादिंद्रो देवता। अनादेशाद्बार्हतप्रगाथं छंदो बृहती सतो बृहत्यौ। पंच प्रगाथ इत्यर्थः। तत्शब्दात् षट्सूक्तानि बार्हतप्रगाथानि॥ प्रति

श्रुष्टिगुः ॥ प्रसुश्रुतमिति दशर्चं सूक्तं १० पूर्ववत्सूक्तसंख्येति कण्वपुत्रः पुष्टिगुर्ऋषिः । अनादेशात् इंद्रो देवता । ततश्शब्दात् बार्हतप्रगाथं छंदो बृहतीसतोबृहत्यौ
पंचप्रगाथा इत्यर्थः ॥ यथा मनौ श्रुष्टिगुः । यथा मनौ सांवरणाविति दशर्चं सूक्तं १० पूर्ववत्सूक्तसंख्येति कण्वपुत्रः श्रुष्टिगुर्ऋषिः । अनादेशात् इंद्रो देव
ता । ततश्शब्दात् बार्हतप्रगाथं छंदो बृहतीसतोबृहत्यौ पंचप्रगाथा इत्यर्थः ॥ यथा मनावायुः । यथा मनौ विवस्वतीति दशर्चं सूक्तं १० पूर्ववत्सूक्तसंख्ये
ति कण्वपुत्र आयुर्ऋषिः । अनादेशात् इंद्रो देवता । ततश्शब्दात् बार्हतप्रगाथं छंदो बृहतीसतोबृहत्यौ । पंचप्रगाथा इत्यर्थः ॥ उपमं त्वा षण्मेध्यः । उप
मं त्वेत्यष्टर्चं सूक्तं ८ कण्वपुत्रो मेध्यो नाम ऋषिः । अनादेशात् इंद्रो देवता । ततश्शब्दात् बार्हतप्रगाथं छंदो बृहतीसतोबृहत्यौ । चत्वारः प्रगाथा इत्यर्थः ।
एतत्ते मातरिश्वा नो विश्वइति वैश्वदेवः प्रगाथः ॥ एतत्त इंद्रेत्यष्टर्चं सूक्तं ८ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति कण्वपुत्रो मातरिश्वा ऋषिः । अनादेशात् इंद्रो देवता
। ततश्शब्दात् बार्हतप्रगाथं छंदो बृहतीसतोबृहत्यौ चत्वारः प्रगाथा इत्यर्थः । तत्र नो विश्वे सजोषस इति ऋचः स प्रगाथो वैश्वदेवदेवत्यः ॥ भूरीत्पंच कृ
शस्त्रीयांत्ये अनुष्टुभौ । भूरिदिंद्रस्येति पंचर्चं सूक्तं ५ कण्वपुत्रो नाम ऋषिः । अनादेशात् इंद्रो देवता । ततस्तेः प्राक् गायत्री छंदः । बार्हतप्रगा
थो वधिः ततः शतवेणून्निति तृतीयर्क् । आदद्याश्वस्येत्यंत्यर्क् ए ते द्वे ऋचावनुष्टुभौ । प्रति ते पृषध्रोऽत्याग्निसौरी पंक्तिः ॥ प्रति त इति पंचर्चं सूक्तं ५ ॥
पूर्ववत्सूक्तसंख्येति कण्वपुत्रो पृषध्रो नाम ऋषिः । अनादेशात् इंद्रो देवता । ततस्तेः प्राक् गायत्री छंदः । अचेत्याग्निरित्यंत्यर्क् अग्निः सूर्यो देवता । स पंक्ति
श्छंदश्चेति । युवं देवा चतुष्कं मेध्य आश्विनं त्रैष्टुभं । युवं देवेति चतुर्ऋचं सूक्तं ४ कण्वपुत्रो मेध्यो नाम ऋषिः । अश्विनौ देवता । त्रिष्टुप् छंदः । युवं देवा क्रतुना
पूर्व्येणेति चत्वारो याज्येति सूत्रकारः । यमृत्विजस्त्र्यृचं वैश्वदेवं चत्विक्सर्त्तिर्वा । यमृत्विजो बहुधेति त्र्यृचं सूक्तं ३ पूर्ववत् मेध्यो नाम ऋषिः । विश्वेदेवा देवता ।

यमृत्विज इत्याद्यर्क् ऋत्विक् सर्तिः से वा त्विजो देवता विकल्पेन अनादेशात् त्रिष्टुप् छंदः । यमृत्विजो बहुधा कल्पयंत इति होता रमेत प्रथमं सं प्रणीत इति गृह्ये । इमा
नि वां सप्त सुपर्णं ऐंद्रावरुणं जागतं । इमानि वामिति सप्तर्चं सूक्तं ॥ ७ ॥ तार्क्ष्यपुत्रः सुपर्णो नाम ऋषिः । अयं वा तार्क्ष्यपुत्रः । इक सुपर्ण इत्युक्ते ऋषिः कण्व इत्यर्थं
इंद्रावरुणौ देवता । जगती छंदः । इमानि वां भागधेयानीति सूत्रकारः ॥ ॥ समाप्ति वालखिल्या खिलसूक्तानि । शिल्पसंज्ञकानीत्यर्थः ॥ अग्न आ विं
शतिर्भर्गः ॥ प्रगाथ आग्नेयं प्रागाथं तु ॥ अग्न आ याहीति विंशत्यृचं सूक्तं २० प्रगाथपुत्रो भर्गो नाम ऋषिः । अग्निर्देवता । अनादेशात् बार्हतप्र
गाथं छंदो बृहतीसतोबृहत्यौ । दश प्रगाथा इत्यर्थः । तुशब्दात् उत्तरसूक्तं प्रागाथं । अग्न आ याहीति सूक्तं शंतनुवाकानुमंत्रणे सूत्रकारः ॥ ॥ उ
भयं शृणवत् ॥ उभयं शृणवदित्यष्टादशर्चं सूक्तं १८ आनुक्तासंख्येति पूर्ववत् भर्गो नाम ऋषिः । अनादेशात् इंद्रो देवता । तुशब्दात् बार्हतप्रगाथं छं
दो बृहतीसतोबृहत्यौ । नव प्रगाथा इत्यर्थः । उभयं शृणवच्चन इति सूक्तं बृहतीसहस्रशस्त्रे महाव्रतारण्यके । तथा उभयं शृणवच्च न इति बृह
त इति सूत्रकारः ॥ प्रो अस्मै द्वादश प्रगाथः पंक्तः सप्तम्याद्यास्तिस्रो बृहत्यः ॥ ॥ प्रो अस्मा इति द्वादशर्चं सूक्तं १२ घोरपुत्रः प्रगाथ ऋषिः । अनादे
शात् इंद्रो देवता । पंक्तिश्छंदः ॥ विश्वे त इंद्र वीर्यमित्याद्याः क्रमेण तिस्रो बृहत्यः ॥ प्रो अस्मा इति सूक्तं स्वाध्याय धर्मः । स पूर्व्यो गायत्र्याद्याश्चतुर्थ्यादि
द्वे सप्तमी चानुष्टुभौ अंत्या देवी त्रिष्टुप् । स पूर्व्यो महानामिति द्वादशर्चं सूक्तं १२ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति । प्रगाथ ऋषिः । अनादेशात् इंद्रो देवता । गायत्री छं
दः । ततः स पूर्व्यो महानामित्याद्यर्कः स प्रत्ययेति चतुर्थ्यर्क् । आ इन्नु ते पंचम्यर्क् । चकारात् अर्थं ऋजन्ययेति सप्तम्यर्क् एताश्च तिस्रो अनुष्टुभः ॥
अस्माकद्वा इत्यंत्यर्क् देवी देवत्या त्रिष्टुप् छंदश्चेति । गायत्रे सूक्ते सा त्रिअंत्या त्रिष्टुबुक्ते । जागते प्रायेण गायत्र वचनात् जागतानि पृष्टिः ॥ त्रिष्टुबंतं सप्त

१०० कस्याशिशाजगत्य इत्यस्या प्रवादः परंगायत्रं भगवत्स केरनुवादे रव गायत्रस्य करनुवादनिद्दे रित्यर्थः॥ स पूर्व्योमहानामितिमकत्वतीयस्य प्र
त्तपादे ब्राह्मणस्त्रयो उत्वामदंत्विति द्वादशर्चं सूक्तं १२ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। प्रगाथ ऋषिः अनादेशादिंद्रो देवता॥ वत्सः शाकृ गायत्री छंदः
उत्वामदंतु सोमाइति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः। । यदिंद्र। यदिंद्र प्रागिति द्वादशर्चं सूक्तं १२ पूर्ववत् संख्येति प्रगाथ ऋषिः अन्यस्मा हर्षे वचनात्॥
अनादेशादिंद्रो दे। वत्सः गाय। दः। यदिंद्र प्रागपागिति सूक्तं स्वाध्याय। ॥ तरोभिः पंचोना कलिः प्रागाथः प्रागाथमंत्यानुष्टुप्। तरोभि
र्वोइति पंचदशर्चं सूक्तं १५॥ आने। रव्येति प्रगाथपुत्रः कलिर्नाम ऋषिः अनादेशादिंद्रो देवता। अनादेशात् वार्हतप्रगाथं छंदो द्वत्नीसतो
बृहत्यो। समहत्त्वः प्रगाथ इत्यर्थः सोमइद्व इत्यंत्यर्क् अनुष्टुप्। तरोभिर्वो विदद्वसुमितिसूक्तं वृहद्वृहतीसहस्रशाको महाव्रतारण्यके तथा ह्यानाकरा
क्षेत्रस्त्रयो। त्वामुसेकामत्य्य। सांमदो मित्रावरुणिर्मान्योवावहवो वामत्स्य जालन ह्यआ इत्याम्र्कवन्दत्वाव्याघास्तिस्रोपपदिते॥ ॥ त्यान्नु क्षत्रियाणि
त्येकविंशत्यृचं सूक्तं २१ अनि। रव्येति। सम्मदपुत्रो मत्स्यो नाम ऋषिः सांमदाख्यो महामत्स्यराजपुत्र इत्यर्थः। अथ वा मित्रावरुणपुत्रो मान्यो नाम
सर्षिर्विकल्पेन। अथवा बहवो वा मत्स्या ऋषयः। ते बहवो वाधिक ल्पेनेति। ते जालनद्धाः अन्यापेन बद्धा मत्स्य ऋषय इत्यर्थः। आदित्या वसोपद्र
व इत्यस्य ऋवस्तुतिरित्यर्थः। मत्स्यानां यो त्रं नाम्नानुपदेशात्। उपदेशात् ऋषीणामेव विकल्पः। नदेवतायाः तेन सांमदमान्योरप्यादित्या एव
सूक्तस्याः सूक्तस्यादित्यादेवतेति। उतत्वामादित्येमहीतिदव्याम्याद्यास्तिस्त्र ऋचोदितिर्देवता। वत्सपे। शाकृ गायत्री छंदः। मत्स्यानां जालमापन्ना
नामेतदार्षं वेदयं वेम्यस्यामथाउद्द कस्यं दंतइति। तथा जालं जलचरं भवतीति व्याख्याया स्कंदेन उक्ते॥ त्यान्नु क्षत्रियाणिति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः १००

इति श्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायां षष्ठाष्टके चतुर्थोध्यायः॥ ॥ आत्वेकोन प्रियमेधआदावनुष्टुभ्युरवास्त्वचाश्चत्वारो ऽंत्याः षकृत्याः स्वमेधयो
दानस्तुतिः॥ आत्वारथमित्येकोनविंशत्यृचं सूक्तं १९ अनिरुक्ता संख्येति। आंगिरसपुत्रः प्रियमेध ऋषिः अनुक्रगोत्रमांगिरसं विद्यादिति वचनात्। अनादे
शादिंद्रो देवता। सूक्तस्याद्याश्चत्वारस्तृचोनुष्टुभः प्रगाथं छंदः। अनुष्टुवौनुष्टुभ्युरवाः प्रगाथा इत्युच्यंते। आत्वा रथमित्यृक् अनुष्टुप्। तुविशुष्म
त्यृक्। यस्य ते महिनेत्यृक् एते द्वे गायत्र्यावित्येकोनुष्टुभ्युरवाः स्तृचः प्रगाथः। ततः विश्वानरस्येत्यृक् अनुष्टुप्। अभिष्ट्यसदावृधमित्यृक्। परोमा
त्रमित्यृक् एते द्वे गायत्र्याविति द्वितीयोनुष्टुभ्युरवस्तृचः प्रगाथः। ततः तंतमिद्राधस इत्यृक् अनुष्टुप्। यं स्येदेरस्याद्वित्यृक्। न यस्य त इत्यृक्। तोवा
स स्तिरस्थ। एते द्वे गायत्र्याविति तृतीयोनुष्टुभ्युरवस्तृचः प्रगाथः। ततः तंत्वायज्ञेभिरित्यृक् अनुष्टुप्। यस्य ते स्वादित्यृक्। उरुणस्तन्व इत्यृक् ए
ते द्वे गायत्र्याविति चतुर्थोनुष्टुभ्युरवस्तृचः प्रगाथ इति। अनुष्टुप् गायत्र्यौ चानुष्टोनुष्टुभ्युरवास्तृचा इति परिभाषोक्तेः। एताश्चत्वारोनुष्टुभ्युरवास्तृ
चाः प्रगाथा इत्यर्थः। ततः उपमा षट् इत्याद्यं त्याश्चतुर्दशाद्याः षळर्चाः। ताः कृत्वा अश्वमेधयोराज्ञो दानस्तुतिः स्तुतवान्। आसामृचामश्वमेधस्य
मेधो दानं देवतेति। तथाहि। उपमेत्या स्कंदेनश्वमेधो ऋक्षएकं च। प्रीतायदद्रव्युर्विन्नं प्रियमेधस्तदब्रवीत्। इति पद्यते। ततः उरुं त्रय उ
इत्याद्यं त्याः समर्चाः। वत्सः शाकृ गायत्री छंदः। आत्वा रथं यथोतय इति त्त्वचा मरुत्वतीय शस्त्रे ब्राह्मणस्त्रयोः। प्रथम्यानानुष्टुभांहिष्टह
स्यंतं द्वितीयो द्विकच्चतुष्पाद्यास्तिस्रो गायत्र्यः षोळश्यकादश्यो पंक्ती अपांहे श्वदेवो ऽग्ने स्त्रयो वारुणः॥ प्रथवस्त्रिष्टुसमित्यष्टाद
शर्चं सूक्तं १८ अनिरुक्ता संख्येति। प्रियमेध ऋषिः। अनादेशादिंद्रो देवता। अनुष्टुप् छंदः। तं घेमित्थेत्यंत्ये द्वे ऋचौ वृहत्यौ। नदं व ओद

तीनांभितिद्वितीयक्ऋउष्णिक्।अभिप्रगोपतिमितिचतुर्थ्याद्यास्तिस्रोगायत्र्यः।आत्वक्रशिप्रेतिषोळश्यृक्।अपादिंद्रइत्येकादश्यृक्।एतेद्वेचत्वोपंक्ति
षोळश्येकादश्यौ।अपादिंद्रइत्यर्धर्चवैश्वदेवदेवत्यः।वरुणइंद्रहस्पयुदित्यादिरुत्तरोर्धर्चोवरुणदेवत्यः।प्रप्रवस्त्रिष्टुभमिस्कंके।अर्चतप्रार्चतेत्य
ष्टतीरेष्कणयुदिति·नदंवओदतीनामित्येतयेताजिन्वतीषजतीतिषोळशास्त्रेबृहतीसहस्त्रेब्राह्मणस्त्रयोः। ।योराजाचर्षणीनांपुरुहन्मावा
र्हतंत्रिप्रगाथाद्याधिकंगनुष्टुपपुरउष्णिगंते॥ योराजेतिपंचदशर्चंसूक्तं१९ आनिरुक्तासंख्याति।आंगिरसपुत्रःपुरुहन्माऋषिःअनादेशा
त्तइंद्रोदेवता।योराजेत्याद्याःषळर्चाअनादेशाद्बार्हतप्रगाथोबृहतीसतोबृहत्यौ।योराजेतिप्रथमद्वचः।नाकिष्टमितिद्वितीयेद्व
चः प्रथावइंद्रेतितृतीयेद्वचइतित्रयःप्रगाथइत्यर्थः।सखायःक्रतुमित्यक्उष्णिक्।यतिभिःसमहेत्यक्अनुष्टुप्।कर्णगृह्येत्यक्पुर
उष्णिक्।आघन्देत।नसीमदेवइत्याद्याःषोळशीबृहत्यः।योराजाचर्षणीनामित्येकादशोतिबृहतीसहस्त्रशास्त्रेमहाव्रतारण्यके॥ ॥त्वं
नःस्कदीतिपुरुमीळ्होतयोर्वान्यतरआग्नेयंतुत्रिप्रगाथ्यांतं॥ त्वन्नोअग्नेमहोभिरितिपंचदशर्चंसूक्तं१९ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति·आंगिरसोपुत्रो
होत्रदीत्येकःपुरुमीळ्होद्वितीयश्चद्वावृषीसहाप्रश्यतां॥ अथवातयोरन्यतरयोरप्रश्यत।अग्निर्देवता।तुशब्दादुत्तरसूक्तमाग्नेयं।वत्स
प्रेःप्राक्गायत्रीछंदः।अद्धानःशीरशोचिषमित्याद्यास्याःषळर्चोअनादेशाद्बार्हतप्रगाथोबृहतीसतोबृहत्यौत्रयःप्रगाथइत्यर्थः॥ त्वं
नोअग्नेमहोभिरितिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः॥ ॥हविर्धानाहर्यंतःप्रगाथोहविषांस्कन्दौ। ।हविष्कृणुध्वमित्यष्टाद
शर्चंसूक्तं१८ आनिः ख्येतिप्रगाथपुत्रोहर्यतऋषिः॥तुशब्दादग्निर्देवता·हविर्देवताविकल्पेन·हविस्क्रतिरित्यर्थः।वत्सप्रेःप्राक्गा

यत्रीछंदः हविष्कृणुध्वमितिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः॥सूक्तशब्दात्॥ उदीराथांगोषूक्तआत्रेयःसप्तवध्रिर्वाश्विनं·उदीराथामित्यष्टादश
र्चंसूक्तं१८ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति॥अत्रिपुत्रोगोपवनऋषिः।अथवात्रिपुत्रःसप्तवध्रिर्नामऋषिर्विकल्पेन·अश्विनौदेवता।वत्सप्रेःप्राक्गायत्रीछंदः॥उ
दीराथामितिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः।विशोविशोवःपंचोनाग्नेयंत्वनुष्टुभमुखास्तृचाश्चत्वारोत्यास्तिस्रोनुष्टुभ आर्थ्यस्यकतर्दपोदानस्क
विशोविशोवइतिसूक्तंपंचदशर्चंसूक्तं१५ आनिरुक्तासंख्येति।गोपवनऋषिः।सप्तवध्रिरृषिर्विकल्पेन॥आत्रेयगोत्रवचनेनानुवर्त्तते॥अग्निर्देवता।तुशब्दा
तउत्तरसूक्तमाग्नेयं।विशोविशोवइत्याद्याद्वादशर्चास्तेचत्वारोनुष्टुम्मुखास्तृचाःप्रगाथः।ततः विशोविशोवइत्यृक् अनुष्टुप्।यंजनासइत्यृक्।पत्यासंजा
तवेदसमित्यृक्।एतेद्वेगायत्र्यावित्येकोनुष्टुम्मुखस्तृचःप्रगाथः।ततःआगन्मवृत्रहन्तममित्यृक्अनुष्टुप्।अग्नेतंजातवेदसमित्यृक्।सबाधोयं
जनाइत्यृक्।एतेद्वेगायत्र्याविति द्वितीयोनुष्टुम्मुखस्तृचःप्रगाथः।ततःइयंतेनव्यसीमतिरित्यृक्·अनुष्टुप्।सानेअग्नइत्यृक्सापुष्टिरित्यृक्
एतेद्वेगायत्र्याविति·तृतीयोनुष्टुम्मुखस्तृचःप्रगाथः।ततःअश्वमिवत्यृक् अनुष्टुप्।यंत्वागोपवनइत्यृक्·यंत्वाजनासइत्यृक्।ए
तेद्वेगायत्र्याविति चतुर्थोनुष्टुम्मुखस्तृचःप्रगाथइति।अनुष्टुप्गायत्र्यौचानुष्टुम्मोनुष्टुम्मुखास्तृचाइत्यत्रइतिपरिभाषोक्तेः। एतास्त्वत्वारोनुष्टुम्मु
खाःप्रगाथाइत्यर्थः।अहंहुवानइत्यादितृचोदशाद्यास्तिस्रोनुष्टुभः।तार्क्ष्यानामराजपुत्रस्यश्रुतर्वणोनामराज्ञोदानस्तुतिःसूक्तवाक्ये
स्यर्थः।अस्यत्वंतस्यश्रुतर्वणोदानंदेनंदेवतेति।विशोविशोवोअतिथिमितिपुष्टिकामइत्यारण्यकेतथाआज्यशास्त्रेसूत्रकारःसुष्वाणहिषोळ
शावित्रयः।सुष्वाहीतिषोळशर्चंसूक्तं१६ आंगिरसपुत्रोविरूपोनामऋषिः।तुशब्दादग्निर्देवता·वत्सप्रेःप्राक्गायत्रीछंदःसुष्वाहिदेवहूत
मांअश्वांअग्नेरथीरिवेत्याज्यशास्त्रेब्राह्मणस्त्रयाः।इमंनुद्वादशकुरुसुतिःकाण्वः॥इमंनुमायिनमितिद्वादशर्चंसूक्तं११।कुरुसुतिर्नामऋ

305

१२ कण्वपुत्रः कुरुसुतिर्नामऋषिः अनादेशादिंद्रो देवता। वत्सप्रेः प्राक् गायत्री छंदः इमं नु मायिनं हुव इति पर्यासइति ब्राह्मणस्त्रयी॥ ॥अजज्ञानेकादशानि
गाथांते॥ ॥जज्ञानोनुशतक्रतुरित्येकादशर्चं सूक्तं ११ कुरुसुतिर्नामऋषिः॥ अनादेशाद् इंद्रो देवता· वत्सप्रेः प्राक् गायत्री छंदः॥ नतं वृषवं चाविदुरित्यृच
हती॥ तुविग्रीवं तइत्यृक् सतो बृहती॥ इत्येते द्वे तृचे कोनादेशाद् बार्हत प्रगाथ इत्यर्थः॥ जज्ञानोनुशतक्रतुरित्येका बृहती सहस्रशास्त्रे महाव्रतारण्यके। पु
रोळाशदशाबृहत्यंतं। पुरोळाशं न इति दशर्चं सूक्तं १० कुरुसुतिर्नामऋषिः अनादेशात् इंद्रो देवता। वत्सप्रेः प्राक् गायत्री छंदः॥ तं वां दस्रा हमित्यंत्यं
पुरोळाशं नो अंधस इति तिस्रो बृहती सहस्रशास्त्रे। ।अयं कृत्नुर्नवकृत्नुर्भार्गवः ।सौम्यमंत्यानुष्टुप्। अयं कृत्नुरितिनवर्चं सूक्तं ९ भृगुपुत्रः
कृत्नुर्नामऋषिः सोमो देवता। वत्सप्रेः प्राक् गायत्री छंदः। अपत्यस्वइत्यंत्या अनुष्टुप्। अयं कृत्नुरगृभीत इति पर्यासं वार्तं भावि विरस्त्रकारः। ।नह्यन्यं बळाक
घ्नैर्धस्तोगायनेत्यादेवीत्रिष्टुप्। ।नह्यन्यमितिदशर्चं सूक्तं १० नोधसपुत्रएकद्यूर्नामऋषिः। अनादेशादिंद्रो देवता॥ गायत्री छंदः॥ अर्वावधम्
त्यं भ्रंदे वेदत्यात्रिष्टुप् छंदस्थेति। अस्मिन्सूक्ते गायन्नइत्यनुष्टुबित्यंत्या त्रिष्टुप् उक्तेसातिमाय न वचनात् शिष्टा जगती नइति। त्रिष्टुबंतस्वस्य सू
स्य शिष्टा जगत्यइति परिभाषा वचनात् इत्यनुवादः नह्यन्यं बळाकरमित्येषोराज्ञपर्यायशास्त्रे सूत्रकारः। ।आत्वेनानवकुसीदीकाण्वः।आत्व
नइंद्रेतिनवर्चं सूक्तं ९ कण्वपुत्रः कुसीदीनामऋषिः अनादेशादिंद्रो देवता। वत्सप्रेः प्राक् गायत्री छंदः। आत्वनइंद्रक्षुमंतमितिरात्रिपर्यायशास्त्रे
सूत्रकारः। ।इतिश्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायां षष्ठाष्टके पंचमोध्यायः। ।आ म।आ मा द्रवेति नवर्चं सूक्तं। ९ पूर्ववत्सूक्तसंख्यानं कुसी
दीऋषिः। अनादेशादिंद्रो देवता। वत्सप्रेः प्राक् गायत्री छंदः आ प्र द्रवइति सूक्तं बृहतीसहस्रशास्त्रे महाव्रतारण्यके। ।देवानां वैश्वदेवं। देवानामिद

वइति नवर्चं सूक्तं ९ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। कुसीदीनामऋषिः। अन्यस्मादृषेर्वचनात्· विश्वेदेवा देवता· वत्सप्रेः प्राक् गायत्री छंदः। देवानामिदवो महद्
तिवैश्वदेवमिति ब्राह्मणस्त्रयी॥ प्रेष्ठमुशनाकाव्य आग्नेयं॥ प्रेष्ठं व इति नवर्चं सूक्तं ९ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति· काव्यपुत्र उशनानामऋषिः अग्निर्दे
वता। वत्सप्रेः प्राक् गायत्री छंदः॥ प्रेष्ठं व इत्यत्र पिंगलमते अतिपादनिचृद्गायत्री। षड्सप्तकौ यो मध्ये स्यात् इति गायत्री भेद इत्यर्थः॥ प्रेष्ठं व इति सूक्तं
प्रातरनुवाकानुमंत्रणे सूत्रकारः ।आमेकृष्णआश्विनं हि। ।आमे हवमिति नवर्चं सूक्तं ९ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति· आंगिरसपुत्रः कृष्णोनामऋषिः
अश्विनौ देवता॥ हिशब्दात् त्रीणि सूक्तान्यश्विदेवत्यानि· वत्सप्रेः प्राक् गायत्री छंदः॥ आमे हवमिति सूक्तं प्रातरनुवाकानुमंत्रणे सूत्रकारः॥ उ
भाहि पंच विश्वकोवाकाश्विजागतं॥ उभा हि दस्रेति पंचर्चं सूक्तं ५। कृष्णपुत्रो विश्वकोनामऋषिः। अथवांगिरसपुत्रः कृष्णोनामऋषिर्विकल्पेन· वा
विशिष्टत्वात् उत्तरत्र नानुवृत्तिः। हिशब्दात् अश्विनौ देवता। जगती छंदः। उभा हि दस्रेति सूक्तं प्रातरनुवाकानुमंत्रणे सूत्रकारः। ।द्युम्नीषट् वासि
ष्ठोवाद्युम्नीकः॥ प्रियमेधो वा प्रागाथं ह। द्युम्नी वामिति षळृचं सूक्तं ६ वासिष्ठपुत्रो द्युम्नीकनामऋषिः। अथवांगिरसपुत्रः प्रियमेधऋषिः। एतौ द्वे
पुक्तेः॥ अथ वा कृष्णांगिरसपुत्रः कृष्ण एवेति। ननु कृष्णपुत्रो विश्वकः प्रकृतोपि। वा विशिष्टत्वादुत्तरत्र नानुवृत्तिः। हिशब्दात् अश्विनौ दे
वता। अनादेशात् षळृचस्त्रयो बार्हत प्रगाथं छंदो बृहती सतोबृहत्यौ त्रय इत्यर्थः॥ हशब्दात् चत्वारि सूक्तानि बार्हत प्रगाथानि· द्युम्नी
वां सूक्तं प्रातरनुवाकानुमंत्रणे सूत्रकारः। तं वो दस्मं नोधाः॥ ॥तं वो दस्ममिति षळृचं सूक्तं ६ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति· गौतमपुत्रो नोधा ऋ
षिः। अन्यच नवनोधागौतमइति पूर्वमित्युक्तं। अनादेशादिंद्रो देवता· हशब्दात् षळृचो बार्हत प्रगाथं छंदो बृहती सतोबृहत्यौ त्रयः प्रगाथ इत्य

र्थः। नरो दस्ममिति द्वृचो ब्राह्मणाच्छंसीशस्त्रे सूत्रकारः॥ बृहदिंद्राय सप्त नृमेधपुरुमेधौ घानुष्टुप्बृहत्यंतं॥ बृहदिंद्रायेति सप्तर्चं सूक्तं ७ आंगि
रसपुत्रौ नृमेधपुरुमेधौ। द्वावृषी सहापश्येतां। अनादेशात् इंद्रो देवता। बृहदिंद्रायेत्याद्यौ द्वृचौ हशब्दात् अनादेशात् बार्हतप्रगाथं छंदो बृहतीस
तोबृहत्यौ। ततः यज्ञायथेत्यृक्। तत्र यज्ञ इत्यृक् एते द्वे ऋचौ पंचमीषष्ठ्यावनुष्टुभौ। आमास्तुपदकमित्यंत्यर्क् बृहती॥ बृहदिंद्राय गायतेति द्वे ऋचौ
मरुत्वतीयशस्त्रे तृचावमहाव्रतारण्यके ब्राह्मणस्तुत्रयोः॥ आ नो विश्वासु षट्। आ नो विश्वास्विति षळृचं सूक्तं ६ पूर्ववत् नृमेधपुरुमेधौ द्वावृषी पश्ये
तां। अनादेशादिंद्रो देवता। हशब्दात् अनादेशात् पंक्तिस्त्रयो बार्हतप्रगाथं छंदो बृहतीसतोबृहत्यौ। आ नो विश्वास्विति सूक्तं रुद्रसहस्रशस्त्रे म
हाव्रतारण्यके। कन्यावाः सप्तात्रेय्यपालेतिहासैंद्रमानुष्टुभं द्विपंक्त्यादि॥ कन्यावाइति सप्तर्चं सूक्तं ७। अत्रिपुत्रिका अपालानाम्नी ऋषिका॥ यामधिकृत्या
पालानामतपश्चचारसामामनंति॥ ऐंद्र इतिहासोऽत्रोच्यत इति शेषः इतिहासस्वायं। अपालात्रिकन्यासीत् कन्यात्वग्दोषिणी पुरा। अलब्धवतुर्भगेवाति
भर्त्तारिकामतीपथी॥ सौम्याद्रसादिंद्रवद्धि रिति यज्ञैस्वस्वान्तश्रुतेः। अन्विक्षंति हेमलतां जलायावृत्तरत्तदा। सोममप्यविदत्कन्याध्यागाच्चापितुराश्रमं
तामिंद्रश्चकमे दृष्ट्वा विजने पितुराश्रमे। ततस्साबुबुधेसानुरर्थमिंद्रश्चकी त्तर्पितं। ऋश्यातऋसुरवो सोमं स्वैर्दंतैर्ग्राविभिः सह। तस्यास्तत्त्यानिरेके
णयया विंद्रश्चतन्मुखवात् निरगात्कश्चिदपूर्ववुषसहायितां महान्पुनः। उदकुंभमादायापामर्थे पस्साप्यगात्। ऋग्भिस्त्वाजगादेदं कुमारस्त्व
न्विषाति। अथाछद्रेणतामिंद्रः शकटस्य युगस्य च। प्रक्षिप्यानस्वकर्षित्रिस्ततः सा सुत्वचाभवत्। तस्याः पूर्वंहतायास्त्वमजातिः शकटोभवत्। उत्तरात्व

भवेत्राधात्कत्रसस्त्वथोत्तमइति। कन्यावाइति सूक्तदेवता अपालेंद्रश्च संवाद इत्यर्थः। अनादेशात् इंद्रः सर्वत्रेति कन्यावइत्याद्यौ द्वावृचौ पंक्ती।
आ च नेत्याद्याः पंचर्चः शेषा अनुष्टुभः। कन्यावाइति सूक्तं साध्याय धर्मः। पांतं त्रयस्त्रिंशत् कृतवक्षाः सुकक्षो वा घानुष्टुप्। पांतमाइति त्र य
यस्त्रिंशदृचं सूक्तं ३३ आंगिरसपुत्रः कृतकक्ष ऋषिः अथवांगिरसपुत्रः सुकक्षो नाम ऋषिर्विकल्पेन। अनुक्तगोत्रमांगिरसं विद्यादिति वच
नात्। अनादेशादिंद्रो देवता। वत्सपेः प्राक्गायत्रीछंदः। पांतमा व इत्याद्यर्क् अनुष्टुप्। पांतमा वो अंधस इति सूक्तं रात्रिपर्यायशस्त्रे ब्राह्मण
सुकक्षो॰ स्तुत्रयोः॥ ॥ उद्धेन्नु त्रिंशत्र्त्यैं द्वार्सवे॥ उद्धेदभीति चतुस्त्रिंशदृचं सूक्तं २४ पूर्ववत् कृतकक्ष ऋषिः। विकल्पेन कृतवक्ष इत्यर्थः। अना
देशात् इंद्रो देवता। वत्सपेः प्राक्गायत्री छंदः। इंद्र इषे इत्यंत्यर्क् इंद्रऋभुदेवत्यौ। इंद्र इषे ददातु न इति ब्राह्मणस्मृतेः। उद्धेदभीति सूक्तं
बृहतीसहस्रशस्त्रे महाव्रतारण्यके॥ गौर्द्धयति द्वादश बिंदुः पूतदक्षो वा मारुतं॥ गौर्धयतीति द्वादशर्चं सूक्तं १२ आंगिरसपुत्रो बिंदुर्नाम ऋ
षिः। अथवांगिरसपुत्रः पूतदक्षो नाम ऋषिर्विकल्पेन। मरुतो देवता। वत्सपेः प्राक्गायत्री छंदः। गौर्धयति मरुतामिति सूक्तं त्रिष्वनुरूपावित्ति
सूत्रकारः। आ त्वा नव तिरश्चीरांगिरसमानुष्टुभं। आ त्वा गिर इति नवर्चं सूक्तं ९ आंगिरसपुत्रस्तिरश्चीनाम ऋषिः। अनादेशात् इंद्रो देवता। अनु
ष्टुप्छंदः। आ त्वा गिरो रथीरिवेति सूक्तं मैत्रेकम् इति सूत्रकारः। अस्मै से काद्युतानो वा मारुतस्त्रैष्टुभं चतुर्थी विराट् श्यामीति मध्यमः पादः प
रैंद्रो वा बार्हस्पत्यो वा। अस्मा उ षु प्रभूतय इत्येकविंशत्यृचं सूक्तं २१ आनिरुक्तासंरवेति मरुतपुत्रो द्युतानो नाम ऋषिः अथवा मरुतस्तिरश्चीनाम सार्षं
विकल्पेन॥ वार्षशिष्टत्वात् उत्तरत्रानानुवृत्तिः। अनादेशात् इंद्रो देवता। त्रिष्टुप्छंदः। मन्ये त्वा यज्ञियामिति चतुर्थीसूक्तरदशास्त्रात्रुपदा।

विराट्छंदः पंक्तिर्वेदः ॥ अथवा त्रिष्टुप्‌दशाविराड्दशकैरिति परिभाषोक्तेः ॥ दशाक्षरा विराडिति श्रुतेः ॥ ततः इममपश्यमिति ऋक् एतस्य चतुर्थ पाद
कृष्णाभिवो च पणइति मरुद्देवत्यः ॥ केचित्तु शाखांतरे पाठः ॥ कृष्णा भिवो मरुतो युष्यता जाता वा तस्य युत इत्यर्थः ॥ ततः अधद्रप्सो अंशुमत्या इत्यृचः ॥
स्याई द्राबृहति देवत्या ॥ अस्मा उपास इति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः ॥ याइंद्र पंचोनारेभः काश्यपो बार्हत मित्यु परि ष्टाद्बृहत्या विति जगती त्रिष्टुप्
जगती तत ॥ याइंद्र भुज इति पंचदशर्चं सूक्तं ७५ आनरुक्त्वा संख्येति । कश्यपपुत्रो रेभो नाम ऋषिः अनादेशात् इंद्रो देवता ॥ बृहती छंदः ॥ विश्वाः
पृतना इति दशम्यृक् आद्या जगती द्विपंचा दशाक्षरा । समीरेभास इत्येकादश्यृक् उपरिष्टाद्बृहती । अंत्याश्चेति । नेमिंनमंतीति द्वादश्य
ऋ उपरिष्टाद्बृहती । अंत्याश्चेति । तमिंद्रं जोहवीतिच योदश्यृक् आद्या जगती द्विपंचा रादक्षरा । त्वं पुर इंद्रेति चतुर्दश्यृक् त्रिष्टुप् । तत्
सतमित्यंत्यर्क् जगती । याइंद्र भुज आभर इति नव ऋदो हाइति बृहती सहस्राख्ये महाव्रतारण्यके ॥ ॥ इति श्रीमदृग्वेदानुक्रमणि
दीपिकायां षष्ठाष्टके षष्ठोध्यायः ॥ ॥ इंद्राय द्वादशान्मेध ओष्णिहं समन्युं पांत्येच ककुभ्यौ त्वानवम्यौ पुर उष्णिहौ ॥ इंद्राय सोमेति द्वादश
र्चं सूक्तं १२ आंगिरसपुत्रो नृमेध ऋषिः ॥ अनादेशात् इंद्रो देवता अनादेशात् इंद्रो देवता । उष्णिक् छंदः ॥ ततः अधा हींद्रेति सप्तम्यृक्
त्वं न इंद्रासरेत्यृक् । त्वां हि नः पिता वसा वित्यु पांत्ये द्वे चकारात् ॥ एते त्रयः ककुबुष्णिहः मध्यम श्चेदिति । ततः युंजंति हरी हाति नवम्यृक् ।
त्वां हि शश्वदिति त्वंत्यर्क् एते द्वे ऋचौ पुर उष्णिहौ । आद्य श्चेदिति । इंद्राय साम गायते ति सूक्तं बृहती सहस्राख्ये महाव्रतारण्यके ॥ १०४

२८

त्वा मिद्धि होत्र गाथं । त्वामिद्धि इत्यष्टर्चं सूक्तं ८ नृमेध ऋषिः अनादेशात् इंद्रो देवता । चत्वारि बार्हत प्रगाथं छंदो बृहती सतो बृहत्यौ । त्वामिदा
ह्योनर इति सूक्तं बृहती सहस्राख्ये महाव्रतारण्यके । अयं ते हादने मो भार्गव स्त्रैष्टुभं षष्ठी जगती । तिस्रो नुष्टुभो ष्टमी सोपण्ङ्क्ति नवमी वज्र संस्कृतिर
यमिति द्वे नेंद्र आत्मानमस्तौत् उपांत्ये वाच्यौ । । अयं त एमीति द्वादशर्चं सूक्तं १२ भृगु पुत्रो नेमो नाम ऋषिः अनादेशात् इंद्रो देवता । त्रिष्टुप् छंदः ॥ विश्वेत्ता त
इति षष्ठी ऋक् जगती । प्रनूनं धावतेति सप्तम्याद्याः तिस्रो नुष्टुभः ॥ आसामृचां मध्यमे मनोजव इत्य ष्टम्यृक् सुपर्ण देवत्या । समुद्रे अंतरिति नवम्यृक्
वज्रसंस्कृतिः । तस्य वज्रो देवतेति । ततः अयं त एमीति द्वे ऋचौ इंद्र आत्मानमस्तौत् संस्कृतिः तस्य द्वे चस्येंद्र ऋषिः इंद्रो देवते ति । ततः यद्वाग्वदंतीत्युपांत्ये द्वे ऋचौ
वाग्देवत्यौ ॥ अयं त एमीति सूक्तं स्वाध्याय धर्मः ॥ ऋध कृ षोक्त्यजमदग्निर्भार्गवो मैत्रावरुणं प्रगाथं त्रिष्टुबं तं तृतीया गायत्री परा सतो बृहती स्तो
त्रं राजसु ऋक् सपादादित्याश्विन्यौ वायव्यै सौर्यो बृहत्युषस्या सूर्यप्रभा स्तुतिर्वा पावमानी गव्ये ॥ ॥ ऋधगित्था स पोक्त्यर्चं सूक्तं १६ भृगुपुत्रो जमदग्नि ऋषिः
मित्रावरुणौ देवता । ततः ऋधगित्थेत्याद्य द्वे अनादेशात् बार्हत प्रगाथो बृहती सतो बृहत्यौ ॥ प्रजा हात्स्र इत्यंतस्तृतीय स्त्रिष्टुभः ॥ प्रयो वां मित्रा वरुणे तितृतीयर्क्
गायत्री परा नपः संश्छे नेति चतुर्थ ऋक् सतो बृहती । ततः प्रमित्राय प्रार्यम्ण इत्यगस्य चतुर्थ पाद स्तोत्रं राजस्तु गायतेति तो हास्तिरइत्यृक् एता सैव पंचपदा
आदित्य देवत्याः ॥ ततः आ मे वचांस्यृक् । शतं यद्वामित्यृक् एते द्वे ऋचावाश्विदेवत्यौ । ततः आ नो यज्ञमित्यृक् वेत्य ध्वयुरित्यृक् एते द्वे ऋचौ वायुदेवत्यौ । ततः
बण्महाँ असीत्यृक् बट् सूर्येत्यृक् एते द्वे ऋचौ सूर्यदेवत्यौ । इयं या नीच्येत्यृक् पावमानी देवत्या बृहती छंदश्चेति अथवा सूर्यप्रभा स्तुतिर्विकल्पेन से
श्वेरेतत्पर्य प्रजा हा तिस्र इत्यृक् पावमानी देवत्या ॥ माता रुद्राणामित्यंत्ये द्वे ऋचौ गोदेवत्यौ । ततः प्रमित्रयेति द्वे ऋचः । आ मे वचांसीति द्वे च । आ नो यज्ञ

मितिहृचः॥ त्वमहानीतिहृचः इत्येताश्चत्वारोहृचोनादेशात्बार्हतप्रगाथंछंदो बृहतीसतोबृहत्यौ। चत्वारःप्रगाथइत्यर्थः॥ऋधामिथासमर्त्यइतिस्
क्तांतर्गतेषानोयज्ञमितिहृचः॥ प्रउगशस्त्रेतथात्वमहांअसीतिसूर्यस्त्रकाः शंसनेब्राह्मणस्त्वयेः॥त्वमग्नेद्याधिकापार्गवःप्रयोगोबार्हस्पत्योवाग्निः
पावकः॥ सहसःस्कतयोर्वाग्न्योर्गृहपतियविष्ठयोर्वान्यतरआग्नेयंतु॥त्वमग्नेबृहदितिद्वाविंशत्यृचंसूक्तं २२ आनरुक्तासंख्येति। भृगुपुत्रःप्रयोगनामऋ
षिः॥अथवाबृहस्पतिपुत्रःपावकाग्निःशोषेणोग्निऋषिः॥अथवासहोनाम्नःपुत्रोद्वौगृहपतियविष्ठाविति संज्ञावग्नीऋषीसहापरयतां॥ अथवान्यो
त्यतश्चेति। अग्निर्देवता। तुराद्यावुत्तरसूक्तमाग्नेयं॥ वत्सप्रेःप्राक्गायत्रीछंदः॥ त्वमग्नेबृहद्वयइतिसूक्तंप्रातरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः॥ ॥अदर्शि
षट्कनासोमरिबार्हतंपंचमीविराडूपासप्तम्याद्ययुजःसतोबृहत्योष्टम्याद्ययुजः ककुब्ककसीयसीककुबनुष्टुबंत्याग्निमारुती॥अदर्शिगातुवित्त
मइतिचतुर्दशार्चंसूक्तं १४ आनरुक्तासंख्येति कण्वपुत्रःसोभरिऋषिः॥तुराद्वादग्निर्देवता। बृहतीछंदः॥ सदर्श्वेत्तिदितिपंचम्यकाविराडूपात्रिष्टु
पूभेदः॥ एकादशिन्यस्त्रयोष्टकन्योदि॥ ततःअश्वंनगीर्भिरितिसप्तम्यकू॥ आवंसतइतिनवम्यकू। उदितायइकादश्यकू। मोतेरपन्योत्तित्रयोदश्यकू
इत्येताश्चतस्त्रः अयुजोविषमाःसतोबृहत्यः॥ अयुजोजागतावितिसप्तम्याद्ययुजइत्यर्थः॥ ततःप्रमंहिष्ठायेत्यष्टम्यककुप्उष्णिमध्यस्थेव॥
प्रेष्ठमुप्रियाणामितिदशम्यककुसीयसीगायत्रीभेदः॥ द्वौककुभौसप्तकन्येति। मानोहणीतामितिद्वादश्यककुबुष्णिकमध्येमस्थेव॥आग्नेयाहि
तिचतुर्दश्यकअनुष्टुप्साग्निमरुद्देवतेति। एताश्चतस्त्रयुजःसमाः॥अष्टम्यादियुजइत्यर्थः॥अदर्शिगातुवित्तमसप्तैतबार्हतमितिप्रा

तरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः॥ सूक्तानांनवतिर्द्वेचस्तक्तेमंडलमुत्तमं॥ कण्वादीनांप्रगाथशोर्धैरनुवाकाद्दशैवतु॥ सूक्तसंख्याष्टमेमंडले ९२ अनुवा
कक्रमोलिख्यते॥ मान्चिदन्यत्। यइंद्रसोमपातमः। इंद्रःसुतेषु। वयमुत्वामपूर्व्य। यथजाति। इमेविप्रस्य। अग्नआयाहि। योराजा। आतूनइंद्र। गौर्द्धं
यति। इतिदशानुवाकानि॥ इतिश्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायांप्रगाथार्धेराख्याष्टमंमंडलंसंपूर्णं॥ अथनवमंमंडलमित्यधिकृत्यपरिभाषते।
ध्यानार्चननमस्कारःस्तुतियागादिकर्मभिः। पुनातिवद्धःसोमात्माषवमानःसमावतु॥ ॥नवमंमंडलंपावमानंसौम्यं॥ वक्ष्यमाणनवमंमं
डलंसर्वंसोमदेवत्यं। सचसोमःपावमान्यकगुणकइति। पवमानमितिविशेषणं॥सोमस्यपृथक्कारणमिति॥ क्वचित्सोमापवादस्तान्या
देरपिपावमानगुणत्वार्थं॥ तथाचमंत्रलिंगंसूत्रे॥अग्नेःपावमानस्येति। अग्नआयूंषीत्यादितस्यर्चोगृहे। अग्नआयूंषिपवसेग्नेपवस्वस्व
पाः॥ इत्येतेश्रौतेमंत्रेदृष्टे॥ अत्रसौम्यत्वायनवमंमंडलमितिवक्ष्यत्यार्थं॥अस्मिन्मंडलादिषोग्नेयत्वापवादइति॥स्वादिष्ठयादशमधुछंदः॥ स्वादिष्ठयेति
दशार्चंसूक्तं १० विश्वामित्रपुत्रोमधुछंदाऋषिः॥अग्निंनवमधुछंदावैश्वानरइत्युक्तं। पवमानसोमोदेवता। पवमानपावकसोमस्यगुणाः॥ वत्सप्रेःप्रा
क्गायत्रीछंदः॥ पवस्वमेध्यातिथिः। पवस्वदेववीरितिदशार्चंसूक्तं १० पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। कण्वपुत्रोमेध्यातिथिऋषिः। पवमानगुणःसोमोदेवता। व
त्सप्रेःप्राक्गायत्रीछंदः॥ एषदेवःशुनःशेपः॥ एषदेवइतिदशार्चंसूक्तं १० पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। अजीगर्तपुत्रःशुनःशेपऋषिः॥ पवमानगुणः
सोमोदेवता॥ वत्सप्रेःप्राक्गायत्रीछंदः॥ सनहिरण्यस्तूपः॥ सनाचसोमेतिदशार्चंसूक्तं १० पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। आंगिरसपुत्रोहिरण्यस्तू
पऋषिः॥ पवमानगुणःसोमोदेवता। वत्सप्रेःप्राक्गायत्रीछंदः॥ सप्तिमिद्रएकादशाकाश्यपासितोदेवलोवाविंशतिःसूक्तान्यावमापि

१०६ पञ्चमुरनुष्टुबंतं॥ समिद्धो विश्वतइकादशर्चं सूक्तं। कश्यपपुत्रोऽसितऋषिः। अथवा कश्यपपुत्रो देवलो नामऋषिर्विकल्पेन। तत्र समिद्धो विश्व
तइत्यादिविंशतिः सूक्तानि कश्यपासितदेवलानि॥ प्रसोमासोऽधन्विषुरित्यंतानि आकृष्टइत्युतागस्त्यानि। तत्राद्यवचनात्समिद्धो विश्वतइत्या
दाविश्वेदेवाः स्वाहाकृतमित्यंतः। आप्रीसूक्तोक्तदेवता। एकादशाद्यृचः। इदंतन्न पादेवतं सूक्तं। नराशंसवर्जं। अत्राग्निदेवतत्वे केसलिनरम्नंमंडलं
सोमदेवत्यप्रवादः एकादशर्चाः। पवमानसोमोदेवता। आतिस्तिकाइत्यर्थः। नतु विंशतिः सूक्तानीतिवाच्यं॥ तत्र कारिका। इतित्वाच्चेलघुत्वार्थमिति
चेतइक्ष्वनुनि। अनुष्टुभश्चतस्रोऽत्यागायत्र्यः सप्तचोदितः। ततः भारती पवमानस्येत्याद्याश्चतस्रोऽत्यानुष्टुभः शेषा वत्सप्रेः प्राक्गायत्रीछंदः।
मंद्रयानव। मंद्रयासोमेतिनवर्चं सूक्तं। ९ असितनामऋषिः। विकल्पेनदेवलऋषिः। तौ द्वौ काश्यपौत्यंनौ। पवमानगुणः सोमोदेवता। वत्सप्रेः
प्राक्गायत्रीछंदः। असृग्रं। असृग्रमिंदवइतिनवर्चं सूक्तं ९ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। असितऋषिः विकल्पेनदेवलः। तौ द्वौ काश्यपौ। पवमानगुणः
सोमोदेवता। वत्सप्रेः प्राक्गायत्रीछंदः। प्रस्वानासः। प्रस्वानासइतिनवर्चं सूक्तं ९ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। असितऋषिः। विकल्पेनदेवलश्चैतौ द्वौ काश्यपौ।
पवमानगुणः सोमोदेवता। वत्सप्रेः प्राक्गायत्रीछंदः। उपास्मै। उपास्मैगायतेतिनवर्चं सूक्तं ९ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। असितऋषिः। विकल्पेन
देवलश्चैतौ द्वौ काश्यपौ। पवमानगुणः सोमोदेवता। वत्सप्रेः प्राक्गायत्रीछंदः॥ सोमाअसृग्रं॥ सोमाअसृग्रमितिनवर्चं सूक्तं ९ पूर्ववत्सूक्तसंख्ये
ति॥ असितऋषिः॥ विकल्पेनदेवलश्चैतौ द्वौ काश्यपौ। पवमानगुणः सोमोदेवता। वत्सप्रेः प्राक्गायत्रीछंदः। ।श्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपि १०६

कांषष्ठाष्टकस्यसप्तमोऽध्यायः। सोमः। सोमःपुनानइतिनवर्चं सूक्तं ९ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। असितऋषिः विकल्पेनदेवश्चैतौ द्वौ काश्यपौ। पवमान
गुणः सोमोदेवता। वत्सप्रेः प्राक्गायत्रीछंदः। परिप्रासिष्ये॥ परिप्रासिष्यदित्यष्टर्चं सूक्तं ८ असितऋषिः॥ विकल्पेनदेवलश्चैतौ द्वौ काश्यपौ॥ पवमान
गुणः सोमोदेवता॥ वत्सप्रेः प्राक्गायत्रीछंदः। एषधिया। एषधियेत्यष्टर्चं सूक्तं ८ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। असितऋषिः विकल्पेनदेवलश्चैतौ द्वौ काश्य
पौ। पवमानगुणः सोमोदेवता। वत्सप्रेः प्राक्गायत्रीछंदः। प्रते। प्रतेसोतारइत्यष्टर्चं सूक्तं ८ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। असितऋषिः विकल्पेनदेवलश्चै
तौ द्वौ काश्यपौ। पवमानगुणः सोमोदेवता। वत्सप्रेः प्राक्गायत्रीछंदः। प्रनिम्नेनेव। प्रनिम्नेनेत्यष्टर्चं सूक्तं ८ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। असितऋषिः
विकल्पेनदेवलश्चैतौ द्वौ काश्यपौ॥ पवमानगुणः सोमोदेवता। वत्सप्रेः प्राक्गायत्रीछंदः। परिस्कवानः सप्त परिस्कवानइतिसप्तर्चं सूक्तं ७ असित
ऋषिः। विकल्पेनदेवलश्चैतौ द्वौ काश्यपौ। पवमानगुणः सोमोदेवता। वत्सप्रेः प्राक्गायत्रीछंदः। यत्सोम। यत्सोमचित्रमितिसप्तर्चं सूक्तं ७
पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। असितऋषिः। विकल्पेनदेवलश्चैतौ द्वौ काश्यपौ॥ पवमानगुणः सोमोदेवता। वत्सप्रेः प्राक्गायत्रीछंदः। प्रकविः। प्रक
विरितिसप्तर्चं सूक्तं ७ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति असितऋषिः विकल्पेनदेवलश्चैतौ द्वौ काश्यपौ। पवमानगुणः सोमोदेवता। वत्सप्रेः प्राक्गायत्री
छंदः। एतेधावंति। एतेधावंतीतिसप्तर्चं सूक्तं ७ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति असितऋषिः विकल्पेनदेवलश्चैतौ द्वौ काश्यपौ। पवमानगुणः सोमोदेव
ता। वत्सप्रेः प्राक्गायत्रीछंदः एतेसोमासः एतेसोमासइतिसप्तर्चं सूक्तं पूर्ववत्सूक्तसंख्येति असितऋषिः विकल्पेनदेवलश्चैतौ द्वौ का

श्यपो। पवमानगुणःसोमोदेवता। वत्सप्रेः प्राक्गायत्रीछंदः सोमाअसृग्रं सोमाअसृग्रमितिसप्तर्चंसूक्तं ७ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। असितऋषिः
विकल्पेनदेवलश्चैतौद्वौकाश्यपौ। पवमानगुणःसोमोदेवता। वत्सप्रेः प्राक्गायत्रीछंदः प्रसोमासः प्रसोमासइतिसप्तर्चंसूक्तं ७ पूर्ववत्सूक्त
संख्येति। असितऋषिः केविकल्पेनदेवलऋषिः एतौद्वौकाश्यपगोत्रोत्पन्नौ। पवमानगुणःसोमोदेवता। वत्सप्रेः प्राक्गायत्रीछंदः। असितदेव
लौःयोःपूर्वोक्ताविः। पवस्वइन्दुदृळ्हच्युतआगस्त्यः। पवस्वदक्षसाधनइतिषळर्चंसूक्तं ६ अगस्त्यपुत्रोदृढच्युतोनामऋषिः। पवमानगुणःसोमोदेव
ता। वत्सप्रेः प्राक्गायत्रीछंदः॥ तमस्रक्षंतेध्मवाहोदार्ढच्युतः॥ तमस्रक्षंतेतिषळर्चंसूक्तं ६ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। दृढच्युतपुत्रइध्मवाहोना
मऋषिः। अगस्त्यीनामगस्त्युदार्ढच्युतेध्मवाहेतित्रप्रवराध्यायवचनात्। पवमानगुणःसोमोदेवता। वत्सप्रेः प्राक्गायत्रीछंदः। एषकविर्नृ
मेधः। एषकविरितिषळर्चंसूक्तं ६ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। आंगिरसपुत्रोनृमेधऋषिः। पवमानगुणःसोमोदेवता। वत्सप्रेः प्राक्गायत्रीछंदः।
एषवाजीप्रियमेधः। एषवाजीतिषळर्चंसूक्तं ६ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। आंगिरसपुत्रःप्रियमेधऋषिः। पवमानगुणःसोमोदेवता। वत्सप्रेः प्रा
क्गायत्रीछंदः प्रास्यन्नृमेधः प्रास्यधाराइतिषळर्चंसूक्तं ६ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। आंगिरसपुत्रोनृमेधऋषिः। पवमानगुणःसोमोदेव
ता। वत्सप्रेः प्राक्गायत्रीछंदः। प्रधाराबिंदुः प्रधाराअस्येतिषळर्चंसूक्तं ६ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। आंगिरसपुत्रोबिंदुनामऋषिः। पवमान
गुणःसोमोदेवता। वत्सप्रेः प्राक्गायत्रीछंदः। प्रसोमासोगोतमः प्रसोमासःस्वाध्यइतिषळर्चंसूक्तं ६ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। रहू

गणपुत्रोगोतमऋषिः। पवमानगुणःसोमोदेवता। वत्सप्रेः प्राक्गायत्रीछंदः प्रसोमासःश्यावाश्वः प्रसोमासोमदच्युतइतिषळर्चंसूक्तं।
६ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। अत्रिपुत्रःश्यावाश्वऋषिः पवमानगुणःसोमोदेवता। वत्सप्रेः प्राक्गायत्रीछंदः प्रसोमासस्त्रितः प्रसोमासोविप
श्चितइतिषळर्चंसूक्तं ६ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। आप्त्यपुत्रस्त्रितऋषिः। पवमानगुणःसोमोदेवता। वत्सप्रेः प्राक्गायत्रीछंदः। प्रसुवानः प्रसु
वानासइतिषळर्चंसूक्तं ६ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। पूर्ववत्त्रितऋषिः। पवमानगुणःसोमोदेवता। वत्सप्रेः प्राक्गायत्रीछंदः। आनःपवस्वप्रभू
वसुः। आनःपवस्वेतिषळर्चंसूक्तं। ६ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। आंगिरसपुत्रःप्रभूवसुऋषिः। पवमानगुणःसोमोदेवता। वत्सप्रेः प्राक्गाय
त्रीछंदः। असार्जि असर्जिरथ्यइतिषळर्चंसूक्तं। पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। प्रभूवसुऋषिः पवमानगुणःसोमोदेवता॥ वत्सप्रेः प्राक्गायत्रीछं
दः। ससुतोरहूगणः ससुतइतिषळर्चंसूक्तं। पूर्व॰ सूक्तसंख्येति। आंगिरसपुत्रोराहूगणऋषिः। पवमान॰ सोमोदे॰ वत्सप्रेः प्राक्गा॰ छंदः
एषउस्य॥ एषउस्यइतिषळर्चंसूक्तं ६ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। रहूगणऋषिः। पवमानगुणःसोमोदेवता। वत्सप्रेः प्राक्गायत्रीछंदः। आशुरर्ष
बृहन्मतिः। आशुरर्षेतिषळर्चंसूक्तं ६ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। आंगिरसपुत्रोबृहन्मतिऋषिः। पवमानगुणःसोमोदेवता। वत्सप्रेः प्राक्गायत्री
छंदः पुनानः पुनानोअक्रमीदितिषळर्चंसूक्तं ६ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। पूर्ववद्बृहन्मतिऋषिः। पवमानगुणःसोमोदेवता। वत्सप्रेः प्राक्
गायत्रीछंदः। प्रयेगावोमेध्यातिथिः। प्रयेगावइतिषळर्चंसूक्तं ६ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। कण्वपुत्रोमेध्यातिथिऋषिः। पवमानगुणःसो

१०८ मोदेवता।वत्सप्रेःआर्कगायत्रीछंदः।जनयन्।जनयन्नितिषळृचंसूक्तं ६ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति।मेध्यातिथिर्ऋषिः।पवमानगुणःसोमोदेवता।वत्सप्रेः
आर्कगायत्रीछंदः।योअत्यइव।योअत्यइवेतिषळृचंसूक्तं६ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति।मेध्यातिथिर्ऋषिः।अन्यस्मादृषेर्वचनात्।पवमानगुणःसोमो
देवता।वत्सप्रेःआर्कगायत्रीछंदः॥ ॥इतिश्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायांडोपलोपनामकभट्टकनगणेशकृतौषष्ठाष्टकःसमाप्तः॥ ॥
प्रणो।अयास्यः॥प्रणइंदवइतिषळृचंसूक्तं।आंगिरसपुत्रोअयास्यऋषिः।पवमानगुणःसोमोदेवता।वत्सप्रेःआर्कः दः।सपवस्व॥सपव
स्वेतिषळृचंसूक्तं६ पूर्ववत् ख्येति।अयास्यऋषिः।अनुक्तगोत्रमांगिरसंविद्यादितिवचनात्॥पवमानगुणःसोमोदेवता।वत्सप्रेःआर्कगा
यत्रीछंदः॥ असृग्रन् असृग्रन्नितिषळृचंसूक्तं६ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति।अयास्यऋषिः अन्यस्मादृषेर्वचनात् पवमानगुणःसोमोदेवता॥
वत्सप्रेःआर्कगायत्रीछंदः। ।अयासोमःपंचकविर्भार्गवः॥ ॥अयासोमइतिपंचर्चंसूक्तं ५ भृगुपुत्रःकविर्नामऋषिः।पवमानगुणःसोमोदेव
ता।वत्सप्रेःआर्कगायत्रीछंदः। ।तंत्वा। ।तंत्वानृम्णानीतिपंचर्चंसूक्तं५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। पूर्ववत्।कविर्नामऋषिः पवमानगुणःसोमो
देवता।वत्सप्रेःआर्कगायत्रीछंदः। पवस्व पवस्वदक्षसाधनमितिपंचर्चंसूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति।कविर्नामऋषिः।पवमानगुणःसोमोदेवता व
त्सप्रेःआर्कगायत्रीछंदः। ।उत्तेशुष्मास‍उचथ्यः॥ उत्तेशुष्मासइतिपंचर्चंसूक्तं ६ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति आंगिरसपुत्रउचथ्यऋषिः प
वमानगुणःसोमोदेवता।वत्सप्रेःआर्कगायत्रीछंदः।अध्वर्यो। अध्वर्योअद्रिभिरितिपंचर्चंसूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति पूर्ववत्उचथ्यऋषिः १०८

पवमानगुणःसोमोदेवता।वत्सप्रेःआर्कगायत्रीछंदः॥ परिद्युक्षः॥परिद्युक्षइतिपंचर्चंसूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति पूर्ववत्उचथ्यऋषिः।पवमान
गुणःसोमोदेवता।वत्सप्रेःआर्कगायत्रीछंदः। ।उत्तेचतुष्कमवत्सारः। ।उत्तेशुष्माइतिचतुर्ऋचंसूक्तं ४ कश्यपपुत्रोवत्सारऋषिः।पवमा
नगुणःसोमोदेवता।वत्सप्रेःआर्कगायत्रीछंदः। ।अस्यप्रत्नां।अस्यप्रत्नामितिचतुर्ऋचंसूक्तं ४ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति पूर्ववत्अवत्सारऋषिः।
पवमानगुणःसोमोदेवता।वत्सप्रेःआर्कगायत्रीछंदः यवंयवं॥यवंयवमितिचतुर्ऋचंसूक्तं ४ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति अवत्सारऋषिःपवमान
गुणःसोमोदेवता॥वत्सप्रेःआर्कगायत्रीछंदः॥ परिसोमः॥परिसोमाइतिचतुर्ऋचंसूक्तं ४ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति।अवत्सारऋषिः।पवमानगु
णःसोमोदेवता।वत्सप्रेःआर्कगायत्रीछंदः। प्रतेधाराः॥प्रतेधाराइतिचतुर्ऋचंसूक्तं ४ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति।अवत्सारऋषिः।पवमानगु
णःसोमोदेवता।वत्सप्रेःआर्कगायत्रीछंदः। तरत्सः।तरत्समंदीतिचतुर्ऋचंसूक्तं४ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति।अवत्सारऋषिःपवमानगुणःसो
मोदेवता।वत्सप्रेःआर्कगायत्रीछंदः। पवस्व।पवस्वगोजिदितिचतुर्ऋचंसूक्तं४ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति अवत्सारऋषिःपवमानगुणःसोमो
मोदेवता।वत्सप्रेःआर्कगायत्रीछंदः। प्रगायत्रेणपांत्याऽपुरउष्णिक्।। प्रगायत्रेणेतिचतुर्ऋचंसूक्तं ४ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति अवत्सारऋषिः॥
अन्यस्मादृषेर्वचनात्।काश्यपोवत्सारस्तंप्रत्यत्सक्तं।पवमानगुणःसोमोदेवता।वत्सप्रेःआर्कगायत्रीछंदः आतवारानित्यपांत्यर्कपुरउष्णि
क्‌आद्यश्चेत्। ।अयावीतीत्रिंशदमहीयुः अयावीतीत्रिंशदृचंसूक्तं ३० आंगिरसपुत्रआमहीयुर्ऋषिः।पवमानगुणःसोमोदेवता।वत्सप्रेः

माकुगायत्रीछंदः। एतेअसृग्रंजमदग्निः। एतेअसृग्रमित्येतत्त्रिंशदृचंसूक्तं ३० भृगुपुत्रोजमदग्निरृषिः पवमानगुणः सोमोदेवता। वत्सप्रेः प्राकुगाय
त्रीछंदः। अथापवस्वनिध्रुविः काश्यपः॥ आपवस्वेत्येतत्त्रिंशदृचंसूक्तं ३० पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। कश्यपपुत्रोनिध्रुविरृषिः पवमानगुणः सो
मोदेवता। वत्सप्रेः ० छंदः॥ इषासोमकश्यपः॥ इषासोमेत्येतत्त्रिंशदृचंसूक्तं ३० मरीचिपुत्रः कश्यपऋषिः॥ पवमा० सोमोदे० वत्सप्रेः ० गा० छं०॥
॥ ॥ इतिश्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायांडोरवलोपनामकश्रमदृक्तगणेशकृतौसप्तमस्यप्रथमोध्यायः॥ ॥हिन्वंतिभृगुर्वारुणिर्जमदग्निर्वा
॥हिन्वंतिसूरमित्येतत्त्रिंशदृचंसूक्तं ३० पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। वरुणपुत्रोभृगुर्नामऋषिः भृगुर्वैवारुणिरित्येतत्तैत्तिरीयोपनिषदश्रुतेः अथवाभृगुपुत्रो
जमदग्निरृषिर्विकल्पेन। पवमानगुणः सोमोदेवता। वत्सप्रेः प्राकुगायत्रीछंदः। पवस्वशतंवैखानसाअष्टादश्यनुष्टुप्। परास्तिस्रआग्नेय्यः
॥ ॥पवस्वविश्वचर्षणइत्येतत्त्रिंशदृचंसूक्तं ३० पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। वैखानसानामृषयः। शतंऋषयेदमपश्यत्। सूक्तंदशर्षेरित्यर्थः।
नेयामांगिरसत्वंस्मात्। उपदेशोपदर्शनात्। यथापौरुषेयसूक्तेनारायणस्यतुयथोपदेशमित्येवसर्वत्रानुवर्तते॥ कारिका। पवस्वेत्यपयः सू
क्तंशतंवैखानसाविदुरिति॥ इत्येतावदार्षानुक्रमण्यामित्यर्थः। पवमानगुणः सोमोदेवता। वत्सप्रेः प्राकुगायत्रीछंदः। त्वंसोमसूरएषइ
त्यष्टादश्यनुष्टुप्। ततः। अग्नआयूंषिपवसइत्याद्याः परास्तिस्रोग्निदेवत्याः। पवमानगुणोग्निरिति। नसोमइत्यर्थः। ।त्वंसोमा
सिद्वात्रिंशद्भरद्वाजः कश्यपोगोतमोत्रिर्विश्वामित्रोजमदग्निर्वसिष्ठइतीहतृचाः। सप्तऋषयः। शेषेपवित्रेवसिष्ठोवाप्रोवापवस्वसो
मतिस्रोनित्याद्विपदागायत्र्यो। वितानस्तिस्रःपोष्टोवायचेपावस्त्रंपंचाग्नेय्यःसावित्र्यग्निसावित्रीवैश्वदेवीवासामीत्यास्त्रिंशीपुरउष्णि

क्ससप्तावेश्यपतुएवंतेचदेपावमान्यध्येतृक्की॥ ॥त्वंसोमासीतिद्वात्रिंशदृचंसूक्तं ३२ भरद्वाजइत्याद्याः सप्तर्षयः सप्ततृचोद्रष्टारइति। आद
तः प्रत्येकंक्रमेणतृचदर्शनमित्युच्यंते। तत्रत्वंसोमासीत्याद्यस्तृचोबृहस्पतिपुत्रोभरद्वाजऋषिः। ततः इंदुर्हिन्वानइतिद्वितीयतृचोमरीचिपुत्रः
कश्यपऋषिः। ततः पवमानासइंदवइतितृतीयतृचोरहूगणपुत्रोगोतमऋषिः। ततः अविद्वानोअज्यावेश्वइतिचतुर्थतृचोभूमिपुत्रोत्रिऋषिः
ततः वाचोजंतुरितिपंचमतृचोगाधीपुत्रोविश्वामित्रऋषिः। ततः पवस्वसोममंदयन्नितिषष्ठतृचोभृगुपुत्रोजमदग्निऋषिः। ततः आपवानुंन्व
इतिसप्तमतृचोमैत्रावरुणपुत्रोवसिष्ठऋषिः। इत्यादिसप्ततृचाः क्रमेणसप्तर्षयोज्ञातव्याः। हृइत्प्रसिद्धावेवनामकमकाएवेसप्तर्षयइत्य
र्थः। सप्तर्षयः प्रागाथमित्यादौवेवनामकाभवंतीत्यर्थः। केवलंसप्तसुक्तोप्रसिद्धेरेषामेवग्रहणेप्येषक्रमोदुर्लभः स्यात्। उक्तिप्रणयनयैवप्रसिद्धइ
त्येकविंशत्यृचगताः। शेषाएकादशर्चः। पवमानः सोमोअघनइत्याद्याः। आंगिरसपुत्रः पवित्रोनामऋषिः अथवामैत्रावरुणपुत्रोवसिष्ठऋषिर्विक
ल्पेन। अथवापवित्रवसिष्ठावुभौसहैवपश्यतां। ततः पवस्वसोममंदयन्नितिक्रमेणतिस्रोनित्याद्विपदागायत्र्योष्टाक्षराः पादाइत्यर्थः। नित्यशब्दइ
त्यध्ययनेतिद्विर्द्विपदेतिनिवृत्त्यर्थं। गायत्र्यइतिशब्दात्विंशिकाद्विपदाभावः। ततः आवितानोअजाश्वइत्याद्यास्तिस्रः पूषादेवत्याः। विकल्पेन
पवमानसोमदेवत्याः। ततः यत्तेपवित्रमर्चिषीत्याद्याः पंचर्चोग्निदेवत्याः। आसांपंचानामृचामंत्यस्तृचउभाभ्यांदेवेतीतिस्रोदेवता। विकल्पेन॥
ततोमाभ्यांदेवेत्येकासवितृदेवतेति। ततः त्रिभिष्ट्वंदेवेतिद्वितीयाग्निः सवितादेवतेति। ततः पुनंतुमामित्येतत्तीयावैश्वदेवोवास्तिस्रचोपैक
ल्प्यः। ततः अलाय्यस्येतित्रिंशककुप्। उष्णिक्। आद्यस्येत्। पुनंतुमांदेवजनाइतिसप्तविंश्यनुष्टुप्। याः पवमानीरध्येतीत्यंत्येद्वेऋचावनुष्टुभौ। वे

११० चकारात्पावमान्यश्चेतत्सूक्तमित्यर्थः। पावमानीनां नवमं मंडलवर्त्तिनीनां मध्ये पावमान्यश्चेता वरंभात सूक्तमिदं कृतमिति। पवमानगुणयुक्तः सोमोदेव
ता। वत्सप्रेः आर्षं गायत्रीछंदः अनुक्तछंदसां गायत्रीति विशेषः। अनुक्तः देवताः सोमः सर्वा देवताः पवमानगुणायुक्ताः भगवन्स भर्गापत्रत्वं पूर्णाव
षिः ।अथोत्तरार्धं परस्मात्पदेति ।जागतमूर्ध्वं तु उशनसः ।अतऊर्ध्वं उशनसः आर्षं जगतीछंदो वेदितव्यं। प्रतुद्रवेति सूक्तमुशनाय भिविव
क्ष्यति। आर्षं एतस्मात् उशनसंशब्दनात् इति यत्सूक्तं जागतमित्यर्थः। ।प्रदेवंदश वत्सप्रिर्भालंदनस्त्रिष्टुबंतं ह। ।प्रदेवमछेति दशर्चं सूक्तं १०। भा
लंदनपुत्रो वत्सप्रिर्नाम ऋषिः। पवमानगुणः सोमो देवता। त्रिष्टुबंतस्येति जागतं छंदः। हशब्दात् चत्वारि सूक्तानि त्रिष्टुबंतानि। एवानः सोमपरिषि
च्यमान इत्यंत्यऋक् त्रिष्टुप्। ।इषुर्नो हिरण्यस्तूपोत्यो त्रिष्टुभौ। इषुर्नधन्वन्निति दशर्चं सूक्तं। १० पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। आंगिरसपुत्रो हिरण्यस्तूप ऋ
षिः। पवमानगुणः सोमो देवता। हशब्दात् त्रिष्टुबंतस्येति जागतं छंदः। एते सोमाः पवमानास इंद्रं भक्तं त्यहे ऋचौ त्रिष्टुभौ। ।त्रिरस्मैरेणुः त्रि
रस्मा इति दशर्चं सूक्तं १०। पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। विश्वामित्रपुत्रो रेणुर्नाम ऋषिः। विश्वामित्रर्षेरुत्तरत्र वक्ष्यति। पवमानगुणः सोमो देवता। ह
शब्दात् त्रिष्टुबंतस्येति जागतं छंदः। हितो न सप्तिरित्यंत्यऋक् त्रिष्टुप्। ।आदक्षिणा नव ऋषभः स्वौ वैश्वामित्रौ। ।आदक्षिणेति नवर्चं सूक्तं ९
विश्वामित्रपुत्र ऋषभो नाम ऋषिः। अथ रेणुऋषभयोः पूर्ववत्सूक्तं एतयोरुभयोर्गोत्रमाह। तौ द्वौ विश्वामित्रादुक्तौ रेणुऋषभौ इष्यते। अथ विश्वामित्रः
पुत्रानामंत्र्य यासम धुछंदाः श्रृणोतन ऋषभो रेणुरष्टक इत्येतत्। पवमानगुणः सोमो देवता। हशब्दात् त्रिष्टुबंतस्येति जागतं छंदः। उप्तो वभ्रु
थेत्यंत्यऋक् त्रिष्टुप्। हरिं हरिमंतः। ।हरिं मृजंतीति नवर्चं सूक्तं ९ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। आंगिरसपुत्रो हरिमंतो नाम ऋषिः। पवमानगुणः सोमो ११०

देवता। प्रायुशनसो जागतं छंदः। ।स्रक्रे पवित्रः ।स्रक्रेद्रप्सस्येति नवर्चं सूक्तं ९ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। आंगिरसपुत्रः पवित्रो नाम ऋषिः। पवमानगु
णः सोमो देवता। प्रायुशनसो जागतं छंदः। स्रक्रेद्रप्सस्य धमतः समस्वरन् इति नवपावमान्य इति प्रकर्षेण संनेचालनस्वचयोः। ।शिशुर्न कक्षीवांस्त्रि
ष्टुबन्त्यौ। ।शिशुर्नजात इति नवर्चं सूक्तं ९ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। दीर्घतमसपुत्रः कक्षीवान् ऋषिः पवमानगुणः सोमो देवता। प्रायुशनसो जागतं छंदः।
अध श्वेतमित्यष्टम्यृक् त्रिष्टुप्। ।अभिप्रियाणि पंच कविः ।अभिप्रियाणीति पंचर्चं सूक्तं ५ भृगुपुत्रः कविर्नाम ऋषिः पवमानगुणः सोमो देवता।
प्रायुशनसो जागतं छंदः। ।इतिश्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायां गणेशकृतौ सप्तमाष्टकस्य द्वितीयोध्यायः। ।धर्त्ता। धर्त्तादिव इति पंच
र्चं सूक्तं ५ पूर्ववत्कविर्नाम ऋषिः पवमानगुणः सोमो देवता। प्रायुशनसो जागतं छंदः। ।एषः। एष प्रकोश इति पंचर्चं सूक्तं ५। पूर्ववत्सूक्तसंख्ये
ति। कविर्नाम ऋषिः पवमानगुणः सोमो देवता। प्रायुशनसो जागतं छंदः प्रराजा। प्रराजा वाचमिति पंचर्चं सूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। कविर्नाम
ऋषिः पवमानगुणः सोमो देवता। प्रायुशनसो जागतं छंदः अचोदसः अचोदसो न इति पंचर्चं सूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। पूर्ववत्कविर्नाम ऋषिः
पवमानगुणः सोमो देवता। प्रायुशनसो जागतं छंदः। ।अचोदसः ।अचोदसो न इति पंचर्चं सूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। पूर्ववत्। कविर्नाम ऋषिः।
पवमानगुणः सोमो देवता। प्रायुशनसो जागतं छंदः। ।सोमस्य वसुर्भरद्वाजः ।सोमस्य धारेति पंचर्चं सूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। भरद्वाजपुत्रो व
सुर्नाम ऋषिः। पवमानगुणः सोमो देवता। प्रायुशनसो जागतं छंदः। ।प्रसोमस्य। ।प्रसोमस्येति पंचर्चं सूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। पूर्ववत् व
सुर्नाम ऋषिः। पवमानगुणः सोमो देवता। प्रायुशनसो जागतं छंदः। उभे द्यावापृथिवी विश्वमिन्व इत्यंत्यऋक् त्रिष्टुप्। असावीति त्रिष्टुबंते। असा

विसोमइतिपंचर्चंसूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति· वत्सनामऋषिः॥ अन्यस्मादप्येवंवचनात् पवमानगुणःसोमोदेवता· धागुशानसोजागतंछंदः॥ यथा
पूर्वेष्वित्यंतत्र्चंत्रिष्टुप्· इतित्रिष्टुवंतइत्यर्थः॥ प्रसोमंस्यासावीतित्रिष्टुवंतेइदसूक्तेत्रिष्टुवंतइत्यक्तेउभयस्यक्तेवाच्येनकेवलंजागतमिति॥ ॥पवित्रंते॥
पवित्रः॥ पवित्रंतइतिपंचर्चंसूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति· आंगिरसपुत्रः पवित्रोनामऋषिः॥ पवमानगुणःसोमोदेवता॥ धागुशानसोजागतछंदः॥ पवि
त्रंतेविततमितिद्वचः पवर्ग्येशंसनेत्राल्पस्त्रयोः॥ ॥ पवस्ववाच्यः॥ प्रजापतिः॥ पवस्वदेवमादनइतिपंचर्चंसूक्तं॥ ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति॥ वाच्यपुत्रः
प्रजापतिऋषिः॥ अभितष्ठीपेसूक्तेप्रजापतयेर्वाच्यत्वमुक्तं॥ विश्वामित्रत्वंमाभूत्॥ पवमानगुणःसोमोदेवता॥ धागुशानसोजागतंछंदः॥ ॥इंद्रायद्या
दशवेनोभार्गवोद्वित्रिष्टुवंतं॥ इंद्रायसोमेतिद्वादशर्चंसूक्तं १२ भृगुपुत्रोवेनोनामऋषिः॥ पवमानगुणःसोमोदेवता॥ त्रिष्टुवंतस्यैत्वजागतंछंदः॥ धागुशानसो
मित्वात्॥ नाकेसुपर्णमित्याद्यंत्येद्वेऋचौत्रिष्टुभौ॥ प्रतेष्टाचत्वारिंशदृषिगणादशर्चाअकृष्टामाषाःप्रथमेसिकतानिवावरीद्वितीयेपृश्नयो
जाऋतीयेत्रयः स्वतुर्थेत्रिःपंचांत्याग्स्त्समदः॥ ॥प्रतआशवइत्यष्टाचत्वारिंशदृचंसूक्तं ४८॥ अथदशर्चांऋषिगणाश्चत्वारोपश्यत्· दशर्चेद्वेष्टा
वैस्ते॥ तत्रप्रथमदशर्चेद्वष्टारो॥ प्रतआशवइत्याद्याः ज्योतिर्यज्ञस्येत्यंततः अकृष्टेति· माषेतिचद्विनामानावितिद्वावृषीपश्येतां॥ ततःद्वितीयेदशर्चे
द्रष्टारो· अभिक्रंदन्नयन्नित्याद्याः मनीषिभिःपवतइत्यंतवःसिकताइति॥ निवावरीइतिचद्विनामाऋषीनाद्विवितिद्वावृषीसहापश्येतां· ततःतृती
येदशर्चेद्रष्टारो· अयंपुनानइत्याद्याः मनीषिभिःपवतइत्यंततः॥ त्वंपवित्रेरजसइत्यंततः॥ पृश्नयइति॥ अजाइतिचद्विनामानाभितिद्वावृषी
पश्येतां· ततःचतुर्थेदशर्चेद्रष्टारो॥ प्रेममएतीत्याद्याः॥ उन्मध्वऊर्मीरित्यंततः॥ अत्रयोनामानऋषयइतिचत्वारिंशदृगताः एषांगोत्रमुप॥

देशोवक्तुक्तेः॥ नोक्तमित्यर्थः॥ यथापूर्वचवैरवानसशतस्यनारायणपौरुषस्यतृयोति· ततःसमंदनाइत्याद्याःपंचर्चाः अग्येगोराजेत्यंततः सोमानिऋ
षिः॥ पूर्वोत्रिमैत्रिमियेत्रइत्यर्थः॥ ततः असर्जिस्कंभइत्यंत्यस्तृचोगृत्समदऋषिः॥ आंगिरसःशौनहोत्रोभूत्वाभार्गवःशौनकोसवत्सम्त्समदइत्यर्थः
अंत्योष्टर्चस्य॥ पंचैकःत्वैकश्च॰ पवमानगुणःसोमोदेवता· धागुशानसोजागतंछंदः॥ जगत्याधिकारस्यपूर्णोवधिः ॥प्रतुद्रवोशनी॥ ॥प्रतुद्रवेतिनव
र्चंसूक्तं ९ कविपुत्रोशनानामऋषिः॥ उशनाकाव्यःसंचेतस्कात्दर्शनात्· पवमानगुणःसोमोदेवता॥ अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः ॥अयंसोमोष्ठो॥ ॥
अयंसोमइत्यष्टर्चंसूक्तं ८ पूर्ववत्उशनानामऋषिः पवमानगुणःसोमोदेवता॥ अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ ॥प्रोस्यवह्निःसप्त॥ प्रोस्यवह्निरितिसप्त
र्चंसूक्तं ७ पूर्ववत्उशनानामऋषिः पवमानगुणःसोमोदेवता· अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ ॥प्रहिन्वानःषड्वसिष्ठः ॥प्रहिन्वानइतिषडर्चंसूक्तं
६ मित्रावरुणपुत्रोवसिष्ठऋषिः॥ पवमानगुणःसोमोदेवता· अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ ॥इतिश्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायांसप्तमाष्टकेतृ
तीयोध्यायः॥ ॥असर्जिकश्यपः॥ ॥असर्जिवक्रेतिषडर्चंसूक्तं ६ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति· मरीचपुत्रःकश्यपऋषिः पवमानगुणःसोमोदेवता
अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः ॥परिस्कानः॥ परिस्कवानइतिषडर्चंसूक्तं ६ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति· पूर्ववत्कश्यपऋषिः॥ पवमानगुणःसोमोदेवता॥
अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ ॥साकमुक्षःपंचनोधाः॥ साकमुक्षइतिपंचर्चंसूक्तं ५ गोतमपुत्रोनोधाऋषिः॥ पवमानगुणःसोमोदेवता॥ अनादेशा
त्त्रिष्टुप्छंदः॥ आधियत्कण्वः॥ आधियदितिपंचर्चंसूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति· घोरपुत्रःकण्वऋषिः॥ पवमानगुणःसोमोदेवता· अनादेशा
त्त्रिष्टुप्छंदः॥ ॥कनिक्रंतिप्रस्कण्वः॥ कनिक्रंतीतिपंचर्चंसूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति॥ कण्वपुत्रःप्रस्कण्वऋषिः॥ पवमानगुणःसोमोदेवता·

अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः ॥ प्रसेनानीश्चतुर्विंशतिर्दैवोदासिः प्रतर्दनः ॥ प्रसेनानीरिति चतुर्विंशत्यृचं सूक्तं २४ दिवोदासराजर्षेः पुत्रः प्रतर्दनो नाम राज
र्षिः प्रपश्यत् ॥ पवमानगुणः सोमो देवता । अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः ॥ ॥अस्य प्रेषा षट्पंचाशद्वसिष्ठो पश्यदुत्तरान्नव पृथग्वासिष्ठाद्
इंद्रप्रमतिर्वृषगणो मन्युरुपमन्युर्व्याघ्रपाच्छक्तिः कर्णश्रुन्मृळीको वसुक्र इति चतुर्दश पराशरोंत्याः कुत्सः ॥ ॥अस्य प्रेषेत्यष्टापंचाशदृचं सूक्तं
५८ अथ ऋषिक्रमोच्यते ॥ अस्य प्रेषेत्याद्यतृचस्य मैत्रावरुणपुत्रो वसिष्ठ ऋषिः ॥ अथोत्तरनवतृचान् पृथग्वसिष्ठपुत्रा नू पृथक् पश्यत् । तेषु इंद्र
प्रमत्यादिनामतद्दाति । प्रगायतेत्यादि द्वितीयतृचस्य वसिष्ठपुत्र इंद्रप्रमतिर्नाम ऋषिः ॥ ततः प्रकाव्यमुशनेवेत्यादि तृतीयतृचस्य वसिष्ठपु
त्रो वृषगणो नाम ऋषिः ॥ ततः इंदुर्वाजीत्यादि चतुर्थतृचस्य वसिष्ठपुत्रो मन्युर्नाम ऋषिः ॥ ततः रुषा शोण इत्यादि पंचमतृचस्य वसिष्ठपुत्र उपम
न्युर्नाम ऋषिः ॥ ततः जुष्टी न इंद्रेति षष्ठतृचस्य वसिष्ठपुत्रो व्याघ्रपान्नाम ऋषिः ॥ ततः जुष्टो मदायेत्यादि सप्तमतृचस्य वसिष्ठपुत्रः शक्तिर्नाम
ऋषिः ॥ ततः तक्षद्यदीत्याद्यष्टमतृचस्य वसिष्ठपुत्रः कर्णश्रुन्नाम ऋषिः ॥ ततः अर्वां इव श्रवसे इत्यादि नवमतृचस्य वसिष्ठपुत्रो मृळीको
नाम ऋषिः ॥ ततः अश्वो न क्रंद इत्यादि दशमतृचस्य वसिष्ठपुत्रो वसुक्रो नाम ऋषिरिति नवसु तृचेषु पृथक्त्वाच्चमित्याद्यतृचसहैव त्रिंशदृग
ताः ॥ ततः प्र ते धारा मधुमतीरित्याद्युत्तरचतुर्दशर्चो मध्वः सूदं पवस्वेत्यंततः ॥ शक्तिपुत्रः पराशर ऋषिः ॥ ततः सोमः स्म नो धारयेत्याद्यंत्याश्च
तुर्दशर्चः त्वया वयं पवमानेन सोमेत्यंततः आंगिरसपुत्रः कुत्स ऋषिः इत्येताः सर्व ऋषयः पराशरकुत्सौ विस्ताव वसिष्ठगोत्रोत्पन्नाः ॥ इंद्रं वर्द्ध
सप्तिमितं सूक्तं । पवमानगुणः सोमो देवता । अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः ॥ ॥अभिनो द्वादशांबरीष ऋजिश्वाचानुष्टुभं हर्ष्टुहत्स्वंत्या ॥ ११२

अभिनो वाजसातममिति द्वादशर्चं सूक्तं १२ वृषागिरिर्नाम राजर्षेः पुत्रो अंबरीषनाम राजर्षिः ॥ भरद्वाजपुत्र ऋजिश्वानाम ऋषिः ॥ तेषु हस्पतिपौ
त्रो वाशिरत पौत्रो वेत्यक्ते ॥ चेति सहतत्त्वायतो द्वौ सह पश्यतां । पवमानगुणः सोमो देवता । अनुष्टुप्छंदः ॥ हशब्दात् तत्ता रिस्त्यक्त्वान्यानुष्टुभानि । तेष्वत्ता
सहर्षात्यर्च ऋक् हबृहती ॥ आहर्यताया ष्टौ रेभसूनू काश्यपौ हत्याद्या । आहर्यतायेत्यष्टर्चं सूक्तं ८ काश्यपपुत्रो द्वौ रेभनामा सूनुनामानौ द्वावपी सह
पश्यतां । पवमानगुणः सोमो देवता । आहर्यताय त्वा ह्यर्च बृहती ॥ हशब्दात् शेषाः सप्तर्चो अनुष्टुभः ॥ अभीनवंतेनव ॥ अभी नवंत इति नवर्चं सूक्तं ९
पूर्ववत् रेभसूनुनामानौ द्वावपी पश्यतां । पवमानगुणः सोमो देवता । हशब्दात् अनुष्टुप्छंदः ॥ ॥इति श्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायां सप्तमाष्टके
चतुर्थो ध्यायः ॥ ॥पुरोजितीषोळशांधीगुः श्यावाश्विर्ययातिर्नाहुषो नहुषो मानवो मनुः सांवरण इति तृचाः शेषेः प्रजापतिरुपाद्येगायत्र्यो ॥ ॥पुरोजिती
व इति षोळशर्चं सूक्तं १६ अथ ऋषयोच्यंते पादिक्रमेण्यंते । पुरोजितीत्याद्यतृचस्य श्यावाश्वपुत्रो अंधीगुर्नाम ऋषिः ॥ ततः सोम उ ष्वाण इति द्वितीयतृचस्य
नहुषपुत्रो ययातिर्नाम ऋषिः ॥ अतः अयं पूषेति तृतीयतृचस्य मनुपुत्रो नहुषो नाम ऋषिः ॥ ततः सोमाः पवंत इंदव इति चतुर्थतृचस्य संवरणपुत्रो मनुर्ना
म ऋषिः ॥ एते चत्वारस्तृचाः तिस्रश्चोद्दिष्टाः इति द्वादश ऋग्गताः ॥ ततः प्र सन्वानस्यांधस इत्यंत्याश्चतस्रो वाच्य विश्वामित्रपुत्रो प्रजापतिर्नाम ऋषिः
॥ सध्रामुष्याण इत्यर्चः ॥ पवमानगुणः सोमो देवता । हशब्दात् त्रिष्टुप्छंदः ॥ ततः यो धारया पावकयेत्याद्ये द्वे ऋचावुपाद्येगायत्र्यो ॥ ॥काणाश्चैतिततो च्छिद
वै ॥ ॥काणाशिशुरित्यष्टर्चं सूक्तं ८ आप्त्यपुत्रस्त्रित ऋषिः पवमानगुणः सोमो देवता । उष्णिक्छंदः ॥ वैशब्दात् पंच सूक्तान्यौष्णिहानि ॥ ॥प्रपुनानाय
षट् द्वित आप्त्यः ॥ प्र पुनानायेति षळृचं सूक्तं ६ आप्त्यपुत्रो द्वितो नाम ऋषिः पवमानगुणः सोमो देवता । वैशब्दात् उष्णिक्छंदः ॥ सख्ययपर्वतनारदौ का

स्यपौ दौ शिखंड्यौ वाप्सरसौ ॥ ॥ सखाय आनिषीदतेति षळर्चं सूक्तं ६ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति । कश्यपपुत्रौ द्वौ पर्वतनामानौ वौ द्वौ सहापश्येतां । केचिन्मतेनो
काण्वविति उक्तावित्यर्थः । अथवा कश्यपपुत्रो द्वौ शिखंडिन्यौ नामाप्सरसौ तौ द्वौ विकल्पेन सहापश्यतां · पवमानगुणः सोमो देवता । वैशब्दात् उष्णिक्छं
दः तं वः तं वः सखाय इति षळर्चं सूक्तं ६ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति · पूर्ववत् पर्वतनारदावृषी । अथवा शिखंडिन्याव प्सरसौ विकल्पेन तौ काश्यपगोत्रा वित्य
र्थः । पवमानगुणः सोमो देवता । वैशब्दात् उष्णिक्छंदः इंद्रमच्छ पञ्चनाग्निश्चाक्षुषश्च ऋक्र्मानवो मनुरप्सव इति तृचाः पंचाग्निः ॥ इंद्रमच्छेति चतु
र्दशर्चं सूक्तं १४ आनिरुक्तसंख्येति · अथार्षकमोच्यते । इंद्रमच्छेत्याद्य स्तृचस्य चक्षुपुत्रोग्निर्नामऋषिः ततः प्रधन्वा सोमेति द्वितीयस्तृचस्य मनुपुत्र
श्चक्षुर्नामऋषिः ततः पवस्व देववीतय इति तृतीयस्तृचस्याप्सुपुत्रो मनुर्नामऋषिरित्येते त्रयस्तृचाखिलस्तृचो द्रष्टायेरितिन वर्चोनिताः ततः सोमः पु
नान ऊर्मिणेत्याद्यस्ताः पंचर्चाः चक्षुः पुत्रोग्निर्नाम ऋषिः पवमानगुणः सोमो देवता । वैशब्दात् उष्णिक्छंदः परीतः षड्विंशतिः सप्तर्षयः प्रागाथं तु
तीया वोक्स्यौ द्विपदे अष्टम्याद्ये बृहत्यौ । । परीतो षिंचतेति षड्विंशत्यृचं सूक्तं २६ । अथ सप्तर्षयः क्रमोच्यंते । भरद्वाजः कश्यपो गोतमोऽत्रिर्वि
श्वामित्रो जमदग्निर्वसिष्ठ इत्युक्ताः ते च त्वं सोमासि धारयुरित्यृक्रमः पुरस्तादुक्ता इत्यर्थः । ते षां सप्तर्षीणां गोत्राणि पुरस्ताद्व्याख्यातानि । ते
सप्तापश्यत् । पृथक्दर्शनहेत्वात् · इदं वक्रत्रेष्विमं तं सूक्तं । पवमानगुणः सोमो देवता । ततः प्रगाथक्रमोच्यंते । परीतो षिंचतेति द्व्यृच एकः प्रगा
थः ततः पुनानः सोम धारयेति द्व्यृचो द्वितीयः प्रगाथः ततः पुनानः सोम जागृविरिति द्व्यृचस्तृतीयः प्रगाथः ततः आ सोम स्वानो अद्रिभिरिति द्व्यृ
चश्चतुर्थः ततः प्र सोम देववीतय इति द्व्यृचः पंचमः प्रगाथः ततः अभि सोमास आयव इति द्व्यृचः षष्ठः प्रगाथः ततः इंद्राय पवते मद इति द्व्यृ

चः प्रगाथः ततः तवाहं सोम रारणेति द्व्यृचोऽष्टमः प्रगाथः ततः मृज्यमानः सहस्त्येति द्व्यृचो नवमः प्रगाथः ततः पवस्व वाजसातय इति द्व्यृचो दशमः प्रगाथः ततः
पवमाना असृक्षतेति द्व्यृच एकादशः प्रगाथ इत्येते एकादश प्रगाथा अनादेशात् बार्हताः प्रत्येकं द्व्यृचो बृहती सतोबृहत्यौ सर्वत्र परिभाषेयमित्यर्थः अ
त्रैकादश प्रगाथान्वयसूक्ते । इदं सूक्तं बार्हत प्रगाथेन व्याप्तं ॥ अपि च ॥ परिष्कृण्वन्नप्रसासे देवमादन इति तृतीयर्क् अनादेशात् एकविंशत्यक्षरा भुरि
क्द्विपदा सतोबृहती पंक्तिभेदः ततथा नभिर्येमान इति षोडश्यृक् अनादेशात् विंशत्यक्षरा द्विपदा विराट् सतोबृहती पंक्तिभेदः । उभयो द्विपदे स
तोबृहत्यावित्यर्थः । अयुजा जागतावितिवचनात् । विंशिका द्विपदा विराज इति परिभाषोक्तेः ततः सोम उ षुवाणः सोतृभिरिति द्वे सचावृहमी
नवम्यौ बृहत्यौ । अष्टम्याद्ये बृहत्यावित्यर्थः ॥ ॥ पवस्वैषो कशा गौरिवीति द्व्यृचं शक्तिरेकामुरुर्ऋजिश्वोर्ध्वसद्मा कृतयशा ऋणंचय इत्यृषयो द्व्यृचा
स्त्रिस्रः शक्तिः काकुभाः प्रगाथाः सस्कन्ने गायत्रीयवमध्या परा सतोबृहती ॥ ॥ पवस्व मधुमत्तम इति षोळर्चं सूक्तं १६ अथर्षिक्रमोच्यंते ।
पवस्व मधुमत्तम इत्याद्य द्व्यृचस्य शक्तिपुत्रो गौरिवीतिर्नाम ऋषिः गौरिवीतिः शक्त्य इत्युक्तेः ततः त्वं ह्यं १ ग दैव्येत्येकर्चस्य वसिष्ठपुत्रः शक्तिरृ
षिः ततः येना नवग्व इति द्व्यृचस्यांगिरसपुत्र उरुर्नाम ऋषिः ततः य उस्रिया इति द्व्यृचस्य भरद्वाजपुत्र ऋजिश्वा नाम ऋषिः ततः सहस्रधारं वृष
भमिति द्व्यृचस्यांगिरसपुत्र ऊर्ध्वसद्मा नाम ऋषिः ततः आ व्यस्य स्फदसोति द्व्यृचस्यांगिरसपुत्रः कृतयशा नाम ऋषिः ततः वृषा वि जज्ञे इति द्व्यृच
स्य ऋणंचयो नाम ऋषिरित्येते सप्तर्षयो द्व्यृचाः द्वे सचौ कृष्टयोरिति त्रयोदशर्ग्गनाः ततः यस्य न इंद्रः पिबादित्याद्यंत्यस्तृचो वसिष्ठपुत्रः श
क्तिरृषिः वासिष्ठ शक्त्य इत्यर्थः पवमानगुणः सोमो देवता सूक्तस्याष्टौ काकुभः प्रगाथं छंदः आद्यर्क् ककुबुष्णिक् मध्यमपादो द्वादशाक्षरः

११५ प्रथमतृतीयपादावष्टाक्षरौ॥ द्वितीयस्त्वनीज्ञ पुजोज्जागतौ चेत्। एते हे त्रैष्टुभी लिंङ्गः॥ काकुभप्रगाथोऽशेषः सर्वत्र। एतेषां मध्ये सकृन्मध्ये पद इत्यर्थः ककुप
चेत्प्राप्ते यवमध्या गायत्री कथ्यते। मध्यमपादो दशाक्षर इति गायत्री विशेषणं। महाबृहती यवमध्या भवेत्॥ परिभाषया यवमध्या गायत्री भेद इत्यर्थः। ततः य
स्य नरेंद्रः पिबादित्यक्षराकेवलेऽसतो बृहती पंक्तिश्छंदः। अस्य बृहतस्य काकुभप्रगाथसंज्ञास्ति। स एव काकुभप्रगाथ इत्यर्थः॥ । परिप्रधन्वीविंकाम्रयोधिष्ण्य
स्य ऐश्वरचोदेऽपदं॥ ॥ परिप्रधन्वेति द्वाविंशत्यृचं सूक्तं २२ अनिरुक्ता संख्येति। अग्नयो नाम ऋषयः। धिष्ण्यो नाम यज्ञ सद सि धिष्ण्य वंतः। ऐश्वर
जः ईश्वरपुत्रः। धिष्ण्यानामग्नेर्विशेषणं॥ तथा च पुराणोक्तं॥ यन्निचाराद्दुम्पताधिष्ण्यास्ता सूक्तत्वं तास्तु धिष्ण्यः। धिष्णीपुजा द्विरियस्मात्तत्स्वधि
ष्ण्यः स्मृता इति पवमानगुणः सोमो देवता। विंशत्यक्षरा द्विपदा विराट् छंदः। विंशिका द्विपदा विराज् बृहत्यना देशात् परिभाषेयं। अध्यापनो द्विद्विप
दास्त्वृचः समामनंतीत्येकादशर्चं सूक्तं चतुष्पदा विराट्वा पंक्तिभेद इत्यर्थः। शंससने द्विपदा इति सिद्धः॥ ॥ पर्यूषुद्वादश त्र्यरुणत्रसदस्यू राजानौ इति
स्वो नुष्टुभः पिपीलिकमध्याः षडूर्ध्वं बृहत्यस्तिस्रश्चाविराजः॥ ॥ पर्यूषुप्रधन्वेति द्वादशर्चं सूक्तं १२ त्र्यरुणश्च त्रसदस्यू द्वौ राजपुत्रावृषी सहापरय
तां॥ पवमानगुणः सोमो देवता॥ परिप्रधन्वेत्याद्यास्तिस्रऋचः पिपीलिकमध्यानुष्टुप्छंदः। मध्ये चेद् ष्टकः॥ आद्यंतौ द्वादशाक्षरौ पादौ चेत्॥ ततः अ
जनो अग्न्वेत्याद्याः षडूर्ध्वबृहत्यः त्रिपदः त्रिपदाजागतश्चेत्यर्थः॥ ततः सोमः पुनानो अव्यये वार इत्यंत्यस्त्वृचो दशाक्षरा विराट् अनुष्टुप्छंदः ए
कादशाक्षरा वेति विकल्पेन॥ ॥ अयारुचात्वमनानृतः पारुच्छेपरात्यष्टं॥ अयारुचेति एकर्चं सूक्तं॥ २ परुच्छेपपुत्रो नानन्दो नाम ऋषिः पवमानगु
णः सोमो देवता॥ अत्यष्टिश्छंदः॥ अत्यष्टिका षष्ठाक्षरेति। पारुच्छेपं सर्वमास्य ष्टयमाप्तिपूर्वोक्तं परिभाषेयमित्यर्थः॥ ॥ नानानं चतुष्कं शिशुः ११५

शिशुः पांक्तं हि॥ ॥ नानानं वा इति चतुर्ऋचं सूक्तं ४ आंगिरसपुत्रः शिशुर्नाम ऋषिः पवमानगुणः सोमो देवता॥ पंक्तिश्छंदः। हि शब्दात् त्रीणि सूक्तानि पांक्ता
नि॥ ।शार्यणावत्येकादश कश्यपः॥ शार्यणावतीत्येकादशर्चं सूक्तं ११ मरीचिपुत्रः कश्यप ऋषिः पवमानगुणः सोमो देवता॥ हि शब्दात् पंक्तिश्छंदः॥ य
इंद्रेन्द्रचतुष्कं॥ ॥ यत्रब्रह्मेति चतुर्ऋचं सूक्तं॥ ४ पूर्ववत् कश्यप ऋषिः पवमानगुणः सोमो देवता॥ हि शब्दात् पंक्तिश्छंदः इति पवमानगुणः सोमः पूर्णो ऋ
षिः तत्र कारिका॥ नानानीयेन सूक्तेन ऋषीणामेव सन्निधौ॥ तानीद्रस्त्वब्रवीत् सर्वान् तपध्वं सुमहातपः॥ तपस्तेपुन्तपस्तेपुः सर्वे स्वर्गजिगीषवः॥ ततस्ते
तपसोग्रेण पावमानीरृचोऽब्रवीत्॥ पापं यच्चाकरोत्किंचिन्मनो वाक्देहतो मतः॥ एतत्समस्मात्सर्वस्माद्वृत्त्यमाल्लोकयतामपि॥ पावमानं परं ब्र
ह्म शुक्रं ज्योतिः सनातनं॥ गायत्र्यात्मेति यो देवः श्वासां प्राणानायम्य तन्मनाः॥ पावमानं पितृन् देवान् ध्यायेध्यस्त्वसरस्वती॥ पितृंस्तस्योपवर्तेत स्त्री
रं सर्पिर्मधूदकं॥ एतत्सूक्तं शतं सोम्यं मंडलं च चतुर्दश॥ पावमानीस्तिकाविरव्यादमनुवाकास्तु सप्त वै॥ ततः अनुवाकास्त्वृच्यंते॥ स्वादिष्ठया॥ पव
स्व दक्षसाधनः अयावीति॥ प्रदेवमच्छा॥ प्रराजा वाचं॥ घृतआशिरः॥ अस्य प्रेषा॥ सरवायआनिषीदत॥ सप्तानुवाकान्॥ सूक्तसंख्या ११४ नवमं मंडलमे
क सूक्तं पावमानं सौम्यसंज्ञकं विनियोगस्तेयं। स्वादिष्ठयेत्यादि यच्चेरजाल्लित्यंततः ग्रामस्तोत्रशंसने सर्वमंडलमित्यर्थः॥ पावमानीरोषययार्थमावाग्र ह
ग्रहणादितिस्त्रकारः॥ तथा सूक्ते आर्षवे पवमाने बहिष्पवमाने माध्यंदिने च स्तोत्रे विनियोग इति। पावमानीषु साममगास्तवनेतथापवमानो नुरास्तो
भवती ब्राह्मणश्रावितः॥ इदं पावमानं सोममंडलं देवतास्त्वृचं ज्ञेयमित्यर्थः॥ ॥ इति श्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायां नवमं मंडलं पावमानं सोमदेव
त्यं संपूर्णं॥ ॥ नवमं मंडलं त्वेवं पावमानं प्रकीर्तितं। इदानीं दशमं सम्यक् वस्तु मेवाभिज्ञस्यते। ।अथेदं दशमं मंडलं वक्ष्यते। अग्रेस प्रमितः अ

प्रेष्ठहान्वितिसप्तर्चंसूक्तं ७ आप्त्यपुत्रस्त्रितऋषिः।मंडलादिष्वाग्नेयमित्यनादेशाद्अग्निर्देवता।आइंद्रदर्शनात्प्रकेतुनेतिसूक्तस्यांत्यस्तृचोस्यत्रि
तः ऋतुनेत्यंतकः।शाकआग्नेयंद्दर्शोअनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः।अग्रेबृहन्नुषसामूर्ध्वोअस्थादितिसर्वांश्चेदनुगतादितिसूत्रकारः ।पिप्रीहि। ।पिप्री
हिदेवानितिसप्तर्चंसूक्तं ७ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। पूर्ववत्त्रितऋषिः।अग्निर्देवता।अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः।पिप्रीहिदेवांउशतोयविष्ठेत्यनुवा
केतिसूत्रकारः। इनः। इनोराजन्नितिसप्तर्चंसूक्तं ७ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति।त्रितऋषिः।अग्निर्देवता।अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। इनोराज
न्नितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। प्रते। प्रतेयक्षीतिसप्तर्चंसूक्तं ७ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति-त्रितऋषिः-अग्निर्देवता-अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। प्रते
यक्षीतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। एकः। एकःसमुद्रइतिसप्तर्चंसूक्तं ७ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति।त्रितऋषिः।अग्निर्देवता-अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। एकःस
मुद्रइतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। ।।इतिश्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायां०सप्तमाष्टकेपंचमोध्यायः।। ।।अयं।।अयंसयस्येतिसप्तर्चंसूक्तं।।
७ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति।त्रितऋषिः-अग्निर्देवता-अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः।अयंसयस्येतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। स्वस्ति ।स्वस्तिनोदिवइतिस
प्तर्चंसूक्तं ७ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। पूर्ववत्त्रितऋषिः।अन्यस्मादृषेर्वचनात्।अग्निर्देवता।अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः।स्वस्तिनोदिवइतिसूक्तंस्वाध्या
यधर्मः। प्रकेतुनानववत्त्रिशिरास्त्वाष्ट्रस्तृचोत्यऐंद्रः। प्रकेतुनेतिनवर्चंसूक्तं ९ त्वष्टृपुत्रस्त्रिशिरानामऋषिः। ततःप्रकेतुनेत्याद्याःषड्ऋचोग्निदेव
त्याः ततःअस्यात्रितःऋतुनेत्यंत्यस्तृचइंद्रदेवत्यः मंडलादिष्वाग्नेयंपूर्णोवृष्टिः।अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः।प्रकेतुनेतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः।
आपोहिसिंधुद्वीपआंबरीषोवापंगायत्र्यंच्यनुष्टुब्वंतपंचमीवर्धमानासप्तमीप्रतिष्ठा।। आपोहिष्ठेतिनवर्चंसूक्तं ९ पूर्ववत्सूक्तसंख्ये

ति।आंबरीषपुत्रःसिंधुद्वीपऋषिः।वाविशिष्टत्वादुत्तरत्रानानुवृत्तेः।प्रकृतत्वष्टृपुत्रस्त्रिशिरानामऋषिःविकल्पेन-आपोदेवता-गायत्रीछंदः 338
ततः इदमापः प्रवहतेत्यंत्येद्वेऋचावनुष्टुभौ-ईशानावार्याणामितिपंचम्यृक्वर्धमानागायत्री।।षट्सप्तकाष्टकेति। आपःपृणीतेतिसप्तम्यृक्प्र
तिष्ठागायत्रीविपरीतात्प्रतिष्ठेति।आपोहिष्ठामयोभुवइतित्र्यृचेनोविगृह्ये। ।ओचिवत्षकृनावैवस्वतयोर्यमयोःसंवादः-षष्ठ्युग्भिर्यमीमिथुनार्थंयमंप्रोव
चसवांनवमीयुग्भिरनिच्छन्प्रत्याचष्टे।। ।।ओचित्सखायमितिचतुर्दशर्चंसूक्तं१४ आनरुकास्संख्येति।वैवस्वतयोर्यमयोर्मिथःपरस्परंसंवादःक
थमित्याह। अथायुजक्रमोच्यते।ओचित्सखायमितिप्रथमऋक्।ऋतः उशंतिघातइतिद्वितीयर्क्।गर्भेनुनावितिपंचम्यृक्।कोअस्यवेदेतिष
ष्ठीसकृत्।युजश्चषष्ठ्युग्भिरित्यर्थः।यमस्यमेतिसप्तम्यृक्।किंभ्रातेत्येकादश्यृक्।बतोबतासीतित्रयोदश्यृक्।एताःसप्तभिरयुग्भिरृग्भिःष
ष्ठीयुक्ताभिःवैवस्वतकन्यकायमीऋषिकापश्यत्।एताभिःसप्तभिःऋग्भिःवैवस्वतपुत्रोयमोदेवता। अथमिथुनार्थिनींयमींभ्रातरमाह।ततःयु
जर्चोक्रमउच्यते-नतेसखेतिद्वितीयऋक्।नयत्पुरेतिचतुर्थ्यृक्।नतिष्ठंतीत्यष्टम्यृक्।रात्रीभिरस्माइतिनवम्यृक्।युग्भिरितिसर्वानवमीयुग्भि
रितिवचनात्।आघातादशम्यृक्।नवाउतेतन्वेतिद्वादश्यृक्।अन्यमूषुत्वेतिचतुर्दश्यृक्एताभिःसप्तभिर्युजोभिःचाग्भिर्नवमीयुक्ताभिर्वैवस्वत
पुत्रोयमोनामऋषिरपश्यत्।एताभिःसप्तभिर्युजोभिर्ऋग्भिर्वैवस्वतपुत्रीयमीदेवता।।आनिच्छन् अनिच्छमानःकार्यरहितः।मनसैवाकार्य
मितिस्पहारानिःसप्रत्याचष्टेप्रतिकूलमेवोक्तवान्।वैवस्वतीयमी।वैवस्वतयमइत्यनयोर्भ्रातृभगिन्योःसंवादइत्यर्थः।।अनादेशात्त्रि
ष्टुप्छंदः।ओचित्सखायमितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। ।वृषानवांगिर्हविर्धानआग्नेयंतुत्रिष्टुब्वंतं। वृषाहसीतिनवर्चंसूक्तं ९ आंगिरसं

११६ गः पुत्रोहविर्धानोनामऋषिः अग्निर्देवता। वृषावृदात्उत्तरसूक्तमाग्नेयं त्रिष्टुबंतंस्येतिजागतंछंदः। ततः यस्तेअग्नेसुमतिमित्यंत्यस्यच त्रिष्टुप्सः
वृषावृष्णइतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। द्यावा। द्यावाहक्षामेतिनवर्चंसूक्तं ९ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। पूर्ववत्हविर्धानऋषिः वृषाद्यावअग्निर्देवता। अना
देशात्त्रिष्टुप्छंदः। द्यावाहक्षामेतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। युजे पंच विवस्वानादित्योहाविर्धानेजगत्यंतं। युजेवांब्रह्मेति पंचर्चंसूक्तं ५ आदितिपुत्रो
विवस्वान्नामऋषिः वादिशिष्टत्वावउत्तरत्ननानुवृत्तिः। अथवा एकतहविर्धाननामऋषिर्विकल्पेन। हविर्धानेदेवता। हविर्धानदेशकेतदेवतइत्य
र्थः अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। ततः सप्तस्वरंत्यर्क्जगती। युजेवांब्रह्मपूर्व्यंनमोभिरित्यन्नाहेतिब्राह्मणस्कृत्ययोः। परेयिवांसं पंचदशयमोयामिषष्ठीलिं
गोक्तदेवता परास्त्वातिस्रः पित्र्यावात्तरस्यांपराअनुष्टुभोबृहत्यकपात्या। परेयिवांसमितिषोडशर्चंसूक्तं १६ वैवस्वतोनामसूर्यपुत्रस्तत्पुत्रोयमो
नामऋषिः यमोदेवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। अंगिरसोनइतिषष्ठीसक्तलिंगोक्तदेवता। अंगिरसः पितरः अथर्वाणः भृगुः सोमः इत्येताः
पंच देवताः। ततः प्रेहिप्रेहीत्याद्यास्तिस्रऋचः पराछिंगोक्तदेवत्याः। प्रेहिप्रेहीत्येका। संगच्छस्वेति द्वितीया। अपेतवीतेतितृतीयेत्येताः। परास्तिस्र
चः वकारात्विकल्पेनपितृदेवत्याः। ततः अतिद्रवेत्याद्यास्तिस्रऋचः श्वस्यां श्वानौदेवतासरमायाःपुत्रोयमसारमेयमभिलक्षितौतौऋचः श्वस्याभितः। ततः
यमायसोमंसुनुतेत्याद्यस्त्रयोदशाद्यास्तिस्रऋचः पराअनुष्टुभः। आसांमध्येयमायमधुमत्तममित्येकपात्यसंकृतृहती। परेयिवांसंप्रवत
तिपितृभिः त्वचकारः यमायनाः परेपंच। यमायनइतियमपुत्राः पंचेतिपंचर्षयः। पराउत्तरपंचसूक्ताः शंखाद्याः पंचसूक्ताः। उदीरतांपक्नाशं
खः पित्र्यंजगत्येकादशी। उदीरतामितिचतुर्दशर्चंसूक्तं १४ आनिरुक्तासंख्येति। यमायनः यमगोत्रोत्पन्नः शंखऋषिः पितरोदेवता। अना ११६

देशात्त्रिष्टुप्छंदः। ततः अग्निष्वात्ताइत्येकादश्यर्क्जगती। उदीरतामवरउत्परासइत्यष्टाभिकुर्त्वेतिगृह्ये। मैनंदमनआग्नेयंचतुरनुष्टुबंतं। मैनमग्नेविद
हइतिचतुर्दशर्चंसूक्तं १४ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। यामायनः यमगोत्रोत्पन्नः दमनोनामऋषिः अग्निर्देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। ततः योअ
ग्निः क्रव्यवाहनइत्याद्यंत्याश्चतस्रऋचोनुष्टुभः। मैनमग्नेविदहइतिसूक्तमंत्येष्टिर्गृह्ये। त्वष्टादेवश्रवाद्विसरण्युदेवंनेपोप्यनंतस्तिस्रः सा
रस्वत्यः पंचाप्योद्र आस्तिस्रः सोम्यावांत्यअनुष्टुभावुपांत्यापुरस्ताद्बृहतीवा। त्वष्टादुहित्रइतिचतुर्दशर्चंसूक्तं १४ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। यमायनः
यमगोत्रोत्पन्नः देवश्रवाऋषिः। ततः त्वष्टादुहित्रइत्याद्यर्क्। अपागूहन्नितिद्वितीयर्क्। एतेद्वेऋचौसरण्युदेवते। सरण्युर्नामत्वष्टा वैवस्वतयोः सूर्याभि
धायिनीत्यर्थः। अजहादुमिथुनोसरण्युरितिनैरुक्ते। ततः पूषात्वेतश्च्यावयत्वित्याद्यास्तिस्रऋचः पूषदेवत्याः। ततः सरस्वतीदेवयंतइत्याद्यास्तिस्रऋचः
सरस्वतिदेवत्याः। ततः आपोअस्मान्मातरइत्याद्याः पंचर्चः अप्देवत्याः। आसांमध्येद्रप्सश्चस्कंदेतितिस्रऋचःसोमदेवत्याः विकल्पेन। यस्तेद्रप्सइत्यं
त्येद्वेऋचावनुष्टुभौ। अथवायस्तेद्रप्सइत्येकपात्यर्क्पुरस्ताद्बृहतीविकल्पेन। आद्यस्येदानि। आद्यस्तोदाद्वेशर्चोअनादेशात्त्रिष्टुभः। त्वष्टा
दुहित्रइतिसूक्तमंत्येष्टिर्गृह्ये। परंमृत्योसंकुसुककश्चतस्रोमृत्युदेवताःपराधातृदेवतापरात्वाष्ट्रीपराःपितृमेधाएकादशीप्रस्तारपंक्तिर्जगत्येकपात्या
नुष्टुप्प्रजापत्यावासानिरुक्ता। परंमृत्योइतिचतुर्दशर्चंसूक्तं १४ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। यमायनः यमगोत्रोत्पन्नःसंकुसुकोनामऋषिः परंमृ
त्योइत्याद्याश्चतस्रऋचोमृत्युदेवताः। मर्त्यव्यामितिवचनोविस्पष्टार्थः। ततः यथाहानीतिपंचमर्क्पराधातृदेवत्या। ततः आरोहतायुरितिषष्ठीसक्
परात्वष्टृदेवत्या। ततः इमानारीरविधवाइत्याद्यंत्याःपराःशेषाऋचःपितृमेधाःपितृदेवत्याः। पितृयज्ञाभिधानइत्यर्थः। ततः उच्छ्वंचस्वपृ

थिवीत्येकादशयक्रमस्तारपंक्तिः पंक्तिभेदः आद्योचेद्द्वादशकौ अंत्यावष्टकौ। तत्र उच्चैस्त्वभासीतित्रयोदश्यक्रउपांत्याजगती। ततःप्रतीचीनेम
मत्यंत्यर्क् अनुष्टुप् सोनिरुक्तेति। अथवाप्रजापतिर्देवताविकल्पेन अनिरुक्तशब्दात्तदनिरुक्तं प्राजापत्यं शंसतीति यथासोनिरुक्तरोदसी
नेत्यत्र यो ब्राह्मणस्कंनेः। यथाहंसः शुचिषदित्यानिरुक्तत्वं देवता असंभवइति सूर्यदेवत्वमित्यर्थः। सूक्तस्यानादेशाच्छेषास्त्रिष्टुभः
परंमृत्योइति सूक्तमंत्योष्टिर्मंदो॥ ॥इतिश्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायां सप्तमाष्टकेषष्ठोध्यायः॥ ॥निवर्त्तध्वमष्टौ मथितोभृगुर्वा
णिर्भार्गवश्च्यवनोवाप्रांगवंत्यानुष्टुभमग्नीषोमीयोद्वितीयोर्धर्चः षष्ठीगायत्र्यैंद्रीच।
निवर्त्तध्वमित्यष्टर्चं सूक्तं ८ यामायनः यमगोत्रो मननःमथितोनामऋषिः अथवावरुण
पुत्रोभृगुर्नामऋषिर्विकल्पेन ततःअग्नीषोमापुनर्वसूइत्यर्द्धर्चोग्नीषोमदेव
त्या ततःआनिवर्त्तनिवर्त्तयेतिषष्ठीसृक्गायत्रीचकारात्इंद्रदेवत्या सूक्तस्यानुष्टुप्छंदइति
निवर्त्तध्वमितिसूक्तस्याध्यायधर्मः। अथवक्ष्यमाणसूक्तसप्तकस्यद्रष्टुर्विशेषमाह। सप्तोत्तराण्यैं
द्रोविमदः प्राजापत्योवावासुक्रोवावसुकृद्वादर्शेतिशेषः सूक्तसप्तकस्यैंद्रोविमदोद
दर्श। अथवाप्रजापतिः अथवावासुक्रनामवसुकृद्विकल्पेन नोत्तरसप्तकइत्यर्थः
महेंद्राग्नेयंतुगायत्र्यमाद्येकपदापादएवपाशांत्यर्थः पराअनुष्टुबंत्येविराट्त्रिष्टुभौ।

महेंनोअपिवातयेतिदशर्चं सूक्तं १० इंद्रगोत्रोविमदऋषिः अथवाप्रजापतिगोत्रोवा। अथवावासुक्रनामवसुकृद्विकल्पेन अग्निर्देवता तु ३३८
शब्दात्उत्तरसूक्तमाग्नेयं गायत्रीछंदः महेंनोअपिवातयेत्याद्यर्क् एकपादादशाक्षराविराट्छंदः अनादेशात्तदर्धमेकपदेति।
सैवपादविकल्पेन शांत्यर्थविकल्पेनजपश्चेति सप्तादशुनिभिः पुरेत्याद्यनुक्रमणीव्यवहारः पादस्य पारायणं संप्रकीर्तितमिति मदानां
तिरित्यत्रप्रयोजनं ततःअग्निमीळेभुजांमित्यर्क्पराअनुष्टुप् ततःद्वे ऋचः खेत्इत्यर्क् त्रिपदादशाक्षराविराट्। ततःएवाते अग्नइत्यंत्य
र्क् त्रिष्टुप् एतदंत्येत्यर्थः। महेंनोअपीतिसूक्तस्याध्यायधर्मः॥ अग्निनाद्यावास्तारपंक्ती। आग्निनस्वद्रुक्तिभिरित्यष्टर्चं सूक्तं ८ इंद्रगोत्रोविमदऋषिः
अथवाप्रजापतिगोत्रोवा अथवावासुक्रनामवसुकृद्विकल्पेन तुशब्दात्अग्निर्देवता आस्तारपंक्तिछंदः पंक्तिभेदः अंत्यौचेद्द्वादशाक्षरौ आ
द्यावष्टाक्षराविति। आग्निंनस्वदृक्तिभिरितित्यान्यशास्त्रेसन्देवमन्त्रंवइति ब्राह्मणस्तुत्र्योः कुहपंचोनापुरस्ताद्बृहतंत्रिष्टुबंतंत्वाचिदानसूक्तं
नोनुष्टुभः कुहश्रुतइतिपंचदशर्चं सूक्तं १५ आनिरुक्तासंख्येति इंद्रगोत्रोविमदऋषिः। अथवाप्रजापतिगोत्रोवा। अथवावासुक्रनामव
सुक्रोविकल्पेन अनादेशादिंद्रोदेवता॥ पुरस्ताद्बृहतीछंदः आद्यश्चेद्द्वादशाक्षरः शेषास्त्रिरष्टाक्षराः ततःपिबापिबेदित्यंत्यर्क् त्रिष्टु
प् ततःत्वंत्याचिदात्मस्येत्यर्क् आनइंद्रपृक्षसइत्यर्क् त्वंनइंद्रशूरशूरैरित्यर्क् इत्येतात्रिष्टोष्टाक्षराः ततःपिबापिबेदित्यंत्यर्क् त्रिष्टुप् तुष्ट
भः कुहश्रुतइंद्रःकस्मिन्नद्येतिसूक्तेन केवल्यशस्त्रे ब्राह्मणस्त्र्योः यजामहेसप्ताद्यांत्यत्रिष्टुभोपंचम्यभिसारिणी। यजामहइतिसप्तर्चं
३३८ सूक्तं ७ इंद्रगोत्रोविमदऋषिः। अथवाप्रजापतिगोत्रोवा। अथवावासुक्रनामवसुकृद्विकल्पेन। अनादेशादिंद्रोदेवता। ततःयजामहइत्याद्य

ह्र। माकिर्नएनेत्यर्द्धर्चएतेद्वेऋचौत्रिष्टुभौ। ततः प्रोवाचेतिपंचर्चस्य सूक्तस्य अभिसारिणी त्रिष्टुप्‌भेदः। वैराजोजागतोचेतिशिष्टर्चः त्रिष्टुभंतस्येतिजागतं छं
दः। यजामहइंद्रंवज्रदक्षिणमितिद्वितीयानेवनेवेतिस्वचकारः॥ इंद्रसोमंषच्चास्तारपांक्तत्वाभिर्नेत्याहिस्तिसोनुष्टुभः। इंद्रसोममितिपंचर्चंसूक्तं ६
इंद्रगोत्रोत्पन्नोविमदऋषिः अथवाप्रजापतिगोत्रोवा। अथवा वासुक्रनामवसुकृद्वाकल्पेन। अनादेशात् इंद्रोदेवता। आस्तारपंक्तिछंदः पंक्तिभेदः
अंत्यौद्वेद्वादशाक्षरौ। आद्यावष्टाक्षराविति। तुशब्दादुत्तरस्य सूक्तस्य पांक्तेयं। ततः पुवंशाकेत्वं
त्याश्चिस्त्रश्चोशिवदेवत्यः। तासुनुष्टुप् छंदस्काः इंद्रसोममितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः भद्रमेकादश
सौम्यं। भद्रंनोअपिवातयइत्येकादशर्चंसूक्तं ११ इंद्रगोत्रोत्पन्नोविमदऋषिः। अथवाप्रजाप
तिगोत्रोवा। अथवावासुक्रोनामवसुकृद्वाकल्पेन। सोमोदेवता तुशब्दात्
आस्तारपंक्तिछंदः पंक्तिभेदः। अंत्यौचेद्वादशाक्षरौ। आद्यावष्टाक्षरौ
भद्रंनोअपिवातयइतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। प्रहिनवपोक्षमानुष्टुभसाद्या
चतुर्थ्याद्युष्णिहौ। प्रयछेतिसूक्तंनवर्चं इंद्रगोत्रोत्पन्नोविमदऋषिः। अथवा
प्रजापतिगोत्रोवा। अथवावासुक्रोनामवसुकृद्वाकल्पेन। पूषादेवता। अनुष्टुप्छंदः
ततः प्रयछेत्याद्यर्द्धं मंसीमहीतिचतुर्थीसूक्तएतेद्वेऋचौचतुर्थ्याद्युष्णिहौ

चतुःसप्तकइति। प्रयछेतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। इंद्रप्रजापत्ययोर्विमदस्तथावासुक्रोवसुकृद्वित्येवंयोन्न पूर्णोविधिः॥ असत्सुचतुर्विंशाद्यैरेंद्रोवसुक्रः॥ असत्सुमइति
चतुर्विंशत्यर्चंसूक्तं २४ इंद्रपुत्रोवसुक्रोनामऋषिः॥ अनादेशादिंद्रोदेवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। असत्सुमेजरितरित्सूक्तं हवीसहस्रंशाकेभिरिमहावतारण्य
के॥ तदुवासुक्रःकृष्णावसुक्रोवंनैतदहरितिप्रशंसा॥ विश्वोहिद्वादशैंद्रवसुक्रयोःसंवादऐंद्रः सूक्तस्यप्रथमयेंद्रस्यस्नुषापरोक्षवदिंद्रमाहेंद्रस्यपुत्रः शेषास्त्वे
चतुर्थर्च। विश्वोह्यन्यइतिद्वादशर्चंसूक्तं १२ इंद्रवसुक्रयोःपितापुत्रयोःसंवादऐंद्रः। अथऋषिज्ञानायस्त्विविशेषमाह। सूक्तस्येत्यादिंद्रस्यस्नुषावसुक्रपत्नी॥ स्व
कस्यप्रथमया विश्वोह्यन्यइत्यनयाऋचामेवेंद्रमज्ञापरोक्षवदसावाहतद्वदाहवदति। एतेनायर्चं विश्वोह्यन्यइतिवसुक्रपत्नीऋषिकाज्ञेया। तस्याइंद्रोदेवतेति।
ततःसरोरुवदितिद्वितीयादियुजः क्रमः चतुर्थवर्जितानामिति। एवाहिमांतवसंवर्द्धयंतीतिषष्ठीऋक्। देवासआयन्नित्यष्टम्यृक्। सुपर्णइत्थेतिदशम्यृक्।
एतेषामीभिर्विद्वादशस्यर्कइत्येताः पंचर्चः चतुर्थ्यातिरिक्तायुजइति। आसामृचामिंद्रऋषिः आसामृचांवसुक्रोदेवतेति। अथतृतीयादीनांचतुर्थ्यासहिता
नामयुजः क्रमोयंते। ततःआद्रणातइतितृतीयर्क्। इदंसुमइतिचतुर्थ्यृक्। कथातएतदितिपंचम्यृक्। एवाहिमांतवसंजघ्नुरस्याभिति सप्तम्यृक् शशः क्षु
रमितिनवम्यृक्। तेस्योगोधाइत्येकादश्यृक्इत्येताः षडृचः चतुर्थ्यासहिताः वासावसुक्रोनामऋषिः इंद्रोदेवतेति। परस्परसंवादसूक्तेसति। ऋ
षिर्देवतासहैवेत्यर्थः यस्यवाक्यंसऋषिः यातेनोच्यतेसादेवतेत्युक्तेः। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। अत्रेतिहासमाहुः। इंद्रपुत्रेवसुक्रेनाम्नियजमानसति
यज्ञमिंद्रः प्रच्छन्नंकुर्वन् आजगाम। तदागमनमिंद्रस्यस्नुषावसुक्रपत्नीनामावबुध्यत। ततःसाश्वशुरागमनकांक्षिणीपरिदेवनांचक्रे। अथेंद्रः प्री
तः प्रकाराभ्यंतरस्यास्याः प्रीत्यैस्वपुत्रेणवसुक्रेणसहसंवादमकरोदिति। विश्वोह्यन्यइतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। अथेंद्रवसुक्रयोःप्रशंसेति। वनेनाष्टौ

॥ वनेनवायइत्यष्टर्चं सूक्तं ८ इंद्रपुत्रो वसुक्रो नाम ऋषिः ॥ अनादेशात् इंद्रो देवता । अनादेशात् त्रिष्टुप् छंदः ॥ वनेन वायो न्यधायि चाकन्नित्य ब्राह्मणाच्छंसी शस्त्रे ब्रा
ह्मणस्त्रयो ॥ ॥ प्रदेवत्रा पंचोना कवषरैलूष आपम पोनप्त्रीयं वा ॥ ॥ प्रदेवत्रेति पंचदशर्चं सूक्तं १५ अनुक्रमसंख्येति । इलूषपुत्रः कवषो नाम ऋषिः आपो
देवता । अथवा अपांनपाद्देवता विकल्पेन । अपांनपान्मधुमतीरपो दा इति मंत्रलिंगात् ॥ अनादेशात् त्रिष्टुप् छंदः ॥ तेकवषमैलूषमिति । अपिच । अपोनप्त्रीया अ
न्वाहेति ब्राह्मणस्त्रयो ॥ प्रदेवत्रा ब्रह्मणे गातुरेत्विति न देति स्तृतकार ॥ ॥ आ न एकादश वैश्वदेवं ॥ ॥ आ नो देवानामित्येकादशर्चं सूक्तं ११ प्रवन्नयः ऐलूषपु
त्रः कवषो नाम ऋषिः विश्वेदेवा देवता ॥ अनादेशात् त्रिष्टुप् छंदः आ नो देवानामिति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः ॥ ॥ प्रमंदे नान पंचाद्या गात्रमन्त्याः ॥ ॥ प्र
मंदेतेति नवर्चं सूक्तं ९ कवषो नाम ऋषिः अनादेशात् इंद्रो देवता । प्रमंदेनेत्याद्याः पंच जगत्यः ॥ शेषाश्चत्वारो नादेशात् त्रिष्टुभः ॥ प्रमंदेनेति सू
क्तं स्वाध्यायधर्मः ॥ ॥ इति श्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायां सप्तमाष्टके सप्तमोऽध्यायः ॥ ॥ प्रमाद्या वैश्वदेव्यैंद्रः प्रगाथः परा गायत्र्यो हि कुरुश्रवणस्य त्रा
सदस्यवस्य दानस्तुतिः पराभिस्तेभिर्मित्रातिथौ राज्ञ तत्स्नेहाद्दृषिः कुपमश्रवसं पुत्रमस्य व्यशोकयत् । प्रमा युयुज्र इति नवर्चं सूक्तं ९ पूर्ववत् सूक्तसंख्येति । पू
र्ववत् कवषो नाम ऋषिः । अन्यस्मादृषेर्वचनात् प्रमायुयुज्र इत्याद्यर्क् वैश्वदेवी ॥ सा नादेशात् त्रिष्टुप् । ततः संमातपंतीत्यर्क् ऐंद्री ब्रहती । सं मा तपंतीत्यृकस
तो बृहती मीनत्ते को नादेशात् बार्हत प्रगाथः ॥ महेंद्रद्वदेवत्या । ततः कुरुश्रवणमावृणीत्याद्याः षडृचो गायत्र्यः ततः कुरुश्रवणमावृणीति द्वाभ्यामृग्भ्यां
त्रसदस्यवस्य पुत्रस्य कुरुश्रवणनाम्नो महाराजस्य दानं स्तूयते । तयोर्द्वयोः कुरुश्रवणनाम्नो दानं देवतेति । अथपराभिस्त्वतस्रभिर्ऋग्भि
श्चाभिर्यस्य प्रस्वादसो गिरइत्यादिभिर्ऋषिरैलूषः कवषो मित्रातिथिनाम्नि राज्ञि स्वते परलोकं गते शोकाभिभूतं मित्रातिथेः पुत्रमुपम

वोनामानं मित्रातिथेः स्नेहादुपमश्रवः स्नेहाद्धा न्येस्यपवशोक्यत् विगतशोकमकरोत् ततः यस्य प्रस्वादस इत्यादिस्तस्रभिः सृग्भिः मित्रातिथौ उपमश्रवो
नामानं देवतेति । कारिका ॥ यस्येति सूक्तशेषेण मृते मित्रातिथौ नृपे । उपमश्रवसः स्नेहादृषिः शोककृशं पातुरदिति ॥ प्रमा युयुज्र इति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः ॥ प्रावे
पाः सप्तोना मौजवाद्यक्षो सक्तऋषिप्रसंसाचाक्षाकृतवनिंदा च सप्तमी जगती ॥ ॥ प्रावेपामिति चतुर्दशर्चं सूक्तं १४ आनुक्रमसंख्येति । मौजवान् मुजवन् पुत्रऽ
क्षो नाम ऋषिः । अथवा प्रकृतकवषो नाम ऋषिर्विकल्पेन ॥ वा विशिष्टत्वात् उत्तरत्र नानुवृत्तिः । अत्र चाक्षप्रशंसा क्रियते । अपिच । अक्षाकितवनिंदा क्रियते ।
तत्राक्षान्द्वादशीस्तौवीति । यो वः सेनानीरित्यृक् इति । ततः प्रावेपामित्याद्यर्क् अक्षास इदंकुशिन इति सप्तम्यृक् नीचा वर्तंत इति नवम्यृक् । अक्षैर्मा दीव्य इति च
यो दशर्चकरता मित्य चतुर्भिर्ऋग्भिर्द्वादशीसाहिताभिः अक्षा ऋषिस्तोतिस्तुतवान् । आसां पंचानामक्षा ऋषिर्देवतेति । अथाक्षनिंदा । ततः न मा मिमायेति द्विती
यर्क् । द्वेष्टि श्वश्रूरिति तृतीयर्क् । अन्ये जायामिति चतुर्थ्यर्क् । यदादीध्ये नेति पंचम्यृक् । सभामेति षष्ठी ऋक् । त्रिपंचाश इत्यष्टम्यृक् । जाया तप्यत इति दश
म्यृक् । स्त्रियं दृष्ट्वायेत्येकादश्यृक् । मित्रं कृणुध्वमिति चतुर्दश्यृक् । इत्येताभिर्नवभिर्ऋग्भिः अक्षाकितवनिंद्यत इति । आसां नवर्चानामक्षाकितवो देवतेति । त
तः अक्षास इदमिति सप्तम्यृक् जगती ॥ शिष्टास्त्रयोदशर्चो अनादेशात् त्रिष्टुभः ॥ एवमक्षसूक्ते कृतनिंदा च ऋषिप्रशंसा चेति नैरुक्ते । प्रावेपामेति सूक्तं स्वा
ध्यायधर्मः ॥ ॥ अबुध्रं लुशो धानाको वैश्वदेवं तु द्विःत्रिष्टुबंतं तु ॥ अबुध्रमुत्य इति चतुर्दशर्चं सूक्तं १४ पूर्ववत् सूक्तसंख्येति । धानाकस्य पुत्रो लुशो नाम
ऋषिः । विश्वेदेवा देवता । तुशब्दात् उत्तरस्य सूक्ते वैश्वदेवं । द्विःत्रिष्टुबंतस्येति जागतं तस्येति छंदः । विश्वे अद्य त्येत्यंत्ये द्वे ऋचौ त्रिष्टुभौ । तुशब्दात् उत्तरसूक्ते
द्विःत्रिष्टुबंतं । अबुध्रमित्य इति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः ॥ उषासानक्ता ॥ उषासानक्तेति चतुर्दशर्चं सूक्तं १४ पूर्ववत् सूक्तसंख्येति । पूर्ववत् लुशो नाम ऋषिः
तुशब्दात् द्विःत्रिष्टुबंतस्येति जागतं छंदः ॥ येसा वनुरित्यंत्ये द्वे ऋचौ त्रिष्टुभौ ॥ उषासानक्तेति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः ॥ महीद्वादशसौर्यभितपाः सौर्यं
नमो

१२० जागतं वैत्रिष्टुब्दशमी॥ नमो मित्रस्येति द्वादशर्चं सूक्तं १२ सूर्यपुत्रोऽभितपाः स ऋषिः सूर्यो देवता। जगती छंदः। वैशब्दात् पंच सूक्तानि जागतानि। शंनो भ
भवन्त्वसौ दशम्यत्क त्रिष्टुप्। नमो मित्रस्य वरुणस्येति सूक्तमाश्विन सहस्रे ब्राह्मणस्तत्र योः। अस्मिन्नः पंच मुष्कवानिंद्रः। अस्मिन्न इंद्रेति पंचर्चं सूक्तं ५
मुष्कवद्गुण इंद्र ऋषिः मुष्कवान् इंद्रस्य विशेषणमित्यर्थः। अस्य गोत्रं नास्त्यपदेशात्। नत्वांगिरसत्वं राजर्षित्वात्। अनादेशात् इंद्रो देवता। वैशब्दात्त्वा
ह्रीतं छंदः। अस्मिन्न इंद्रेति सूक्तं स्वाध्याय धर्मः॥ ॥यो वां पर्ज्मा कक्षीवती घोषाश्विनं हि त्रिष्टुबंतं। यो वां परिज्मेति चतुर्दशर्चं सूक्तं १४ अनिरुक्ता
संख्येति। कक्षीवतो नाम राज्ञः पुत्री घोषानाम्नी ऋषिकस्य पात्। अश्विनौ देवता॥ हिशब्दात् त्रीणि सूक्तान्याश्विदेवत्यानि॥ त्रिष्टुबंतस्येति तथा
वैशब्दात् जागतं छंदः। एतं वां स्तोममश्विनावित्यंत्या त्रिष्टुप्। यो वां परिज्मेति त्रीणि सूक्तानि प्रातरनुवाकानुमंत्रणे सूत्रकारः॥ ॥रथं यांतं॥ ॥
रथं यांतमिति चतुर्दशर्चं सूक्तं १४ पूर्ववदस्य सूक्त संख्येति। पूर्ववत् कक्षीवत राजः पुत्री घोषानाम्नी ऋषिका पश्यत्। हिशब्दात् अश्विनौ देवता। वैशब्दा
त् जागतं छंदः। रथं यांतमिति सूक्तं प्रातरनुवाकानुमंत्रणे सूत्रकारः। ।समानं त्वं सुहस्त्यो घौषेयः। ।समानमुत्यमिति त्वं सूक्तं त्वं २ कक्षीवतपु
त्री घोषायाः पुत्रः सुहस्त्यनाम ऋषिः। हिशब्दात् अश्विनौ देवता। वैशब्दात् जागतं छंदः। समानमुत्यमिति सूक्तं प्रातरनुवाकानुमंत्रणे सूत्रकारः।
अस्त्वेवैकादश कृष्णः। ।यस्ते स्वधतरमित्येकादशर्चं सूक्तं ११ आंगिरसपुत्रः कृष्ण ऋषिः। अनुक्तगोत्रमांगिरसं विद्यादिति वचनात्। अनादेशात् इंद्रो
देवता। अनादेशात् त्रिष्टुप् छंदः। अस्ते व स्वधतरमिति सूक्तं ब्राह्मणाच्छंसी स्वैरीं श्रेस्तत्कारः॥ ॥अच्छामीह त्रिष्टुबंतं तु। ।अच्छायमिंद्रमित्येकाद
शर्चं सूक्तं ११ पूर्ववदस्य सूक्त संख्येति। पूर्ववत् कृष्ण ऋषिः। अनादेशात् इंद्रो देवता। त्रिष्टुबंतस्येति जागतं छंदः। तुशब्दात् उत्तर सूक्तं हि त्रिष्टुबंतं। गोभि
ष्टरेमेत्यंत्ये द्वे ऋचौ त्रिष्टुभौ। अच्छा म इंद्रमिति सूक्तमुक्थपर्याय शास्त्रे सूत्रकारः। आयात्वत्रि त्रिष्टुबादि। आयात्विंद्र इत्येकादशर्चं सूक्तं ११ पूर्वव १२०

दस्य सूक्त संख्येति। पूर्ववत् कृष्ण ऋषिः। अन्यस्याहषेर्वचनात्। अनादेशात् इंद्रो देवता। आयात्विंद्र इत्याद्यास्तिस्रश्च त्रिष्टुभः। तुशब्दात् गोभिष्टरेमेत्यंत्ये
द्वे ऋचौ त्रिष्टुभौ। शिष्टास्तत्र त्रिष्टुबंतस्येति जागतं छंदः। आयात्विंद्रः स्वपतिरिति ब्राह्मणाच्छंसी शस्त्रे सूत्रकारः। ।दिवस्परि द्वादश वत्सप्रियाग्नेयं
तु। दिवस्परीति द्वादशर्चं सूक्तं १२। भालंदन पुत्रो वत्सप्रिर्नाम ऋषिः। प्रदेवमच्छेति भालंदनो वत्सप्रिः पूर्वमुक्तं। अग्निर्देवता। तुशब्दात् उत्तर सूक्तमाग्ने
यं। अनादेशात् त्रिष्टुप् छंदः॥ ॥ इति श्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायां डोरवलोपनामक कृष्ण ह्रुवोसप्तमाष्टकः समाप्तः॥ ॥महोवा दश॥
महो वा जात इति दशर्चं सूक्तं १० पूर्ववत् वत्सप्रिर्नाम ऋषिः। तुशब्दात् अग्निर्देवता। अनादेशात् त्रिष्टुप् छंदः॥ दिवस्परीति सूक्तयोः शितमहोवा
जात इति सूक्तं सहैव प्रातरनुवाकानुमंत्रणे सूत्रकारः॥ ॥जगृभ्मा ष्टौ सप्तगुर्वैकुंठमिंद्रं तुष्टाव॥ जगृभ्मा इत्यष्टर्चं सूक्तं ८ आंगिरस पुत्रः स
प्तगुर्नाम ऋषिः। वैकुंठ इंद्रो देवता। वैकुंठ इतींद्रस्य विशेषणं। यथैतदिंद्रो वैकुंठ इति नैरुक्ते। अनादेशात् त्रिष्टुप् छंदः। जगृभ्मा इति सूक्तं स्वाध्या
य धर्मः। अथेंद्रस्य वैकुंठत्वमुपपादयितुमितिहासमाह। विकुंठा नामासुरी इंद्रतुल्यं पुत्रमिच्छंती महत्तपस्तेपे तस्याः स्वयमेवेंद्रः पुत्रो जज्ञे। विकुं
ठा नाम्नी आसुरी असुरजातिरासीत्येवं सतेत्यर्थः। तपः श्चांद्रायणादिकं परतः कृतवती। स्वयमेव पुत्रो जज्ञे स्फवान्। इंद्रतुल्यं पुत्रमिच्छंती इंद्रस
मानमिच्छंतीत्यर्थः। इत्येवमिंद्रस्य वैकुंठत्वमिंद्रः तस्यां थास्यैव वैकुंठस्य सप्तगुस्कवस्यैंद्रोत्तर सूक्तत्रयं दर्शितं स्कत्यत्वं चाह। स सप्तगुस्तं विसंहृष्य आ
त्मानमुच्चैरस्तिभिस्तुष्टाव। जगृभ्मेत्यादि सूक्तदर्शिनः सप्तगुर्नाम ऋषेः स्तुत्या प्रीत इति। स वैकुंठ इंद्रो विस्मितः स्वमहात्म्यं बुध्या ऋषिमध्य
आत्मानं महं भुवमित्यादि सूक्तत्रयेण तुष्टाव। एवं चाहं भुवमित्यादि सूक्तत्रये देवतात्वमृषित्वं चैंद्रस्येति सिद्धं भवति। अहं भुवमेकादशां
त्ये त्रिष्टुभौ सप्तमी च। अहं भुवमित्येकादशर्चं सूक्तं ११ वैकुंठ इंद्र ऋषिः। वैकुंठगुण इंद्रो देवता। त्रिष्टुबंतस्येति जागतं छंदः। ततः पने मस्मिन्त्वं

१२२ त्येद्वे स्तचौ त्रिष्टुभौ। ततः अभीदमेकमेक इति सप्तम्यस्य चकारात् त्रिष्टुप्॥ अहंभुवं वसुन इति सूक्तं ब्राह्मणस्वरयोः। अहं दामित्योपाधे च॥ अहं दां गृणत इत्ये
कादशर्चं सूक्तं ११ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। पूर्ववत् वैकुंठ इंद्र ऋषिः। वैकुंठगुण इंद्रो देवता। त्रिष्टुबंतस्येति चकारात्। जागतं छंदः ततः एवादेवानित्यंत्यर्कं मे
धुरिंद्रमित्युपाधर्के। एते द्वे ऋचौ चकारात् त्रिष्टुभौ। अहं दां गृणत इति सूक्तं रात्रिपर्यायशस्त्रे सूत्रकारः। । प्रवोमहेसमद्धजगत्याद्यंतंकेवभिकाधि
न्वो॥ ॥प्रवो महे मंदमानायेति सप्तर्चं सूक्तं ७ पूर्ववद्वैकुंठ गुण इंद्र ऋषिः। वैकुंठगुण इंद्रो देवता। वैकुंठ इंद्रस्य विशेषणमित्यर्थः। ततः प्रवोम
ह इत्याद्ये द्वे ऋचौ जगत्यौ। ततः ऐता विश्वा सवनेत्यंत्ये द्वे ऋचौ जगत्यौ। ततः केतन इंद्र इति चाव भिसारिण्यौ। आद्यौ द्वौ पादौ दशाक्षरौ। अंत्ये द्वौ
द्वादशाक्षरौ। वैराजो जागतोचेति त्रिष्टुप्भेदः। अवानुकं ज्यायानुनित्यक अनादेशात् त्रिष्टुप्। प्रवामहे मंदसाना इत्यैंद्रे निष्केवल्य इत्यारण्य
के॥ ॥इंद्रो वैकुंठस्य पूर्णो विधिः॥ ॥अथ महत्तदुल्बमित्यादि सूक्तत्रयस्य ऋषिदेवतज्ञानार्थं कथामाह॥ ॥वषट्कारेण वज्रेण भ्रातृष्वध्वसौ
चीकोग्निरणः प्रविश्य देवैः समवदद्युत्तरैस्त्रिभिः। ।स्वभ्रातृषु त्रिषु अग्निहोतृत्वात् वषट्कारेण वज्ररूपेण वृक्णेषु छिन्नेषु सत्सु। एषां कनिष्ठः सौ
चीकोनामाग्निर्वषट्कारः हविर्वहनाख्यात् भीतो यः प्रविश्य नष्टः तत्र द्वाव प्रदर्शितः सन् अनेषु मागतैर्देवैः सह समवदत् संवादमुत्तरसूक्तत्र
येण वषट्कारहा विर्वहनभीतिर्नष्टं त्वं च। कल्पांतरात्। अग्नेस्त्रयो ज्यायांसो भ्रातर आसंते। देवेभ्यो हव्यं वहंतः प्रमीयंते इति हास स्मामनंति। अ
थ सूक्तत्रयं विविच्य दर्शयति। । महत्तन्न वत त्रयुजो ग्निवाक्यं विश्वदस्तुत रं च कं षट्कं मयुजो देवानां यमेच्छामित्युत्तरं चैकादशकं तदद्ये त्रिवृत्तोग्ने
स्त्वंनु माधाजगत्यो प्रमीव जं। । महत्तदुल्बमिति नवर्चं सूक्तं ९ विश्वेदेवा उवाच पक्वेचं सूक्तं ६ अथ महत्तदुल्बमिति द्वितीयादि युजर्चः। क्रमः ततः को १२२

मा ददर्शेति द्वितीयर्क् होत्रादहमिति चतुर्थ्यृक्। अग्नेः पूर्वे भ्रातर इति षष्ठी ऋक्। प्रयाजान्म इत्यष्टम्यृक्। ताभ्यस्तस्याः सर्वैः। तथा विश्वे देवा इत्युत्तरस्
क्तत्रकारात् पक्वेचं भिक्तिवासहैवदशोग्निवाक्यं॥ आसामृचामग्निर्ऋषिः देवा देवता। ततः यमैच्छामित्युत्तरमेकादशर्चं सूक्तं ११ ततः महत्तदुल्ब
मित्याद्युजर्चः क्रमः महत्तदुल्बमिति प्रथमर्क्। ऐच्छाम त्वेति तृतीयर्क्। एहि मनुरिति पंचम्यृक्। कुर्मस्त आयुरिति सप्तम्यर्क्। तव प्रयाजा इति न
वम्यृक्। इत्येताः पंचर्चः पूर्वसूक्तोक्ता अयुजः। तथोत्तरसूक्तं यमैच्छामिति चकारात् एकादशर्चं चैतामीक्षितात् पंचदशी चे देवानां वाक्यं। आसांषोक
ष राद्धानां देवर्षिः। देवा देवतेति। यस्य वाक्यं स ऋषिरित्युक्तं। तं तुं तं च त्वं नजस इत्याद्यंत्याः सर्वा ऋचो जगत्यः। तत्रारमन्वती रीयत इत्यष्टम्यृक् जगतीव
र्जं। सा। अनादेशात् त्रिष्टुप्। सूक्तत्रयस्य शिष्टा ऋचाः अनादेशात् त्रिष्टुभः। महत्तदुल्बमित्यासां मध्ये प्रयाजान्म इति द्वे ऋचौ प्रयाजानुयाजेषु प्र
शंसेति। आग्नेयावेव प्रयाजा आग्नेया अनुयाजा इति च ब्राह्मणं नैरुक्ते आख्या। महत्तदुल्बमिति सूक्तत्रयं स्वाध्यायधर्मेः॥ ॥तां सुपट्र बृहदु
क्थो वामदेव्यः। तां सु ते इति पक्वेचं सूक्तं ६ वामदेव पुत्रो बृहदुक्थो नाम ऋषिः। अनादेशात् इंद्रो देवता। अनादेशात् त्रिष्टुप् छंदः। तां सु ते कीर्ति
मिति सूक्तं ब्राह्मणाच्छंस्यारण्ये पृष्ठ्यहर्तीसहस्रशस्त्रे। ।हरेष्ठे ॥ हरे वन्नाम इत्यष्टर्चं सूक्तं ८ पूर्ववत् बृहदुक्थ ऋषिः। अनादेशात् इंद्रो देवता। अनादे
शात् त्रिष्टुप् छंदः। हरे तन्नामेति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः। ।इदं त सप्त वैश्वदेवं तु। ।चतुर्थ्याद्यास्तिस्रो जगत्यः। इदं त एकमिति सप्तर्चं सूक्तं ७ पू
र्ववत् बृहदुक्थ ऋषिः। विश्वेदेवा देवता। तु शब्दात् उत्तर सूक्तं वैश्वदेवं। ततः महिम्न एषामित्याद्यास्तिस्र ऋचो जगत्यः। ततः इदं त एकमित्याद्यास्तिस्रो
र्चः नयानावनसोद इत्यंत्येताभ्यस्तस्याः चानादेशात् त्रिष्टुभः। इदं त एकं पर ऊत एकमिति संवदमो दिविसूत्रकारः। अथ मा प्रगामेत्यादि उत्तरसूक्त

चतुष्टयस्यार्थमाह॥ ॥पराणि चत्वारि सूक्तान्युक्तान्ऋषयो द्वे पदे त्वत्रि मंडले॥ ॥अत्र हृष्टे पंचमे मंडले। अबोध्यग्निः समिधेत्यादौ द्वे पदे द्विपदास्
सूक्ते। अग्ने त्वं नो अंतम इति। अनयर्षयो मेत्वं गौपायना लौपायना विकल्पेन बंधुः सुबंधुः श्रुतबंधुर्विप्रबंधुरित्येवमादिभिस्त्वा। ते पराणि सूक्तानि
न्येते ऋषयो पश्यन्निति विशेषः ततः चत्वारि सूक्तान्युच्यंते। मा प्रगामेति। यत्ते यममिति। प्रतार्यायुरिति। आजनमिति। एतानि चत्वारि सूक्तानि कथ
कथयन्नेव सूक्तचतुष्टयस्य ज्ञातव्यं सर्वमाह॥ ॥अत्रेतिहासः॥ ॥अथ हैक्ष्वाको राजा असमातिर्गौपायनान्बंध्वादीन्पुरोहितान्सत्कृत्यान्यौ मा
याविनौ श्रेष्ठतमौ मत्वा पुरोदधे। तदा मतस्कृद्धा अभिचेरुः। ततो मायाविनौ सुबंधोः प्राणानाक्षिपतुरथ हास्य भ्रातरस्त्रयः। अथ ह खलु पुरा ऐक्ष्वा
कुपुत्रो राजा असमातिर्नामा नेतृकेषां गौपायनिकस्मार्चव्यः। अपि तु गौपायनान्यमेवाल्विक्षु गौपायनानि पूर्वमात्मनैव वृत्वा वा बंधुः सु
बंधुः श्रुतबंधुर्विप्रबंधुस्तत्कालमन्यो द्विजो किरातकुलीतिः हृद्देवो कनामानौ मायाविदौ श्रेष्ठतमौ मत्वा पुरोदधे पुरोहितत्वेनावृणीत। तम
समातिमितरे बंध्वादयः आभिचेरुः अभिचरितवंतः। अथ तावपि तत्पुरोहितौ घृत्वेति। बृहद्देवताविदः प्राणान्जीवितुं सिसुबंध्यसवः प्राणा
इत्यतैर्घृष्टकः आचिक्षिपतुः आत्मवयंतां स्नेपेस सोमं निसिद्धित्वं पुत्वांकित्वानि। अथानंतरं हेतिरवदे अस्य सुबंधोर्भ्रातरस्त्रयो बंधुः श्रुतबं
धुर्विप्रबंधुरिति॥ ॥मा प्रगामेति षट्कं गायत्रं स्वस्त्ययनं जप्ता॥ मा प्रगामेति षळर्चं सूक्तं ६ गौपायनानीति बंधुः सुबंधुः श्रुतबंधुर्विप्रबं
ध्वादयो ऋषयः तुशब्दात् विश्वेदेवा देवता। गायत्री छंदः। मा प्रगामेत्येतन्नइति जपं इति सूत्रकारः। इदं सूक्तं स्वस्त्ययनमावेनाना पाप्मि हे

हेतुं वैश्वदेवं जपित्वेत्यर्थः। यत्त इति द्वादशर्चमानुष्टुभं मन आवर्तनं जेपुः॥ ॥यत्ते यममिति द्वादशर्चं सूक्तं। पूर्ववद्गौपायनात् बंध्वादयो ऋषयः। म ३०८
न सो जीवितस्य देहान्निर्गतस्य पुनर्देहप्रवेशनहेतुस्ततो मनो देवता। अनुष्टुप्छंदः। ततः मन आवर्तनं जेपुरिति मनःशब्दः सूक्तं जपितवंत इत्यर्थः॥
प्रतारीति दशर्चे चतस्रो निर्ऋत्यपनोदार्थं जेपुश्चतुर्थ्यां सोमं चास्तुवन्मृत्योरपगमायोत्तराभ्यां देवीमसुनीतिं सप्तम्यां लिंगोक्तदेवताः। शिष्टाभिः
पंक्तिमहापंक्ति पंक्त्युत्तराभिर्द्यावापृथिव्यौ समिंद्रेतींद्रं चाधर्वेन॥ ॥प्रतार्यायुरिति दशर्चं सूक्तं १०॥ पूर्ववद्गौपायनान्बंध्वादयो ऋषयः। ततः
प्रतार्यायुरित्याद्याश्चतस्रो निर्ऋत्यपनोदार्थं देहात्प्राणान्च्यावयतीति निर्ऋतिरस्तान्निष्ट्यर्थं जेपुः जपितवंतः सा निर्ऋतिर्देवता। ततः मो षु णः सोमे
त्ति चतुर्थ्यर्चा सोमः स्तुतिः तस्य चकारात् सोमो देवतेति। मृत्योर्निवृत्त्यर्थमुत्तराभ्यामित्यसुनीते मनो अस्मास्विति द्वाभ्यां पंचमी षष्ठी
भ्यामसुनीतिनाम्नीं देवीमस्तुवन्। सासुनीती देवी देवता मृत्योरपगमायेत्यर्थः। ततः पुनर्नो असुमिति सप्तम्यृचा लिंगोक्तदेवताः पृथ्वी। सोमः पू
षा पथ्यां स्वस्त्याख्या। अस्तुवन्। ततः शं रोदसी इत्यष्टम्यादिभिस्तिसृभिः साग्निः द्यावापृथिव्यावस्तुवन्। एतासां द्यावापृथिव्यौ देवते इति। ततः
समुद्रेरथे त्वं ब्यो घर्मं इंद्र देवत्या विकल्पेन द्यावापृथिव्यौ वा। प्रतार्यायुरित्याद्याः अस सप्तर्चा मनादेशात्त्रिष्टुभः। ततः शं रोदसी इत्यष्टम्यर्चं पंक्तिः। ततः अ
वद्वकइति नवम्यर्क महापंक्तिः पंचकष्टकाः जगतीमिदं। ततः समिंद्रेरयेति दशम्यर्क पंक्तिरित्युत्तरा त्रिष्टुप्छंदः। अथोपदेशादशाहरो। अंत्यास्वयोष्टकयः
प्रतार्यायुरिति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः॥ ॥आजनमिति द्वादशर्चमानुष्टुभं ततस्तिभिरसमातिमस्तुवन् पंचम्येंद्रं षष्ठ्या गस्त्यस्वसा मातेषां राजान
मस्तौत्तत्पराभिः सुबंधोर्जीवमाकृष्य स मंत्या याल्धसंज्ञमस्पृशन् पंचाद्यागायत्र्योष्टम्याद्येपंक्ती। ।आजनमिति द्वादशर्चं सूक्तं ४८ पूर्ववद्गौ

१२४ पायनान्बंध्वादीयोऋषयः। ततः आजनमितित्वस्तभिः सप्तभिः इक्ष्वाकुपुत्रमसमातिमस्तुवन्॥ आसामृचामसमातिर्नामदेवतेति। ततः इंद्रक्षत्रेति पं
चम्यर्चा इंद्रमस्तुवन्। तस्या इंद्रो देवतेति। ततः अगस्त्यस्येति षष्ठीमृक्। अगस्त्यस्य स्वसा। एषां बंध्वादीनां माता राजानमसमातिं स्तु पुत्रमस्तौत्। अन्
स्या अगस्त्यस्य स्वसा देवता। ततः पराभिरयं माताऽयं पितेत्यादिभिः पंचभिरृग्भिः सुबंधोर्मृतस्य जीवं जीवितुं यममुपस्थाकुयन्। एतासां पंचानां जी
वनं देवतेति। आहूयतेत्यर्थः। ततः अयं मे हस्त इत्यंत्यर्चं हस्तस्पर्शात् लब्धसंज्ञं लब्धासुमिति स एव हस्तदेवतेति। सुबंधुमस्पृशन्समप्रावंत। ततः
आजनमित्याद्याः पंचर्चो गायत्र्यः। ततः यथा युगमित्यध्याद्ये द्वे ऋचौ पंक्ती॥ सूक्तस्य शिष्टा ऋचोऽनुष्टुभः। आजनमिति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः॥ ॥इद
मित्था सप्ताधिका नाभानेदिष्ठो मानवो वैश्वदेवं तत्तु॥ ॥इदमित्थेति सप्तविंशत्यृचं सूक्तं २७॥ अनिरुक्तासंख्येति। मनुपुत्रो नाभानेदिष्ठो ना
मऋषिः। विश्वेदेवा देवता। तत्तुशब्दात् षट्सूक्तानि वैश्वदेव्यानि॥ अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥ ॥इति श्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायामष्टम
ष्टके प्रथमोऽध्यायः॥ ॥ये यज्ञेनैकादशाद्याः षळंगिरसां स्तुतिर्वांत्या त्रिष्टुप्पंचम्यनुष्टुप्प्रागाथानुष्टुभौ गायत्री चतस्रोंत्याः सावर्णेर्दान
स्तुतिः। ये यज्ञेनेत्येकादशर्चं सूक्तं ११ पूर्ववन्नाभानेदिष्ठो नाम ऋषिः। तत्तुशब्दात् विश्वेदेवा देवता। ततः ये यज्ञेत्याद्याः षडृचो अंगिरसः स्तु
तिः। आसामृचामंगिरसो देवता विकल्पेन। ततः सहस्रदा ग्रामणीरित्यंत्यर्क् त्रिष्टुप्। विरूपास इति पंचम्यृक् अनुष्टुप्। ततः ये अग्नेः परि जज्ञि
र इत्यृक् बृहती। इंद्रेण युजेत्यृक् सतोबृहतीत्येते द्वे ऋचौ मिलित्वैकोनादेशात् बार्हतः प्रगाथ इति। ततः प्र नूनमित्याद्ये द्वे ऋचावनुष्टुभौ। उ
त दासेत्यृक् गायत्री। ततः प्र नूनं जायतामित्यंत्याश्चतस्रः। सावर्णेर्महाराजस्य दानस्तुतिः। तासां सावर्णदानं देवतेति। ये यज्ञ इत्याद्याश्व १२४

त्वर्चोऽनादेशात् त्रिष्टुभः। इदमित्था रौद्रं गूर्तवचा ये यज्ञेन दक्षिणया समक्त इति वैश्वदेवमिति ब्राह्मणस्त्रयोः। ।परावत ऊना गयः प्लातो द्वित्रिष्टु
बंतं तु स्वस्तिनस्त्रिष्टुब्वा सा सहोत्तरया पथ्यास्वस्तिदेवत्या। परावतो य इति सप्तदशर्चं सूक्तं १७ अनिरुक्तासंख्येति। प्लातः पुत्रो गयनाम ऋषिः। एवा प्लतेः दश २
सूनुरवीवृधद् इति मंत्रलिंगात्। तत्तुशब्दात् विश्वेदेवा देवता। द्वित्रिष्टुबंतस्येति जागतं छंदः। ततः स्वस्तिरिद्धि प्रपथ इति अंत्ये द्वे ऋचौ त्रिष्टुभौ। तुशब्दात्
उत्तरसूक्ते द्वित्रिष्टुबंतं। ततः स्वस्ति नः पथ्यासु धन्वस्वित्यृक् विकल्पेन त्रिष्टुप्। ततः स्वस्ति नः पथ्यासु धन्वस्वित्यृक् सहोत्तरया। स्वस्तिरिद्धि प्रपथ
इति द्वे ऋचौ पथ्यास्वस्तिदेवत्ये। उभे अपि पथ्यास्वस्तिदेवते इत्यर्थः। श्रूयते। स्वस्ति नः पथ्यासु धन्वसु। स्वस्तिरिद्धि प्रपथे श्रेष्ठेति पथ्यायाः स्वस्तेस्त्रिष्टु
भाविति ब्राह्मणस्त्रयोः। परावतो ये दिधिषंत आप्यमिति वैश्वदेवमिति ब्राह्मणस्त्रयोः॥ ॥कथायंभेत्रिष्टुप्॥ ॥कथा देवानामिति सप्तदशर्चं
सूक्तं १७ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। पूर्ववद्गयनाम ऋषिः। तत्तुशब्दात् विश्वेदेवा देवता। तुशब्दात् द्वित्रिष्टुबंतस्येति जागतं छंदः। तत एवा कविस्तुवी
रवानित्यंत्ये द्वे ऋचौ त्रिष्टुभौ। ततः यं मेधिय मित्यृक् त्रिष्टुप्। कथा देवानामिति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः। अग्निरिंद्रः पंचोना वसुकर्णो वासुक्रस्त्रिष्टुभं
तं तु॥ अग्निरिंद्र इति पंचर्चं सूक्तं ५ अनिरुक्तासंख्येति। वसुक्रपुत्रो वसुकर्णो नाम ऋषिः। तुशब्दात् विश्वेदेवा देवता। त्रिष्टुबंतस्येति जागतं छंदः।
तुशब्दात् उत्तरसूक्ते त्रिष्टुबंतं। अग्निरिंद्र इति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः। देवान् हुवे। देवान् हुव इति पंचदशर्चं सूक्तं १५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। पूर्ववद्वसु
कर्णो नाम ऋषिः। तत्तुशब्दात् विश्वेदेवा देवता। तुशब्दात् त्रिष्टुबंतस्येति जागतं छंदः। देवान्वसिष्ठ इत्यंत्यर्क् त्रिष्टुप्। देवान् हुवे बृहच्छ्रवसः स्व
स्तय इति वैश्वदेवमिति वैश्वदेवशब्देन ब्राह्मणस्त्रयोः। ।इमां धियं द्वादशाद्यास्यो बार्हस्पत्यं तु। इमां धियमिति द्वादशर्चं सूक्तं १२ आंगिरस

पुत्रोयास्यनामऋषिः। बृहस्पतिर्देवता। तुशब्दात् उत्तरसूक्तं बार्हस्पत्यं। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। इमांधियमितिसूक्तस्याध्यायधर्मः॥ ॥उदप्रुतः॥ ॥
उदप्रुतइतिद्वादशर्चंसूक्तं१२ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। पूर्ववत्अयास्यऋषिः तुशब्दात्बृहस्पतिर्देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। उदप्रुतइतिसूक्तं१२
पर्यायशास्त्रेसूक्तं१२ भद्राः। कामिनोवाध्यश्वआग्नेय्यंजगत्याद्या। भद्राअग्नेरितिद्वादशर्चंसूक्तं१२ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। वध्यश्वपुत्रः सुमित्रोना
मऋषिः अग्निर्देवता। ततः भद्राअग्नेरित्याद्योद्वेऋचौजगत्यौ। शेषास्तुअनादेशात्त्रिष्टुभः॥ भद्राअग्नेरितिसूक्तस्याध्यायधर्मः॥ इमांमएका
दशाग्नेयं॥ इमांमेअग्नेइत्येकादशर्चंसूक्तं११ पूर्ववत्सुमित्रोनामऋषिः आप्रीसूक्तोक्तादेवताः। आप्रशब्दइत्यनेनराशंसदेवतंसूक्तं। तनून
पाद्वर्जमित्यर्थः। वाध्यश्वमितिनाराशंसवतीदिनेरुक्ते। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। समिद्धएकादशाधभितितिनिदर्शनं। बृहस्पतेर्बृहस्पतिर्ज्ञानं
तुष्टावनवमीजगती। बृहस्पतेप्रथममित्येकादशर्चंसूक्तं११ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। आंगिरसपुत्रोबृहस्पतिर्नामऋषिः बृहस्पतिरांगिरसो
हविष्मानितिमंत्रलिंगदर्शनात्। ज्ञानरूपःपरमात्मादेवता। ज्ञानरूपंब्रह्मस्तुतिः ततः इमेयेनार्वागितिनवम्यृक्जगती। शिष्टादशर्चोअना
देशात्त्रिष्टुभः कारिका। ज्योतिरूपंपरंब्रह्मतद्योगात्सुधाश्रुते। तद्ब्रह्मज्ञानमभिष्टौत्सूक्तेनाथबृहस्पतिरिति। बृहस्पतेप्रथमंवाचोअग्र
मित्यध्यात्मसूक्तंतिरारण्यके॥ ॥इतिश्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायांअष्टमाष्टकेद्वितीयोध्यायः॥ ॥देवानांनवलोक्योवाबृहस्पतिर्वा
क्षायण्यदितिर्वादेवमानुष्टुभं॥ देवानान्वितिनवर्चंसूक्तं९ लौक्यःलोकनाम्नपुत्रोबृहस्पतिर्ऋषिः अथवांगिरसपुत्रोबृहस्पतिर्विकल्पेना
वादाक्षायणीविदक्षदुहिता। आदितिर्ऋषिकाविकल्पेन। आदित्यमध्येवस्कतादितिर्दाक्षायणीविनेरुक्ते। प्रशंसा। आदितेर्दक्षोअजायत

तिमंत्रदर्शनात्। देवादेवता। अनुष्टुप्छंदः। देवानांनुवयमितिसूक्तस्याध्यायधर्मः। जनिष्ठाएकादशगौरिवीतिः जनिष्ठाउग्रः सहसेतुरायेतिएकादशर्चंसू
क्तं शक्तिपुत्रोगौरिवीतिर्नामऋषिः। गौरीवीतिर्हवैशाक्त्योनेदिष्ठमितिश्रुतिः। अनादेशात्इंद्रोदेवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। जनिष्ठाउग्रः सहसे
तुरायेतिसूक्तंमरुत्वतीयशस्त्रेब्राह्मणस्तृतीयः। वस्रंनांषट्॥ वस्रंनावेतिषडर्चंसूक्तं६ पूर्ववत्गौरिवीतिर्ऋषिः। अनादेशात्इंद्रोदेवता। अनादेशात्
त्रिष्टुप्छंदः। वस्रांवानर्क्षइतिइतिसूक्तस्याध्यायधर्मः। प्रसुनवसिंधुक्षित्प्रियमेधोनदीस्त्वानर्जागतंतु। प्रसुवआपइतिनवर्चंसूक्तं९ प्रियमे
धपुत्रः सिंधुक्षिन्नामऋषिः। ततः गंगायमुनासरस्वतीत्यादिसर्वानद्योस्तूयंते। तानदीदेवतेत्यर्थः। इमंमेगंगेयमुनेसरस्वतीतिमंत्रलिंगात्। तत्रगं
गागमनाद्यमुनायमुनावतीगच्छतीतथास्के। नैरुक्तेप्रशंसा। जगतीछंदः। तुशब्दात्उत्तरसूक्तंजागतं। प्रसुवआपइतिसूक्तंस्मार्तकर्माभिषेचनी
यमित्यर्थः। आवोष्टौसर्पऐरावतोजरत्कर्णोग्राणोस्तौत्। आवऋंजसइत्यष्टर्चंसूक्तं ८ सर्पजातिः इरावतपुत्रोजरत्कर्णोनामऋषिः ग्रावाणःपाषाण
स्तुतिः तत्ग्रावाणोदेवता। आवऋंजसइतिसूक्तंग्रावस्तोत्रशंसनेसूत्रकारः। तुशब्दात्जागतंछंदः। ॥अप्रप्रुषः स्यूमरश्मिर्भार्गवोमारुतं
तेपंचमीजगती॥ ॥अप्रप्रुषइत्यष्टर्चंसूक्तं ८ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। भृगुपुत्रः स्यूमरश्मिर्नामऋषिः मरुतोदेवता। अप्रप्रुषइतिसूक्त
स्याध्यायधर्मः॥ ॥वश्रासोद्वितीयापंचम्याद्याश्रसिस्तोजगत्यः। विप्रासोनमन्मभिरित्यष्टर्चंसूक्तं ८ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। पूर्ववत्
स्यूमरश्मिऋषिः। तुशब्दात्मरुतोदेवता। अग्निर्नयज्ञविद्वितीयर्क्जगती। अश्वासोनयइतिपंचम्यादितिसृणां। तुकारात्जगत्यः। शे
षाः प्रथमतृतीयाचतुर्थ्यष्टम्यश्चोनादेशात्त्रिष्टुभः। विप्रासोनमन्मभिरितिसूक्तस्याध्यायधर्मः। अपश्यंसप्तसौचीकोग्निर्वैश्वानरोवास्

१२६ भिर्वा वाजंभर आग्नेयं तु॥ अपश्यमस्य महतो इति सप्तर्चं सूक्तं ७ सौचीकगुणोऽग्निर्ऋषिः अथवा वैश्वानरगुणोऽग्निर्ऋषिः अथवा वाजंभर पुत्रः
सप्तिर्नाम ऋषिर्विकल्पेन॥ अग्निर्देवता। तुशब्दात् उत्तरसूक्तमाग्नेयं। अनादेशात् त्रिष्टुप्छंदः॥ अपश्यमस्य महत इति सूक्तेनानेनानुत्तरसूक्तमग्निः
सप्तिरिति सहैव प्रशानरनुवाकानुक्रमणेऽस्त्रकारः॥ ॥अग्निः सप्तिः॥ ॥अग्निः सप्तिमिति सूक्तं सप्तर्चं ७ पूर्ववत् सूक्तसंख्येति। पूर्ववत् सौचीको गु
णोऽग्निर्ऋषिः अथवा वैश्वानरगुणोऽग्निर्ऋषिः अथवा वाजंभर पुत्रः सप्तिर्नाम ऋषिर्विकल्पेन। तुशब्दात् अग्निर्देवता। अनादेशात् त्रिष्टुप्छंदः
य इमा विश्वा विश्वकर्मा भौवनो विश्वकर्माणं तु द्वितीया विराड्रूपा॥ य इमा विश्वेति सप्तर्चं सूक्तं ७ पूर्ववत् सूक्तसंख्येति। भौवनः भुवनपुत्रो वि
श्वकर्मा ऋषिः। विश्वकर्मा देवता। तुशब्दात् उत्तरसूक्तं विश्वकर्मदैवत्यं। अनादेशात् त्रिष्टुप्छंदः। किंस्विदासीदिति द्वितीया ऋग्विराड्रूपा त्रिष्टुप्
छंदः। एकादशिनस्त्रयोऽष्टकस्येति॥ य इमा विश्वेति सूक्तं तथा चक्षुषः पितेति सूक्तमेतयोर्द्वयोः सूक्तयोर्विश्वकर्माणः पशुपुरोऽनुवाक्यायाज्ये
ति सूत्रकारः। ।चक्षुषः। ।चक्षुषः पितेति सप्तर्चं सूक्तं ७ पूर्ववत् सूक्तसंख्येति। पूर्ववत् विश्वकर्मा ऋषिः तुशब्दात् विश्वकर्मणो देवता। अना
देशात् त्रिष्टुप्छंदः। ।यस्ते मन्यो मन्युस्तापसो मान्यवं त्वाद्या जगती॥ यस्ते मन्युरिति सप्तर्चं सूक्तं ७ पूर्ववत् सूक्तसंख्येति। तपसपुत्रो मन्युर्नाम
ऋषिः। मन्युर्देवता। तुशब्दात् उत्तरसूक्तं मन्युदेवत्यं। अनादेशात् त्रिष्टुप्छंदः यस्ते मन्यो इत्याद्यृक् जगती। ।त्वया मन्यो तु जगत्यंतं॥ त्वया म
न्यो इति सप्तर्चं सूक्तं ७ पूर्ववत् मन्युर्नाम ऋषिः। तुशब्दात् मन्युर्देवता। ततः एको बहूनामित्याद्यं त्यक्त्वा ततश्चैर्जगत्यः। शेषास्त्वया मन्यो इत्या
द्यास्तिस्रस्त्वनादेशात् त्रिष्टुभः। त्वया मन्यो सूक्तं यस्ते मन्यो इति सूक्तं द्वे सूक्ते मान्यवे इति शांत्यैः सूत्रकारः। अथ भद्रिति सूक्तं भत्स्यथ यः परिभाषायां ने १२६

ततः प्रभृति त्वा यः पर्जन्येद्व सूक्तोऽस्ति। सत्येनोत्तभिता भूमिरित्यतः प्रभृत्या समाप्तेः संसमिद्युवस इत्यंततः भातिसूक्तं भत्स्यपिवेदितव्यं। सत्येन सप्तच
त्वारिंशत् सावित्री सूर्यात्मदैवतमानुष्टुभं पंचभिः सोमम स्तोत्पराभिस्तु विवाहं सप्तदश्या देवान् परया सोमार्कौ परयात्वं चंद्रमसं परान्नप्ता विवाहमंत्रा
आशीःप्राया पादेहीति देवध्र्वास संस्पर्शानिंदार्थे परा यक्ष्मनाशिनी दंपत्योर्नवो नवस्तिस्रो न्वसारागध्णामीति द्वेद्वे यदश्विना पूषा घोर चक्षुरिति त्रि
ष्टुभस्त्व स्मुरो बृहती पूर्वा परा मिह प्रियमान अनुष्टुब्जगत्यः सत्येनोत्तभितेति सप्तचत्वारिंशदृचं सूक्तं ४७ सूर्या सावित्री नाम्नी ऋषिका। सोमयोः स वि
त्वस्कतवती सैव सावित्री सूर्येत्यात्मा देवता। स्वदर्शनेत्यर्थः। आत्मशब्दात् सूर्या सावित्री ऋषिर्देवतेति। सूक्तमित्यर्थः अनुष्टुप्छंदः। ततः सत्येनोत्त
भितेत्यादिभिः पंचभिरृग्भिः सोमं स्तुतवती। ताः सोमदेवत्याः ततः पराभिः रैभ्यादिभिः षष्ठ्यादिभिरेकादशभिर्ऋग्भिर्देतेऽर्के वधिस्वविवाहम
स्तौत्। स्वविवाहं सूर्याविवाहमित्यर्थः। आसां सूर्या देवतेति। ततः सूर्यायै देवा इत्येतां सप्तदश्यर्चं देवानस्तौत्। तस्य देवा देवतेति। ततः परया पूर्वा
परं चरत इत्यष्टादश्यर्चं सोमार्कावस्तौत्। तस्य सोमसूर्यौ देवतेति। ततः परयैकोनविंशत्यृचा नवो नवो भवति जायमान इत्यनया चंद्रमसमस्तौत्। तस्याश्चंद्रमा देव
तेति। ततः पराः सुकिंशुकं शल्मलिमिति विंशाद्यानचेष्टणो मनुष्यावा यथेण विवाहमंत्रा आशिषश्च भवंति। आसां मंत्रलिंगदेवतेति। ततः परा देहि शामु
ल्यमित्यृक्। अश्रीरा तनूर्भवतीत्यृक् एते द्वे न्वोवध्वा विवाहकालवाससोऽयः स्पर्शस्तस्य गो नियोसावित्रो विवाहकालपरिहितं वासोन पुनर्धर्तव्यमि
त्यात्तुरित्यर्थो निंदितश्च। तयोर्वा यादेवतेति। ततः परा ये वध्वश्चंद्रं वहतु मित्यृक् दंपत्योर्यक्ष्माणः क्षयरोगस्य नाशिनी। यक्ष्मक्षयरोग उक्तेह इत्यष
इत्यर्थः तस्या राजयक्ष्म देवतेति। ततः परा मा विदन्परिपंथिन इत्याद्याशिरोषाक्त्वो दंपत्योराशिषः। त्र्यांसवत्यदेवत्याः यस्य सक्थ्यौ सैव देवता ज्ञेया
।ततः नवो नवस्तिस्रश्च त्रिष्टुभः। ततः अनृक्षरा ऋजव इति द्वे चौ त्रिष्टुभौ। ततः यदश्विनेत्यृक् प्रूषा त्वेत इत्यृक्। एताः तिस्रश्च त्रिष्टुभः। ततः व

श्मेव दित्युक्तं ॥ उरोबृहती । प्रथमतृतीयचतुर्थपादा अष्टाक्षराः द्वितीयः पादो द्वादशाक्षरस्सेति । ततः पूर्वापरमित्युक्तं । इह प्रियमित्युक्तं । आनः प्रजामि
त्युक्तं । एतास्तिस्रो जगत्यः । ततः सूक्तस्य शिष्टास्त्रयस्त्रिंशदृचोऽनुष्टुभः । सत्येनोत्तभितेति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः ॥ ॥ इति श्रीमदृग्वेदानुक्रमणि
दीपिकायां डोरखोपनामकछगनदत्तगणेशकृतौ अष्टमाष्टकस्य तृतीयोऽध्यायः ॥ ॥ विहि त्र्यधिकेंद्रो वृषाकपिरिंद्राणींद्रश्च सम्वादं पांक्तं
विहि सोतोरिति त्र्योविंशात्मकं सूक्तं २३ ॥ अनिरुक्ता संख्येति । इंद्रपुत्रो वृषाकपिर्नाम ऋषिः शचीसपत्न्यां जातः इंद्राणी इंद्रस्य पत्नी प्रयोगात् ।
अन्यतरस्यामिति । इंद्रश्च स्वयमिति त्रयः समुदिरे संहत्य उदिरे विवादं कृतवंतः कारिका । उपदेशोऽनुक्ते श्च चक्रभेदेन दर्शितः । अपाद्याद्यादि
ज्ञानार्थमर्थतस्तथ वर्ण्यत इति । ततः विहि सोतोरित्याद्यर्चः । इंद्रस्य वाक्यं । अस्येंद्र ऋषिः ततः परा हीत्यृक् । किमयं त्वामित्यृक् । प्रियातष्टानीत्य
क् । न मत्स्त्रीत्यृक् । एवाः पंचर्चा इंद्राण्याः ॥ आसां चाभिंद्राणी ऋषिका । ततः उवे अंबेत्यृक् । वृषाकपेः । अस्य वृषाकपिर्ऋषिः ततः किं सुबा
हो इत्यृक् । इंद्र ऋषिः ततः अवीरामिवेत्यृक् । द्वे इंद्राण्याः ॥ आसां चाभिंद्राणी ऋषिका । ततः इंद्राणीमासु इत्यृक् नाहमिंद्राणीत्यृक् संहोत्र
इत्यादींद्र ऋषिः ततः वृषाकपायीत्यृक् अस्य वृषाकपिर्ऋषिः । ततः उक्ष्णो हीत्यृक् अस्येंद्र ऋषिः ततः वृषभो नेत्यृक् । न सेशे यस्य रंबते इ
त्यृक् । न सेशे यस्य रोमशमित्यृक् । अयमिंद्र वृषाकपिरित्यृक् । अयमिंद्र वृषाकपिरित्यृक् एताश्चतस्रः इंद्राण्याः आसां चाभिंद्राणी
ऋषिका । ततः अयमेमीत्यृक् धन्व च यदित्यृक् पुनरेहीत्यृक् यदुदंच इत्यृक् एवाश्चतस्र इंद्रस्य । आसां चाभिंद्र ऋषिः ततः पर्शुर्हनामेत्य
ऋ वृषाकपेः अस्य वृषाकपिर्ऋषिः । ते तु वृषाकपिं शंसवीत्यादि तु एकदेशा ऋत्विणाहास्य सूक्तव्यवहार इति । आसां सर्वासां चाभिंद्रो देव
तेत्यर्थः । सर्वस्माद्य इंद्र उत्तरस्स्वमेतद्ब्रूम इति नैरुक्ते यास्कवचनात् । अथ वृषाकपिं शंसतीति । अथ वृषाकपिं शंसेदिति ब्राह्मणसूत्रयोः

वृषाकपिं च पंक्तिशंसनेति सूत्रकारः । सूक्तस्य पांक्तं छंदः । विहि सोतोरिति सूक्तं ब्राह्मणाच्छंसी सूक्ते शस्त्रे सम्यक् स्तुव इति । रक्षोहणं पंचाधिका पायुराग्नेयं च
पुरनुष्टुबंतं ॥ ॥ रक्षोहणमिति पंचविंशत्यृचं सूक्तं २५ अनिरुक्ता संख्येति । भरद्वाजपुत्रः पायुर्नाम ऋषिः पायुर्भारद्वाज इति पूर्वमुक्तं रक्षोहत्यमेगुणः स
एवाग्निर्देवता । राक्षसान् हंतीत्यग्निरेव रक्षोहत इत्यर्थः । ततः परत्वाग्ने पुरं वयमित्याद्यंत्याश्चतस्र ऋचोऽनुष्टुभः । ततः रक्षोहणमित्याद्या एकविंशत्यृचो ऽनना
देशात्त्रिष्टुभः । रक्षोहणमिति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः ॥ हविरेकोनां गिरसो मूर्धन्वान् वामदेव्यो वासौर्यवैश्वानरीयं । हविष्पांतमित्येकोनविंशत्यृचं सू
क्तं १९ ॥ अनिरुक्ता संख्येति । आंगिरसपुत्रो मूर्धन्वान् ऋषिः अथवा वामपुत्रो मूर्धन्वान् ऋषिर्विकल्पेन । द्यामुषायण इत्यर्थः । सूर्यवैश्वानरोऽग्निर्देव
ता । सूर्यवैश्वानर इत्यग्नेर्गुणः । अनादेशात्त्रिष्टुप् छंदः । हविष्पांतीयं सूक्ते सोऽयं वैश्वानरं भवतीति नैरुक्ते । हविष्पांतमजरं स्वर्विदीत्याग्निमारुत
स्य प्रतिपदिति शस्त्रे ब्राह्मणसूत्रयोः ॥ ॥ इंद्रस्त्वष्टाच धानारेणुः पंक्तंन्त्यैंद्रासोमी ॥ ॥ इंद्रस्त्वेत्यष्टादशर्चं सूक्तं १८ अनिरुक्ता संख्येति । विश्वामित्र
पुत्रो रेणुर्नाम ऋषिः ऋषभो रेणुरष्टकोऽ इति श्रुतिः । अनादेशादिंद्रो देवता । अनादेशात्त्रिष्टुप् छंदः । आपांतमन्युरिति पंक्त्यः कदृंद्रासोमदेवत्या
इंद्रस्त्वेति सूक्तं माध्यंदिन शस्त्रे सूत्रकारः ॥ ॥ सहस्रशीर्षा षोळश नारायणः पौरुषमानुष्टुभं अंत्या त्रिष्टुभं तु ॥ सहस्रशीर्षेति षोळशर्चं सूक्तं
तर १६ ॥ परात्परे रूपोनुक्तगोत्रमुपदेशोऽपुश्री नारायण ऋषिः । यथोपदेशमित्युक्तं परमात्मस्वरूपश्रीनारायण पुरुषो देवता । अनुष्टुप् छंदः । य
ज्ञेन यज्ञमित्यंत्यर्चा त्रिष्टुप् । उशब्दाद उत्तरसूक्तं त्रिष्टुबंतं उक्तं हि । इतिहासादिसिद्धोऽयं पुरुषः पंचविंशकः इतिहासादिसिद्धोयं पंचविंशः पुमान् स तु । इह
योगिभिस्तथा स्कंत्येनज्ञातिपुरुषोऽत्र वर्णितः । सहस्रशीर्षासूक्तस्य विधाने सर्वकामार्थविनियोग इति । संजाग्ना आङ्गिः पंचोनाऽरुणो वैतहव्य आग्नेयं ॥ संजा
२३ गदाङ्गिरिति पंचदशर्चं सूक्तं १५ अनिरुक्ता संख्येति । वीतहव्यपुत्रोऽरुणो नाम ऋषिः अग्निर्देवता । त्रिष्टुबंतस्येति जागतं छंदः । तुशब्दात् अहाव्य भद्र इत्य

१२८ वन्नहृत्संजातस्तद्वृद्धिरितिसूक्तं प्राग्वदनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः। पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। मनुपुत्रः शार्यातोनामऋषिः। शार्यातंमानवमभिषेचनमाहु
शार्यातोमानवइति। श्रुतिः। विश्वेदेवादेवता। तृशाद्यात्तत्तरसूक्तंवैश्वदेवं। जगतीछंदः। यज्ञस्यवोरथ्यं विश्पतिं विशामिति वैश्वदेवंशस्त्रे ब्राह्मणम्
त्रयोः माहतान्नः पार्थ्यः प्रस्तारपंक्तं पुरस्ताद्बृहत्यंतंत्रयोदशपादेत्वनुष्टुप्सोनत्वन्यक्षरैः पंक्तिरेकादशीन्यंकुसारिणी। महिद्यावापृथिवीइतिपंचदश
र्चंसूक्तं १५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। पार्थः पृथुपुत्रः पार्थस्तान्वोनाम। तान्वोनामऋषिः। तृशाद्यान्तविश्वेदेवादेवता। प्रस्तारपंक्तिछंदः। आद्योनत आद्योद्वौ
पादौद्वादशाक्षरौ। अंत्यावष्टाक्षरौविति। ततः अधीन्वन्वेत्यस्यकः पुरस्ताद्बृहती। आद्यपादोद्वादशाक्षरः। त्रयोष्टाक्षरास्त्वेति। ततःचावर्त्तयेथामिति
त्रयोदश्यकः। यज्ञेयज्ञेसमर्त्यइत्यकः पद्यकः। एतेद्वेत्वानुष्टुभौ। ततः ऊधीनोअद्ययेदेवसवितरितिनवम्यकः। अक्षरासंख्यायांपंक्तिः। नपाद
नियमः। ततः एनंशांसमित्येकादशम्यकन्यंकुसारिणी बृहतीभेदः। द्वितीयश्चैवु।। द्वितीयपादोद्वादशाक्षरः। प्रथमतृतीयपादौष्टाक्षरः। महिद्यावा
पृथिवीइतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। । प्रैतेवदन्नासर्पोर्बुदः काद्रवेयोग्राव्णोस्तौत्। पंचम्यंत्येत्रिष्टुभौसप्तमीच। । प्रैतेवदंत्वितिचतुर्दशर्चंसूक्तं १४
आनिरुक्तासंख्येति। सर्पजातिर्कद्रुपुत्रोर्बुदोनामऋषिः। अर्बुदः काद्रवेयः सर्पर्षिर्मंत्रकृदितिब्राह्मणश्रुतिः। ग्रावस्तौति। तद्ग्राव्णोदेवता।
त्रिष्टुबंतस्य्येकजागतंछंदः। ततः सुपर्णाश्चभिति पंचम्यकः। कृते अध्वरइत्यस्यर्क्। एतेद्वेऋचौत्रिष्टुभौ। ततः दशावनिभ्यइतिसप्तम्यकश्च्यका
रात्। त्रिष्टुप्। प्रैतेवदंत्वित्यर्बुदमितियावस्कृतशंसनेसूत्रकारः।। ।। इतिश्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायांअष्टाष्टकस्यचतुर्थोध्यायः १२८

५७

हयेजायेत्वंर्वशीमैलः पुरूरवाः पूर्वोषितांकामात्पुनरासाद्यावरोध्कमैछत्तामनिछंती प्रत्याचष्टे हयेइत्युर्याक्कदास्रदेवोंतरिक्षप्रांसचेतिनिस्त्रश्चै
कचावचेशिष्टाउर्वश्याः। हयेजायइत्यष्टादशर्चंसूक्तं१८ आनिरुक्तासंख्येति। उर्वशीनामाप्सरसः ऐलमनोः पुत्रस्यैलस्यरुद्राणीशापात्। प्राप्तिव
पामभवत्तदुमासंस्त्रीत्वस्यस्त्रीत्वकालेबुधेजातःपुरूरवानामममहाराजः पूर्वोषितांस्वनगरेप्रतिष्ठानाख्येचत्वारिवर्षाणिकृत्वा सांसप्तमैपगर्भो
ह्यात्मानंत्यक्त्वागच्छत्। इतश्चेतश्चकामादत्तंताभिलाषात्। अन्वेषणंकुर्वन्। कदाचिन्मानसतीरेदृष्ट्वामाभासाचपुनर्पिस्वप्रसादवरोद्गुंचासइत्यु
मैकत्वांतरेणंकृतवान्। साचोर्वशीतेनप्रार्थ्यमानाअनिछंती निस्पृहा प्रत्याचष्टे। प्रत्याख्यानंकृतवतीनत्वंयोकंभयाकरिष्यतइति। अथैकत्वा
यंनत्वंचोपिस्वागार्थमाह। ततः हयेजायइत्यकइषुर्नश्रियइत्यक। यासुजूर्णिरित्यक। कदासूनुरित्यक। सुदेवोअद्येत्यक। अंतरिक्षप्राम
त्यकः। सचायदासुजहती धिद्यात्यादितिकर्चः। इडकपुत्रः पुरूरवसोवाक्यं। आसांनवानांइडकपुत्रः पुरूरवानामऋषिः। आसांनवानामुर्वशी
नाम्नीअप्सरादेवतेति। शिष्टानवर्चोर्वशीवाक्यमितिश्रूयते। किमेताचेत्यक। सावस्रदधतीत्यक। त्रिःस्मनाह्नइत्यक। समस्मिन्जायमानइत्य
कः। जज्ञिषइत्थेत्यक। प्रतित्रवाणीत्यकः। पुरूरवोमामृथाइत्यक। यद्विरूपेत्यक। इतित्वादेवइत्यक। इत्येतासांनवानामुर्वशीनाम्नीऋषिका
आसांनवानांइडकपुत्रः पुरूरवामहाराजोदेवतेति। परस्परमुर्वशीपुरूरवासंवादइत्यर्थः। यस्यवाक्यं सऋषिर्योतेनोच्यतेसादेवतेतिपरिभाषये
त्यर्थः। ऐलः पुरूरवाउर्वशीचेतिहासोनवस्पृष्टार्थः। पुराणेप्रवर्ण्यतइति। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। हयेजायइतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। प्र
तेसह्योनार्बुदः वृतुः सर्वहरिवेंद्रोहरिस्तुतिर्द्विंत्रिष्टुबंतं। प्रतेमहइति। प्रतेमहइतित्रयोदशर्चंसूक्तं१३ आनिरुक्तसंख्येति। आंगिरसपुत्रोव

वरुर्नाम ऋषिः। अथवा इंद्रपुत्रः सर्वहरिर्नाम विकल्पेन। हरिस्तुतिरित्युक्ते। हरिरिंद्राश्वो नाम देवता। त्रिष्टुबंतस्यतिजागतं छंदः। ततः आत्वाहार्षमित्यस्य
देकचैत्रिष्टुभौ। ध्रुवोराहेतन्महासूक्ते चेति ब्राह्मणं। तथा प्रतेमहे विदथेशंसिषं हरी इति द्वापदाभ्यां जगती। भेत्यादिषोळशीशस्त्रे ब्राह्मणस्य चर्योः
या ओषधीरित्यधिका अथर्वणो भिषगोषधिस्तुतिरानुष्टुभं। या ओषधीरिति त्रयोविंशत्यृचं सूक्तं २३ अनिरुक्ता संख्येति। अथर्वणपुत्रो भिषङ्नाम
ऋषिः। ओषधयस्तूयंते। ता ओषधयो देवता। अनुष्टुप्छंदः। या ओषधीरिति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः। बृहस्पते द्वादशार्ष्टिषेणो देवापिर्वृष्टिकामो दे
वान् स्तुतवान्। बृहस्पते प्रतिमइति द्वादशर्चं सूक्तं १२ ऋष्टिषेणपुत्रो देवापिर्नाम ऋषिः। देवान् बृहस्पतिमित्रादीनां वृष्टिकामः सन्। सस्यवृद्
ध्ये स्तुतवान्। एतत एव बृहस्पतिमित्रादयो देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। बृहस्पते प्रतिमइति सूक्तं स्वाध्याये विनियुक्तं। तन्नो वम्रो वैख
नसः॥ कन्नभित्रमिति द्वादशर्चं सूक्तं १२ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति वैखानसपुत्रो वम्रो नाम ऋषिः। अनादेशाद् इंद्रो देवता। अनादेशात् त्रिष्टुप्छंदः॥
कन्नभित्रमिति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः। इंद्रइवस्तुर्विंदनो वैश्वदेवं तु त्रिष्टुबंतं। अनादेशात् त्रिष्टुप्छंदः। कन्नभित्रमिति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः। इंद्रदृ
ह्येति द्वादशर्चं सूक्तं १२ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति जागतं छंदः। चित्रस्तेभानुरित्यर्कं त्रिष्टुप्। वंदनो नाम पुत्रो वस्युर्नाम ऋषिः। वैश्वदेवो देवता।
तुशब्दात्तु चरमसूक्तं वैश्वदेवं। त्रिष्टुबंतस्येति जागतं छंदः। चित्रस्तेभानुरित्यर्कं त्रिष्टुप्। इंद्रदृह्येति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः। उद्बुध्यध्वं बुधः
सौम्यऋतिकः। सूक्तं तिर्वांनवम्यं तेल्येजगत्यो पंचमी बृहतीगायत्र्योर्मध्ये। उद्बुध्यध्वमिति द्वादशर्चं सूक्तं १२ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। सो

मपुत्रो बुध ऋषिः। तुशब्दात् विश्वेदेवा देवता। सात्विकस्तुतिः सामिजो देवता विकल्पेन। ततः आवो धियमिति नवम्यृक्। कृष्टन्तरइंद्रं तृक् वेनऋ
चौ द्वे जगत्यौ। ततः सीरायुंजंति द्वितीयचतुर्थ्यौ ऋक्। इष्कृताहावमवतामित्येषष्ठी सक्। एतयोरुभयोर्गायत्र्यो। आभ्यां मध्ये विराड् वा नाम्ना त्रिपंचम्यृक्
बृहतीति षष्ठीत्यर्थः। अत्र कौशल्यमिदं सहायार्थात्। चतुर्थी षष्ठ्यो गायत्र्योर्मध्ये पंचमी बृहती वाच्यमिति। शिष्टा ऋचा अनादेशात् त्रिष्टुप्सम्
उद्बुध्यध्वमिति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः। प्रतेमुद्गलो भार्म्यश्वो द्रुघणेन ऋषभेण वाजिं जिगाय द्रोघणं वा व्याप्त्वीयांस्या बृहत्सः। प्रतेरथमिति
द्वादशर्चं सूक्तं १२ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। भृम्यश्वनामपुत्रो मुद्गलनाम ऋषिः। भार्म्यश्वो भृम्यश्वस्य पुत्रो भृम्यश्वो भर्म्यश्व इति। तथा मुद्
गलो मुद्गलवानित्यक्षपयोः प्रशंसा निरुक्ते। अत्रेतिहासः। द्रुघणेन मुद्गलेन ऋषभेण वालिवर्द्धेन आजिं युद्धं रथवाहाभ्यां संग्रामं जिगाय दे
जितवान्। अतो हेतो द्रुघणो देवता। अनादेशात् इंद्रो देवता विकल्पेन। द्रुघणो द्रुममयो घनस्तत्रेतिहासमिति नैरुक्ते। ततः प्रतेरथमित्या
घृक्। अंतर्यं छे द्वितीयर्क्। ताभिरवस्यत्यंत्यर्क् एतास्तिस्रश्चो बृहत्यः। शिष्टान्वर्चो नादेशात् त्रिष्टुभः। प्रतेरथमिति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः
आयुः स षेणो द्रोपातिरध्वचतुर्थ्यो ऋ बाईस्पत्या पात्या वा देव्यं त्वानुष्टुप् माहती। आयुः शिशान इति त्रयोदशर्चं सूक्तं १३ अनिरुक्ता संख्येति।
इंद्रपुत्रोऽप्रतिरथो नाम ऋषिः। अनादेशाद् इंद्रो देवता। अनादेशात् त्रिष्टुप्छंदः। ततः बृहस्पते परिदीयेति चतुर्थ्यर्क्। बृहस्पतिर्देव
ता। ततः अमीषांचित्तमित्येकपंक्त्यर्क्। अपाचा देवी आचाख्याता देवीनस्त्वयतेसा देवतेति। आघायदेनपा विद्रोपदीयतइति नैरु

१३० ततः प्रमनिचाष्टाष्टिर्नेद्विसूक्तोस्मि। ।भद्रेनेत्तभिनाम्रभिके। ततः पेताजयतानरइत्यंत्यर्क्। अनुष्टुप्विकल्पेनाग्निरुद्देवत्या। आरुःशिशानइतिसूक्तं
ब्रह्मजपः सर्वत्रेति। ब्रह्मापानरथंजपित्वेतिचसूत्रकारः। ।असाविकादशाष्टकेविश्वामित्रः॥ ॥असावसोमइत्येकादशर्चं सूक्तं ११ विश्वा
मित्रपुत्रोष्टकोनामसऋषिः ऋषभोरेणुरष्टकइतिविश्वामित्रगोत्रत्वात्। अनादेशादिंद्रोदेवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। असावसोमइत्या
सूक्तं स्वाध्यायधर्मः। कदाकोकोऊर्मित्रोनाम्नास्कभित्रोगुणतःस्कभित्रोवानाम्नाऊर्मित्रोगुणतऔष्णिहंहरीवज्रंपिपीलिकमध्यात्रिष्टुब्
त्वाद्यागायत्रीवा। कदावसोइत्येकादशर्चं सूक्तं ११ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। कुत्सपुत्रोऊर्मित्रोनामऋषिः। गुणवद्गुणयोगेनस्कभित्रो
नामविकल्पेन। अयमेवस्कभित्रइत्युच्यते। रुपामित्रयोगात्। एतद्वाविपरीतं। नाम्नास्कभित्रोगुणतःऊर्मित्रइतिवृद्धोनगुणयुक्तानि
मित्राणिबहुगुणत्वात्। इतिविकल्पस्यचलिंगगुणसंबंधेनविपरीतंचेति। अत्रस्मर्यते। शतंवायदसुर्यंप्रतितास्कभित्रइत्यास्योद्दु
भित्रइत्यास्योदितमंत्रलिंगदर्शनात्। अनादेशादिंद्रोदेवता। उष्णिक्छंदः। ततः हरीयस्येत्यृक्। तथावज्रंयश्चक्रइत्यृक्। एतद्द्वे
चौपिपीलिकमध्ये। उष्णिगिदइति। मध्यमौद्वौपादौषडक्षरौ। आद्यंतावुभावेकादशाक्षरौ। तावित्यर्थः। ततः शतंवायदसुर्ये
त्यर्क्त्रिष्टुप्। कदावसावित्याद्यर्क्। विकल्पेनगायत्रीज्ञेया। कदावसावितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ ॥इतिश्रीमदृग्वेदानुक्रमणि
दीपिकायामष्टाष्टकेपंचमोध्यायः॥ ॥उभोभ्रुवांशःकाश्यपःआश्विनं॥ उभाउन्नूनमित्येकादशर्चंसूक्तं ११ पूर्ववत्सूक्तसंख्या १३०

ति। कश्यपपुत्रोभ्रुवांशोनामऋषिः। अश्विनौदेवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। उभाउन्नूनमितिसूक्तमतिरिक्तोकिशाखेरसूत्रकारः। आवांदेवोदक्षिणा
प्राजापत्यादक्षिणांतद्वातन्वास्तोचतुर्थीजगती। ।आविरभूदित्येकादशर्चंसूक्तं ११ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। आंगिरसपुत्रोदिव्योनामऋषिः अ
पुत्रगोत्रगोत्रमांगिरसमितिवचनात्। अथवाप्राजापतिपुत्रीदक्षिणानाम्नीऋषिकाविकल्पेन। तत्रदक्षिणायजमानैर्ऋत्विग्भ्योदीयमानातद्
द्वत्यजमानानांस्तोत्यजकत्वात्। सूक्तंदक्षिणादानंदेवतेति। ततःशतधारंवायुमितिचतुर्थ्यृक्जगती। शिष्टादशर्चोअनादेशात्त्रिष्टुभः
आविरभूदितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। ।किमिच्छंतीपणिभिरसुरैर्निगूढागाअन्वेष्टुंसरमांदेवशुनीमिंद्रेणप्रहितामयुग्भिःपणयोभिदीयंतः
ऊचुःसातान्युग्माभिर्ऋग्भिरानच्छंतीत्याचष्टे। किमिच्छंतीत्येकादशर्चंसूक्तं ११ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। अथर्षिदेवताविज्ञानायेतिहासंकथयति।
असुरैःपणिनामकैरासकुलीनैःबृहस्पतेरिंद्रपुरोहितस्यगावोहृताश्चौर्येणनानिरूढाःबलपुरंप्राप्यस्वगृहस्थानेस्थापिताआसन्। अथबृह
स्पतिप्रेरितेनेंद्रेणनष्टान्वेष्टुमन्वेषणंदत्वासरमानामदेवशुनीप्रहिताबभूव। सासरमारसाख्यांनदीमुत्तीर्यबलपुरंप्राप्यसर्वत्रचान्विष्यगुप्तस्थो
नेदेवशुनीगाददर्शी। तांदेवशुनीमज्ञातीयांदेवतामृगादिभिंद्रस्यसाधनभूतामस्यसूक्तस्यायुग्मिऋग्भिःपणयोभिप्रेत्यतंदेवपन्न्यांसह
मित्रभावंप्रस्तवंतः। वाक्वाहा। ततःकिमिच्छंतीप्रथमर्क्। कीदृङिंद्रइतितृतीयर्क्। इमागावइतिपंचम्यर्क्। अयंनिधिरितिसप्तम्यर्क्। एवावत्
मितिनवम्यर्क्। एताभिःपंचभिरयुग्मिभिःपणिनामसुराणांवाक्यं। एतासामृचांपणिनामसुराऋषयः। एतासांसरमामरशुनीदेवता। त
तःसत्रदेवशुनीवाचयुग्मास्याभिर्युग्माभिर्द्वितीयादिभिरेकादश्यंतेतिसरमादेवशुनीत्याचष्टे। ततःइंद्रस्यदूतीद्वितीयर्क्। नाहंतंवेदेति

स्वाध्यायधर्मः। अग्ने हंस्युरुक्षय आमहीयव आग्नेयं। रक्षोघ्नं गायत्रं तु। अग्ने हंसीति नवर्चं सूक्तं ९ पूर्ववदस्य सूक्तसंख्येति। आमहीयगोत्रोत्पन्न
उरुक्षयो नाम ऋषिः। रक्षोघ्नमित्यत्राग्निर्देवता। रक्षोहत्यग्नेर्गुणः। गायत्री छंदः। तु शब्दादुत्तरसूक्तं गायत्रं। श्रूयते। स यदा स्तनजायेत यदि दि
रंजायेत राक्षोघ्नो गायत्र्योन्वृच्या अग्ने हंसि न्यत्रिणमिति सूक्तमग्नौ मथ्यमाने ब्राह्मणस्त्वक्र्योः। इति वै सप्तमोनैंद्रो लब आत्मानं तुष्टाव ॥
इति वा इति त्रयोदशर्चं सूक्तं १३ आनरुक्तासंख्येति। इंद्रस्याय इत्यैंद्रस्तत्वीकृतत्वात् लब आत्मानं स्वयमेव स्तुतवान्। इंद्रो हि बलत्वमा
ध्यायसोम ऋजीपरसं पिबन्। सप्तभिर्द्दृष्टः सवसस्तोमस्याति प्रियत्वं स्ववैसवं च वर्णयन्। आत्मानमनेन सूक्तेन स्तुतवानिति इतिहासविद आहुः। सूक्त
स्येंद्र ऋषिः। आत्मेंद्रो देवता। तु शब्दात् गायत्री छंदः। ऋग्विधाने श्रूयते। पौरुषं पावमानं च नतमं हइत्तीति च। सकृज्जप्यास्यवामीयं ब्रह्महत्यां व्यपोह
ति। इंद्रो वैकुंठो लवसूक्तमिति नेरुक्ते॥ ॥ इति श्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायां अष्टमाष्टके षष्ठोध्यायः॥ ॥ तादिन्नवाथर्वणो बृहद्दिवः। तादि
दासेति नवर्चं सूक्तं ९ अथर्वणपुत्रो बृहद्दिवो नाम ऋषिः। अनादेशादिंद्रो देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। तादिदास भुवनेषु ज्येष्ठमिति सूक्तं
बृहद्दिव सहस्रशाखे महाव्रतारण्यके। हिरण्यगर्भो दश हिरण्यगर्भः प्राजापत्यः कायं। हिरण्यगर्भ इति दशर्चं सूक्तं १० प्रजापतिपुत्रो हिरण्य
गर्भ ऋषिः। कनाम प्रजापतिर्देवता। को वै नाम प्रजापतिरिति श्रुतिः। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। हिरण्यगर्भः समवर्ततार्ग्रे इति षट् प्राजापत्या इति
सूत्रकारः। वसंनाष्टौ चित्रमहा वासिष्ठ आग्नेयं जागतमाद्यं पंचमी चर्चे। वसंनाचित्रमित्यष्टर्चं सूक्तं ८ वसिष्ठपुत्रश्चित्रमहा नाम ऋषिः। अग्नि

१३३ दैवतजगतीछंदः। ततः स्कंभमित्याद्यर्चः। त्वंहतः प्रथमइतिपंचम्यृक्एवेदेन्त्वाद्येनेराछेजगतीविना। अनादेशात्त्रिष्टुभौ। स्कंभचि
निमित्तजागतं शतरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः। अयंवेनोवेनोवैन्यः। अयंवेनइत्यष्टर्चंसूक्तं ८ पूर्ववत्सूक्तसंख्याता। भृगुपुत्रोवेनोनामऋषिः
इंद्रायद्वादशवेनोभार्गवइत्युक्तं। वैन्यमितिवेनोनामदेवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। अयंवेनश्चोदय। त्वभिगर्भोइतिवर्ग्यशंसनेब्राह्मण
सूत्रयोः। तथावैश्वदेवशस्त्रे। इमंनोनवैष्फचमानाहितोग्निवरुणसोमानामाद्याग्नेयीतिस्रश्चाग्नेरात्मस्तवः। शिष्टायथानिपातंसप्तमीजगती। इ
मन्नोअग्नइतिनवर्चंसूक्तं ९ नाहिवइत्यस्यादीनांसूक्तानिः। अग्निवरुणसोमानामृषयः। नाहिवइत्युक्तेसैवाग्निवरुणसोमादेवताः। ततः वीभत्सू
नांसयुजमित्युच्यमानवत्यृक् इंद्रदेवत्या। ततः इमंनइत्याद्यर्चः। आग्निदेवत्या। ततः अदेवाद्देवइत्यादितिसृभिर्ऋग्भिः। अग्नेरात्मस्तवः। एतासा
मृचामग्निर्ऋषिः। आसामृचामग्निर्देवतेत्यावशादात्। तत्रेमंनइत्याद्यर्चः। तथानिर्मायाउत्यइत्याद्याभिःपंचभिर्ऋग्भिरितिषट्संख्यायाः। अग्निव
रुणसोमाइतिपरस्परमृषिर्देवतेत्यर्थः। शिष्टायथानिपातमितिवचनात्। योयत्रसूक्तस्यतेननिपतातिसतत्रतत्सूक्तस्यइत्यर्थः। ततःकविःकाव्यइतिस
सप्तर्चकंजगती॥ शिष्टाअष्टर्चोऽनादेशात्त्रिष्टुभः। इमंनोअग्नउपेतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। अहमष्टौवागांभृणीतुष्टावात्मानंद्वितीयाजगती। अ
हंरुद्रेभिरित्यष्टर्चंसूक्तं ८ अंभृणानाममहर्षेःपुत्रीवाङ्नामांभृणीतुष्टावात्मानंतुष्टावसूक्तवती। आत्मैवास्यमस्यसूक्तस्यार्षिर्दैवतंचेत्यर्थः। ततः
अहंसोममितिद्वितीयर्क्जगतीशेषाःसप्तर्चोनादेशात्त्रिष्टुभः। अहंरुद्रेभिरितिसूक्तंमार्कंडेयपुराणेदेवीसूक्तंपरंजप्यमुक्तंतथाऋग्विधाने। ॥ १३३

५६

ततःशैलूषिःकुल्मलबर्हिषोवामदेव्योवांहोमुग्वैश्वदेवंमौपरिष्टाद्बार्हतमित्या। त्रिष्टुप्। ततमंइत्यष्टर्चंसूक्तं ८ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। शैलूषपुत्रःकुल्मल
लबर्हिषोनामऋषिः। अथवावामदेवपुत्रोंहोमुग्नामऋषिर्विकल्पेन। विश्वेदेवादेवताउपरिष्टाद्बृहतीछंदोबृहतीभेदः। अंतमस्वेदित्युक्ते। अंत्यपादोद्वा
दशाक्षरः। प्रथमद्वितीयतृतीयपादोअष्टाक्षराः। ततमंइत्यस्यसूक्तस्यऋग्विधानेविनियुक्तं। रात्रीकुशिकःसौभरोरात्रिर्वाभारद्वाजीरात्रिस्तवंगायत्रं। रात्रीव्यख्य
दित्यष्टर्चंसूक्तं ८ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। सोभरिपुत्रःकुशिकोनामऋषिः। अथवाभरद्वाजस्यपुत्रीरात्रिनाम्नीऋषिकाविकल्पेन। रात्रिस्तवंसूक्तमितिरा
त्रीदेवता। गायत्रीछंदः। रात्रिसूक्तमृग्विधाने। ममाग्नेवर्चोविहव्योवैश्वदेवंजगत्यंतं। ममाग्नेवर्चइतिनवर्चंसूक्तं ९ आंगिरसपुत्रोविहव्योनामऋ
षिः। अनुक्तगोत्रमांगिरसमितिवचनात्। वैश्वदेवंदेवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। येनःसपत्नाइत्यंत्यर्क्जगती। ममाग्नेवर्चइतिसूक्तंभस्मचोस
मिधोभ्यादद्यादितिस्थे॥ नासत्सप्तप्रजापतिःपरमेष्ठीभाववृत्तंतु। नासदासीदितिसप्तर्चंसूक्तं ७ परमेष्ठीप्रजापतिर्ऋषिः। परमेष्ठीगुणविशि
ष्टवशापणंच। वाच्यत्वंविश्वामित्रत्वंचास्यप्रजापतेर्माभूत्। अन्यथाकश्चित्कथंचिन्न्यायेनप्रसज्येत। प्रजापतेर्गोत्राद्यनुपदेशोऽप्यनुक्तइत्यर्थः
भाववृत्तेभावानांपदार्थानांवृत्तिःसृष्ट्यादिकंतद्विषयदेवतातद्भाववृत्तीयमितिसएवदेवता। तुशब्दादुत्तरसूक्तंभाववृत्तीयं। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः॥
नासदासीदित्युत्तरंचयज्ञइतिसूक्तेवेदांतोपनिषद्ब्रह्मपरेवेदितव्ये। योयज्ञोयज्ञःप्राजापत्योजगत्याद्या। योयज्ञइतिसप्तर्चंसूक्तं ७ पूर्ववत्सूक्त
संख्येति। प्रजापतिपुत्रोयज्ञोनामऋषिः। तुशब्दात्भाववृत्तोदेवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। योयज्ञइत्याद्यर्क्जगती। अपश्यंत्वासुकीर्तिःकाक्षीव
तोभ्यंतुष्टुप्सोमचरपाद्याश्विन्यो। अपश्यामितिसप्तर्चंसूक्तं ७ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। कक्षीवत्पुत्रःसुकीर्तिर्नामऋषिः। अनादेशादिंद्रोदेवता

अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः । ततः ध्रुवं स्फराममिति चतुर्थ्यमिध्यमर्कं अनुष्टुप् । साच तुर्थ्युत्तरा पंचमी पुत्रमिव पितराविति द्वे ऋचावश्विदेवत्ये । अपप्राच
इंद्रेति सक्कीर्त्तिः च पाक कीर्त्तिं शंसतीति मैत्रावरुणशास्त्रे ब्राह्मणस्त्वृचयोः । ईजानं शकपूतो नार्मेध्यो मैत्रावरुणमाद्या लिंगोक्तदेवता । न्यंकुसारिण्यंत्या
महासतोबृहत्यः पाद्यो पांत्य प्रस्तार पंक्ती शेषा विराड्रूपाः । ईजानमिति सप्तर्चं सूक्तं ७ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति नृमेधपुत्रः शकपूतो नाम ऋषिः । मि
त्रावरुणौ देवता । ततः ईजानमित्याद्यर्क लिंगोक्तदेवता । द्यौर्भूम्याश्विदेवनेत्यर्थः । सान्यंकुसारिणी
बृहतीभेदः । द्वितीयश्चेति द्वितीयपादो द्वादशाक्षराः त्रयोऽष्टकाः । प्रथमतृतीयचतुर्थश्चेति
ततः प्रथमराजा वित्यंत्यर्कं महासतोबृहती जगतीभेदः । अष्टिनस्त्र्यस्त्रोन्वहा वृता । ततः ता
[illegible] मित्रावरुणेत्यर्कं । युवोर्हि मातेत्यर्कं एते द्वे ऋचावनुपाद्यो पांत्या द्वितीयाप ध्यो प्रस्तार पंक्तीयं
भेदः । आद्यो नेदत्युक्तो । आद्यो द्वौ पादौ द्वादशाक्षरौ । अंत्यावष्टाक्षरौ । ईजानमिति सूक्तं
स्वाध्यायधर्मः । प्रोषु सुदाः पैजवनः शाकर महापांक्तौ वाद्योत्त्यौ त्रिष्टुबंतं । प्रोष्वस्मा इति सप्तर्चं
सूक्तं ७ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति । पिजवनाख्य राजपुत्रः सुदानाम ऋषिः । सुदासः पैजवनस्येत्युक्तं
अनादेशादिंद्रो देवता । ततः प्रोष्वस्मा इत्याद्यस्त्वृचः शाकर्यः । षट्पंचाशदक्षरा इत्यक्षरा इत्यक्ष
रा इत्यर्थः । ततः योन इंद्राभितोजन इति द्वितीयत्त्वो महापंक्तयः षडष्टकाः जगतीभेदः । ततः

अस्मभ्यं सुत्वमित्यंत्यर्कं त्रिष्टुप् । प्रोष्वस्मै पुरोरथमित्यृतिछंदः शंसतीति षोडशशास्त्रे ब्राह्मणस्त्वृचयोः । उभे यन्मांधाता यौवनाश्वो महापांक्तं पंक्तिरं
त्यानामिध्यधीगोधा पश्यत् । उभे यदिंद्रेति सप्तर्चं सूक्तं ७ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति । युवनाश्वराजपुत्रो मांधाता नाम ऋषिः । अनादेशादिंद्रो देवता । म
हापंक्तिछंदः षडष्टकाः जगतीभेदः । ततः नकिर्देवा इत्यंत्यर्कं । नामिध्यर्द्धांत्र्ययो धर्ची गोधा नाम्नी ब्रह्मवादिन्य ऋषिका पश्यत् । उभे यदिंद्रेति सू
क्तमध्यवाक् शास्त्रे तथा स्वाध्यायधर्मः । यस्मिन्कुमारो यामायनो याममानुष्टुभं । यस्मिन्वृक्ष इति सप्तर्चं सूक्तं ७ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति । यामाय
नः यमगोत्रोत्पन्नः कुमारो नाम ऋषिः । याममिति यमो देवता । अनुष्टुप् छंदः । हिशब्दात्त्रीणि सूक्तान्यानुष्टुभानि । यस्मिन्वृक्ष इति सूक्तं स्वाध्या
यधर्मः । केशी मुनयो वातरशनाज्जूतिर्वातजूतिर्विप्रजूतिर्वृषाणकः । करिक्रत एतशर्ष्यशृंगश्चैकर्चाः केशिनं । केश्य ७ मिति सप्तर्चं
सूक्तं ७ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति । मुनयोऽसप्तर्षयो वातरशनापुत्राः एते चैकर्चाः क्रमेणैकैकस्यामृचाद्रष्टारः । तेचैत इत्याह । ततः केश्य ७ मित्या
द्यर्कं जूतिर्नाम ऋषिः । मुनयो वातरशना इति द्वितीयर्कं वातजूतिर्ऋषिः । उन्मदिता इति तृतीयर्कं । विप्रजूतिर्ऋषिः । अंतरिक्षेणेति चतुर्थ्यर्कं वृ
षाणको नाम ऋषिः । वातस्याश्व इति पंचम्यर्कं करिक्रतो नाम ऋषिः । अप्सरसामिति षष्ठ्यर्कं एतशो नाम ऋषिः । वायुरस्मा इति सप्तम्यर्कं ऋष्यशृंगो नाम
ऋषिरित्येवं सप्तर्षयः सप्तर्चो विदितव्याः । ततः केशीनमित्यृक्केशिनो । अग्निर्वायुः सूर्यो देवताः । अग्निर्वायुः सूर्यश्च केशिन इत्यर्थः । त्रयः केशिन इत्यादिः सू
र्यो वायुरन्ये त्युक्तेः स्तोति । त्रयः केशिन ऋतुथा विचक्षते । हिशब्दादनुष्टुप्छंदः । केश्य ७ मिति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः । उत देवाः सप्त ऋषय एकर्चो
वैश्वदेवं । उत देवा इति सप्तर्चं सूक्तं ७ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति । सप्तर्षय इति भरद्वाजः कश्यपो गोतमोऽत्रिर्विश्वामित्रो जमदग्निर्वसिष्ठ इत्येकर्चाः । एते

३३५ नेचगोत्रइत्याह। बार्हस्पत्योभारद्वाजः कश्यपोगौतमोऽत्रिर्विश्वामित्रोजमदग्निर्वसिष्ठइत्येतेकाः। एतेचगोत्रइत्याह। बार्हस्पत्योभारद्वाजः मरीचिःक
श्यपः राहूगणोगौतमः। सोमोऽत्रिः। गाथिनोविश्वामित्रः। भार्गवोजमदग्निः। मित्रावरुणोवसिष्ठइत्येतेसर्वेषेकर्णाः पृथक्पृथक्रूपयोवेदितव्याः। वि
श्वेदेवादेवता। हिरण्यवान्अनुष्टुप्छंदः। उतदेवाइतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। तत्वत्येपवर्गऔरवोजागतं। तत्वत्यइंद्रेतिषळृचंसूक्तं६ औरवउरुनामऋ
पुत्रः अंगोनामऋषिः। अनादेशादिंद्रोदेवता। जगतीछंदः। तत्वत्यइंद्रेतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। सूर्यरश्मिर्देवगंधर्वोविश्वावसुरात्मानमस्तौत्। पूर्वार्द्धं
सवितारं॥ सूर्यरश्मिरितिषळृचंसूक्तं६ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। देवानांगंधर्वोगायकत्वेनदेवानांसंमध्येजातिस्वगोत्रोत्पन्नोविश्वावसुऋषिः। अस्य
पूर्वार्द्धेनाद्यत्वेनेतिसवितारमस्तौत्स्तुतवान्। सपूर्वत्वस्यसवितऋषिः सवितादेवतेत्यर्थः। ततःउत्तरत्वेनात्मानंगंधर्वविश्वावसुऋषिःस्तौत्
तुष्टुतवान्। ~~सपूर्वत्वस्यसवितऋषिःसवितादेवतेत्यर्थः ततःउत्तरत्वेनात्मानंगंधर्वविश्वावसुऋषिःस्तौत्~~ सएवगंधर्वविश्वावसुऋषिः। सए
वगंधर्वोविश्वावसुर्देवतेत्यर्थः। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। सूर्यरश्मिर्हरिकेशइतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। ।अग्नेतवाग्निःपावकआग्नेयंविष्टार
पंक्तीतिस्रःसतोबृहत्यउपरिष्टाज्ज्योतिः। अग्नेतवश्रवाइतिषळृचंसूक्तं६ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। पावकाविशेषणोऽग्निर्ऋषिः। अग्निर्देवता। त
तः अग्नेतवश्रवइत्यृक्पावकवर्चाइत्यृक्। एतेद्वेऋचौविष्टारपंक्ती। मध्यमोचेद्द्वादशाक्ष
रो। आद्यंतौपादावष्टाक्षरावितिपंक्तिभेदः। ततःऊर्जोनपादितितिस्रऋचःसतोबृहत्यःपंक्ति
भेदः। अयुजोजागतावितिसतावानंमहिषमित्यंत्यर्कउपरिष्टाज्ज्योतिस्त्रिष्टुभेदःद्वादशाक्ष ३३५

रास्त्रयःपादाः। एकोष्टाक्षरश्चेति। तेअग्नेतवश्रवोवयइतिषट्सूक्तानियानुरूपोवैश्वदेवशास्त्रेमहाव्रतारण्यके। अग्नेअच्छाभिरत्नापसोवैश्वदेव
शास्त्रेमहाव्रतारण्यके। अग्नेअच्छाभिरत्नापसोमातुष्टुभंहि। अग्नेअच्छावदेतिषळृचंसूक्तं६ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। तापसगुणोऽग्निर्ऋषिः विश्वेदेवादे
वता। अनुष्टुप्छंदः। हिरण्याद्यावत्त्रीणिसूक्तान्यानुष्टुभानि। अग्नेअच्छावदेतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। ।अयमग्नेऽष्टौऋचाः शार्ङ्गोजरितादोणःसारिसृक्व
स्तंबमित्रश्चाग्नेयमाद्येजगत्यौचतस्रस्त्रिष्टुभः। अयमग्नेजरितेत्यष्टर्चंसूक्तं८ शार्ङ्गानामपक्षिजातितोविशेषाख्यातिवोरःचत्वारोद्वृचाःक्रमे
णक्रमेणद्वृचदर्शिनः। ततःअयमग्नेजरितेत्याद्यद्वृचस्यजरितानामऋषिः। ततःउतवाउपरीतिद्वितीयद्वृचस्यद्रोणनामऋषिः। ततःअत्यस्यक्रमेण
यइतितृतीयद्वृचस्यसारिसृक्वनामऋषिः। ततःअपामिदमितिचतुर्थद्वृचस्यस्तंबमित्रोनामऋषिः। एतेचत्वारऋषयः शार्ङ्गजातितःपक्षिवि
शेषाः। अग्निर्देवता। ततःअयमग्नइत्याद्यौद्वेऋचौजगत्यौ। ततःउतवाउपरीतिचतस्रऋचःक्रमेणत्रिष्टुभः। ततःअपामिदमित्यंत्येद्वेऋचौहिरण्या
न। अनुष्टुभौ। अयमग्नेजरितेतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥ ॥इतिश्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायांअष्टमाष्टकस्यसप्तमोऽध्यायः॥ ॥त्वंचिदृ
सांख्योऽत्रिराश्विनं। त्वंचिदत्रिमितिषळृचंसूक्तं६ सांख्यस्यापत्यंतत्कोत्रोत्पन्नोऽत्रिर्ऋषिः। सोमत्वापत्वादः। आश्विनौदेवता। हिरण्याद्यावअनुष्टुप्छंदः
त्वंचिदत्रिमितिसूक्तंमातरनुवाकानुमंत्रणेस्तनकारः। अयंहितास्यपुत्रःसुपर्णोयनोवोर्ध्वकृशनोगायत्रीबृहतीगायत्र्यौसतोबृहतीविष्टारपंक्तिः
अयंहितइतिषळृचंसूक्तं६ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। तार्क्ष्यपुत्रःसुपर्णोनामऋषिः अथवायामायनपुत्रऊर्ध्वकृशनोनामऋषिर्विकल्पेन। अना
देशादिंद्रोदेवता। ततःअयंहितइत्याद्यर्कागायत्री। ततःअयमुस्माकंकाव्यइतिद्वितीयऋक्बृहती। ततःघृषुःश्येनायेतिद्वेऋचौगायत्र्यौ॥ ॥
ततःयंतेश्येनइतिपंचम्यृक्सतोबृहती। अयुजोजागतावितिपंक्तिभेदः। ततःएवातदिंद्रइतिषष्ठीऋक्विष्टारपंक्तिः पंक्तिभेदः मध्यमोवेव्यमोपादोद्वा।

स्तौ। आद्यंनावथासयतिति। अयंहिवइतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। इमांखिंद्राण्युपनिषत्सपत्नीबाधनमानुष्टुभंतु पंक्त्यंतं। ।इमांखनामीतिषळृचंसू
क्तं ६ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। इंद्राणीऋषिका। उपनिषत्संज्ञकमिदंसूक्तं। सपत्नीबाधनं। सपत्नीबाधनेतेन सूक्तेनेहजपादिनातेनास्यसूक्तस्य
तदेवदेवता। अनुष्टुप्छंदः। तुशब्दात् उत्तरसूक्तमानुष्टुभं। ततः उपनेधांसहमानामित्यंत्यर्क्। पंक्तिः पंचपदाइत्यर्थः। इमांखना मितिसूक्तमग्नि
धानेविनियुक्तं। ।अरण्यान्येरंमदोदेवमुनीररण्यानीतुष्टाव। अरण्यानीतिषळृचंसूक्तं ६ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। ऐरंमदः इरमदपुत्रोदेव
मुनिर्नामऋषिः। ततः अरण्यानिमहारण्यानिमानिनांदेवतानुष्टावसूक्तवान्। महारण्ययोर्महत्वइत्यर्थः। तुशब्दात् अनुष्टुभंछंदः। अर
ण्यानीतिसूक्तंमग्निधाने ऋचेपंचस्रूवेदाः शैरीषस्त्रिष्टुबंतं। ऋचेदधामीतिपंचर्चंसूक्तं ५ शैरीषः शिरीषपुत्रः स्रूवेदोनामऋषिः। अ
नादेशात् इंद्रोदेवता। त्रिष्टुबंतस्येतिजागतंछंदः। ततः त्वंशर्द्धायेत्यंत्यर्क् त्रिष्टुप्। ऋचेदधामीतिसूक्तं रात्रिपर्यायपरास्त्रेसूत्रकारः। ऋषा
ण्वणः पृथुर्वैन्यः ऋषाणांसइतिपंचर्चंसूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। वेनपुत्रः पृथुर्नामऋषिः। अनादेशात् इंद्रोदेवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छं
दः। ऋषाणासइतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। सविताप्तिर्हैरण्यस्तूपः सावित्रं। सवितायंत्रैरितिपंचर्चंसूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। हिरण्यस्तू
पपुत्रोर्चिर्नामऋषिः। सवितादेवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। सवितायंत्रैरितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। समिद्धोग्निर्मृळीकोवासिष्ठआग्ने
यंबार्हतमंत्येउपरिष्टाज्ज्योतिषी जगत्युपांत्यावा। समिद्धोग्निरितिपंचर्चंसूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। वसिष्ठपुत्रोमृळीकोनामऋ
षिः। अग्निर्देवता। बृहतीछंदः। ततः अग्निर्देवोदेवानामित्यंत्येदेऋचावुपरिष्टाज्ज्योतिषी। त्रिर्द्वादशकाः क्रमेणंत्याष्टकश्चेति त्रिष्टुप्से

रः। तत्राग्निर्देवोदेवानामित्युपांत्यर्क् विराड्जगती विकल्पेन। नपादानियमः। समिद्धोग्निरितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। श्रद्धयाग्निः श्रद्धाकामायनीश्राद्धमा
नुष्टुभंतु। श्रद्धयाग्निरितिपंचर्चंसूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। श्रद्धानामब्रह्मवादिनीऋषिका सा च कामायिनीकामसंभविनीत्यर्थः। श्राद्धमितिश्र
द्धादेवता। अनुष्टुप्छंदः। तुशब्दात् उत्तरसूक्तमानुष्टुभं। श्रद्धयाग्निरितिसूक्तमग्निधाने। शासः स्वासोभारद्वाजः। शासइत्थेतिपंचर्चंसूक्तं
५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। भरद्वाजपुत्रः शासोनामऋषिः। अनादेशात् इंद्रोदेवता। तुशब्दात् अनुष्टुप्छंदः। अप्रतिरथेनशासेनेतिब्राह्मण
श्रुतिः। तथाशासइत्थेतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः। ईंखयंतीर्दैवजामयइंद्रमातरोगायत्री। ईंखयंतीरितिपंचर्चंसूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति॥
देवजामयइतिदेवानांस्वसृभूताः इंद्रमातरोनामऋषिका। अनादेशात् इंद्रोदेवता। गायत्रीछंदः। ईंखयंतीरपस्युवइतिचब्राह्मणाछंसीशस्त्रे
महाव्रतारण्यके। सोमोयमीभाववृत्तमानुष्टुभंतु। सोमएकेभ्यइतिपंचर्चंसूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति यमीनाम्नीऋषिका। सावैवस्वतपुत्री
स्याता। भाववृत्तदेवता। अनुष्टुप्छंदः। तुशब्दात् उत्तरसूक्तमानुष्टुभं। सोमएकेभ्यइतिसूक्तंभ्रातरनुवाकानुमंत्रणेसूत्रकारः। अरायिशि
रिंबिठोभारद्वाजोलक्ष्मीघ्नं द्वितीयात्वसीयाब्राह्मणस्पत्येअंत्यावैश्वदेवी। अरायिकाणइतिपंचर्चंसूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। भरद्वाजपु
त्रः शिरिंबिठोनामऋषिः। अपिवाशिरिंबिठोभारद्वाजइतियस्कवचनात्। तथाशिरिंबिठोमेघः शीर्यंतेबिठेविधंतरिक्षमितिनैरुक्ते। अलक्ष्मी
घ्नं। कारिका। अश्रीर्नोशकंसूक्तंजपहोमादिभिस्त्विदं। तत्रोधोपांत्ययोरश्रीर्नोशएवप्रकीर्त्तितः। तत्राद्यानुवृत्त्युर्थ्यास्त्वनाकलक्ष्मीर्नोशनोदेवता
ततः चत्तोइतिद्वितीयर्क् अदोयद्दारुप्लवतइतितृतीयर्क्। एतद्देऋचौब्रह्मणस्पतिर्देवते। ततः परीमेगामित्यंत्यर्क्विश्वदेवदेवत्या। तुशब्दा

१३८ त्वनुष्टुप्छंदः। अराथि काणे विकटेति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः। अग्निं केतुराग्नेय आग्नेयं गायत्रं। अग्निं हिन्वंतु न इति पंचर्चं सूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति।
अग्निपुत्रः केतुर्नाम ऋषिः। अग्निर्देवता। गायत्रीछंदः। अग्निं हिन्वंतु न इति पंचर्चं सूक्तं प्रातरनुवाकानुमंत्रणे सूत्रकारः। इमानुकमिति भुवन आप्त्यः साध
नो भौवनो वैश्वदेवं द्वैपदं त्रैष्टुभं विराड्रूपा इमा नु कमिति सूक्तं पंचर्चं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। आप्त्यपुत्रो भुवनो नाम ऋषिः। अथवा भुव
पुत्रः साधनो नाम ऋषिर्विकल्पेन। विश्वेदेवा देवता। त्रैष्टुभमित्युक्ते। सत्येकादशाक्षराः पादाश्चेति द्विपदा त्रिष्टुप्छंदः। ततः इमा नु कमित्या
द्यर्धर्चं विंशत्यक्षरा द्विपदा इति। इमा नु कं भुवना सीषधामेति द्विपदाः शंसतीति ब्राह्मणश्रुतिः। तथा सूत्रकारः। अध्यापने अर्धर्चमर्कमन
यन्ति तं त्वर्धर्चं द्विपदा इत्यर्थः। अयुं हंत्या द्विदेवेति वचनात्। शेषाश्चत्वारो द्विपदास्ता द्विर्द्विपदास्ते च समानं तीति पक्षे चतुष्पदा त्रिष्टुबिति
र्थः। सूर्यो नश्चक्षुः सौर्यः सौर्यं गायत्रं। सूर्यो न इति पंचर्चं सूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। सूर्यपुत्रश्चक्षुर्नाम ऋषिः। सूर्यो देवता। गायत्रीछंदः। सूर्यो
नो दिवस्पात्वित्येतेनैव प्रातःपथेनेत्याश्विनसहस्रशस्त्रे ब्राह्मणस्त्रयोः। उदसौ षट् पौलोमी शच्यात्मानं तुष्टावानुष्टुभं॥ उदसौ सूर्य इति ष
ळर्चं सूक्तं ६ पुलोमतनया शचीनामेंद्रस्य माहिषी इति ऋषिका सत्यात्मानमेव स्तुतवती। सैव ऋषिका देवतेति। अनुष्टुप्छंदः। उदसौ सूक्त
मिति स्वाध्यायधर्मः। तीव्रस्य पंच पूरणो वैश्वामित्रः तीव्रस्याभिवयस इति पंचर्चं सूक्तं ५ विश्वामित्रपुत्रः पूरणो नाम ऋषिः। अनादेशादिं
द्रो देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। तीव्रस्याभिवयसो अस्य पाहीति माध्यंदिने महाव्रतारण्यके। मुंचामि त्वा प्राजापत्यो यक्ष्मनाशनो ना १३८

राजयक्ष्मघ्नं त्वानुष्टुभं। मुंचामि त्वेति पंचर्चं सूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। प्रजापतिपुत्रो यक्ष्मनाशनो नाम ऋषिः। राजयक्ष्मा नाम महाव्याधिस्त
न्नाशनं सूक्तं। तथा हि स्मर्यते। अथ व्याधितस्यातुरस्य यक्ष्मगृहीतस्य चा षडाकृतिष्वस्मुंचामि त्वा हविषा जीवनाय कमित्येतेनेति गृह्णीहे। सूक्तस्य रा
जयक्ष्मा महाव्याधिनाशनहेतुभूतं स एव देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। आत्वाहार्षमित्येतत्र्यृक् अनुष्टुप्। तत्र कारिका। राजयक्ष्महनं सूक्तं प्राजापत्यं
तदुच्यते ऐंद्राग्नं मन्यते यास्को लिंगोक्तदेवतं इति। ब्रह्मणाग्निः षट् ब्राह्मो रक्षोहा गर्भसंस्रावे प्रायश्चित्तमानुष्टुभं हि। ब्रह्मणाग्निरिति षळर्चं सूक्तं ६ ब्रह्मपुत्रो
रक्षोहा नाम ऋषिः। गर्भसंस्रावे गर्भस्य निहतस्य स्रावे पाते विषयभूते तस्य प्रायश्चित्तं समाधायकं। समाधानविनियोगकथनेन देवतामेव व्याचष्टे।
स प्रजापतिदेवत इत्यर्थः। तथा चोक्तं। मंत्रे बृहन्निरुक्ते प्रदेवताकर्मवांस्तदेतत्। मंत्रतः कर्मणां नैव प्रजापतेः संभवेदिति। अनुष्टुप्छंदः। हिशब्दात्त्रीणि सूक्ता
न्यनुष्टुभानि। ब्रह्मणाग्निरिति सूक्तमृग्विधाने। अक्षीभ्यां विवृहा काश्यपो यक्ष्मघ्नं। अक्षीभ्यां त इति षळर्चं सूक्तं ६ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। क
श्यपपुत्रो विवृहा नाम ऋषिः। यक्ष्मघ्नं राजयक्ष्मक्षयरोग इत्यर्थः। तस्य नाशनमस्य वाच्यमिदं हेतुभूतं सैव देवता। हिशब्दादेव अनुष्टुप्छंदः। अ
क्षीभ्यामिति सूक्तमृग्विधाने। अपेहि पंच प्रचेता दुःस्वप्नघ्नं पंक्त्यंतं त्रिष्टुप्मध्या। अपेहि मनसस्पत इति पंचर्चं सूक्तं ५ आंगिरसपुत्रः प्रचेता नाम ऋषिः
प्रचेता न आंगिरस इति मंत्रलिंगात्। दुःस्वप्ननाशनफलमुच्चारणोक्तमिदं सूक्तं। दुःस्वप्ननाशनमिति लिंगोक्तदेवता। ततः अजैष्मेत्यंत्यर्क् पंक्तिः
चपदा इति। ततः यदाशसा निःशसा तृतीयमध्यमर्क् त्रिष्टुप्। शिष्टास्तु हिशब्दात् अनुष्टुभः। अपेहि मनसस्पत इति सूक्तमृग्विधाने। देवा नैर्ऋ
तः कपोतः कपोतोपहतौ प्रायश्चित्तं वैश्वदेवं। देवाः कपोत इति पंचर्चं सूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। निर्ऋतिपुत्रः कपोतो नाम ऋषिः। विश्वेदेवा

देवता।अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः।कपोतःपक्षिजातिस्तेनगृहादेरुपहतेअभिमर्शेसतिजपहोमाभ्यांप्रायश्चित्तमिदंसूक्तं।नादिष्टात्।अपुरुषत
मिति।यस्मिन्हस्त्यते।कपोतश्चेदगारमुपहन्यादित्युपक्रम्यदेवाःकपोतइतिसूक्तंजपेद्धुयाद्वाजपेदिति।ऋषभमृषभोवैराजःशाक्वरोवासपत्न
घ्नमनुष्टुभंमहापंक्त्यंतं।ऋषभंमेतिपंचर्चंसूक्तं५पूर्ववत्सूक्तसंख्येति।वैराजःविराट्पुत्रःऋषभोनामऋषिःअथवाशाक्वरपुत्रऋषभोना
मऋषिर्विकल्पेन।विश्वामित्रऋषभंमासमानानांसपत्नानाशनमनेनोच्यते।सपत्नहाइतिसपत्नघ्नमितिलिंगोक्तदेवता।अनुष्टुप्छंदःततः
योगक्षेममित्यंत्यर्क्महापंक्तिःपृष्टकाजगतीभेदः।सपत्नोमासमानानामित्यभिक्रम्यमन्त्रलिंगेदृष्टे।तुभ्येदंचतुष्कंविश्वामित्रजमदग्नीजगतं
तृतीयाल्लिंगोक्तदेवता।तुभ्येदमितिचतुर्ऋचंसूक्तं४विश्वामित्रजमदग्नीद्वावृषीसहापश्येतां।वैद्रोगाथिनभार्गवौ।विकल्पेन।अनादेशादिं
द्रोदेवता।ततःसोमस्यराज्ञइतितृतीयर्क्लिंगोक्तदेवता।सोमवरुणबृहस्पतिरनुमतिर्धाताविधाताग्निरुक्ताजगतीछंदः।तुभ्येदमितिस
केस्वाध्यायधर्मेः।वातस्यानिलोवातायनोवायव्यं।वातस्यनिलिचतुर्ऋचंसूक्तं४पूर्ववत्सूक्तसंख्येति।वातायनपुत्रअनिलोनामऋषिःवायुर्देव
ता।अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः।वातस्यनुमहिमानंसूक्तंस्वाध्यायधर्मेः।मयोभूःशबरःकाक्षीवतोगव्यं।मयोभूरितिचतुर्ऋचंसूक्तं४पूर्ववत्सूक्त
संख्येति।कक्षीवत्पुत्रःशबरोनामऋषिःगावोदेवता।अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः।मयोभूर्वातोअभिवातूस्राइतिविहाय्यांतयायादित्युक्तनैरयं
तेतिचसूक्तशेषमितिगृह्यो।विभ्राट्विभ्राट्सौर्यःसौर्यःनागतमास्तारपंक्त्यंतं।विभ्राड्बृहत्पिबत्वितिचतुर्ऋचंसूक्तं४पूर्ववत्सूक्तसंख्येति।सूर्यपु
त्रोविभ्राड्ऋषिःसूर्योदेवता।जगतीछंदः।विभ्राजंज्योतिषेत्यंत्यर्क्आस्तारपंक्तिः।अंत्योद्वादशाक्षरौ।आद्यावष्टाक्षरावितिपंक्तिभेदः।वि

भ्राड्बृहत्पिबतुसोम्यंमध्वितिस्तोत्रियेतस्मिन्कार्यः।त्वंत्यमिटतोभार्गवोगायत्रं।त्वंत्यमिटतइतिसूक्तंचतुर्ऋचं४पूर्ववत्सूक्तसंख्येति।भृगोःपुत्रइटो
नामऋषिः।अनादेशादिंद्रोदेवता।गायत्रीछंदः।त्वंत्यमिटतइतिसूक्तंस्वाध्यायधर्मेः।आयाहिसंवर्तआंगिरसऔषसंद्विपदं।आयाहिवनसेतिचतुर्ऋचंसूक्तं४पू
र्ववत्सूक्तसंख्येति।आंगिरसपुत्रःसंवर्तोनामऋषिः।संवर्तआंगिरसइतिश्रुतिदर्शनात्।उषादेवता।विंशत्यक्षराद्विपदाविपरीतापंक्तिश्छंदः।पंक्तिभे
दः।अथ्यापदेद्विद्विपदास्तत्समाम्नंतीत्यस्मिन्पक्षेआद्यर्क्तुचतुष्पदाविपरीतापंक्तिःपंक्तिभेदः।युजौचेज्जागतौद्वितीयचतुर्थौद्वादशाक्षरौ।
अयुजौप्रथमतृतीयावष्टाक्षराविति।पितुभृतेनेतिद्वितीयर्क्संस्तारपंक्तिश्चतुष्पदाःपंक्तिःपंक्तिभेदः।आद्यांत्यौचेत्।प्रथमचतुर्थौद्वादशाक्षरौ।द्वि
तीयतृतीयावष्टाक्षराविति।पिंगलमतेतृतीयंद्विपाज्जागतगायत्राभ्यामितिपक्षेगायत्रीभेदोद्विपदाइत्यर्थः।आयाहिवनसासहेतिद्विपदाःशंसतीतिब्राह्म
णस्त्रयोः।आत्वाध्रुवोराज्ञस्तुतिरानुष्टुभंतु।आत्वाहार्षमितिषडर्चंसूक्तं६आंगिरसपुत्रोध्रुवोनामऋषिः।अनुक्तगोत्रमांगिरसमितिवचना
त्।राज्ञस्तुतिःराजादेवता।तुशब्दात्उत्तरसूक्तेराज्ञस्तुतिस्तं।राज्ञोभिषिक्तायैतत्सूक्तेअभिमंत्रणइति।अनुष्टुप्छंदः।तुशब्दात्उत्तरसूक्तमनुष्टुभं-
आत्वाहार्षमितिसूक्तमग्निविधाने।अभीवर्तेनपंचाभीवर्तः।अभीवर्तेनेतिपंचर्चंसूक्तं५आंगिरसपुत्रअभीवर्तोनामऋषिः।तुशब्दात्राज्ञस्तुतिःराज्ञो
देवता।तुशब्दादनुष्टुप्छंदः।अभीवर्तेनेतिसूक्तंराज्ञाभिषिक्तेऋग्विधाने।संग्रामेसमुपोढेतुराजानंसन्नाहयेदात्वाहार्षमंतरेधीतिपश्चाद्ध्यस्याव
63 स्थापयेत्पावीभार्गवायणीतिदेशेराज्ञस्तुतावित्यर्थः।प्रवस्तुर्ध्वग्रावासर्पोर्बुदिर्ग्राव्णस्तौजायतं।प्रवोग्रावाणइतिचतुर्ऋचंसूक्तं४स
र्पजातिरर्बुदोनामपुत्रऊर्ध्वग्रावानामऋषिःग्राव्णस्तोतिस्तुतवान्।ग्रावाणोदेवता।गायत्रीछंदः।आवर्तंजसिप्रवोग्रावाणइतिसूक्तयोरिति

पवमानउगुणः सोमोदेवता। वत्सप्रेः शाकगायत्रीछंदः। परिप्रकारः परिप्रासस्द्वातिपंचर्चंसूक्तं ५ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। पूर्ववतउचथ्यऋषिः पवमा
नगुणः सोमोदेवता। वत्सप्रेः गायत्रीछंदः। ।उभेचतुष्कमवत्साहरः ।।उभेरशुभ्रासस्द्वातिचतुर्ऋचंसूक्तं ४ कश्यपपुत्रोवत्सारऋषिः पवमानगुणः सोमोदे
वता। वत्सप्रेः शाकगायत्रीछंदः ।अस्य भ उत्तमसहातिनवर्चसूक्तं ईशानामपङ्क्ति त्वंनोअग्नेमसमं सप्तमीजगती

१३९ ग्यावस्कव। शंसनेसूत्रकारः प्रस्कन्वः स्कुराभेवआग्नेयमानुष्टुभंद्वितीयागायत्र्याद्यार्षंवा॥ प्रस्कन्वइतिचतुर्ऋचंसूक्तं ४ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। कण्वपुत्रःप्रस्-
कन्वोनामऋषिः प्रस्कन्वऋचामिति मंत्रलिंगात्। अग्निर्देवता। अनुष्टुप्छंदः। ततः प्रस्कन्वइत्याद्यर्के ऋचुदेवत्या। प्रदेवंदेव्येति द्वितीयर्क्। गायत्री। शि-
ष्यस्क। प्रस्कन्वोनुष्टुभम् प्रस्कन्वइतिसूक्तांतर्गतप्रदेवंदेव्येतित्यृचोग्निप्रणयनेब्राह्मणस्तत्रयोः पतंगत्वंपतंगः प्राजापत्योमायाभेदंजगत्याद्। पतं
गमक्तमितित्र्यृचंसूक्तं ३ प्रजापतिपुत्रः पतंगोनामऋषिः मायानांभेदो मायालक्षणां धकारस्तच्चाराको भेदइत्यर्थः नवस्वरूपः श्रीसूर्योदेवता। ततः
पतंगमित्याद्यर्के जगती। शिष्टास्त्रचाअनादेशात्त्रिष्टुभः पतंगमक्तमक्तमितिहृचः प्रवर्ग्यशंसनेब्राह्मणस्तत्रयोः त्यमूषुरिष्टनेमिस्तार्क्ष्यस्तार्क्ष्यं।
त्यमूषुवाजिनमितित्र्यृचंसूक्तं ३ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। तार्क्ष्यपुत्रोरिष्टनेमिऋषिः तास्यइस्कचेसाति आदित्योदेवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः त्य
मूषुवाजिनंदेवजूतमिति तार्क्ष्योनुतइतिसूक्तप्रशंसावनयास्वर्येइवज्योतिषापस्ततानेति प्रत्यसंस्वर्यमभिवदतीति। ब्राह्मणस्त्वत्रयोः अतिष्ठतेक
वीः शिबिरौशीनरः काशिराजः प्रतर्दनोरोहिदश्वोवसुमनाआद्यानुष्टुप् ५ उत्तिष्ठतेतित्र्यृचंसूक्तं ३ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। प्रत्यृचः प्रत्यृषिरित्युच्यते। उत्तिष्ठते
त्याद्यर्के उशीनरःपुत्रः शिबिर्नामऋषिः ततः आवंहविशिनिद्वितीयर्के काशीनांराजा प्रतर्दनो नामऋषिः आतंमन्यइति तृतीयर्के रोहिदश्वपुत्रो
वसुमनानामऋषिः एतेत्रयोराजर्षयोज्ञेयाः इत्येकर्चो एकैकस्यक्रमेणद्रष्टव्याः अनादेशात्इंद्रोदेवता। ततः उत्तिष्ठतेत्याद्यर्केअनुष्टुप्शे
षेद्वेऋचावनादेशात्त्रिष्टुभौ। उत्तिष्ठतावपश्यतेतिऋचोमाध्यंदिनेसवनेश्रातंहविःआतंमन्यऊधनीतिद्वेऋचौयाज्यानुवाक्येसूत्रकारः १३९

प्रससाहिषेजयऐंद्रः प्रससाहिषइतित्र्यृचंसूक्तं ३ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। इंद्रपुत्रोजयोनामऋषिः अनादेशात् इंद्रोदेवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः।
प्रससाहिषइत्यर्क। मृगोनभीमइत्यर्क। एतेद्वेऋचौयाज्येतिसूत्रकारः प्रथश्चैकर्चोः प्रथोवासिष्ठः सप्रथोभारद्वाजोघर्मःसौर्योवैश्वदेवं। प्रथश्च
यस्येतित्र्यृचंसूक्तं ३ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। प्रत्यृचः प्रत्यृषयउच्यंते। ततः प्रथश्चयस्येत्याद्यर्के वसिष्ठपुत्रः प्रथोनामऋषिः ततः आविंदतइतिद्वि
तीयर्के भरद्वाजपुत्रः सप्रथोनामऋषिः तेविंदंनितितृतीयर्के सूर्यपुत्रोघर्मोनामऋषिः इत्येताऋषयः प्रत्यृचोज्ञेयाः विश्वेदेवादेवता। अनादे
शात्त्रिष्टुप्छंदः। प्रथश्चयस्येतिसूक्तंप्रवर्ग्यशंसनेब्राह्मणस्तत्रयोः बृहस्पतिस्तपुर्मूर्धाबार्हस्पत्योबार्हस्पत्यं। बृहस्पतिर्नयतितित्र्यृचंसूक्तं ३
पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। बृहस्पतिपुत्रः तपुर्मूर्धानामऋषिः बृहस्पतिर्देवता। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः। बृहस्पतिर्नयतितिसूक्तंस्वाध्यायधर्मः॥
अपश्यन्प्रजावान्प्राजापत्योन्वृचंयजमानपत्नीहोत्राशिषः अपश्यंत्वेतित्र्यृचंसूक्तं ३ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। प्रजापतिपुत्रः प्रजावान्ऋषिः
अत्रान्वृचमृचामनुक्रमेणप्रत्यृचंसंततमित्यर्थः। तत्रापश्यंत्वेत्याद्यंअनमानंयजमानमीक्षतइत्याशिषः ततः अपश्यंत्वामनसादीध्याना
मितिद्वितीयर्के अनवानंपत्नीमीक्षतइत्याशिषः ततः अहंगर्भमितितृतीयर्के अनवानंहोतुरात्मानंमीक्षतइत्याशिषः होतुर्विधानक्रमेण
सएवदेवता। यजमानस्यपत्न्याहोतुश्चाशिषइत्यर्थः तयास्तूयते। अपश्यंत्वेतस्याद्ययायजमानमीक्षतेद्वितीययापत्नींतृतीययात्मानमी
ति। अनादेशात्त्रिष्टुप्छंदः अपश्यंत्वेतिसूक्तंप्रवर्ग्यशंसनेब्राह्मणस्तत्रयोः विष्णुस्त्वष्टागर्भकर्ता विष्णुर्वाप्राजापत्योगर्भार्थाशीर्लिंगोक्तदे
वतमानुष्टुभं। विष्णुर्योनिमितित्र्यृचंसूक्तं ३ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। गर्भाणांकर्ताभूतस्त्वष्टानामऋषिः नास्यगोत्रमनुपदेशात्कात्यकपंक्ति

१४५ दित्यर्थः॥ अथवा प्रजापतिपुत्रो विष्णुर्नामऋषिर्विकल्पेन। गर्भार्थाशीः पूर्वकं रक्षणार्थं प्रार्थ्यते। तत्रालिंगोक्तदेवतमित्यत्र विष्णुः। तथा प्रजापतिः सिनीवा
ली सरस्वती। अश्विनौ इत्येता देवताः। इदं बहुदेवत्यं सूक्तं। अनुष्टुप् छंदः। विष्णुर्योनिं जमेषएकाचैव प्रजापतेरित्विग्गृह्यपरिशिष्टे। महि सत्यधृतिर्वारु
णिरादित्यं स्वस्त्ययनं गायत्रं वै। महित्रीणामिति त्र्यृचं सूक्तं २ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। वरुणपुत्रः सत्यधृतिर्नामऋषिः। आदित्या मित्रश्च। आदि
त्यो देवता। यस्मै पुत्रासो अदितेरिति मंत्रलिंगात्। स्वस्त्ययनं। अविनाशगमनसाधनभूतं सूच्यते। महित्रीणामित्यनुमंत्रेनमितिसरष्टस्यनकृत
श्चिद्रूपं भवती विविज्ञायत इति स्थितः। गायत्रीछंदः। वैशब्दात् पंचसूक्तानि गायत्राणि। तावोवातायन उलोवायव्यं। वात आवातु भेषजं त्र्यृचं
सूक्तं २ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। वातायनो नाम वातपुत्र उलो नाम ऋषिः। वायुर्देवता। वैशब्दात् गायत्रीछंदः। वात आवातु इति सूक्तं स्वाध्याय
धर्मः। आग्नेयं चाग्ने यो वत्स आग्नेयं तु। आग्नये वाचमिति पंचर्चं सूक्तं ९ अग्निपुत्रो वत्सो नाम ऋषिः। अग्निर्देवता। तुशब्दात् उत्तरसूक्तमा
ग्नेयं। वैशब्दात् गायत्रीछंदः। आग्नये वाचमीरयेति जातवेदस्यं ब्राह्मणस्तुतयोः। अनूनं त्वं च आग्नेयं श्येनो जातवेदस्यं। अनूनं त्वं सूक्तं २
अग्निपुत्रः श्येनो नाम ऋषिः। जातवेदा अग्निर्देवता। जातवेदस इत्यग्नेर्गुणः। वैशब्दात् गायत्रीछंदः। आग्नये वाचमिति पूर्वसूक्तं तपोत्तरं प
नूनं सूक्तमिति द्वे सूक्ते। आतरनुवाकानुक्रमणे सूत्रकारः। आयं गौः सार्पराज्ञ्यात्मदैवतं सौर्यं वा। आयं गौरिति त्र्यृचं सूक्तं ३ पूर्ववत्सूक्त
संख्येति। सार्पराज्ञी नाम्नी ऋषिका। स एवात्मदेवतेत्यर्थः। सा स्वयं मुवामिति पूर्वमुक्तं २ पूर्ववत्सूक्तसंख्येति। तस्या गोत्वोत्पत्तिर्ना
त्वा सूर्यदेवता विकल्पेन। सूर्य आत्मेति श्रुतेः। वैशब्दात् गायत्रीछंदः। आयं गौः पृश्निरक्रमीद् दीक्षितमियं पृश्निर्वर्ण आविशति वित १४५

८२

ये यं वै सर्पराज्ञीयां हि सर्पतेराज्ञीयं वा इति प्रशंसा ब्राह्मणस्तुतयोः। ऋतं च माधुछंदसो घमर्षणो भाववृत्तं चमानुष्टुभं तु। ऋतं च सत्यमिति त्र्यृचं सूक्तं ३ पूर्व
वत्सूक्तसंख्येति। माधुछंदसपुत्रो घमर्षणो नाम ऋषिः। भाववृत्तं देवता। भाववृत्तोक्तार्थाः। अनुष्टुप् छंदः। तुशब्दात् उत्तरसूक्तमानुष्टुभं। ऋतं च स
त्यमिति सूक्तमघविधाने। तथा स्मृति प्रशंसा घमर्षणः स्वाध्याय धर्मश्च॥ संसं चतुष्कं संवननः संज्ञानमाद्याग्नेयी त्वतीया त्वष्टुप् त्रिष्टुप्। संसमिद्
चतुर्ऋचं सूक्तं ४ आंगिरसपुत्रः संवननो नाम ऋषिः। अनुक्तगोत्रमांगिरसं विद्यादिति वचनात्। संज्ञानमिति सम्यक्ज्ञानमित्यर्थः। सैव देवता।
ततः संसमित्याद्यर्चः। अग्निर्देवत्या। अग्ने विश्वान्यर्य आ इति मंत्रलिंगात्। तुशब्दात् अनुष्टुप् छंदः। ततः समानो मंत्र इति त्वतीयर्चः। त्रिष्टुप्। ततः संसमि
दिति सूक्तं स्वाध्यायधर्मः। तथा संगच्छध्वमिति त्र्यृचो गुरुबंधुः परस्परेण स्कातिः। तथा संयोजने त्विष्टिः। श्राद्धे सपिंडीकरणे विनियोग इति गृह्ये। तत्र
तृतीया त्वष्टुप् तृतीयात्त्रिष्टुप् इति द्विरुक्तिः शास्त्रसमाप्तिः सूचनार्था। ग्रंथांतरे द्विर्वचन पाठ इत्यंततः सर्वत्र बोद्धव्याः। शाकलसंहितातिरिक्ता ग्रंथांस
न्त्राद्विरुक्तपाठ इत्यर्थः। तत्र वेदांगानि चनम आचार्येभ्यो नम आचार्येभ्यो नमः। शौनकाय नमः शौनकायेति द्विर्वचनं सिद्धं। तथा सर्वानि चेत्यर्थः॥ ॥
॥ ॥ इति दशममंडलं संपूर्णं॥ ॥ सूक्तसंख्या दशममंडले॥ ॥ एकादशाधिकानवतिः शतमन्यत्समंतं बुधैः। दशानामपि च मंत्रैतत्प्रथममंडलं यथोदि।
सूक्तसंख्या यातद्ध्यं नतभिरुक्तां। १०१॥ अनुवाकसंख्या। द्वादशेति। उच्यतेऽत्र। अग्ने बृहन्। त्वष्टा दुहित्रे। प्रदेवत्रा। अभ्राम इंद्र। इदं भिया। महाकायेन। स
तेनोत्तभिता। संजागृवद्भिः। इंद्र इद्धा। तमस्य द्यावापृथिवी। नासदासीत्। शासइत्थेति। द्वादशसंख्या इत्यर्थः। अथ ऋग्वेद इत्यादि तृतीयत्रिष्टुप्तनक।
इदं शास्त्रमधीयानः प्रणवाद्यं तनाभियान्॥ ५ सार्षछंदो देवतादि विज्ञानफलमुच्यते। सर्षेर्नामार्षगोत्रज्ञः सर्वैः संस्थानता भियावा। २। एकैकस्यस्ये

१४२ दिव्यसहस्राद्दतिथिर्भवेत्। छंदसामधिकोक्तं वंछेदेज्ञानानवाप्नुयात्। ३ तस्यास्तस्यादेववाच्यरूढ्वावंप्राप्तपद्यते। योयंविजानातिनरोदेवताभिति
निर्णयमिति॥ ॥ इतिश्रीमदृग्वेदानुक्रमणिदीपिकायांडोरवलोपनामकृष्णभट्टसुतगणेशकृतोअष्टमाष्टकस्याष्टमोध्यायः॥ ॥ अथपारायणे
वादस्तत्र। विधिनिंदाप्रशंसासत्थाख्यानमित्यादि। आसीरासीद्दण्णसंधस्त्रावाह्मणेसंशयश्च इति। यस्मात्केवलैर्वाक्यैनेनु छानावक्षिमत्वाद्वेद
वाक्यानांमृदार्थत्वाच्च। अतः कविभिराचार्यैर्वेदार्थकुशलैर्वेदार्थस्योविकल्पकमार्थंस्कबोधानीमानिविद्यास्थानानिप्रवर्तितानि। शिक्षाकल्पोव्या
करणंनिरुक्तंछंदोज्योतिषमित्यंगानि। धर्मशास्त्रंपुराणंन्यायविस्तारोमीमांसादीनिकानिपुनःप्रयोजनानिविद्यास्थानानामनुप्रवर्तते। अतआह
॥ शिक्षास्वरवर्णोच्चारणोपदेशकंशास्त्रं। ज्योतिषंकालपरिणामज्ञापनार्थंशास्त्रं॥ धर्मशास्त्रमाचारोपदेशकंशास्त्रं। पुराणंस्थित्युत्पत्तिप्रलयादिस्
चकंशास्त्रं॥ न्यायविस्तरःप्रमाणैरर्थपरीक्षणंकरोतिशास्त्रं॥ मीमांसावेदवाक्यार्थविचारणापरशास्त्रंइत्येवमादीनिप्रयोजनानिविद्यास्थानानामतआ
चार्योभगवान्शौनकोवेदार्थवित्। ब्राह्मणेभ्योर्थवादानुत्सृज्यवेदार्थंप्रवेदशास्त्रंकृतवान्। अन्यथावेदवार्थोज्ञातुंनशक्यतइति। तथावेदांगानिज्ञा
नानिरूपितमिति। शाकल्यसंहितायांसूक्तसंख्या। १०१८ सूक्तसहस्रंसप्तदशाधिकं॥ तथाऋक्संख्या। १०५८० दशसहस्राणिपंचशतान्यशीतिः अ
नुवाकसंख्या ८५ पंचाशीतिः। ग्रंथसंख्या ५७५० गणेशडोरवलेनेयंलिखितादीपिकोत्तमा। वाक्धीवृद्धिसिध्यर्थमेवलक्षणमुत्तमं। गणेशडोरवले
त्युपनामाधर्मार्थसाधनंमोक्षकामाः विद्वज्जनमनोहृद्रमणीरचितादीपिकानुक्रमणी॥ श्रीशके १७२३ दुर्मतीनामसंवत्सरेवैशाखशुक्ल
दशम्यांगुरौराटकरोपनामविठ्ठलेनलिखितमिदंस्वार्थपरार्थंच॥ श्रीसप्तकोटीश्वरार्पणमस्तु॥ पारायणंकर्तव्यब्रह्मचारीगुरुःशिष्येभ्यस्त्वद १४२

सूक्तेभ्यः अ[illegible]रामेकांप्रशस्तांप्राचीमुदीचीमपराजितांवा। एकःश्रोतादक्षिणतोनिषीदेद्द्वौवाश्र्युंसस्यथावकाशं। तेचीहिमो २
इत्यभिचोद[illegible]ध्याउपसंगृह्णसर्वे। सओमितिप्रस्वरतिन्यिमानःप्रस्तारस्थानेसमवस्कदान्तः चतुर्मात्रोवार्धपूर्वोनुदात्तःषण्मात्रोवासमकाद्धः
स्वरःसमा अ[illegible]प्यितुरवनित्यंस्वर्गद्वारंब्रह्मवरिष्ठमेतत्। मुखंस्वाध्यायस्यभवेन्नचैतत्संदध्यात्स्वाध्यायगतंपरेण। प्रवोदितोभिक्रमते
यथास्वमभि[illegible]द्धिहतस्तथैव। सर्वोदन्तोविहतस्थितःप्रक्रमसेप्रयुक्तंहितपश्चितंवा। ९॥ भोजनान्मुक्तान्यभिधाने। आद्यानित्रीणिसूक्तानिपं
वचामिद्दहान्[illegible]इतत्यात्यानिसूक्तानिअग्निंनरइनीतिच। भक्ष्नानीतिचाध्यायंभोजनान्वाकपकेददे। सर्वान्कामानवाप्नोतिमुच्यतेसर्वकिल्बि
षैः प्राप्भोजन[illegible]मानवानांमहर्षिणां। पूर्वोक्तेजपतो नित्यमर्थसिद्धिः प्रजायते॥१